

DOI: 10.15773/EKF.2012.002

MAGYAR FAJVÉDŐK

Eszme- és politikatörténeti tanulmány

Gyurgyák János

Eszterházy Károly Főiskola Történelemtudományi Doktori Iskola

Témavezető: Dr. Romsics Ignác

Eger, 2012

Tartalom

Előszó

Bevezetés

Faj, etnikum, nemzet

Historiográfia

Előzmények

A fajvédő sajtó

A próféta: Szabó Dezső

A sajtóapostol: Bangha Béla

A tudós zoológus: Méhely Lajos

A politikus: Gömbös Gyula

A mártír: Bajcsy-Zsilinszky

A költő és publicista: Lendvai István

A sajtómunkás: Milotay István

A végrehajtók és mozgalmárok: Héjjas Iván, Prónay Pál és a többiek

Kitekintés

Összegzés

A kérdés irodalma

Névmutató

Előszó

Ez a könyv – minden bizonnyal – magyar eszme- és politikatörténeti sorozatom utolsó darabja. Némi túlzással talán azt is mondhatnám, hogy ezzel a kötettel végződik az a szellemi viaskodás, amelyet az elmúlt majd' két évtizedben a magyar történelem általam intellektuálisan legizgalmasabbnak tartott és legnagyobb kihívást jelentő, ugyanakkor legszövevényesebb és szinte áttekinthetetlenül szerteágazó problémáival folytattam (magyar–zsidó együttélés, antiszemitizmus, magyar nemzeteszme, nacionalizmus, nemzetiségi kérdés, magyar jobboldali hagyomány, s annak megújítási kísérletei, s végül most: magyar faj, magyar etnikum). Kedvenc szerzőim és szellemi iránytűim, mindenekelőtt Szekfü Gyula, Németh László, Babits Mihály, Szabó Zoltán, Bibó István vagy éppenséggel Szűcs Jenő nyilván sokkal egyszerűbben fogalmazták volna meg kutatásom tárgyát: tulajdonképpen a magyar sorsfordulók és sorskérdések izgattak. A számos lehetséges megközelítés közül számomra a történeti kontextusba helyezés tűnt a legkézenfekvőbb és legjárhatóbb útnak. Ezzel természetesen nem állítom azt, hogy ez lenne az egyetlen megközelítési módja ezeknek a kérdéseknek. Fejtegetéseimet sokan provokálónak találták, míg mások az elért eredményeket nem találták kielégítőnek. Mentségem csupán annyi, hogy egyrészt valóban szövevényes, összetett problémákról van szó, másrészt ezen a területen aligha lehetséges teljes kívülállás, elefántcsonttorony-pozíció, amelyre a XIX. és XX. század történet- és társadalomtudósai olyannyira áhítoztak. Senki sincs ugyanis abban a helyzetben, hogy magát mintegy kívül helyezve, 'objektív' módon közelítse meg ezeket a történéseket és álláspontokat. Amit tenni lehet, az egyrészt a végső fokon *sohasem* elérhető igazságra való *törekvés*, másrészt a saját álláspont, nézetrendszer, sőt elfogultságok és előítéletek világos, nyílt beismerése. Sohasem hagytam kétséget ugyanis a felől, hogy kiindulópontom és világnézetem egyfajta Edmund Burke- és Michael Oakeshott-féle angolszász, szabadelvű konzervatív nézőpont, azzal a megkötéssel, hogy mindig törekedtem a másfajta nézeteket méltányosan, lehetőleg belülről megérteni, interpretálni és bemutatni, még ha azok szöges ellentétben is álltak ezzel a liberális konzervatív gondolkodásmóddal és a saját meggyőződésemmel. Néhányan ezt a kiindulási pontot és módszertant úgy értelmezték, hogy túlságosan megértő voltam tárgyam iránt, pontosabban túl sok engedményt tettem az inkább *elítélésre* mintsem *megítélésre* méltó mozgalmaknak vagy ideológusoknak. Voltak persze olyanok is, akik ennél sokkal súlyosabb vádakot vágtak a fejemhez, de mint a magyar eszmetörténettel évtizedekig foglalkozó kutató, láttam én már ennél sokkal különbség és igazságtalalanabb támadásokat is. Ez nem rendített meg, s minden valószínűség szerint az ilyen jellegű inzultusok a jövőben sem fognak különösebben megviselni. A több mint egy évszázad óta a végletesen megosztott magyar szellemi életben, az önpusztító szekértáborok között bóklászva végül is járhattam volna sokkal rosszabbul is. Ítélni persze mindig könnyebb, mint megérteni, de engem mindig is

inkább ez utóbbi vonzott. Ha nem próbáljuk meg belülről, a maga összetettségében és belső logikája szerint először megérteni a vizsgált jelenségeket, akkor leírni és bemutatni is képtelenek leszünk azokat. Unalomig ismert és ismételt ítélet-patronokat süthetünk ugyan, a magyar eszmetörténet alkalmasint ezt teszi majd' egy évszázada, de a megértés, a belülről látás és láttatás lehalványabb esélye nélkül. Ugyanis az eszmetörténet-írás nagy paradoxonja éppen ez: egyszerre kell közel engedni magunkhoz a vizsgált tárgyat, nézeteket és ideológiákat, s ugyanakkor bizonyos távolságtartással leírni és értékelni azokat. Minden bizonnyal ez a kettősség húzódik meg azoknak a vitáknak a mélyén is, amelyek a történetírás tudomány vagy művészet voltáról, ha nem egyenesen a történettudomány lehetetlenségéről folynak.

Sohasem járt azonban ez a módszertan olyan nehézségekkel, mint éppen ennek a könyvnek a megírása során, amikor is éppen a magyar faji-etnikai gondolatot kellett megértenem és az olvasók elé tárnom. A trilógia első két kötete (*Zsidókérdés Magyarországon. Politikai eszmetörténet*. Budapest, 2001, Osiris; valamint *Ezzé lett magyar hazátok. A magyar nemzeteszme és nacionalizmus története*. Budapest, 2007, Osiris) viszonylag jól behatárolható kutatási területet jelentett: a zsidó–magyar együttélés problémái, illetve a magyar nemzeteszme elágazásai és útvesztői. Most azonban egyrészt olyan terepre tévedtem, amely a modern biológia-genetika szerint nincs is (emberi fajok közötti különbség), vagy éppenséggel teljességgel vitatott problémakör: etnicitás a történelemben, magyar etnogenezis, etnikai különbségek Magyarországon. Talán egyszerűbb lett volna a könnyebb utat választani, s rögtön az elején lezárni mindenfajta vitát, mint egykor Kálmán királyunk tette: *de strigis vero quae non sunt, nulla quaestio fiat*. De akkor nem született volna meg ez a könyv, s mivel boszorkányok valahogyan mégiscsak voltak, vannak (sőt – attól tartok – lesznek is), azaz a probléma történetileg és a jelenben is valami titokzatos módon mégis létezik, alkalmasint szólni kell róla. Már csak azért sem lehet erről hallgatni, mert – szemben például a Böszörmény-féle kaszákkeresztes ideológiával vagy Szálasi Ferenc hungarizmusával, amik úgy tűnik (a bölcsész kékharisnya, Bácsfi Diana szégyenletes és egyben operettszerű Abgangjával) tényleg eltűntek a történelem süllyesztőjében – a magyar fajvédelem, mint ahogy ezt a *Kitekintés* fejezetben vázolom majd, nagyon is élő probléma maradt mindmáig. Ez az eszmerendszer és politikai mozgalom ugyanis túlélte a nyilas-hungarista harmincas–negyvenes éveket, s túlélte a magyar – minek is nevezzem? – kommunizmus, államszocializmus, létező szocializmus korszakát is.

De a magyar fajvédelem történetének megírása során nem is ezek a dilemmák okozták számomra a legnagyobb problémát. Az igazi gondot a kifejtés *módja* jelentette. Lehet-e egy ennyire széttartó, elmosódott, alakatlan formát öltő politikai mozgalmat, ideológiát és sajtót monografikus igényvel megírni vagy csak megközelíteni a teljesség igényével? Az első kéziratvázlatban négy fejezet köré csoportosítottam mondandómat: az ideológia – a politikai párt – a mozgalom – a sajtó. A végeredmény lesújtó volt: a kézirat jobban

hasonlított egy enciklopédiához, egy lexikális tényhalmazhoz, egy antikvárius érdeklődésű aktakucac vázlatos fogalmazványához, mintsem egy történeti jelenséget megérteni és bemutatni kívánó eszmetörténethez. Ebben a szerkezetben ugyanis éppen a lényeg veszett el, amely mind a mai napig fenntartja ezt a gondolkodásmódot: a sokszínűség, az egyéni hang és a 'túlfeszült lényeglátás'. Azaz az egész jelenség kavargó, időnként szétmálló, majd újra összeálló, kaotikus rendje. Mert miről is van szó? Arról, hogy eltekintve az 1924 és 1928 közötti időszakról, amikor is a Magyar Nemzeti Függetlenségi Párt, rövidebb nevén a Fajvédő Párt valamennyire összefogta a magyar fajvédőket, maga az ébredő és fajvédelmi mozgalom hihetetlenül szerteágazó jelensége volt és maradt a két világháború közötti magyar politikának és intellektuális életnek. Több tucat legális, illegális és titkos szervezet, egyesület, liga, szövetség nevezte magát egészen vagy részben ébredőnek, fajvédőnek és radikális keresztényszocialistának vagy adott otthont fajvédő személyeknek (*12 Kapitány, Baross Szövetség, Bartha Miklós Társaság, Csaba Bajtársi Egyesület, Ébredő Magyarok Egyesülete, Egészségpolitikai Társaság, Egyesült Keresztény Nemzeti Liga, Erdélyi Férfiak Egyesülete, Erdélyi Székely és Magyar Munkások Gábor Áron Szövetsége, Etelközi Szövetség, Fehérház Bajtársi Egyesület, Hadviseltek Országos Szövetsége, Honszeretet Egyesület, Hungária, Keresztény Alkalmazottak Nemzeti Szövetsége, Keresztény Asszonyok Nemzeti Szövetsége, Keresztény Magyar Nemzetvédő Szövetség, Keresztény Szövetség, Keresztény Zenészek és Színművészek Nemzeti Szövetsége, Kettőskereszt Vérszövetség, Magyar Asszonyok Nemzeti Szövetsége, Magyar Bolsevistaellenes Liga, Magyar Céllövő Egyesület, Magyar Fajegészségtani és Népesedéspolitikai Társaság, Országos Széchenyi Szövetség, Magyar Fajvédők Országos Szövetsége, Magyar Gyógyszerészek Nemzeti Szövetsége, Magyar Egyetemi és Főiskolai Hallgatók Országos Szövetsége, Magyar Ifjak Nemzeti Egyesülete, Magyar Jövő Szövetség, Magyar Kulturliga, Magyar Leventék Országos Szövetsége, Magyar Mérnökök és Építészek Nemzeti Szövetsége, Magyar Mérnökpolitikai Társaság, Magyar Muzsika Bajtársi Egyesület, Magyar Nemzeti Múltunk Kulturális Egyesület, Magyar Nemzeti Szövetség, Magyar Nemzetpolitikai Társaság, Magyarok Társasága, Magyar Orvosok Nemzeti Egyesülete, Magyar (Testvéri) Közösség, Magyar Tudományos Fajvédő Egyesület, Magyar Ügyvédek Nemzeti Egyesülete, Magyarországi Turán Szövetség, Magyar Országos Véderő Egyesület, Nemzeti Szövetség, Nemzetvédelmi Szövetség, Numerus Clausust Védő Liga, Országos Kuruc Egyesület, Országos Széchenyi Szövetség, Rákóczi Szövetség, Sol Club, Sárkányos Mozgalom, Széchenyi Bajtársi Egyesület, Székely Nemzeti Szövetség, Szemere Kör, Szent István Bajtársi Szövetség, Társadalmi Egyesületek Szövetsége, Területvédő Liga, Tiszti Bajtársak, Törzsökös Magyarok Szövetsége, Turán Szövetség, Turul Bajtársi Szövetség, Városi Alkalmazottak Egyesülete, Védőligák Szövetsége stb.). Ezeknek a szervezeteknek a története jórészt még megírásra vár. A félreértések elkerülése végett még egyszer hangsúlyozni szeretném, hogy a fentebb felsorolt intézmények nem mindegyike volt teljes mértékben fajvédő, voltak közöttük egyfelől 'tudományos fajvédő' mozgalmak, másfelől fajvédő titkos*

társaságok fedőszervei (mint például a Honszeretet Egyesület), továbbá ellenforradalmi és ébredő politikai szervezetek, antiszemita szakmai egyesületek, végül nemzeti-keresztény vagy keresztényszocialista intézmények, amelyek csak részben nevezhetők fajvédőnek. De a húszas évekre éppen ez a jellemző: az antiszemitizmus, liberalizmus-ellenesség, irredentizmus és bizonyos szociális érzékenység jegyében szinte szétszalazhatatlanul összefonódnak ébredő, fajvédő, ellenforradalmi és radikális keresztényszocialista személyek és mozgalmak. Az ébredő és fajvédő sajtó esetében sem volt ez másképp. Se szeri, se száma ugyanis azoknak a folyóiratoknak, budapesti és vidéki napi valamint időszakos lapoknak, amelyek fajvédőnek mondhatók, vagy időszakosan jelentettek meg fajvédő szerzőket és cikkeket (*Bécsi Magyar Futár, A Cél, Dunántúli MOVE, Előőrs, Hazánk, Honszeretet, Ifjak Szava, Képes Krónika, Levente, Magyar Falu, Magyarság, Magyar Újság, MOVE, Nem, Nem, Soha, Nemzeti Élet, Nemzeti Figyelő, Nemzeti Újság, A Nép, Népakarat, Szabadság, Szegedi Új Nemzedék, Szózat, Új Barázda, Új Lap, Új Magyarság, Új Nemzedék, Virradat, Vitézek Lapja* stb.). További dilemmákat vet fel, hogy a politikai-egyesületi és a sajtóbeli sokszínűség mellett a fajvédelem esetében az ideológiai egység is hiányzott. Még az önelnevezésük és az önmeghatározásuk sem volt egységes, hiszen hol magyar ébredőknek vagy magyar szocialistáknak, hol keresztény-nemzetieknek vagy a szegedi gondolat képviselőinek, hol keresztényszocialistának, de leginkább – s ebben a könyvben magam is leginkább ezt a kifejezést használom a leggyakrabban – fajvédőnek. Nyilvánvalóan normatív alapon ki lehetne mutatni az ébredők, a világnézeti fajvédők, a politikai fajvédők, a radikális keresztényszocialisták közötti árnyalatbeli különbségeket. Ez azonban csak az utókor kutatójának utólagos okoskodása lenne. A magyar történelem, a magyar valóság, s különösen a húszas évek Magyarországáé ugyanis nem produkált ilyen tiszta képleteket. A könyvben bemutatott és elemzett ideológusok, politikusok és publicisták egyike sem volt rendszeralkotó gondolkodó, többségük megmaradt eklektikus gondolkodónak. Ma már bizton állíthatjuk, *egységes* fajvédelmi ideológia csak a magyar baloldal egyes képviselőinek fejében vagy még inkább félelmeiben, s mindenekelőtt az 1948 utáni marxista történetírásban létezett. Mindezek miatt ebben a könyvben bizonyos fajvédelmi ideológiai típusokat próbáltam meg bemutatni, hiszen Szabó Dezső gondolkodása gyökeresen eltért Méhely Lajosétól, Bajcsy-Zsilinszky gondolatai nem voltak azonosak Bangha Béla elképzeléseivel, de még Lendvai Istvánéival sem. Csak zárójelben jegyzem meg, hogy Szabó Dezső – ha el is tekintünk legendás összeférhetetlenségétől – valóban eredeti gondolkodó volt, nézetei csak nagy nehézségekkel azonosíthatók bárki más nézeteivel, s hatása messze túlterjed a magyar fajvédelmen, olyannyira, hogy ez alól még a magyar baloldal egyes irányzatai sem tudták kivonni magukat, s különösen a népiek nem, Németh Lászlót is beleértve. A népi mozgalom azonban nem egyenes leszármazottja a fajvédő ideológiának, sokkal inkább egy sokszínű, ideológiai szempontból tagolt képlet, amelyre a magyar fajvédelem *is* hatott. A magyar fajvédelmi gondolat *intellektuális* hatását jól jellemzi az a tény, hogy még olyan szuverén

gondolkodókat is meglegyintett egy-egy pillanatra vagy egy-egy gondolat erejéig, mint Kosztolányi, Babits vagy Móricz, hogy azután gyorsan leszámoljanak ezzel a zsákutcás gondolkodásmóddal. Bangha Béla is sokkal bonyolultabb személyiség volt, mint ahogy azt eddig feltételeztük, következésképpen őt sem nevezhetjük csupán az *ecclesia militans* és a keresztényszocializmus kérlelhetetlen harcosának. Ennyire szerteágazó, széttartó politikai mozgalmat és ideológiai elképzeléseket kellett valahogyan mégis egységbe foglalni, s az egész mozgalom, gondolkodásmód értelmét és lényegét az olvasók elé tárni. Nem csodálkoznék azon, ha az olvasók elégedetlenek lennének a végeredménnyel. Végül ugyanis azt a megoldást választottam, hogy a könyv végén elhelyezett bibliográfiai esszében törekedtem egyfajta teljességre (amely szerves része a könyvnek, de amelynek olvasása csak kitartó, filológus hajlamú olvasóknak ajánlott), míg a könyv fő fejezeteiben magyar ébredő és fajvédő típusokat ábrázoltam, abban reménykedve, hogy ezekből az arcélekből, portrékból és jellemrajzokból mégiscsak kibontakozik a tarkabarka és szövevényes magyar fajvédelem eszme- és politikatörténete. De nem minden fért bele az így megrajzolt portrékba (magyar szociáldarwinizmus és ennek elágazásai, sajtószemle stb.), ezekről a főfejezetekben kimaradt problémákról és témákról röviden ugyancsak a bibliográfiában vagy a bevezetésben írok. S a portrék számát is lehetett volna növelni, ha nem is végtelen számban, hogy csak Zadravecz Istvánra, a fajvédő páterre vagy Kozma Miklósrá, a fajvédő politikai csoportosulástól már a húszas évek elején eltávolodó szakpolitikusra utaljak. Ezen túlmenően azon is el lehetne tűnődni, hogy olyan szaktudósok, akiket megérintett a fajvédelmi gondolat, mint amilyen a statisztikus-demográfus dolányi Kovács Alajos, a zsidókutató Bosnyák Zoltán, vagy az irodalomtörténész kisbarnaki Farkas Gyula voltak, vajon miért nem kaptak önálló fejezetet ebben a könyvben? Végül arra a következtetésre jutottam – de ebben nem vagyok egészen bizonyos – hogy az ő tevékenységüket, teljesítményüket demográfia-, antiszemitizmus- és irodalomtörténeti kontextusban alkalmasint jobban lehetne megírni. S abban sem vagyok egészen bizonyos, hogy több portré érdemben gazdagította volna a kialakult képet. Csak a könyv befejezése után tudatosult bennem, hogy lett volna még egy kézenfekvő megoldása a problémának, nevezetesen egy személyen, egy részletesen megírt biográfián keresztül bemutatni a mozgalmat. S akadt is volna ilyen személyiség, igaz, véleményem szerint csak egy: Bajcsy-Zsilinszky Endre. Ő ugyanis olyan központi szerepet játszott a mozgalomban, a fajvédő eszmei, sajtó- és politikai küzdelmekben, hogy az ő életművén keresztül talán jobban és mélyebben is megvilágíthatam volna a fajvédelmi gondolkodás és politika lényegét. Ma már nem tartom teljességgel kizártnak, hogy ezen az úton talán többet és mélyebben mutathattam volna be ebből a történeti és politikai jelenségből, de egyrészt nem akartam biográfiát írni, másrészt Bajcsy-Zsilinszky Endre intellektuálisan igazán izgalmas élete és életműve több olyan problémát is felvetett volna, amely a könyv megírása idején távol állt érdeklődési körömtől. Hogy csak hármat említsek: a Zsilinszky és az Áchim családok konfliktusa, s a konfliktus mögött meghúzódó társadalomtörténeti háttér. Másodszor a hungarista magyar állam bírói és

ítélkezési gyakorlata, ami végképp kívül esett érdeklődési körömön. Harmadszor az ellneállási mozgalom története a negyvenes években. Úgy látom, hogy az elmúlt egy-két évtizedben örvendetesen megszorodott modern szemléletű biográfiák ellenére (Bethlen, Kozma, Teleki, Gömbös, Horthy, Radnóti, Losonczy Géza, Lónyay Menyhért) a két világháború közötti világ megértéséhez – Szekfű Gyula és Hóman Bálint ugyancsak fájdalmasan hiányzó életrajzán túl – elsősorban Bajcsy-Zsilinszky Endre életműve vár új monográfusra.

Ebből az általam követett metódusból egyértelműen következik, hogy a fő szövegben nem antikvárius szemléletű adatgyűjtésre, s nem is egyszerű kronológikus bemutatásra, hanem a lényegre koncentráltam. Az életrajzi adatokkal, a másodlagos irodalomra történő örökös utalásokkal, szórszálhasogató és még az élő fába is belekötő vitákkal – amelyek sajnálatosan oly jellemzőek az egykori és a mai irodalomtörténeti és történeti írásmódra – nem kívántam terhelni az olvasókat, ezeket az esetleges kritikai megjegyzéseimet a bibliográfiai fejezetben mondom el, lehetőleg oly rövidezséggel, amennyire ez csak lehetséges. Azoknak az olvasóimnak, akik ennek ellenére el szeretnének merülni ezekben a részletkérdésekben, azt tanácsolnám, együtt olvassák a fő szöveg megfelelő fejezetét és a bibliográfiai esszének az illető szerzőre vonatkozó részét. De reményeim szerint a főszöveg az utóbbi nélkül, önállóan is egészset alkot és érthetővé tesz egy történeti jelenséget és gondolkodásmódot. Számomra tehát az volt a fontos, hogy megkísérlejem megérteni és bemutatni kik is voltak ezek az emberek, mit akartak, mit gondoltak, s éppenséggel miért gondolkodtak úgy, ahogy gondolkodtak, s legfőképp mi maradt meg abból, amit örökül hagytak, egyáltalán hagytak-e bármit is, amivel kezdetünk valamit, vagy csak valóban por és hamu maradt utánuk?

A portrék valós, hús-vér emberekről készültek: gondolkodókról, ideológusokról, politikusokról, publicistákról, egyházi emberekről, sajtómunkásokról, végrehajtókról és mozgalmárokról. Ennek a metódusnak van azonban egy látszólagos veszélye, nevezetesen úgy tűnhet, hogy azok, akik önálló fejezetet kaptak egyenrangú, azonos hatással bíró személyek voltak. Talán mondanom sem kell, hogy ezt a legkevésbé sem gondolom így. A szadista Prónayt természetesen nem lehet egy lapon említeni Bajcsy-Zsilinszkyvel, s Szabó Dezsőt sem Méhely Lajossal. De a konkrét fajvédő történeten túl engem az is rendkívüli mértékben izgatott, hogy egy mozgalmon belül milyen emberi típusokat figyelhetünk meg, s végső soron mi tartja össze ezeket az eltérő jellemű személyeket? A *Héjjas Iván, Prónay Pál és a többiek* címet viselő utolsó fejezet megírása ebből a szempontból különösen nehéznek bizonyult, hiszen Prónay naplóján kívül csak töredékek maradtak fenn a mozgalmárokról és végrehajtókról, s itt még színesebb, szétfolyóbb a kép, mint a főideológusok és a politikusok esetében. Az ő arcélük megrajzolása során így felhasználtam azokat a töredékeket, amelyeket a fajvédelmi sajtóból, legkülönbözőbb broszúrákból és kiáltványokból szedegtettem össze. Miért is volt elengedhetetlen ennek a típusnak a bemutatása? A magyar fajvédelem megértéséhez nem

egyszerűen hozzátartoztak ezek a sokszor arctalan mozgalmárok, hanem annak egyik leglényegesebb összetevőjét alkották. Ezeknek az embereknek a szellemi színvonala, indulatai, előítéletei, gondolkodási módja nélkül ugyanis az egész jelenség érthetlenné válik. Teljességgel félrevezető lett volna ezt a mozgalmat csak Szabó Dezsővel, Bajcsy-Zsilinszky Endrével, Bangha Bélával vagy Donáth Györggyel jellemezni, s mélyen hallgatni arról a bizonyos 'borzasztó tagságról' (hogy egyik volt politikusunk szellemes és találó jelzőjét vegyem kölcsön), ami ott kavargat minden politikai mozgalmat, de különösen a szélsőséges és radikális irányzatok körül. Prónay Pál és Héjjas Iván egyrészt jól szimbolizálják ezt a típust, másrészt – bár talán furcsa ezt mondani – ők mégis ennek a rétegnek a krémjét alkották, hiszen valóban voltak hazafias tetteik (gondolok itt a nyugat-magyarországi ellenállási mozgalomban betöltött szerepükre), írtak cikkeket, naplót vagy szakmunkát. A névtelen fajvédők, akik ott kavargtak, zajongtak e mozgalom körül, ragasztgatták plakátjaikat a főváros utcáin, s búsongtak a magyar sorson, cigánnyal húzatták kedvenc műdalaikat, éttermekben, kávéházakban hangoskodtak és fennhangon szidták a zsidót, a tótot és az oláht jórészt kimaradtak ebből a könyvből. Ahol csak tudtam érzékeltetem jelenlétüket, de az eredménnyel aligha lehetek elégedett. Szekfű néhány kritikus írásában, néhány regényben és novellában bukkannak talán fel, de nem tudnék sok olyan szépirodalmi alkotást megnevezni, ahol az olvasó pontos képet kaphat róluk. Talán majd egyszer valaki megírja ezt a típust ennél jobban is...

A kronologikus ábrázolásmód elvetése, az általam követett metódus viszont egy vonatkozásban határozott hátránnyal járt, nevezetesen fontos témák és problémakörök maradtak ki a főszevegből. Ezt a problémát úgy próbáltam meg legalább részben orvosolni, hogy ezeket az ügyeket (elméleti kérdések, historiográfia, előzmények, fajvédő sajtó) a Bevezetés című fejezetben röviden érintem.

A magyar fajvédelem két fontos, időnként egymásba fonódó szálon, nevezetesen egy ideológiai és egy politikai szálon futott. A fajvédelem, mint politikai ideológia egyes eszméi, ideái és gondolatai nem a világháború utáni nagy összeomlás termékei, hanem a dualizmus korszakában keletkeztek. S olyan nevekkkel jellemezhetők, mint Istóczy, Bartha Miklós, Szemere Miklós, Prohászka Ottokár, Bangha Béla, Szabó Dezső, Milotay István. Ezek a keresztény-nemzeti, keresztényszocialista, antiszemita, faji, etnikai nézetek ekkor még nem álltak össze rendszerré, ehhez kellett a világháború veresége, s a trianoni békediktátum sokkja. Természetesen – mint ahogy ez a későbbiekben látjuk majd – teljesen egységes, szerves fajvédő ideológia ekkor sem lett belőle. E mellett az ideológiai mozgalom mellett létrejött egy – szintén sokszínű – politikai mozgalom is, amely viszont az első világháborút követő *nagy nemzeti összeomlás* következményeképpen erősödött meg. A legismertebb politikusai és írástudói (Gömbös Gyula, Eckhardt Tibor, Bajcsy-Zsilinszky Endre, Kozma Miklós, Lendvai István, Héjjas Iván, Prónay Pál, Kádár Lehel stb.) ugyanis jórészt *homo novus*oknak számítottak a magyar közéletben, következésképpen *új politikai nemzedéket* alkottak. Alapvetően ők tették nagyhatású

sajtó- és politikai mozgalommá a magyar fajvédelmet. Meghatározó szocializációs élményeik azonosak voltak: gyermek- és ifjúkori emlékek a békebeli Monarchiáról, frontszolgálat az első világháborúban, az erdélyi román betörés, a történeti Magyarország összeomlása, az októberi forradalom és a kommün eszméinek az elutasítása. A fajvédő politikusok és újságírók mindekelőtt egy *új, egy harmadik* Magyarországról álmodtak, a politikai, társadalmi és a szellemi életben pedig *őrségváltásra* készültek, amelyet a megszilárduló bethleni rendszer végülis megakadályozott. Ezért különböző életstratégiákat dolgoztak ki: a betagozódást (Kozma Miklós), a politikai mimikrit (Gömbös Gyula), s a szembenállás különböző formáit (Bajcsy-Zsilinszky Endre, Eckhardt Tibor, Lendvai István, Szabó Dezső, Prónay Pál stb.).

A magyar fajvédő ideológia és radikális politikai gondolkodás 1919 után jelentős szerepet játszott a magyar politikai eszmetörténetben. Minden túlzás nélkül mondhatjuk, hogy ez a nézetrendszer jelentős társadalmi rétegek gondolkodását alakította át, hatása a harmincas-negyvenes években sem szűnt meg, s következményeit bizonyos szempontból máig érezzük. Ugyanakkor a fajvédelem, mint *politikai* mozgalom nem játszott jelentős szerepet az ország életében. Az önálló fajvédő párt csak néhány évig működött, s az 1926. évi választásokon nagy vereséget szenvedett. Bethlen István a választások után lényegében a partvonalon túlra szorította, majd felmorzsolta a mozgalmat. De hogy ez a felmorzsolás nem volt teljes, azt jól mutatja Gömbös Gyula nagy metamorfózisa, majd miniszterelnökként való visszatérése. S később Imrédy Béla jelentkezése a magyar politikában.

Van még egy probléma, aminek felvetése talán szintén az Előszóba kívánkozik. Arról van szó nevezetesen, hogy az 1945 utáni magyar marxista történetírás fősodra – lényegében Lévai Jenő erőteljesen ideológikus és publicisztikai ihlettségű koncepcióját követve – mindent megtett annak érdekében, hogy a húszas évek magyar ébredő, fajvédelmi és radikális keresztényszocialista mozgalmait és ideológiáit, valamint a harmincas évek hungarista és egyéb nemzeti szocialista politikai csoportosulásait és nézetrendszereit közelítse egymáshoz, hogy ne mondjam, összemossa egymással. Csak remélni tudom, hogy ez a könyv egyértelműen bizonyítani fogja ennek a nézetnek a tarthatatlanságát. Nem kérdés, hogy a két mozgalom között voltak ideológiai átfedések (antiszemitizmus, antibolsevizmus, antiliberalizmus, militarizmus), s a harmincas években a fajvédők egy – pontosan soha meg nem határozott – része csatlakozott a nyilas és hungarista mozgalmakhoz, de a többség nem, s főképp a meghatározó ideológusok nem. A harmincas évektől kezdve Szabó Dezső, Lendvai István vagy Bajcsy-Zsilinszky Endre egyértelműen és határozottan náci- és németellenes nézeteket vallottak és hangoztattak, való igaz, főként fajvédelmi érveléssel. De a két gondolkodás és politikai mozgalom közötti különbségek ezen túlmenően is teljesen nyilvánvalóak. Talán azt mondhatnánk, hogy a két mozgalom és ideológia ugyanannak a fának a két *különálló* ága! A kettő tehát nem azonos, nincs közöttük megszakítatlan kontinuitás, végül fejlődési sorba sem

rendezhetők. Ha ezt a két ágat egynek vesszük, mint ahogy azt a marxista történetírás fősodra évtizedeken keresztül tette, könnyen elvéthetjük az irányt.

Ez a könyv is többé-kevésbé ugyanazon a két helyen született, mint az előző kettő: az alsóörsi kert magányában, illetve az Országos Széchényi Könyvtár 391-es asztala mellett, egyik Tabánra néző ablakmélyedésben. Csak azért mondom, hogy többé-kevésbé, mert ehhez a két helyhez újabbak társultak, úgymint az oxfordi Social Studies Library, a Nuffield College, a 'Bodley', valamint a Central European University könyvtárai. Köszönettel tartozom valamennyi könyvtár munkatársainak segítségükért. Végül ez a könyv sohasem jött volna létre Romsics Ignác támogatása nélkül, aki az egri Eszterházy Károly Főiskola doktori iskolájának vezetőjeként szinte kikényszerítette belőlem ezt a munkát. A kéziratot többen olvasták (Bárdi Nándor, Bellavics István, Hajdu Tibor, Huszár Tibor, Kövér György, Lakatos András, Paksa Rudolf, Püski Levente, Réz Pál, Romsics Ignác, Ungváry Krisztián, Varga Tamás, Újváry Gábor, Vonyó József, Weber Attila), kritikai megjegyzéseiket, javításukat, ellenvéleményüket és támogatásukat ezúton is köszönöm.

Alsóörs, 2012. február 10.

Gyurgyák János

Bevezetés

Faj, etnikum, nemzet

Aligha lehet valami kiábrándítóbb és lehangolóbb egy könyv olvasása során, mint rögtön az elején terminusok hálójába kerülni, azaz egy valóban sok izgalmat és intellektuális kihívást rejtő történeti témájú könyvet azzal kezdeni, hogy önmagukban is összetett, bonyolult, tudományos szinten máig pontosan meg nem határozott fogalmakat (faj, etnikum, nemzet, nemzetiség) kísérelünk meg értelmezni. Hát, még ha ezeket a fogalmakat, s a mögöttük meghúzódó jelenségeket egymáshoz is viszonyítani akarjuk! Mégis ez a feladat elkerülhetetlennek látszik, e nélkül ugyanis minden bizonytalansággal mi magunk is elsüllyednénk a magyar fajvédelem eszmei mocsarában, ahol oly sokan – s néhányan éppen a legkiválóbbak közül – veszttek el.

A faj, rassz, fajta, etnikum, nemzet, nép, identitás kifejezések ugyanis nem csak a magyar olvasóknak és közvéleménynek okoznak problémát, így van ez a világ valamennyi országában. S bár mind a mai napig éles viták folynak arról társadalomtudósok, nyelvészek, filozófusok és történészek között, hogy mit is értsünk pontosan faj (race), etnicitás (ethnicity) fogalmak alatt, továbbá hogy mit is jelent tulajdonképpen a rasszizmus kifejezés (még az is kérdéses, hogy vajon egyes számban vagy pedig többes számban kell-e beszélnünk erről a jelenségről, azaz létezik-e általában vett rasszizmus vagy sok-sok egymástól homlokegyenest eltérő jellegű rasszizmus van, amelyeket nem lehet egy kalap alá venni), végül, milyen hatással vannak ezek a jelenségek egyes társadalmak struktúrájára és működésére. További problémaként vethető fel, hogy a *faj* és az *etnicitás* jelensége milyen szerepet játszott a különböző történelmi korszakokban és kontextusokban, s mi az a titokzatos mobilizáló erő, amely faj és az etnicitás eszméje mögött meghúzódik? Mert az aligha kérdéses, hogy bár ezeket a fogalmakat társadalomtudományi szempontból máig nem sikerült pontosan meghatározni, a mögöttes tartalom nagyon is valóságos, embereket ma is cselekvésre indító eszmékről, jelenségekről van szó. Továbbá ma is megoldandó kérdésként vetődik fel az a probléma, hogy mi módon biztosítható a társadalmi egyenlőség, igazságosság és tolerancia olyan társadalmakban, amelyeket éles faji, etnikai vagy vallási megosztottság jellemez.¹ Ezek a kérdések két szempontból tűnnek lényegesnek és megkerülhetetlennek. Egyrészt – szemben az általános elvárással – az elmúlt bő három évtizedben az etnikai-nemzeti konfliktusok száma nem hogy csökkent volna, hanem kifejezetten nőtt. Elég, ha itt most csak a ruandai hutu–tuszi ellentétre, a boszniai etnikai tisztogatásokra, vagy – hogy nem

---

¹ Bloch, Alice – Solomos, John: Key Questions in the Sociology of Race and Ethnicity. In Bloch, Alice – Solomos, John eds.: *Race and Ethnicity in the 21st Century*. Basingstoke, 2010, Palgrave Macmillan, 5. p.

menjünk olyan messzire – a párizsi és az angliai etnikai jellegű lázadásokra és gyújtogatásokra utalunk, hogy a magyarországi cigányságot és zsidóságot övező ellenszenvről, s ennek nem is mindig békés lecsapódásairól már ne is beszéljünk. Másrészt nem hagyható figyelmen kívül az az elképesztő fejlődés, amit az elmúlt két évtizedben a genetika és orvos-biológia produkált, lehetővé téve a beavatkozást az ember genetikai szerkezetébe.² Ezek után talán meglepőnek tűnhet, hogy ennek ellenére az utóbbi két évtizedben az etnikai folyamatok megértésében komolyabb teoretikus előrelépés nem történt, s nem sikerült a kérdéssel foglalkozóknak olyan szótárt kidolgozni, amely mentes lenne a XIX. század ezzel kapcsolatos félreértelmezéseinek hagyatékától.³

Mindennek következtében talán a legnagyobb tudományos és publicisztikai viták éppen a faj, a rassz (race) fogalma körül zajlottak és zajlanak ma is. Itt ugyanis joggal tehető fel az a kérdés, hogy a faj egyáltalán elfogadható társadalomtudományos elemzési kategória-e, valamint hogyan lehet feloldani azt az ellentmondást, amely egyfelől a fogalom széles társadalmi körökben elterjedt és mindennapi használata, másfelől aközött húzódik, hogy maga a fogalom nélkülöz mindenfajta tudományos alapot. Ezt az ellentmondást az angol nyelvterületen, tehát sem Nagy-Britanniában, sem pedig az Egyesült Államokban, ahol a bevándorlás és a nagymértékű migráció miatt a probléma élesen vetődik fel, nem tudták minden gond nélkül feloldani.⁴ Már 1935-ben Sir Julian Huxley és Alfred Haddon egyik közösen írt könyvükben azt írták, hogy kívánatos lenne, hogy a faj kifejezést, ha azt emberi csoportokra vonatkoztatjuk, teljesen száműznénk a tudomány szótárából.⁵ Ez azonban nem következett be, így ma többféle megoldással találkozhatunk. Az egyik kialakult – s kevésbé elterjedt – gyakorlat szerint a faj fogalmát minden egyes előfordulásnál idézőjelbe teszik, ezzel is jelezve, hogy jelen esetben egy problematikus, társadalomtudományi szempontból bizonytalan kifejezéssel van dolgunk. A másik – sokkal elterjedtebb – megközelítés, hogy a *faj* (race) terminust mind az egységes emberi fajra (human race), mind pedig az emberi fajtákra (human races) alkalmazza. Bár minden eddigi kísérlet, amely arra irányult, hogy az emberi fajtákat számba vegyék és egymástól tudományos szinten megkülönböztessék kudarcba fulladt (egyesek három, négy vagy öt, míg mások több tucat emberi rasszról, fajtáról beszélnek, többen az egész tipológiai kísérletet eleve kudarcra ítélt vállalkozásnak tartják), attól még a politizáló és laikus

² A modern genetika és a fajok eredetéről lásd Steve Jones könyveit (*A vérünkben van. Amiről a gének mesélnek*. Budapest, 1998, Officina Nova; *A gének nyelve*. Budapest, 2001, Magyar Könyvklub; *Darwin szelleme. A fajok eredet – mai változatban*. Budapest, 2003, Typotex); valamint Kende Anna és Vajda Róza szerk.: *Rasszizmus a tudományban*. Budapest, 2008, Napvilág. A genetika és a magyar etnogenezis problémájáról lásd a *Magyar Tudomány* különszámát (2008. 10. sz.).

³ Banton, Michael: *Racial Theories*. 2nd. ed. Cambridge, 1998, Cambridge University Press, 1. p.

⁴ A 'race' kifejezés négy egymástól eltérő használatát (species, subspecies, ethnic group, social group) pontosan leírta és értelmezte Pierre L. van den Berghe: Race – as synonym. In Cashmore, Ellis (ed.): *Dictionary of Race and Ethnic Relations*. 4th ed. London – New York, 1996, Routledge, 296–298. p.

⁵ Huxley, Julian S. – Haddon, Alfred C.: *We Europeans. A Survey of Racial Problems*. London, 1935, Jonathan Cape, 5. p.

közvéleményből egyáltalán nem vették ki ennek a kifejezésnek a mindennapi használata, következésképpen – érvelnek sokan – a társadalomtudományok sem mondhatnak le ennek a fogalomnak a használatáról. Még a közvélemény politikai szempontból iskolázottabb tagjai is használják ugyanis ezeket a kifejezéseket, akik semmiképpen sem jellemezhetők faji elfogultsággal, vagy akikre aligha mondhatjuk, hogy rasszisták lennének. Ez a mindennapi nyelvhasználat tehát egy tudományosan nem igazolt fogalmat, elképzelést, hitet mégiscsak szubjektíve valóssá tesz, ezért a valóságos problémákkal foglalkozó társadalomtudományok sem tekinthetnek el a terület vizsgálatától. Az angol nyelvterületen tehát az is nehezíti a fogalomhasználatot, hogy az emberi faj (human race) és az emberi fajták (human races) kifejezések azonosak.⁶ Azt ugyanis ma már lényegileg senki nem kérdőjelezi meg, hogy az emberi faj biológiailag egységes, nevezetesen abból a szempontból, hogy egyedei egymással szaporodni képesek. Ettől persze még tény marad, hogy mind a történelem ma ismert legtöbb civilizációjában, mind pedig a mai társadalmak közvéleményében él az a gyakorlat, hogy – leginkább a bőrszín alapján – megkülönböztetnek emberi fajtákat. Ezt a mindennapi tapasztalat alapján kialakult közvélekedést azonban – mint ahogy erre már a fentiekben utaltam – mind a mai napig nem sikerült tudományosan bizonyítani és egyértelműsíteni. Paradox módon még a 'faji egyenlőséget' biztosítani akaró jogalkotás is fokozta a nyelvhasználati zavart. Az 1866-os brit *Civil Rights Act* ugyanis kimondta, hogy minden polgár 'fajra vagy bőrszínre való tekintet nélkül' egyenlő jogokkal rendelkezik, azaz hallgatólagosan elfogadva, hogy vannak különböző fajok. Ugyancsak problematikus a 2001-es brit népszámlálásnak az a gyakorlata, amely bevezette a 'kevert-faj' (mixed race) fogalmát (s amely azután széles körben vált használatossá), amely nem szándékoltan, de ténylegesen azt jelenti, hogy ha vannak 'kevert fajúak', akkor léteznie kell tiszta fajúaknak is, ami tudományos képtelenség. Ez az angol nyelvterületen általánosan elterjedt gyakorlat azonban legitimál, és egyben konzervál egy idejétmúlt és veszélyes nyelvhasználatot, amely a szó köznapi, népi (folk concept) használatát követi.⁷ Magyarország ebből a szempontból azon szerencsés országok közé tartozik, ahol a faj szó illetően, tehát etnikai csoportokra alkalmazása mára jóformán kiveszett mind a tudományos, mind pedig a laikus közbeszédéből.

Az 1950-ben az UNESCO által szervezett tudományos tanácskozás, amelyet éppen azért hívtak össze, hogy a szakma legkiemelkedőbb alakja konszenzusra jussanak a 'faj' szó tudományos használatát illetően, több fontos következtetésre jutott. Ezek közül a legfontosabbak a következők:

---

⁶ Azokban a nyelvekben – így a magyarban is –, ahol külön kifejezés van az emberi fajra és a fajtákra ott ilyen probléma nem vetődik fel. Míg másutt – például a franciáknál – az angolnál sokkal szigorúbb gyakorlat alakult ki, nevezetesen már maga a faj szó használata is a probléma félreértésének, ha nem egyenesen rasszista tettek minősül.

⁷ Az érvelést lásd Michael Banton könyvében (*Racial Theories... I. m. passim*). Banton szerint a problémát éppen az okozza, hogy a tudományos tipológiát (genus, species, varietas) a faj (race) terminus keresztülmetáforázza. A magyarban ez nem okoz problémát: nem, faj, fajta.

1. Valamennyi élő ember ugyanabba a fajba (species), a homo sapiens fajba tartozik. Azok a különbségek, amelyek közöttük megfigyelhetők az izolációnak köszönhetőek.
2. A homo sapiens faj több emberi populációból tevődik össze, amelyek eltérnek egymástól egy vagy több gén meglétének gyakoriságában.
3. Az antropológusok között kialakult egyfajta nézetazonosság, hogy az emberi fajon belül valóban három nagyobb fajta (races) alakult ki: a mongoloid, a negroid és a kaukázusi. (Csak zárójelben jegyzem meg, hogy – eléggé zavaró módon – ez a csoportosítás pontosan megegyezik azzal, amit Gobineau a XIX. század közepén kifejtett. Igaz, ő egyrészt nem fajtákról, hanem fajokról beszélt, másrészt hierarchiába állította őket. Arra nézve, hogy valóban ezek a legfontosabb emberi fajták, az UNESCO határozat ellenére, máig nincs konszenzus a kutatók között.)
4. Hogy ezeken a főbb fajtákon belül milyen alcsoportok vannak, arra nézve jóval kisebb az egyetértés a kutatók között.
5. Ennek a klasszifikációnak az alapja a fizikai megjelenés, és semmiféle bizonyíték nincs arra nézve, hogy ezek az emberi csoportok eltérnének egymástól belső mentális jellemvonásaikat (intelligencia, temperamentum stb.) illetően.
6. A társadalmi és kulturális különbségek genetikusan nem determináltak.
7. A különböző emberi fajták képesek az egymás közötti szaporodásra és életképes utódok létrehozására. Semmi bizonyíték nincs arra, hogy ez a fajták közötti szaporodás káros lenne biológiai szempontból.
8. Minden emberi lény képes arra, hogy az általános emberi lét közösségi normáit megtanulja, továbbá megértse és tiszteletben tartsa a társadalmi kötelezettségeket és egyezményeket. A különböző etnikai csoportok között meglévő biológiai eltéréseknek nincs jelentőségük a társadalmi, politikai és erkölcsi kérdéseket illetően.⁸

Az angol nyelvterületen tehát az a furcsa kettősség alakult ki, hogy az ezzel foglalkozó munkák szinte kivétel nélkül figyelmeztetnek a fentiekben elemzett ellentmondásra, mégis a napi gyakorlatban és a publikációkban máig használják a faj, fajok (race, races) kifejezéseket, továbbá megállapítják, hogy míg a faj maga tudományosan nem értelmes kérdésfeltevés, ezzel szemben az etnicitás (ethnicity) nagyon is az, mégsem szorítja ki az

---

⁸ Az ezzel kapcsolatos UNESCO állásfoglalásokat (1950, 1951, 1964, 1967) Ashley Montagu dolgozta fel (*Statement on Race. An Annotated Elaboration and Exposition of the Four Statements on Race Issued by the United Nations Educational, Scientific, and Cultural Organization*. 3rd. ed. Oxford, 1972, Oxford University Press). A bizottság (amelynek tagja volt többek között Claude Lévi-Strauss is) listáját ld. uo. 2–6. p.

etnikum fogalom továbbra sem a *faj* kifejezést sem a tudományban, sem pedig a közvéleményben. Tehát nem beszélhetünk sem angol, francia, német, magyar, zsidó fajról, sem fajtáról, mint ahogy nincsen protestáns, muszlim stb. faj vagy fajta sem, ezzel szemben ezek nemzeti, etnikai vagy vallási csoportok, amelyeket politikai intézmények és/vagy közös kulturális kapcsok kötnek össze. Tény azonban, hogy a közvélekedésben, valamint a társadalmi mindennapokban széles körben elterjedt a fenti fogalomhasználat, továbbá ezek a vélekedések egyes egyéneket és csoportokat nagyon is valós társadalmi cselekvésekre mozgósítanak (előítéletekből fakadó diszkrimináció, kiközösítés, erőszakos cselekmények stb.). Ennek következtében a legtöbb társadalomtudós mellett érvel, hogy bár legszívesebben törölnék szótárukból a faj fogalmát, s azt az etnikum – mint ahogy az alábbiakban látni fogjuk, talán csak egy fokkal kevésbé problematikus – kifejezéssel helyettesítenék, mégis reális társadalmi jelenségeket kutatva, s még inkább szembesülve a mindennapi rasszizmus jelenségével, kénytelenek használni ezt a fogalmat.

Mások – s itt elsősorban *John Rex* nevét kell megemlíteni, úgy próbálnak kitörni ebből a látszólagos ördögi körből, hogy nem a fogalom, hanem a különböző csoportok közötti viszonyrendszer alapján minősítenek valamit 'faji jelegűnek'.⁹ Szerinte ugyanis három feltételnek kel teljesülnie ahhoz, hogy egyáltalán faji viszonyrendszer alapú szituáció (*race relations situation*) jöjjön létre. Először is, hogy a szabad piacon megszokott versenyen túlmenő versengés, konfliktus, kizsákmányolás, elnyomás vagy diszkrimináció legyen jelen a történelemben. Másodszor, hogy az egymással kapcsolatba került csoportok egyénei számára lehetetlen vagy legalábbis rendkívüli nehézségekkel járjon az egyik csoportból a másikban való átlépés. S harmadszor, hogy a viszonyrendszerben megjelenjen egy domináns csoport vagy fél, amely igénybe veszi a fennálló politikai intézményrendszert, továbbá determinisztikus módon vagy még inkább biológiai alapon határozza meg magát. A kisebbségi csoport számára ennek következtében általában csak a pária vagy a bűnbak szerep marad. E viszonyrendszerben hallgatólagosan vagy kimondva az nézet tükröződik, hogy a különböző embercsoportok hierarchikusan rendeződnek, s ennek háttérében lényegében biológiai különbségek állnak.

A faji diszkriminációnak különböző típusait és fokozatait különíthetjük el (verbális előítélet és gyakorlat, faji előítéleten alapuló tettlegesség, faji szegregáció, jogi-politikai kirekesztés, genocídiumra való törekvés, genocídium). A szakirodalomban ma lényegében arról folyik a vita, hogy hol húzódik az etnocentrizmus, a nacionalizmus és a rasszizmus közötti határ. Vajon a verbális előítélet vagy az akaratlan, nem szándékos diszkrimináció már rasszizmusnak tekinthető-e, vagy ehhez szükséges a hierarchikus felsőbbrendűség–alsóbbrendűség dichotómia, továbbá tényleges diszkriminatív gyakorlat és intézmények megléte? Az etnocentrizmus és a rasszizmus között fontos különbség, hogy a rasszizmus mindig szegregáló hajlamú, azaz el akarja szigetelni kulturális és/vagy etnikai alapon a kisebbségi csoportot, mégpedig legtöbbször – álságos módon – a 'béke és a harmónia'

⁹ John Rex műveinek felsorolását lásd a bibliográfiában.

jegyében, míg az etnocentrizmus nem törekszik erre, csupán a saját csoportot állítja a középpontba, s tekinti azt erősebbnek, jobbnak, erkölcsösebbnek stb. A szakirodalomban nagy viták folynak arról is, hogy vajon miért alakul ki a rasszizmus jelensége (pszichológiai magyarázat, társadalmi feszültségek levezetésére szolgáló intézmény, bünbakképzés, strukturális magyarázat stb.), a nélkül, hogy bármiféle *minimális* konszenzusra jutottak volna ezen a területen a kutatók. Ebben a kérdésben ma is inkább iskolákat, irányzatokat látunk, mintsem konszenzuális megállapodásokat. A ma uralkodó *egyik* tudományfilozófiai irányzat szerint a tudománynak nem is feladata a konszenzusra való törekvés, mivel az alapvetően diszkurzív jellegű.

Maga a faj fogalma – bár nem előzmények nélkül – a XVIII. század végén és a XIX. század elején jelent meg, s a XIX. század közepén vált az egyik legizgalmasabb, s leginkább kutatott témává a humán- és társadalomtudósok között.¹⁰ Szinte egy időben robbant be a tudományos közvéleménybe négy mű, amelyek ugyanazzal a kérdéssel, nevezetesen az emberi fajok típusaival és megjelenési formáival foglalkoztak. Charles Hamilton Smith könyve *The Natural History of the Human Species* címmel 1848-ban Edinburgh-ban, míg Robert Knox, skót anatómus és zoológus munkája (*The Races of Man*) 1850-ben jelent meg Londonban. Joseph Arthur de Gobineau francia író és utazó *Essai sur l'Inégalité des Races Humaines* címmel publikálta négy kötetes munkáját 1853 és 1855 között Párizsban, míg Josiah Clark Nott és George Robins Gliddon, amerikai orvos, illetve egyiptológus *Types of Mankind* című műve 1854-ben látott napvilágot. E négy könyv nyomán egy évszázadon keresztül az antropológusok, történészek, világutazók, etnográfusok és filozófusok, nem beszélve a jó vagy rossz szándékú dilettánsokról szinte ontották az emberi faj tipológiájával foglalkozó műveket.¹¹

Ezen könyvek közül minden bizonnyal *Joseph Athur de Gobineau* gróf munkája ragadta meg leginkább a tudományos, s még inkább a laikus közvélemény képzeletét. S ez a befolyás ez utóbbi esetében – remélhetőleg már egyre csökkenő hatásfokkal – mind a mai napig tart. Gobineau, aki saját munkáját 'morális geológiának' nevezte, amely egy 'precízen bizonyított matematikai igazsághoz' hasonlatos, s 'természettudományos pontossággal' vizsgálja a kérdést, következőképpen 'teljességgel mentes mindenfajta hibától', alapvetően három tézisen alapul. Egyrészt Gobineau azt állítja, hogy a faji kérdés a legfontosabb az emberi történelemben, amely elhomályosít minden más tényezőt. Szerinte ugyanis az emberiséget alapvetően három nagy és egymástól világosan elkülöníthető faj alkotja, a fehér (kaukázusi), a sárga (mongoloid) és a fekete (negroid). Másodsor, hogy ezen fajok között hierarchikus a viszony, azaz öröklött egyenlőtlenség

¹⁰ Az előzményekről lásd Michael D. Biddiss Gobineau-ról írt intellektuális biográfiáját: *Father of Racist Ideology. The Social and Political Thought of Count Gobineau*. London, 1970, Weidenfeld and Nicolson, kül. The Intellectual Context című fejezetet, 103–111. p; Brace, Loring C.: „Race” is a Four-Letter Word. *The Genesis of the Concept*. Oxford, 2005, Oxford University Press; valamint Montagu, Ashley: *Man's Most Dangerous Myth. The Fallacy of Race*. 5th ed. Oxford, 1974, Oxford University Press, kül. 3–52. p.

¹¹ Lásd erről részletesen Michael Banton: *The Idea of Race*. London, 1977, Tavistock.

uralkodik mind fizikai képességek, mind pedig intellektuális, kulturális és morális tekintetben.¹² Gobineau ebből következően mély történelmi összefüggést látott az árja faj valamint a civilizációt teremtő képesség között, s mindezt tíz nagy civilizáció történeti elemzésével látta bizonyítottnak. De az igazsághoz tartozik, hogy nála ez a folyamat nem egyszerű vérségen alapuló fajelmélet – mint későbbi követőinél – hanem egy ennél sokkal bonyolultabb, s az emberi civilizációk – vélt – történeti fejlődésével alátámasztott történetfilozófia. Ő ugyanis az emberi történelmet a *Nemesis* drámájaként írja le, nevezetesen azt állítva, hogy civilizáció csak az árja faj és valamilyen idegen vér keveredéséből jöhet létre. Maga a keveredés folyamata azonban szükségszerűen magában hordozza a civilizáció halálát is, megalapozva – s jóval megelőzve ezzel Oswald Spengler és Arnold Toynbee másfajta alapokon nyugvó elméleteit – egy sajátos ciklikus és alapvetően pesszimista történetelméletet, amely egyébiránt szintén gyökeresen ellentmondott a később – mint láthatjuk, nem minden ok nélkül – rá hivatkozó nemzeti szocialisták optimizmusának, messianizmusának és aktivizmusának.¹³ Gobineau harmadik tézise tehát ez a pesszimizmusba hajló civilizációelmélet. A faj fogalom történetét feldolgozó Michael Banton szerint Gobineau művének legfontosabb tétele nem is címben ígért fajok egyenlőtlensége volt, hanem sokkal inkább egyfajta pesszimista világfelfogás, nevezetesen a civilizációk dekadenciájának és bukásának eszméje, amelynek okát ő – helytelenül, s később tragikus következményeket vonva maga után – a fajok egyenlőtlenségében, az árja faji mítoszban találta meg.¹⁴

A faj fogalom egy újabb nagy fejezete Darwin *A fajok eredete* (1859) című munkájának megjelenése után néhány évtizeddel vette kezdetét. Az ún. szociáldarwinizmus kiinduló pontja ugyanis az az eszme és – tegyük hozzá – egyben tévképzet, hogy a Darwin által az állatvilágra alkalmazott elvek, azaz a természetes szelekció, a fennmaradásért folytatott küzdelem (*struggle for life*) az emberi társadalmakra is minden fenntartás és változtatás nélkül alkalmazható. E nézet képviselői, Ernst Haeckel, Ludwig Gumpłowicz, Walter Bagehot, William Graham Sumner, Gustav Ratzenhofer, Franklin H. Giddings, Benjamin Kidd és mindenekelőtt Herbert Spencer eszméi Magyarországon is hódítottak, s nemcsak a jobboldalon.¹⁵

---

¹² Ennek részletes kifejtését lásd *Essay on the Inequality of the Human Races*. In Gobineau: *Selected Political Writings*. London, 1970, Jonathan Cape, kül. 108–134. p.

¹³ Lásd erről Michael D. Biddis bevezetését Gobineau angol nyelvű kötetéhez. Uo. 13–35. p.

¹⁴ Lásd Michael Banton: *The Idea of Race*. I. m. 44. p. Az árja mítosz történetét lásd Léon Poliakov: *The Aryan Myth. A History of Racist and Nationalist Ideas in Europe*. London, 1971, Chatto–Heinemann.

¹⁵ Ennek angol, amerikai, francia és német elterjedéséről lásd Michael Banton munkájának (*The Idea of Race*) *Social Darwinism* című fejezetét, i. m. 89–100. p; valamint uő: *Racial and Ethnic Competition*. Cambridge, 1983, Cambridge University Press, kül. 47–50. p. A német szociáldarwinizmus történetét Paul Weindling írta meg egy figyelemreméltó könyv (*Health, Race and German Politics between National Unification and Nazism, 1870–1945*. Cambridge, 1989, Cambridge University Press) egyik fejezetében. A magyar szociáldarwinizmusról lásd a bibliográfia megfelelő részét.

A következő mérföldkő a faj fogalom történetében Houston Stewart Chamberlain munkája (*Die Grundlagen des neunzehnten Jahrhunderts* – 1899). Chamberlain is Gobineau-t követve a teuton-árja fajok kultúra- és civilizációteremtő képességéről értekezett, de nagy újítása, hogy – Gobineau-tól eltérően – mindezt összekapcsolja a zsidóság történelmi szerepének jórészt negatív értékelésével. Szerinte ugyanis a zsidóság egyrészt faj, s nem csak vallás, másrészt, mint faj idegen az európai történelemben, s jelenléte gazdasági, társadalmi és kulturális veszélyt jelent az európai civilizáció számára. Ez utóbbi gondolat volt az, amely megihlette a nemzetiszocialista filozófusokat és fajbiológusokat (mindenekelőtt Alfred Rosenberget), akik túllépve Chamberlain-en már nem egyszerűen a zsidó faj veszélyességéről, hanem ezen túlmenően alacsonyabb rendűségéről is értekeztek.¹⁶ A német fajbiológusok abból indultak ki, hogy a németországi és – tágabban – az európai zsidóság a középkorban és a korai újkorban zárt populációt alkotott, de ez a zártság a XIX. század végén és a XX. század elején az asszimiláció és a vegyes házasságok miatt elkezdett feloldódni. S mivel ők meg voltak arról mégpedig ’tudományos alapon’ győződve, hogy a ’zsidó fajiság’ negatív lelki, kulturális stb. következményekkel jár, következésképpen ettől meg akarták kímélni a német népet. Természetesen ez már akkor is bizonyíthatatlan tétel volt, semmiféle tudományos bizonyítékot (koponya, arc, termet, vér, vércsoport stb.) erre nem találtak, bár hatalmas energiát fordítottak a kutatásra, s a bizonyítékok hiányát vagy tagadták, vagy módszertani hiányosságokra vezették vissza. (Azóta a genetika egyértelműen ad acta tette a kérdést.) Ettől a ’tudományos’ elmélettől már csak egy – nem kis – lépés, hogy ha ez a tétel igaz, akkor ezt az összeolvadást állami-politika eszközökkel is meg akadályozni. S egy következő – ugyancsak nagy ugrás – eljutni az elkülönítéstől vagy a kivándoroltatástól a genocídiumig. Hitler és köre ezeket a lépéseket tette meg.

A fajhoz hasonlóan nincs konszenzuálisan elfogadott definíciója az *etnikum* (etnosz) és a *nemzet* (náció) terminusoknak sem. Mindkét fogalom esetében alapvetően három megközelítési mód, három iskola küzd egymással – legtöbbször kibékíthetetlenül. Az elsőt *primordiálisnak* nevezhetjük, amely azt jelenti, hogy az etnikumhoz vagy a nemzethez való tartozás egyrészt elsődleges identitásképző tényező, másrészt, ez az identitás valamiképpen ősi és mély kötődést jelent. E nézet képviselői szerint van valami objektív módon meghatározható kritérium (ez lehet biológiai, szociobiológiai, genetikai, történelmi, kulturális stb.), aminek segítségével egyértelműen megállapítható, hogy valaki az illető csoporthoz tartozik, vagy sem. Ennek a primordiális iskolának a megalapítója *Szergej Mihajlovics Sirikogorov*, orosz emigráns etnográfus, a tunguz népek kutatója volt, aki szerint az etnosz olyan emberek csoportja, akik ’azonos nyelvet beszélnek, elismerik közös származásukat, s olyan közös szokásokkal és életmóddal írhatók le, amelyet a

---

¹⁶ Lásd Alfred Rosenberg: *Der Mithus des XX. Jahrhunderts. Eine Wertung der seelisch-geistiger Gestaltenkämpfe unserer Zeit*. 98. Auflage. München, 1936, Hoheneichen Verlag; valamint uő: *Houston Stewart Chamberlain als Verkünder und Begründer einer deutschen Zukunft*. München, 1927, Hugo Bruckmann.

tradíció szentesít és őriz meg, végül ezek a szokások eltérnek más ilyen jellegű csoport szokásaitól és életmódjától'. Ehhez a szovjet néprajzos-antropológus iskolához tartozott a Magyarországon is jól ismert *Julian Vlagyimirovics Bromlej*, aki szerint az „etnosz olyan történelmileg kialakult embertömegként határozható meg, amelynek közös, viszonylag állandó kulturelemei (többek között nyelve) és pszichikai tulajdonságai vannak, ezen kívül egységük tudatos, és szintén tudatosan megkülönböztetik magukat minden hasonló formációtól.”¹⁷ A másik iskola magát *instrumentálisnak* hívja, s azt állítja, hogy az etnikum vagy a nemzet csupán politikai eszköz, amelyet a csoport vezetői vagy az intellektuális elit a saját – főként politikai-hatalmi – céljai elérése miatt konstruál, használ és manipulál. A harmadik iskolát *konstruktivistának* nevezhetjük, amely azt jelenti, hogy az egyes etnikai csoportok maguk alakítják ki és tartják fenn az önmagukat másoktól elválasztó határokat. Ezeket a határokat 'kirekesztő eszközök alkalmazásával húzzák meg, amellyel kiélezik az egyes etnikai csoportok közötti ellentéteket' (Frederik Barth).

A rasszizmus kifejezést sem egyértelműen használja a szakirodalom, hiszen egyesek úgy határozzák meg, mint 'a társadalmilag jelentősnek tartott fizikai megkülönböztető jegyeken alapuló előítéletet', míg mások csak azokat nevezik rasszistának, akik 'emberek csoportját bizonyos rasszjegyek alapján felsőbbrendűnek vagy alsóbbrendűnek tartanak'. Egy harmadik megközelítés szerint az elítélő véleményeket, az előítéleten alapuló nézeteket és az etnocentrizmust – bár ezek dicsekvésre okot aligha adnak – önmagában nem tekinti rasszizmusnak, ehhez szerintük szükséges még valamilyen kirekesztő cselekvés, erőszak vagy a diszkriminációnak valamilyen enyhébb formája.

A magyar etnikai kutatás – túl a definíciós problémákon – különösen nagy nehézségekkel néz szembe, több okból is. Először is, az *etnikum* meghatározásának majdnem kivétel nélkül az is része, hogy az etnikum olyan emberek csoportja, akik a 'közös származás örökségét hordozzák'. Ez a magyarság esetében nagy problémákat vet fel, mivel a magyar etnogenezis folyamata lényegében máig nincs megnyugtatóan tisztázva, azaz tényekkel alig-alig alátámasztott, s egymástól is gyökeresen eltérő teóriák uralják a politikai gondolkodást. Az ideológiák és a politikai gondolkodás esetében természetesen nem ezek tudományos megalapozottságáról van szó, a hun-magyar azonosság ideája *ideológiai* szempontból ugyanazt a szerepet betöltheti, mint a tudományos szempontból összehasonlíthatatlanul megalapozottabb finnugor eredet. Továbbmenve, ha a valós etnogenezist nem is ismerjük, mondhatnánk azt is, hogy a *vélt* származástudat is elegendő kritériumnak. De ez a *vélt* közös származástudat is problematikus a magyarság esetében, hiszen a magyar politikai gondolkodásban és a közvélekedésben *többfajta vélt* eredettudat és származási hipotézis küzd egymással. Maradnak tehát az *etnikus specifikumok*. Ezek közül tulajdonképpen egyetlen 'objektívnek' nevezhető kritérium áll vitán felül: a magyar

---

¹⁷ Bromlej, Julian Vlagyimirovics: *Etnosz és néprajz*. Budapest, 1976, Gondolat, 49. p. Lásd még Lev Nyikolajevics Gumiljov: *Tanulmányok az etnoszról*. Budapest–Szolnok, 1975, MTA Néprajzi Kutatócsoport – Damjanich János Múzeum.

nyelv. De amint azt a későbbiekben látni fogjuk, 1919 után – s nemcsak a fajvédők – éppen ezt az 'objektívnek' tűnő kritériumot kérdőjelezték meg vagy találták kevésnek. Szabó Dezső például irgalmatlanul megtámadta Szekfű Gyulát, aki a 'nyelvében él a nemzet' elvét hangsúlyozta egyik asszimilációról szóló tanulmányában, mondván, hogy mindez kevés: a nyelv mellett szükséges feltétel még a magyar lélek és a magyar kultúra azonossága, végül a magyar történelmi célok közössége is. A nyelven kívül azonban minden más etnikus specifikum mellé kövér kérdőjelek kerülhetnek (a vallási megosztottság, a paraszti-úri kulturális különbségek, valamint a népi kultúra közös európai gyökerei miatt).¹⁸ A fejlett és rétegzett társadalmakban azok az etnoszemiotikai különbségek, amelyeket az antropológusok és szemiotikusok viszonylag kicsi és alapvetően rétegzetlen társadalmaknál figyeltek meg, nálunk alig-alig működnek (lásd például belső vitáinkat az ünnepek, a címer stb. körül). Tovább bonyolítja a kérdést, hogy mind a középkori *natio Hungarica*, mind pedig a reformkorban kialakult, s 1867 után rögzült *magyar politikai nemzet* koncepciója alapvetően nem etnikus jellegű volt, pontosan fordítva, azokat az etnikai ellentéteket és problémákat akarta elfedni, amelyek a XX. századhoz közeledve egyre erősebbé váltak. A hazai nemzetiségek ugyanis követték a nemzettéválásnak azt az útját, amelyet a cseh *Miroslav Hroch* olyan kitűnően és pontosan leírt (1. fázis: tudományos érdeklődés, 2. fázis: hazafias agitáció, 3. fázis: nemzeti tömegmozgalom).¹⁹ S mikor a nagy összeomlás, azaz a történelmi Magyarország bukása bekövetkezett s a magyar politikai nemzet koncepciója végképp érvényét veszítette, s a többség – köztük a magyar fajvédők – az *etnikai nemzet* felé kezdett el tapogatózni, miközben annak minden egyes jellemvonása (közös származás vagy származástudat, közös eredet, elkülönült szubkultúra, világos különbségtétel saját magunk és a kívülállók között) problematikussá vált, azaz ezekben semmiféle konszenzus nem alakult ki sem akkor, sem azóta az értelmiségi és a politikai elitben, s a politizáló közvéleményben továbbélnek – egymást kölcsönösen kizáró – eredetmítoszok és etnikai tudatok. Ugyanígy a renani nemzetfelfogásnak (közös emlék a múltból, közös terv a jövőre) mindkét eleme, mára nem egyszerűen kérdéssé vált, hanem sokkal inkább arról volt és van szó, hogy a különböző intellektuális és politizáló csoportok egymástól gyökeresen ellentétesen gondolkodtak és gondolkodnak mind a mai napig minderről. Valószínűnek látszik, hogy a magyarság esetében egy *etnikai* jellegű nemzetkonceptiót történelmi okokból nem lehet úgy megalapozni, hogy az minimális konszenzuális megegyezéshez vezessen, mivel hiányzanak az 'objektív' kritériumok, ha pedig nincs legalább minimális konszenzus, akkor az egész etnikai nemzetkonceptió fabatkát sem ér. Ma sokkal inkább egy nyitottabb jellegű nemzetfelfogás tűnik járható útnak, de hogyan

---

¹⁸ Lásd ez utóbbiról Hoffmann Tamás méltatlanul elfeledett és befejezetlen grandiózus munkáját (*Európai parasztok*. 1–2. köt. Budapest, 1998–2001, Osiris).

¹⁹ Hroch, Miroslav: *Social Preconditions of National Revival in Europe. A Comparative Analysis of the Social Composition of Patriotic Groups among the Smaller Europeans Nations*. New York, 2000, Columbia University Press.

lehetne eljutni idáig – kérdi e könyv szerzője – ha a sokaknak még a renani megközelítés is túlságosan zárt, s magát a nemzetfogalmat dobnák ki az ablakon?²⁰

Hol helyezkedik el ezek után a magyar fajvédelem ebben a koordinátarendszerben? A fajvédők a 'fajra' alapozták nemzetkonceptiójukat, csak hogy – mint ahogy ezt a következő fejezetekben látni fogjuk – még maguk között sem voltak képesek konszenzusra jutni a 'faji' kritériumokat illetően. Még nagyobb volt a zűrzavar a két világháború között a szélesebb magyar politizáló közvéleményben! Faji-nemzeti egységet hirdettek, miközben újabb és újabb csoportokat szakítottak le a nemzetről. Ez a gondolkodás egy kimondatlan feltételezésen nyugodott, nevezetesen, hogy csak a magyarság 'ősi', a maga tisztaságában megőrzött faji tulajdonságai vezethetnek eredményre, s ezeket az ősi tulajdonságokat (amelyek a magyar történelem nagy tetteit lehetővé tették) a honfoglalás óta őrzi egy társadalmi csoport. A fajvédők – beleértve Szabó Dezsőt és Bajcsy-Zsilinszkyt is – úgy látták, hogy ez a két csoport a parasztság, és a középosztály bizonyos része. A munkásságot illetően már voltak kételyeik, ebben a kérdésben haboztak, és ennek következtében nem fejtettek ki egységes és egyértelmű álláspontot. Azt állapíthatjuk meg tehát, hogy ez a mozgalom a fajelmélet egy egészen speciális esetét képviselte, amely alapvetően nem követte a német 'fejlődési' sort (árja népek civilizációt létrehozó szerepe, árja fajok magasabb rendűsége, a zsidó faj alacsonyabb rendűsége, ennek következtében igény az eltávolításukra, majd a megsemmisítésükre). Ez annál is meglepőbb fejlemény, mert a magyar fajvédők kivétel nélkül mélyen antiszemiták voltak, s ezt többségükben nem valamiféle titkolni való elferdülésnek, szégyellni való tettnek, hanem kifejezetten érdemnek tudták be, azaz az antiszemita gondolkodást a magyarság védelme, ha nem egyenesen megmentése sine qua non-jaként határozták meg. Ezek után talán nem érdektelen úgy felvetni a kérdést, hogy antiszemita nézeteik miatt nem vezették őket a 'német útra'? Mindenekelőtt problémát jelentett volna számukra az árja származás bizonyítása. Bár a magyar fajvédelem bővelkedett rögeszmés hóbortosokban, félnótásokban és futóbolondokban, de ideológusaik közül egy sem vetemedett arra, hogy előálljon valamiféle árja mítosszal, annyira nyilvánvaló volt a magyarság etnikai kevertsége és keleti származása. Sokkal inkább vonzódtak valamiféle – nem kevésbé eszelős – keleti mítoszhoz, leginkább a

---

²⁰ Lásd például Bauer Tamás (Nemzettel nem megy. *Népszabadság*, 2010. febr. 18.) válaszcikkét a szerző ilyen irányú próbálkozására (Minerva baglya. *Népszabadság*, 2009. május 30.). Ma már én magam is úgy látom – elfogadva Kántor Zoltán érveit –, hogy a nemzet meghatározása alapvetően nem tudományos, hanem politikai kérdés (Tudományos vagy politikai kérdés a nemzet meghatározása? *Limes*, 2009. 4. sz. 5–14. p.). Csakhoigy – vele ellentétben – nem gondolom, hogy ha figyelmünket a meghatározási kísérletek helyett a nacionalizmusra, vagy bármi másra irányítjuk, akkor ki tudunk jutni a tudomány-politika dichotómiájának problémájából. Társadalmi-politikai kérdéseket kutatva – sajnálatosan – be vagyunk zárva egy ördögi körbe, nincs egy olyan pont, ahonnan a dolgok objektív módon látszanak, tisztán tudományosan megítélhetők. Ennek lehetetlenségét ugyanis – fájdalom – nem a témakijelölés, hanem a saját pozíciónk determinálja.

ködös turanizmushoz, bár ennek kritikáját éppen prófétájuk Szabó Dezső fogalmazta meg a legélesebben, s máig érvényesen. De talán ennél sokkal jelentősebb az az ellenérv, hogy a fajvédők *valóban* függetlenségpártiak voltak, tartottak a 'nagy német testvértől', azaz történetiszemléletüket kifejezetten *németellenesnek* lehet nevezni. A magyar fajvédők németellenessége nemcsak kurucos magatartást és gondolkodásmódot jelentett (Habsburg-ellenesség, a függetlenségi küzdelmek középpontba helyezése), hanem ennek bizonyítására kifejezetten faji-etnikai érveket hoztak fel, még Bajcsy-Zsilinszky is, Szabó Dezsőről már nem is beszélve. Furcsa talán kijelenteni egy ennyire nyilvánvalóan antiszemita csoportosulásról, hogy antiszemitizmusuk visszafogott volt, még az utolsó fajvédő gondolkodásában is – Bajcsy-Zsilinszkyról nem is beszélve – maradt valami halovány visszfénye a nemesi-úri magyar toleráns politikai kultúrának és a valóban liberális iskolai neveltetésnek, amely megakadályozta őket nagyobb szörnyűségek elkövetésében. A 'zsidó lázadásnak' felfogott kommün felelőseinek szigorú megbüntetése: igen, a zsidóság gazdasági visszaszorítása: igen, mindenre kiterjedő numerus clausus a magyarság védelme érdekében: igen, verbális zsidózás: igen, de általános kitelepítés, megsemmisítés: nem! Mai terminológiával a rasszizmusnak a jogi-politikai diszkriminációs fokáig jutottak el, nem érzékelve, hogy ez a gondolkodás – nolens-volens – a jogállamiság alapját a jogegyenlőséget kezdi ki, ami viszont hosszú távon elemészti az ő polgári-úri-középosztályi státuszukat is. Bár az antiszemitizmus vonatkozásában nézeteiket nem revideálták alapvetően (még Gömbös se, hiába kérkedett ezzel), ez az antiszemitizmus megmaradt jobbra 'úri' jellegűnek, s eltért a harmincas évek szélsőjobbaldali mozgalmainak, a magyar nyilasoknak és a hungaristáknak az antiszemitizmusától. Sohasem jutottak el ugyanis a nyilasok vérengzéseikig, de még addig a hideg fejjel elgondolt kifosztásig sem, amit például később Matolcsy Mátyás képviselt, összekapcsolva a szociálpolitikát a zsidó vagyon elvételével (bizonyítva ezzel Christian Gerlach és Götz Aly koncepciójának részleges igazságtartalmát; részleges, mert Matolcsy és Imrédy nézeteire minden bizonnyal igaz, de az egész magyar antiszemitizmus megítélésére nézve jórészt félreértés).²¹ A fajvédők antiszemitizmusa vonatkozásában fontos kiemelni, hogy ők a numerus clausus jelegű megoldást nem tartották jogfosztásnak, vagy a polgári jogegyenlőség megsértésének, hanem – helytelenül – azt gondolták, hogy a mindenre kiterjedő arányszám megfelel az igazságosság és méltányosság elvének, s nem sérti a jogegyenlőséget.

A következő kérdés úgy tehető fel, hogy mit értettek meg a faj, etnikum, nemzet – a fentiekben elemzett – hármas fogalomrendszeréből, azaz magyarul: milyen értelemben használták ezeket a kifejezéseket? Összefoglalóan talán annyit mondhatunk, hogy döntő többségükben egyáltalán nem voltak tisztában ezekkel a fogalmakkal, gyakran különösebb magyarázat nélkül felváltva használták őket, s ebben semmiféle

---

²¹ Lásd Gerlach, Christian – Götz, Aly: *Az utolsó fejezet. Reálpolitika, ideológia és a magyar zsidók legyilkolása, 1944–1945*. Budapest, 2005, Noran.

ellentmondást nem láttak közöttük. Bár gyűléseikre, ünnepi megemlékezéseikre gyakran meghívták Méhelyt, a professzor nyilvánvaló antiszemitizmusán kívül alig értettek meg vagy fogadtak el valamit is mondandójából. Amikor ugyanis ők 'magyar fajról' beszéltek, akkor jórészt ez alatt a közös származáson alapuló etnikumot értették, de nem sok időt fecséreltek ennek a problémának a tisztázására, azaz nem igazán érzékelték azt a különbséget, ami az objektív biológiai-faji különbségeket kutató Méhely és a magyarságról, mint történeti-kulturális fajról (tehát mai szóval etnikumról) értekező Bajcsy-Zsilinszky között fennállt. Számukra ugyanis a fajvédelemből a 'védelem' volt fontos, ennek útjait-módjait keresték, a 'faj' szót magától értetődőnek tekintették, s ez alatt néha valóban biológiai fajt, de sokkal gyakrabban történeti-kulturális etnikumot, s nem ritkán nemzetet értettek. Bár a mai etnikai kutatásban hovatovább konszenzus alakult ki azt illetően, hogy az *etnicitás* érték, következőképpen védelmet érdemel, de ez a konszenzus a kisebbségi etnikumokra vonatkoztatva alakult ki. A magyar fajvédelem esetében viszont nem erről volt és van szó, hanem pontosan fordítva: egy meghatározó többségben lévő etnikum védi magát egy vallási-etnikai kisebbségtől (a zsidóság 'túltengésétől'), s – Szabó Dezső és mások esetében – az asszimilált németségől és szlávoktól. Ők persze mindezt nem így gondolták, hanem úgy, hogy az 'igazi', 'ősi' magyarság kisebbségbe került a saját hazájában. A fajvédelem nemcsak zavaros ideológia volt, nemcsak elvétette az irányt (a nemzet helyett a fajt helyezte a középpontba), nemcsak nem volt tisztában a polgári jogegyenlőség megsértésének következményeivel, hanem ráadásul még olyan folyamatokat indított el a politizáló közvéleményben, amelyet később már maga sem tudott megállítani vagy kontrollálni. Bajcsy-Zsilinszky a harmincas évek végén tulajdonképpen ezt értette meg, ahogy ezt cikkei, beadványai, emlékiratai és zsidómentő akciói egyértelműen bizonyítják.

Bartucz „Az azonban már eddig is bizonyos, hogy nincsen egyetlen olyan testi bélyegünk sem, amely egymagában elegendő volna arra, hogy valamely rasszt pontosabban meghatározzon.”²²

Tagadhatalan, hogy mint minden nép, a magyar nemzettest is különböző rasszelemekből van összetéve. Nem beszélhetünk tehát magyar fajról, ha e szón csupán merev zoológiai rendszertani kategóriát értünk.” 495

de a benne képviselt rasselemek mennyiségéből és minőségéből adódó speciális rasszbeli összetételében különbözik a világ minden más népétől. ilyen értelenben van

---

²² Bartucz Lajos: *A magyar ember. A magyarság antropológiája*. Budapest, 1938, Királyi Magyar Egyetemi Nyomda, 209. p.

speciális rasszbeli összetételű, e hazában ezer éve együttélő és egymással kereszteződő biológiai életközösség, amelyet a történelem eseményei kovácsoltak össze, emeltek öntudatra, s tettek azzá ami, testben, típusban öröklődő bélyegeiben harmonikusan sokszínű, lélekben, öntudatban, nemzeti érzésben egységes történelmi fajjá, azaz magyarrá. uo.

Historiográfia

A magyar fajvédő mozgalomról eddig még nem készült összefoglaló történelmi munka.²³ Még a minden tudományos munka elő- és alapfeltétele, nevezetesen a kérdés irodalmát összegyűjtő bibliográfia is hiányzik. Ezért még mindig a korszak antiszemita sajtóvezérének, az Országos Magyar Sajtókamara elnökének, a 'zsidószeplőtű' és baloldali könyvek bezúzását elrendelő kormánybiztosának, vitéz Kolosváry-Borcsa Mihálynak (1896–1946) a könyvéhez vagyunk kénytelenek fordulni.²⁴ Mindezen okok következtében ugyancsak nem nélkülözhetők a kifejezetten *nem* tudományos, hanem politikai célokból készült jegyzékek, amelyeket közvetlenül a második világháború után az Ideiglenes Kormány rendeletére adtak ki, s amelyek alapján eltávolították a magyar köz- és magánkönyvtárakból a fasiszta és az antiszemita irodalmat, sokszor túlságosan is tágan értelmezve ezeket a fogalmakat.²⁵

A két világháború között nem született, s érthető okokból talán nem is születhetett történelmi munka erről az ideológiai és politikai mozgalomról. Ennek ellenére két nevet mégiscsak meg kell említenünk. Az egyik a Magyar Zsidókérdést Kutató Intézet egykori igazgatójának, Bosnyák Zoltánnak (1905–1952) a neve és tevékenysége. Bosnyák ugyanis 1942-ben terjedelmes, üdvtörténelmi jellegű munkát publikált a magyar antiszemitizmus múltjáról, amelyben a legfontosabb magyar antiszemita gondolkodók, politikusok és publicisták (Istóczy Győző, Ónody Géza, Simonyi Iván, Vadnay Andor, Verhovay Gyula, Egan Ede, Bartha Miklós, Szemere Miklós, Kiss Sándor, Dánér Béla, Gálócsy Árpád és Méhely Lajos) – meglehetősen elfogult – portréit olvashatjuk.²⁶

²³ Ebben az alfejezetben azt a metódust követtem, hogy csak a legfontosabb szerzőkről, illetve megközelítésekről, irányzatokról szólok. A kérdés részletes historiográfiáját az olvasók megtalálják a könyvhöz csatolt értékelő bibliográfiában (*A kérdés irodalma*).

²⁴ Vitéz Kolosváry-Borcsa Mihály: *A zsidókérdés magyarországi irodalma. A zsidóság szerepe a magyar szellemi életben. A zsidó származású írók névsorával*. Budapest, 1943, Stádium. A könyv új kiadása: Budapest, 1999, Gede Testvérek).

²⁵ *A fasiszta, szovjetellenes, antidemokratikus sajtótermékek jegyzéke*. 1–4. köt. Budapest, 1945–1946, a Magyar Miniszterelnökség Sajtóosztálya.

²⁶ Bosnyák Zoltán: *A magyar fajvédelem úttörői*. Budapest, 1942, Stádium. A könyv új kiadása: Budapest, 2000, Gede Testvérek.

Bosnyák célja a könyv megírásával ugyanis az volt, hogy 'zászlót hajtsunk, tisztelegjünk a nemzeti önvédelem bátor harcosai és áldozatos hősei előtt'. A munka ennek a célkitűzésnek teljes mértékben meg is felel.

A másik név, amelyet ebben a vonatkozásban meg kell említenünk Szekfű Gyuláé (1883–1955). Szekfű ugyanis egyszerre volt első historikusa ennek az irányzatnak (bár összefoglaló munkát, sőt még önálló tanulmányt sem írt róluk, de történeti összefoglalásaiban érintette tevékenységüket), s egyben kérlelhetetlen kritikusuk. E két megközelítés a magyar fajvédők esetében Szekfűnél nem igazán vált el egymástól. Mint köztudomású a Hóman–Szekfű-féle *Magyar történet* csak a dualizmuskor végéig követi az eseményeket, de Szekfű másik alapmunkájában, a *Három nemzedék* harmadik kiadásában egy új fejezetet (Trianon óta) olvashatunk a bennünket közelebről érdeklő korszakról. Ebben Szekfű egyrészt érintette a Szabó Dezső-kérdést, másrészt szólt az általa bírált *kismagyar út* kapcsán a fajvédőkről, illetve ennek egyik leágazásáról, a turanizmusról.²⁷ Szabó Dezső kapcsán azt emeli ki, hogy Szabó a valós népi problémákat sajnálatosan visszavitte a faji misztikumba, s 'lírából, regényből és Rabelais-szerű prózából' akart nemzeti eszményt gyúrni. A fajbiológiai megközelítésekről pedig azt állapítja meg, hogy nálunk kilátástalan dolog a német fajbiológia politikáját követni, mivel a magyarság „az ugor és türk elemek első egyesülésétől kezdve évszázadokon át megszakíthatatlanul ment át új és új keveredéseken, minek következtében egységes fajképet is alig lehet róla nyerni, annál kevésbé olyan faji ideált, melyhez hasonlítva az egyedeket, ezek javíthatók vagy egyszerűen a közösségből törlendők volnának.”²⁸ Történetpolitikai és politikai publicisztikai írásaiban e faji megközelítés helyett Szekfű azt javasolja, hogy a magyarságot ne faji, hanem történeti egységnek tekintsük.²⁹ A turanizmus pedig – mint mondja – tiszta önáltatás, ismerethiányból fakadó ködös elképzelés, s politikai-kulturális szempontból veszélyes játék, mivel az az 'ezeréves keresztény magyar múltunk ellen fordítható'. A 'turáni-szláv parasztállam' elképzeléséről pedig azt írja, hogy egyrészt külpolitikai szempontból kivihetetlen, másrészt a benne megfogalmazódó parasztromantika nem lehet a való élet irányítója.³⁰

1945 után politikai-ideológia indíttatásból és nagyfokú publicisztikai ihletéssel Lévai Jenő (1892–1983) írt a fajvédőkről. Lévai koncepciójának lényege abban foglalható össze, hogy egyrészt a magyar fajvédők és a német nemzetiszocialisták (elsősorban dr. Ulain Ferenc képviselőn keresztül) folyamatos kapcsolatban álltak egymással, s a németek pénzelték a magyar mozgalmat, másrészt, hogy Gömbös Gyula és társai voltak

²⁷ Szekfű Gyula: *Három nemzedék és ami utána következik*. Budapest, 1934, Királyi Magyar egyetemi Nyomda.

²⁸ Uo. 477. p.

²⁹ Lásd erről *A faji kérdés és a magyarság*, illetve *Fajbiológiai vagy történeti egység* című írásait. In Szekfű Gyula: *Történetpolitikai tanulmányok*. Budapest, 1924, Magyar Irodalmi Társaság, 53–109. p.

³⁰ Szekfű Gyula: A „Turáni-szláv parasztállam”. In uő: *Állam és nemzet. Tanulmányok a nemzetiségi kérdésről*. Budapest, 1942, Magyar Szemle Társaság, 283–296. p. (Eredeti megjelenés: 1929. január.)

az első magyar náci, következésképpen Gömböstől egyenes út vezetett Szálasiig.³¹ Ez a koncepció ezután nagy karriert futott be a magyarországi marxista szerzők körében.

Az 1961 és 1980 között kiadott öt kötetes Magyarország történetét feldolgozó egyetemi tankönyv, mint tudjuk, csak a Tanácsköztársaság végéig jutott el, így a bennünket foglalkoztató kérdésre nem adott választ, következésképpen az egyetemisták nem ebből tudták meg, hogy mit is a helyes irány. Elkészült viszont Molnár Erik főszerkesztésében a *Magyarország története* című két kötetes összefoglalás, amelynek vonatkozó fejezeteit Berend T. Iván és Ránki György írták.³² A szerzők koncepciója, hogy a Tanácsköztársaság leverését a tőkés-nagybirtokos rend restaurációja követte, s ebben jelentős szerepet játszottak a militarista szervezetek (MOVE, ÉME), valamint a fehérterror 'sivár vezérkara és a bikacsökkel járó prónaypálok' is. Továbbá Gömbös és fajvédő köre a totális fasiszta diktatúra magyarországi híveiként fasiszta puccsot készítettek elő. Végül az ellenforradalmi rendszer alapját képező 'nagybirtokos–nagybirtokos csoportok közötti ellentét valójában a fasiszmus totális és »liberalizált« változata közötti küzdelmet jelentette' csupán.³³ A szerzőknek a korszakról írt fejezetében meghatározó az a gondolat, miszerint az ellenforradalmi Horthy-rendszer egész politikai légkörét, ideológiáját áthatotta a fasiszmus szelleme. Ezt az ideológiai konstrukciót azután történészek tucatjai 'bizonyították' részmonográfiáikban és tanulmányaikban, hogy ennek a tételnek a publicisztikai megjelenéseiről már ne is ejtsünk szót.³⁴

Születtek azonban a korszakban olyan részmonográfiák is, amelyek bár tükrözték a kor szellemét, mégis adatgazdagságuk, a feldolgozás mélysége miatt máig használhatóak. A magyar fajvédelem két fontos szervezetéről a Magyar Országos Véderő Egyesületről Dósa Rudolfné, illetve Ébredő Magyarok Egyesületéről Zinner Tibor írt ilyen jellegű munkát.³⁵ Ugyancsak Zinner Tibor vizsgáltából ismerjük néhány szélsőjobboldali egyesület és titkos társaság (mint például az Etelközi Szövetség) megalakulásának körülményeit és alapszabályait.³⁶ S megjelent a hatvanas években két fontos napló is, bár

---

³¹ Lásd Lévai Jenő: *Gömbös Gyula és a magyar fajvédők a hitlerizmus bölcsőjénél. Történelmi riportsorozat a német nemzeti szocializmus őskorából.* Budapest, 1938, A szerző kiadása; uő: *Horogkereszt, kaszáskereszt, nyilaskereszt.* Budapest, 1945, Müller Károly; uő: *Fekete könyv a magyar zsidóság szenvedéseiről.* Budapest, 1946, Officina.

³² Molnár Erik szerk.: *Magyarország története.* 1–2. köt. 1. kiad. Budapest, 1964. Gondolat. (2. jav. és bőv. kiad.: Budapest, 1967, Gondolat).

³³ Uo. 384. p.

³⁴ Lásd például Kónya Sándor: *Gömbös kísérlete a totális fasiszta diktatúra megteremtésére.* Budapest, 1968, Akadémiai Kiadó.

³⁵ Dósa Rudolfné: *A MOVE. Egy jellegzetes magyar fasiszta szervezet 1918–1944.* Budapest, 1972, Akadémiai Kiadó, valamint Zinner Tibor: *Az ébredők fénykora 1919–1923.* Budapest, 1989, Akadémiai Kiadó.

³⁶ Zinner Tibor: A szélsőjobboldali egyesületek megalakulásáról. *Történelmi Szemle*, 1979. 562–576. p.

ezek szöveggondozása mai elveinknek már aligha felel meg.³⁷ A korszak egyik leginkább kutatott témája a numerus clausus volt, erről is születtek adatgazdag monográfiák.³⁸

A következő korszákhatárt a téma kutatásában az akadémiai tízkötetes Magyarország történetének korszakunkkal foglalkozó kötetének (8.) megjelenése jelentette.³⁹ A könyvet a legnagyobb jóindulattal sem lehetne egységesnek nevezni, hiszen több fejezetben és több szerzőnél (különösen az ún. munkásmozgalmi részekben) vissza-visszaköszönnek a régi sablonok ('a Horthy-rendszer az osztályuralom brutalitását figyelembe véve szinte egyedülálló volt Európában' stb.), de mégis azt mondhatjuk, hogy ebben a kötetben már megjelenik az előző összefoglalásoknál jóval adatgazdagabb és differenciáltabb kép. (A fajvédő ideológáról szóló részt Márkus László írta, elemezve Lendvai, Zsilinszky, Szabó Dezső, Prohászka és Bangha 'szélsőjobboldali radikális' ideológiáit).

A nyolcvanas évektől kezdve egyre több tanulmány, illetve könyv jelent meg, amelyek elszakadva a hatvanas–hetvenes évek ideológiai ballasztjától tárgyyszerűen mutatták be választott tárgyukat. Ezen művek sorában az elsők egyike volt Romsics Ignácnak a Magyar História sorozatban megjelent munkája a Horthy-rendszer első tíz évéről.⁴⁰ Az elmúlt évtizedben több modern szemléletű monográfia is született a legfontosabb két világháború közötti politikusokról (Romsics Ignác: Bethlen István, Ormos Mária: Kozma Miklós, Ablonczy Balázs: Teleki Pál, Gergely Jenő, illetve Vonyó József: Gömbös Gyula, Thomas Sakmyster: Horthy Miklós), amelyek mindegyike (különböző mértékben) érinti a fajvédők tevékenységét. Ezek közül külön is ki kell emelni Romsics és Ormos munkáját. Romsics biográfiájában éles megvilágításba helyezi azt a politikai küzdelmet, amelyet Bethlen a fajvédőkkel, és különösen Gömbössel folytatott.⁴¹ Ormos Mária pedig monográfiájában szakított az ideológikus megközelítéssel, s Kozma személyiségét sokoldalúan világítja meg, mint írja, őt az is érdekelte, hogy 'a jó és a rossz, az ésszerűség és az álmodozás, a tehetség és a katasztrofális tévedés, sőt a tisztesség és a becstelenség' hogyan fér meg egy emberben. Ormos azt is kimondja, hogy „az 1919-es és a harmincas évek derekától kezdve jelentkező szélsőjobbaldalt nem lehet egy vonallal egyszerűen összekötni.”⁴²

³⁷ *A határban a Halál kaszál... Fejezetek Prónay Pál feljegyzéseiből.* Budapest, 1963, Kossuth; valamint *Páter Zadravecz titkos naplója.* Budapest, 1967, Kossuth.

³⁸ Ladányi Andor: *Az egyetemi ifjúság az ellenforradalom első éveiben (1919–1921).* Budapest, 1979, Akadémiai Kiadó; valamint Nagyné Szegvári Katalin: *Numerus clausus rendelkezések az ellenforradalmi Magyarországon. A zsidó nőhallgatók főiskolai felvételéről.* Budapest, 1988, Akadémiai Kiadó.

³⁹ Ránki György szerk.: *Magyarország története. 1918–1919. 1919–1945.* Budapest, 1976, Akadémiai Kiadó.

⁴⁰ Romsics Ignác: *Ellenforradalom és konszolidáció. A Horthy-rendszer első tíz éve.* Budapest, 1982, Gondolat. Később sokkal részletesebben: uő: *Magyarország története a XX. században.* Budapest, 1999, Osiris.

⁴¹ Romsics Ignác: *Bethlen István. Politikai életrajz.* 2. kiad. Budapest, 1999, Osiris. (1. kiad.: 1991)

⁴² Ormos Mária: *Egy magyar médiavevő: Kozma Miklós. Pokoljárás a médiában és a politikában 1919–1941.* 1–2. köt. Budapest, 2000, PolgART, 44. p.

A magyar fajvédők külpolitikai elképzeléseiről Pritz Pál írt egy adatgazdag tanulmányt.⁴³; Kovács M. Mária monográfiája pedig a jobboldali, keresztény-nemzeti szakmai szervezetek (MONE, MNÉNSZ, MÜNE) tevékenységét tárta fel.⁴⁴ A magyar fajvédelem előzményeivel (Istóczy Győző, Tiszaeszlár, Egan Ede, Bartha Miklós, Szemere Miklós, *A Cél* című folyóirat indulása stb.) előző monográfiám foglalkozik, s ebben a munkában a fontosabb fajvédők zsidókérdéssel kapcsolatos nézeteit is megkíséreltem összefoglalni.⁴⁵ A magyar szélsőjobboldal–jobboldal dualizmuskori előzményeit ('újkonzervativizmus') részletekbe menően Szabó Miklós tárta fel.⁴⁶

A magyar fajvédelem sajtójáról eddig még nem készült összefoglaló munka. A két világháború közötti sajtóviszonyokról Sipos Balázs írt két könyvet, amelyekben érintőlegesen foglalkozik a fajvédő lapokkal is.⁴⁷

A magyar fajvédelemről, a fajvédő ideológiai és politikai mozgalmakról, mindenekelőtt az 1924. november 13-án megalakult Magyar Nemzeti Függetlenségi Párt (röviden: Fajvédő Párt) történetéről szintén nem készült még monográfia. Egy fiatal kutató, Paksa Rudolf írt egy tanulmányt és egy ismeretterjesztő cikket a párt programjáról.⁴⁸ Ugyancsak ő írt a későbbi, a fajvédelemtől sok vonatkozásban eltérő harmincas évekbeli magyar jobboldali–szélsőjobboldali mozgalmakról és ideológiákról egy ma még publikálatlan monográfiát.⁴⁹

Előző, a magyar nacionalizmus történetével foglalkozó könyvemben megkíséreltem egységes ideológiává összegyűrni a sok szempontból széttartó fajvédő ideológiát, s részben az ezzel való elégedetlenség vezetett ennek a könyvnek a megírásához.⁵⁰

Azt a terjedelmes irodalmat, amely az egyes fajvédő szerzőkkel és politikusokkal foglalkozik, itt most részletesen nem elemzem, s az olvasót e könyv függelékében közölt bibliográfiához utasítom.

---

⁴³ Pritz Pál: A fajvédők külpolitikai nézetei 1918–1936. *Századok*, 1990. 617–669. p.

⁴⁴ Kovács M. Mária: *Liberalizmus, Radikalizmus, antiszemitizmus. A magyar orvosi, ügyvédi és mérnöki kar politikája 1867 és 1945 között*. Budapest, 2001, Helikon.

⁴⁵ Gyurgyák János: *A zsidókérdés Magyarországon*. Budapest, 2001, Osiris.

⁴⁶ Szabó Miklós: *Az újkonzervativizmus és a jobboldali radikalizmus története. 1867–1918*. Budapest, 2003, Új Mandátum.

⁴⁷ Sipos Balázs: *A politikai újságírás, mint hivatás. Nyilvánosság, polgári sajtó és a hírlapírók a Horthy-korszak első felében*. Budapest, 2004, Napvilág; valamint uő: *Sajtó és hatalom a Horthy-korszakban. Politika- és társadalomtörténeti vázlat*. Budapest, 2011, Argumentum.

⁴⁸ Paksa Rudolf: A Magyar Nemzeti Függetlenségi Párt megalakulása és a fajvédők programja. *Sic Itur ad Astra*, 2005. 3–4. sz. 59–88. p; valamint uő: Jobboldali radikalizmus a Horthy-korszak első éveiben. *Rubicon*, 2010. 4–5. sz. 117–124. p.

⁴⁹ Paksa Rudolf: *A magyar szélsőjobboldali elit az 1930-as évek elejétől 1945-ig*. Budapest, 2011, Kézirat.

⁵⁰ Gyurgyák János: *Ezzé lett magyar hazátok. A magyar nemzeteszmé és nacionalizmus története*. Budapest, 2007, Osiris, 217–253. p.

Előzmények

Maga a magyar fajvédelmi mozgalom a tízes évek legvégén a húszas évek legelején alakult ki, s a fajvédelmi ideológia is ekkor állt össze viszonylag koherens egészé, s a fajvédő politikusok is ekkor léptek a magyar történelem és politika színpadára, jórészt, mint *homo novusok*. A magyar politikai fajvédelem története alkalmasint úgy is leírható, mint egy *nemzedéki tömörülés* históriája, s egy nemzedéki *életérzés* kifejeződése. Ebből következik tehát, hogy a politikai fajvédelem új jelenség a magyar történelemben, azaz nem képzelhető el a háborús vereség, a *nagy összeomlás*, s az ennek következtében előállt új gazdasági, társadalmi és politikai helyzet nélkül. Ezen túlmenően a faji gondolat felfutása szoros összefüggésben állt a régi típusú nemzettudat lehetetlenné válásával. A dualizmus kori magyar *politikai nemzet* koncepció ugyanis a történeti Magyarország bukásával párhuzamosan lehetetlenült el. A soknemzetiségű országra kigondolt és alkalmazott nemzetkoncepció értelmét vesztette a trianoni Magyarországon. A hazai nemzetiségek nemzeté válási folyamata ugyanis jórészt befejeződött, s a monarchia megszűntével és ezzel párhuzamosan a magyar politikai elit hatalmi helyzetének meggyengülésével elszakadásukat már senki nem tudta megakadályozni. A hazai zsidóság esetében viszont a világháború alatt, s még inkább a forradalom és az úgynevezett proletárdiktatúra alatt nagy tömegek számára vált világossá, hogy a liberális nemzedék által óhajtott és támogatott zsidó asszimiláció illúzióknak bizonyult (legalábbis abban a formában, ahogy ezt ők előzetesen, normatív módon a magyar politikai elit uralkodó csoportjai elképzelték), s nagyrészt nem több hiú ábrándnál. Az eredetileg elképzelt asszimiláció két okból sem sikerült. Egyrészt a hazai zsidó társadalmat végletesen megosztotta ez a kérdés (az orthodoxok nem akartak asszimilálódni, s akik akartak, azok is más és más módon), de ami ennél fontosabb, a magyar társadalom egy jelentékeny része továbbra is önálló entitásnak tekintette a hazai zsidóságot, s nemcsak az antiszemiták. A tízes évek legvégén olyan antiszemita hullám borította el az országot, ami alól még a legnemesebb elmék is csak kivételesen tudták kivonni magukat. Az antiszemitizmus – mint ahogy ez kiélezett történeti eseményeknél általában történik – nem szolid keretek között, hanem eruptív módon, vadul és zabolátlanul tört a felszínre. A fajvédő ideológia és politika tehát a maga egészében és egységében csak 1919 után állt össze, s e történeti háttér ismerete nélkül a magyar fajvédelem érthetetlen és felfoghatatlan jelenség – különösen egy olyan minden ízében liberális korszak után, mint amilyen a századforduló Magyarországa volt. Ez azonban egyáltalán nem jelenti azt, hogy a fajvédő ideológiának ne lettek volna előzményei az első világháborút közvetlenül megelőző időszakban vagy a nagy háború alatt.

A fajvédő ideológiát alkotó gondolati sémák, politikai-eszmei elképzelések, történeti-szociológiai eszmefuttatások, az úgynevezett ideológémák egészen a dualizmus koráig vezethetők vissza, ilyen jellegű radikális jobboldali vélekedések, gondolat töredékek megjelentek ugyanis az agrárius mozgalomban, a katolikus Néppártban, a politikai katolicizmus szervezeteiben és lapjaiban, többek között a *Magyar Állam* és a *Magyar Kultúra* című lapokban, de még a Függetlenségi Párt keretei között is. S megjelentek azok a gondolatok és nézetek is (orvosolni akarván a dualizmuskori liberális Magyarország demográfiai, gazdasági és társadalmi problémáit), amelyek szerint a magyar államnak állami eszközökkel is támogatást kellene nyújtani a magyar etnikumnak. Tehát már ekkor megjelennek az állam fokozottabb szerepét óhajtó antiliberális, a szabadversenyt korlátozó, individualizmus-ellenes, nem ritkán antiparlamentáris eszmék. Ezekon túlmenően voltak – ezekkel részben összefüggő – önálló kezdeményezések is. Vegyük ezeket sorra!

Az elsők egyike az úgynevezett *egyetemi kereszt-mozgalom* volt. 1900. május 25-éről 26-ára virradó éjszaka ismeretlen tettesek az egyetem új központi épülete lépcsőházában a gipszcímerekről letördelték a kettős keresztet, s állítólag helyükbe hatágú csillagokat, Mogen-Dovedeket rajzoltak.⁵¹ Az eset után a keresztény hallgatók egy csoportja memorandumot szerkesztett, amelyben követelték a kereszttek kötelező kitűzését az egyetemi tantermekben, ezt a kezdeményezést azonban a budapesti egyetem tanácsa elvetette. De a történet ezzel még nem ért véget, hiszen a diákok 1901. március 18-án demonstratív módon kifüggesztették a keresztet, de az egyetemi tanárok – Lóczy Lajos földrajztudós kivételével – nem voltak hajlandók megtartani az előadásukat a keresztrel díszített tantermekben, s az egyetemi tanács fegyelmi ügyet kezdeményezett az akciót szervező diákok ellen. Az egyetemeken felforrósodott a hangulat, akció akció követett, s ezek az egyetemi mozgalmak hullámai lassan elérték a politikai pártokat és magát a parlamentet is.⁵² Bár a kereszt-mozgalom idővel elhalt, mégis ennek a mozgalomnak a hatására kezdett végzetesen kettészakadni az egyetemi ifjúság (ennek kapcsán alakult meg például a Galilei Kör), de ezen túlmenően is addig ismeretlen törésvonalak jelentek meg a magyar szellemi és politikai életben (a szabadkőművesség politikai szerepének felerősödése, egyetemi tanárok politikai konfliktusai, politikai repedések megjelenése a függetlenségi párton belül stb.) – csak hogy néhányat említsünk.

---

⁵¹ A kettős-kereszt mozgalomról részletesen lásd Szabó Miklós monográfiájának megfelelő fejezeteit (*Az újkonzervativizmus és a jobboldali radikalizmus története (1867–1918)*. Budapest, 2003, Új Mandátum, kül. 184–208. p.). A helyszínre érkező, s erről a parlamentben beszámoló képviselő, Molnár János kanonok már nem látta a Dávid-csillagokat, de nem tudható pontosan, hogy ezek eredetileg ott sem voltak, vagy a katolikus hallgatók letörölték ezeket. Volt azonban ilyen eset, 1900. augusztus 18-án, a király születésnapján ugyanis Schück Mayer ónodi rabbi olyan zászlót tűzött ki, amelyen a kereszt helyett Dávid-csillag szerepelt.

⁵² A kereszt-mozgalomnak volt az egyik leágazása, a híres-hírhedt Pikler-ügy is, amikor a keresztény hallgatók bojkottálták Pikler Gyula szerintük túlzottan 'kozmpolita és nemzetellenes' jogbölcseleti előadásait, s az előadások egyetemista atrocitásokba, verekedésekbe is torkollottak. Uo. 197–202. p.

Már az első világháború előtt csíraformában megjelent az az új típusú antiszemitizmus, amely később a fajvédőket jellemezni fogja, nevezetesen, amely nem a középkori eredetű vallási ellentéteken (antijudaizmus), s nem is az emancipációs és a recepciós törvény⁵³ elleni elvi ellenálláson alapult, hanem a hazai zsidóság szellemi, gazdasági és politikai 'térfoglalását' nehezményezte, azaz Magyarország 'elzsidósodását' helyezte a középpontba, s ezzel párhuzamosan a magyar társadalom védelméről és megszervezéséről értekezett, de a numerus clausus jellegű megoldást még nem vetette fel.⁵⁴

Ilyen előzménynek tekinthető Egan Ede ruténföldi akciója, majd Egan titokzatos halála után Bartha Miklós ezzel kapcsolatos publicisztikai tevékenysége is. Egan – Darányi Ignác földművelésügyi miniszter támogatásával – Kárpátalján a szegény parasztságot támogató és megmentő praktikus mezőgazdasági akciókat szervezett (földbérleteken nyugvó gazdaságok kialakítása, agrár mintagazdaságok szervezése, hitel- és fogyasztási szövetkezetek megalapítása, a pálinkaivás visszaszorítása, korszerű állattenyésztés meghonosítása stb.), de szembe került a helyi uzsorakamatból és kocsmatartásból élő zsidósággal, akiket ő – elkerülendő a felekezeti kérdés feszegetését – *kazároknak* nevezett.⁵⁵ Az akció megghiúsulása miatt Egan arra következtetésre jutott, hogy a galíciai bevándorlást jelentősen korlátozni kellene, továbbá olyan agrárreformokat kell életbe léptetni, ami megakadályozza az uzsora elterjedését, s ezzel a rutén, oláh és székely népesség törvénytörő elszegényedését, s végül – óriási figyelmet keltve a sajtóban – erős kétségét fejezte ki az iránt, hogy vajon a nagy elődök 'ezt a Magyarországot képzelték el maguknak'.

Az első világháború előtti 'fajvédő' gondolatok valóságos tárháza a Szemere Miklós által alapított folyóirat: *A Cél*. Szemere (de genere Huba!) színes egyénisége volt a századforduló Magyarországnak: Oxfordban tanult diák, 'titokzatos idegen', éjszakázó és kaszinózó dzsentri, részvényekkel manipuláló befektető, de mindenekelőtt a 'cselekvés szerelmese'. A társadalmi kérdések iránt meglepő érzékenységet (és egyben hihetetlen vaktságot) mutató Szemere már 1905-ben úgy érezte, hogy a Szent István-i Magyarország a végéhez közeledik, még pedig 'öntudatlanul, fék nélkül és rohamlépésekben'. Nemzetfenntartó fajszeretetében (ahogy ő maga nevezte saját hazaszeretetését) mindenféle ritkán reálisnak tűnő, de legtöbbször kalandos és hóbortos elképzelésekkel állt elő, furcsa ötletekkel és programokkal bombázta a magyar politikai elit tagjait (homestead-törvény, alkotmányos reformok, választójog kiterjesztése, a magyar parasztság megmentése, új

⁵³ Az emancipációs és recepciós mozgalmakról lásd előző könyvem megfelelő fejezeteit (*A zsidókérdés Magyarországon. Politikai eszmetörténet*. Budapest, 2001, Osiris, 61–75. p.).

⁵⁴ Lásd például Petrássevich Géza: *Magyarország és a zsidóság* (Budapest, 1900, Szent Gellért Nyomda); Egan Lajos: *A zsidókérdés Magyarországon* (Esztergom, 1910, Buzárovits Gusztáv Könyvnyomdája); valamint Miklóssy István: *Keresztény magyar népünk gazdasági romlása. Szociálpolitikai tanulmány* (Budapest, 1913, Stephaneum) című munkáit.

⁵⁵ Egan és Bartha tevékenységére és megítélésére lásd fentebb idézett könyvem megfelelő fejezeteit (*A zsidókérdés... I. m. 350–362. p.*).

sajtótörvény, a címkórság megszüntetése, az ifjúság honvédelemre és hadi erényekre tanítása).⁵⁶ Ennek a Széchenyi István méretűre tervezett, de bolhányira sikeredett politikai átnevelési programnak lett a része *A Cél* című folyóirat megalapítása is. A lap, amelyet a Szemere Miklós Céllövő Társaság adott ki (magyarul: haláláig nagylelkűen az alapító finanszírozta az orgánumot), a korai magyar fajvédők gyülekező helye lett, bár nem csak ők publikáltak a lapban (Bernát István, gróf Bethlen István, Csécsy Imre, Giesswein Sándor, Kornis Gyula, Krúdy Gyula, Magyary István, Palágyi Menyhért, Pekár Gyula, Pethő Sándor, Prohászka Ottokár, Tormay Cecile stb.).⁵⁷ 1917–1918-ra azonban egyre inkább az előbbiek határozták meg a lap jellegét, ide publikáltak ugyanis Istóczy Győző kései antiszemita utódai, továbbá a magyar fajvédelem első propagálója Kiss Sándor, a zsidókérdés intézményes megoldását követelő Dánér Béla, a marxizmus totális megsemmisítéséről ábrándozó Gálócsy Árpád.⁵⁸ S itt jelentek meg azok a tanulmányok, esszék, cikkek, amelyekre nincs jobb jelző, mint a *radikális jobboldaliság* (antiszemita mozgalmak bemutatása, polgári radikalizmus- és szocializmus-ellenesség, a természettudományos gondolkodás elutasítása, a magyar öncélúság gondolata, tragikus életérzés, biológiai fajfelfogás stb.).⁵⁹

A Cél körül csoportosulók azonban nemcsak az ideológia terén munkálkodtak, hanem 1918 őszén résztvettek különböző politikai szervezkedésekben és akciókban is. Ezek közül a legfontosabb volt az 1918. október 18-án megalakult *Nemzetvédelmi Szövetség* (Nemzeti Demokraták) volt. A szövetség az időközben megalakult Nemzeti Tanáccsal szemben a keresztény polgárságot kívánta összefogni, s munkájában többek között Milotay István, Anka János, Prohászka Ottokár, Concha Győző, Bernáth István, Baranyay Lajos, Altenburger Gyula, Bleyer Jakab, Ernszt Sándor, Huszár Károly és Jehlicska páter vettek részt. A szövetség élesen szembehelyezkedett a Károlyi-kormány politikájával, s benne gondolatilag mindaz megtalálható volt, amely 1919 után uralkodó nézetté vált Magyarországon.⁶⁰

A fajvédő sajtó

Mielőtt a legfontosabb fajvédő gondolkodók, politikusok és publicisták portréit felvázolnánk, talán nem érdektelen és felesleges bepillantani a fajvédelmi sajtó kuszá – és ez idáig feldolgozatlan – világába. A magyar fajvédelem az ideológia, a közvélemény

⁵⁶ Személyiségére nézve lásd Gyurgyák: *A zsidókérdés...* I. m. 366–371. p.

⁵⁷ A lap adatait, szerkesztőinek felsorolását lásd a bibliográfiában.

⁵⁸ Gálócsyról lásd Bosnyák Zoltán: *A magyar fajvédelem úttörői*. Budapest, 1942, Stádium, 247–255. p.

⁵⁹ Kissről és Dánérről részletesen Gyurgyák: *A zsidókérdés...* I. m. 371–376. p.

⁶⁰ Lásd Gergely Jenő: *A keresztényszocializmus Magyarországon 1903–1923*. Budapest, 1977, Akadémiai Kiadó, 80–82. p.

befolyásolása, a sajtó terén ugyanis jóval jelentősebb szerepet játszott, mint a politika világában. A mozgalom mindenekelőtt rendelkezett egy nagy hatású elméleti lappal (*A Cél*), amelyet még 1910-ben Szemere Miklós alapított, s amely 1919 után összefogta a magyar fajvédelem különböző elméleti irányzatait. A lapot a Szemere Céllövő Társaság adta ki, s 1919 után előbb Farkas Zoltán, majd Altenburger Gyula szerkesztette. Méhely Lajos 1923 júniusában kapcsolódott be a szerkesztésbe, s 1926 júniusától ténylegesen ő irányította a lapot. Méhely saját bevallása szerint a szerkesztést 140 előfizetővel vette át, s ezt a számot hamarosan több ezresre bővítette, s mint közismert és olvasott orgánomot adta át 1940-ben Bosnyák Zoltánnak, a későbbi Zsidókérdést Kutató Magyar Intézet igazgatójának.⁶¹ A húszas években a folyóiratba publikáltak régi, 1918 előtti antiszemita és fajvédők (Kiss Sándor, Altenburger Gyula, Kmoskó Mihály, Dr. Dömötör Mihály, Gálócsy Árpád, F. Papp Zoltán), a biológiai fajkutatás követői (Méhely Lajos, Hoffmann Géza, Dr. Gáspár János), s a húszas évek elejétől-közepétől megjelent a lap hasábjain egy új nemzedék (Zsilinszky Endre, Nagykalnai Levatic László, vitéz Endre László, Kovács-Karap Ernő, Malán Mihály, Túrmezei László), akik jobbra tagjai voltak valamelyik fajvédő vagy ébredő szervezetnek. Többen csak álnévvel (Botond, Caesareus, Homo, Ignotus Christianus, Imparciális, Lemur stb.) mertek publikálni itt, mivel a lap hírhedt volt antiszemita irányáról – s ez a megítélés pontosan meg is felelt a valóságnak. A folyóiratot – jelenlegi ismereteink szerint – nem kapott állami szubvenciót, az előfizetők és a Szemere Céllövő Társaság tagjai tartották fenn, s valószínűleg a kiadó, a Held János Könyvnyomda is hozzájárult az előállítás költségeihez. A szerkesztőség időnként kisebb terjedelmű füzetek, könyvek kiadásával is próbálkozott, például 1924-ben *Keresztény pénz, zsidó pénz és zsidókérdés* és *Keresztény vagy zsidó Budapest?* című brosúráktól vártak jelentős anyagi hasznot. S időnként adománygyűjtést is szerveztek, s ezeken nem volt ritka a száz-, kétszáz- vagy egyenesen háromezrezer koronás adomány sem.⁶² Ennek ellenére a lap folyamatosan nehézségekkel küszködött, ennek megfelelően folyvást olvasóitól kért hozzájárulást, adományt, mondván, hogy *A Cél* 'nem üzleti vállalkozás, hanem hazafias áldozat'. A több ezres lelkes antiszemita előfizetői kör ellenére, a folyóirat szellemileg nem tudott kitörni egy zárt körből, s nyitni sem volt képes más intellektuális irányzatok felé. Mi sem mutatja ezt jobban, mint hogy a magyar fajvédő párt bukása után az ügyeletes szerkesztők, Méhely Lajos, majd Bosnyák Zoltán kénytelenek voltak megtölteni a lapot saját írásaikkal.

A húszas években Magyarországon több mint 200 politikai napilap jelent meg, s ezeknek több mint fele kormánypárti orgánumként. A fajvédőnek minősíthető politikai lapok ezen

---

⁶¹ Bosnyák Zoltánról lásd korábbi munkám (*A zsidókérdés Magyarországon. Politikai eszmetörténet*. Budapest, 2001, Osiris) megfelelő fejezetét (411–430. p.).

⁶² Lásd az 1924-es évfolyam hirdetési oldalait.

a piacon kisebbségben voltak, s mintegy 3–4 százalékot képviseltek.⁶³ Ezek közül a két budapesti lap tett szert nagyobb olvasóközönségre: a *Szózat* és *A Nép*. A fajvédő mozgalom, majd 1924 és 1928 között a Fajvédő Párt legfontosabb lapja kétségkívül a *Szózat* volt. A lapot 1919. szeptember 28-ától a Magyar Nemzeti Szövetség adta ki eleinte keresztény-nemzeti irányultsággal, ami ekkor még nem különült el a fajvédő iránytól. A lap főszerkesztőjének először Ulain Ferencet, majd Zsilinszky Endrét választották, s ő maradt a főszerkesztő 1926-ig, a lap megszűnéséig. A lapba kezdetben különböző irányultságú újságírók, publicisták és írók írtak (Bársony István, Bernát István, Buday László, Czettler Jenő, Csathó Kálmán, Harsányi Kálmán, Herczeg Ferenc, Imre Sándor, Kenedy Géza, Krisztics Sándor, Raffay Sándor, Pröhle Vilmos, Ritoók Emma, Schöpflin Aladár, Szemere György, Tersánszky J. Jenő, Wolff Károly stb.), de kétségtelen, hogy a napilap politikai irányultságát vezércikkeikkel a két szerkesztő Ulain Ferenc, majd Bajcsy-Zsilinszky (ekkor még Zsilinszky) Endre határozták meg. A másik napilap, *A Nép* 1919. november 9-én indult, mint a keresztényszocialista munkásság lapja. A Keresztény Szociális Szövetség, majd a Keresztényszocialista Szakszervezetek Országos Szövetsége adta ki. Később önálló lapkiadó vállaltot szerveztek a kiadására. A lapot kezdetben Kocsán Károly, majd Benárd Ágost és Anka János szerkesztették. *A Nép* színvonala összehasonlíthatatlanul alacsonyabb volt, mint a *Szózaté*, bár időnként nagynevű írókat, például Szabó Dezsőt is meg tudtak nyerni egy-egy cikk közlésére.

Talán a legizgalmasabb kérdés, hogy mekkora olvasótáborral rendelkeztek ezek a fajvédő lapok, s milyen hatást gyakoroltak a magyar szellemi életre. 1921-ben a *Szózat* 7 260, *A Nép* 21 940 példányban jelent meg. Csak összehasonlításképpen az *Új Nemzedék* ugyanebben az évben mintegy 24 ezres, míg Milotay lapja, a *Magyarság* 12 ezres olvasótáborra tudhatott magáénak. Ugyanebben az évben a legnagyobb példányszámban a liberális vagy kormánypárti lapok jelentek meg, így az *Az Est* (45 746), ezt követte a *Pesti Hírlap* (42 765), illetve a *Magyarország* (25 624).⁶⁴ A fajvédő lapok (*Szózat*, *A Nép*, *Hazánk*) saját bevallásuk szerint a húszas években általában 9–10 ezres példányszámban jelentek meg, de ez minden valószínűség szerint erős túlzás.⁶⁵ Ezt bizonyítja az a tény is, hogy ezek a lapok a húszas évek közepére veszteségesekké váltak (vagy eleve azok voltak), és hamarosan megszűntek, mint ahogy Bajcsy-Zsilinszky későbbi lapalapítási kísérletei is (*Előrs*, *Szabadság*) – piaci szempontból – sorra kudarcba fulladtak. A harmincas évek elején még az egyik legnépszerűbb jobboldali lap, a Milotay szerkesztette *Magyarság* (32 000) sem tudta felvenni példányszámban a versenyt a liberális lapokkal (*Friss Újság* – 154 000, *Az Est* – 90 000, *Pesti Hírlap* – 80 000, *Esti Kurir* – 50 000). A

⁶³ Sipos Balázs: *Sajtó és hatalom a Horthy-korszakban. Politika- és társadalomtörténeti vázlat*. Budapest, 2011, Argumentum, 108–109. p. A húszas évek sajtójára lásd még Elekes Dezső: *Az időszaki sajtó statisztikája*. Budapest, 1927. Hornyánszky Viktor.

⁶⁴ Az adatokat lásd Sipos Balázs: *A politikai újságírás, mint hivatás. Nyilvánosság, polgári sajtó és a hírlapírók a Horthy-korszak első felében*. Budapest, 2004, Napvilág, 99. p.

⁶⁵ Sipos Balázs közöl egy 1925–1926-os statisztikát, s ebből az derül ki, hogy a *Szózat* ekkor már a hatezres számot sem érte el. Uo. 104. p.

szélsőjobboldali lapok közül ezen a piacon még leginkább az *Új Nemzedék* (54 000) tartotta a versenyt. Az időszaki fajvédő lapok példányszámairól még kevesebbet vagy egyenesen semmit sem tudunk. Az Ébredő Magyarok második elnöki konferenciáján, 1920-ban Szombathy Kálmán százados arról panaszkodott a tanácskozás résztvevőinek, hogy lapjaik nem kapnak állami szubvenciót, bár a MOVE vezetősége fordult ilyen kéréssel a kormányhoz, de visszautasításra talált. Szombathy századost még inkább felháborította az a tény, hogy bár kísérletet tettek egy keresztény rikkancsszervezet megalakítására, de a rikkancsok nem álltak kötélnek, mondván, hogy felkopik az álluk, ha keresztény lapokat akarnak eladni, így ők inkább továbbra is *Az Estet* árusítják.⁶⁶ S a százados arról is beszámol népes és ennek ellenére lelkes hallgatóságának, hogy a saját szemével látott olyan esetet, amikor a *MOVE* című lapot a zsidó *Egyenlőség* alá tették a rikkancsok, hogy lehetőleg senki se lássa. Még nagyobb problémának vélte, hogy ezeknek a fajvédő lapoknak zsidó hirdetést felvenni nem szabad. Ez azonban – mint mondja – kétélű dolog, mert „a kereskedelem teljesen a zsidók kezében van; keresztény ember pedig egyáltalán nem hirdet, mert azt mondja, hogy ez nem tisztességes dolog. [...] Mint kiadóhivatali főnök azon nehéz elhatározás előtt állok, hogy az egyik oldalon nyújtják a pénzt, de nem fogadhatom el, a másik oldalon pedig kérek pénzt, de nem adnak.”⁶⁷ Így a lapot csak 1500 példányban tudták nyomni, ami havonta 500 korona veszteséget termelt. Többé-kevésbé hasonló lehetett a helyzet a többi fajvédő és ébredő időszaki lapnál is, hiszen gyakran szüntek meg vagy kellett keresniük valakit, aki kifizeti a veszteséget. Még legjobban a népes tagsággal rendelkező ellenforradalmi és keresztény szakmai szervezetek jártak, hiszen a tagság éves tagsági díj ellenében kapta az illető lapot, így el tudtak érni néhány ezres példányszámot.

A fajvédő lapok és kiadványok kiadóiról is ejtsünk néhány szót. A *Központi Sajtóvállalat* (KSV) 1918 őszén alakult Bangha Béla kezdeményezésére, de ténylegesen csak 1919 szeptemberétől működött Bangha és Baranyai Lajos irányítása alatt. A KSV adta ki a *Nemzeti Újságot* (reggeli politikai napilap) és az *Új Nemzedéket* (délutáni lap), valamint a *Képes Krónika* című időszaki lapot. Ezeket a lapokat a Pallas Nyomdában nyomták. A részvénytársaság fölött Bangha Béla, gróf Zichy János kereszténypárti, valamint gróf Károlyi József vezette legitimista csoport gyakorolt hatalmat. Sok szélsőjobboldali kiadványt a *Stádium* Kiadóvállalat publikált. A céget Báthory-Hüttner János alapította és vezette. Ez a vállalat volt a kiadója a *Függetlenség* című jobboldali, illetve a *Szózat* és *A Nép* című ébredő és fajvédő napilapoknak.

Szinte semmit sem tudunk arról a kérdésről, hogy vajon hányan dolgoztak összesen ezeknek a lapoknak és folyóiratoknak. Végigtekintve ezt az irdatlan mennyiségű – és ugyancsak vegyes színvonalú – sajtóanyagot, azt mondhatjuk, hogy az egész szellemi-

---

⁶⁶ Az Ébredő Magyarok Egyesülete II. országos elnöki konferenciájának naplója. Budapest, 1920, ÉME, 52–53. p.

⁶⁷ Uo. 53. p.

politikai és sajtómozgalmat néhány száz ember tartotta fenn. Ami nem is lehetett véletlen, hiszen ilyen viszonylag alacsony példányszámban megjelenő lapok (az *Új Nemzedék* és Milotay lapjai kivételével) jórészt veszteséget termeltek, következésképpen valamilyen szubvencióra szorultak. S mivel az állam nem sietett a segítségükre (s a fajvédők emiatt is nehezteltek az aktuális kormányzatokra), kénytelenek voltak a tagságot az olvasótábort vagy valamelyik ideológiai szempontból elkötelezett potentátot folyamatosan anyagi áldozathozatalra kérni.⁶⁸ A fajvédő lapok újságírói két szempontból is elkeseredettek és frusztráltak voltak. Egyrészt, úgy érezték, hogy ők már 1919-ben megkezdték a harcot a 'felforgató, nemzetietlen és hitvány' forradalmi sajtóval, és küzdöttek a 'tisztességes, keresztény, nacionalista' sajtó megteremtéséért, de ezt a kormányzat nem értékeli kellőképpen. Jól jellemzi ezt a frusztrációt az a beszéd, amelyet 1926. május 4-én Eckhardt Tibor mondott a Képviselőházban. Eckhardt azért támadja Bethlent, mert nem támogatja eléggé a keresztény sajtót, továbbá nem tiltja be ezeket a felforgató lapokat (név szerint a *Népszavát*, a *Világot*, az *Estet* és az *Újságot* említi). Sőt ezeket még támogatja is. „Mit szóljunk ahhoz a sajtópolitikához – kérde Eckhardt –, amely lehetővé tette akkor, amikor Miklós Andor, alias Klein Ármin, az Est-lapok hazaáruló főszerkesztője súlyos anyagi helyzetbe került, és magát szanálni óhajtotta, hogy Miklós Andor a Dreschler-palotát nem 5, hanem 15 milliárdért pár napon belül eladta a Pénzügyügyi Központnak, és Miklós Andor a Pénzügyügyi Központon keresztül szanálta a hazaáruló sajtót? Mit szóljak ahhoz az eljáráshoz, mikor az *Újság* című lap – amely elől az «Az» szócskát törölték, de a szellem és a lényeg maradt a régi – hasonló nehézségek között két milliárd kölcsönt kapott ugyancsak a Pénzügyügyi Központtól Kállay Tibor akkori pénzügyminiszter úr kegyessége következtében.”⁶⁹ A fajvédő újságírók frusztrációjának másik oka finansziális jellegű volt. Az újságírói fizetés ugyanis ebben az időben 200–300 pengő között mozgott, ami nem tett lehetővé egy kiegyensúlyozott középosztályi létet.⁷⁰ Ehhez hozzávehetjük még, hogy a fajvédő lapok az alacsony példányszám miatt jóval nehezebb körülmények között tengődtek, mint a liberális lapok. Elképzelhetjük, hogy milyen frusztrációt okozhatott ezeknek az újságíróknak az a tény, hogy a konkurens liberális – szerintük hazaáruló – lapok újságírói jóval többet kerestek, s ez egyes esetekben (Lévai Jenő, Mikes Lajos stb.) ez az összeg elérhette az évi 30 000 pengőt. Ez a csalódás- és kudarcérzet nagymértékben fokozta radikalizmusukat és antiszemitizmusukat, s ez – enyhén szólva – nem igazán vezette őket a minőségi újságírás felé.

⁶⁸ A lapok nem részesültek állami támogatásban, de az őket kiadó Stádium kapott valorizálatlan kölcsönöket a kormánytól. Lásd erről Eckhardt Tibor és Rassay Károly vitáját a parlamentben (1926. május 4.). Lásd *Az 1922. évi június 16-ára hirdetett Nemzetgyűlés naplója*. XLII. köt. Budapest, 1926. Athenaeum, 277–278. p.

⁶⁹ Eckhardt Tibor felszólalása. Uo. 275. p. Bethlen válasza a képviselői felvetésre az volt, hogy ő a forradalmak után betiltotta volna ezeket a lapokat, de az óta hat év telt el, s ma, amikor a 'jogrendnek egészen más formái között élünk', már időszerűtlenné vált a kérdés. Uo. 289. p.

⁷⁰ Lásd erről Sipos: *A politikai újságírás...* I. m. 184–194. p.

A próféta: Szabó Dezső

Szabó Dezső a magyar ébredő és fajvédő mozgalom prófétája. Azon tengernyi meghatározási kísérlet és jelző közül ugyanis, amelyet a kortársak, s még inkább az utókor – okkal vagy ok nélkül – Szabó Dezsőre aggatott (a magyarság megváltója, magyar Mózes, a magyar szellem magányos vándora, páratlan zseni, a magyar irodalom magányos bölénye, a magyar expresszionista irodalom megteremtője, asszonyos hisztérika, romantikus lélek, dekadens gondolkodó, destruktív szellem, absztrakt nacionalista, faji ideológus, bibliai népvezér, az élet mestere, remete a magyar sivatagban, a pamflet Michelangelója, a magyar Don Quijote, a rab titán, a magyar lélek misztikusa, az elsodort író) minden bizonnyal a *prófétaság* áll a legközelebb a valósághoz, azaz összes szerepei közül ez írja le őt a legpontosabban. Szabó Dezső kétségkívül magán viselte a zsenialitás mással alig összetéveszthető jegyeit, aki viszont zsenialitását egy olyan probléma megoldására fecsérrelte, amely alapjában véve megoldhatatlan. Zseni és próféta, aki nagyszabású, romantikus terveket szőtt a magyarság megmentésére, s aki új utakra, új honfoglalásra akarta vezetni fajtáját. S nem mellékesen magán viselte a prófétaság külső jegyeit is: ellentmondást és ellenvéleményt nem tűrve fejtette ki alapját tekintve konzekvens, de részleteiben folytonosan változó gondolatait; eszméi, megfogalmazásai inkább kinyilatkozásnak tűnnek, mintsem jól átgondolt politikai tervnek; mint egy feudális hűbérúr, szerette magát követőkkel és még inkább csodálókkel körülvenni; végül pedig ismeretlenül csengett számára a kételkedés, az önmérséklet és az alkalmazkodóképesség fogalma. Egy fajt, egy nemzetet, egy népet akart tehát az igaz útra terelni, miközben teljes mértékben hiányzott belőle mindenfajta politikai vagy szervezési képesség és talentum, sőt mélyen megvetette azokat, akik ilyen tulajdonságokkal rendelkeztek. Az igazi politikusnak vagy államférfinak ő azt tartotta, akiben megvan az egyetemes látás, aki szinte összeolvad közösségével, aki képes a különböző lelki alkatokat egységes egészévé gyúrt, s végül, aki 'Isten képmását festi az emberi közösségek arculatára'. Ettől az ideáltól Szabó Dezsőt kétségkívül fényévek választották el. S aligha lehet kétséges, hogy amikor élete alkonyán, 1939-ben az igazi politikusról ír, akkor saját maga prófétai hivatását ecseteli: „Vannak aztán – bármely országban ritka jelenségek – nagy tehetségek, hatalmas arányú géniuszok, akikben a politikus lelkialkat megvan minden meglátó, alkotó és szükséges romboló erejével. Emberek, akik csodálatos tömörítésben összegezik magukban fajtájuk, nemzetük egész életét, egyéniségét, minden szükségét és minden szerves történelmi vágyát. Akiknél a lírai és az objektív, az egyéni és a kollektív jelzők megkülönböztetése megszűnik. Mert látszólagosan leglíraibb megnyilatkozásaikban: gigantikus fájdalomokban, tisztító haragjaikban, korbácsaikban és csókjaikban: egész fajuk, egész nemzetük életösztöne sürget és követel, panaszkodik, fenyeget és ítél. És gondolataik, akaratuk és vágyaik, még egyéni hatalmi vágyukban és önmaguk szimbólummá emelésében is: a közösség, a

faj, a Nemzet jövőjének megépítési akarata. Ezek párthoz, érdekszövetséghez, jobb- vagy baloldalhoz nem tartozhatnak. Mert látóhatárunk egész Nemzetünk életével, minden múltjával és minden adottságával semmiképpen el nem korlátozható, egyetemes, teljes s az egész Nemzetnek és minden tagjának életérdekeit magába foglalja. [...] Ezért az ilyen géniusz a meglévő keretekben nem találhat helyet magának, s kívül áll az összes uralkodó ítéletek helyeslésén. Ezért maga teremt utakat, kereteket, apostolokat és hívőket magának. Hadserege eleinte: csak egynéhány meglátó szemű lélek vagy új itatra szomjas rajongó. Később: szekta, melyet egy megtalált szolidaritás s az új hit térítésének szent láza hevít. De ha sikerül ezt a teljes, egyetemes látóhatárt az egész nemzeti akarat történelmi látókörévé tenni: a szektából a nemzeti életakarat és élethit egyetemes Egyháza lesz.”⁷¹ Még élete alkonyán, amikor egy körüli légópincében elhagyatottan és magányosan írta emlékiratait, még akkor is kísértette ez a prófétai hevület. „Úgy éreztem – írja párizsi diákéveire visszaemlékezve –, hogy én vagyok a világ tüdeje. Kár, hogy nem én vagyok. Most nem volna olyan tüdőbeteges.”⁷² Talán éppenséggel ez a saját próféta-ságában való hit magyarázza azt a türelmetlen, szarkasztikus, intoleráns, mindenfajta belátást nélkülöző hangot, amelyet megütött még legjelentősebb kortársaival szemben is Szekfűtől Bethlenig, Klebelsberg-től Németh Lászlóig. Akikkel szemben időnként kétségkívül igaza volt, de a legtöbb esetben alaposan tévedett, s majdnem mindig elvétette a mértéket.

Alkalmassint nevezhetnénk őt *ideológusnak* is, ezzel sem sértenénk meg túlzottan a történelmi hűség elvét, hiszen őt valójában nem az eszmék, gondolatok önmagában vett igazságértéke érdekelt, s – őszinte sajnálatunkra – az irodalmat sem önmagáért művelte, hanem mindezeket csak pusztán eszközöknek tekintette. Az eszmék, az elvek ugyanis akkor és ott válnak ideológiákká, ha a valóság megváltoztatására, a politikai, társadalmi és kulturális élet átalakítására törekednek, ez válik fő céljukká, s nem a világ önmagáért való értelmezése vagy magyarázása. De nem csak ebben az értelemben nevezhető Szabó Dezső ideológusnak, hanem abban is, hogy gigászi erőfeszítéssel ő is pusztán eszmékből akart egy új világot teremteni, s gyökeresen átalakítani a magyar életet. Ugyanakkor egy igazi ideológus mögött szerencsés esetben mindig meghúzódik egy politikai mozgalom vagy párt is, de ebben az értelemben Szabó Dezső nem volt a magyar ébredő és fajvédő mozgalmak főideológusa. Igaz, óriási hatást tett rájuk, eleinte sokat várt tőlük, majd – köszönhetően legendás összeférhetetlenségének is – csalódott bennük is, mint mindenki másban, s már a húszas évek elején gyilkos és megsemmisítő kritikával illette őket. Mivel a harmincas évek közepéig nagymértékben Szabó Dezső tematizálta és határozta meg a magyar politikai és kulturális közbeszédet, így alig volt politikai vagy szellemi mozgalom, amely kivonhatta magát a hatása alól. A fajvédők mellett a később jelentkező népi mozgalomra ugyanúgy hatottak Szabó gondolatai, mint a baloldalra. Elég itt csak

⁷¹ Szabó Dezső: Az egész látóhatár. Politikai és irodalmi tanulmányok, levelek, vitairatok. 1. köt. Budapest, 1991, Püski, 10. p.

⁷² Szabó Dezső: *Életeim. Születésem, halálaim, feltámadásaim*. 2. köt. Budapest, 1996, Püski, 542. p.

Németh Lászlóra, Féja Gézára, Szabó Zoltánra, illetve Lukács Györgyre vagy Révai Józsefre utalni, akik kritikusan írtak ugyan róla, de még ők sem kerülhették meg kérdésfeltevéseit. Még az ősliberálisokra és a konzervatívokra hatottak legkevésbé eszméi, de még ők is sokszor kényszerültek a Szabó Dezső-i éles kritikákra reagálni. A húszas évek Szabó Dezsője kétségkívül a fajvédőkhöz állt a legközelebb, s akkori gondolkodását minden bizonnyal az *ébredtő* vagy a *fajvédő* jelző fejezi ki leginkább, hiszen legfontosabb feladatának éppen a magyar faj védelmét tekintette, s ezt a célt azután kisebb-nagyobb változtatásokkal élete végéig fenntartotta. Mai kifejezéssel élve talán az *etnikai nacionalista* jelző és meghatározás tűnik a legpontosabbnak életművével kapcsolatban. Ennek ellenére mégis azt kell mondanunk, hogy Szabó Dezsőt, mint minden prófétát és öntörvényű gondolkodót, lehetetlen csak egy mozgalomhoz kötni. A magyar fajvédelem prófétája volt, akit a mozgalom istenített, de alig értett, követni próbált, de ő nem ilyen tanítványokat képzelt el magának.

Másrészt nem kis feladatot vállal magára az, aki politikai és társadalmi eszméit akarja röviden összefoglalni. Talán a Zrínyi-féle szentencia (magunk által csak magunkért) jellemzi őt a legpontosabban, vagy talán az, amit Karácsony Sándor mondott róla: Szabó Dezső megváltója és egyben prófétája akart lenni a magyarságnak, ennek az 'örökgyermek és örökbalek fajnak'. A nehézséget főleg az okozza, hogy Szabó sokkal inkább hatni, felrázni, megdöbbeníteni akart, mintsem valamely politikai ideológiát, világnézetet rendszeres, logikus formában kifejteni. Ez utóbbit ugyanis a legnagyobb jóindulattal sem mondhatjuk el politikai nézeteiről. Mint politikai gondolkodó egész élete során eklektikus maradt, amit egyébként nem is nagyon bánt, hiszen egyik írásában ő maga mondja, hogy tőle mindenféle 'izmus' egyformán közel s távol áll. Szabó Dezső életeleme tehát nem a rendszeralkotás, nem a szisztematikus építkezés, sokkal inkább a rombolás, vélt vagy valós ellenfelei, ellenségei eszméinek megkérdőjelezése, sőt intellektuális kivégzésük volt. Elsősorban ezért vonzódott annyira a gúnyirat, a pamflet, a nyilvános levél műfajához, s ezért váltak – néhány novelláját kivéve – epikus alkotásai mára szinte olvashatatlanokká a nagyközönség számára. *Az elsodort falut*, a *Segítséget*, a *Csodálatos életet* ma már jobbra csak azok olvassák, akiket érdekel még a húszas évek világa, s benne Szabó Dezső ideológiai újításai. Vagy még azok sem. Talán néhány filozófus még, akik csodálják bátor, invenciózus, olykor meghökkentő nyelvteremtő képességét, tobzódó jelzőit, igésített főneveit, amelyekből alkalmasint kevesebb is elég lett volna. A kíméletlen kritika, a gúny és az eszméikkel nem mindig alátámasztott stiláris bravúrok miatt vált életében olyan olvasott, népszerű – szidott vagy istenített – szerzővé, mindezért azonban végső fokon nagy árat fizetett, tehetsége, zsenialitása eltékozlásának s az utókor érdektelenségének az árát. Nehéz – ha nem egyenesen lehetetlen – feladat tehát egy ennyire nem rendszeralkotó gondolkodó nézeteit valamennyire rendszerbe foglalni. Mégis tennék erre egy bátortalan kísérletet.

Szabó Dezső ideológiájának középpontjában a nemzeti identitástudat, ezen belül is a *faj* fogalma állt, de mit is jelent ez a kifejezés nála? Bibó István egy kései interjújában amellet érvelt, hogy Szabó a faj fogalmát nem biológiai vagy antropológiai értelemben használta, sokkal inkább valamiféle *etnikumot* értett alatta, amely a 'X. századi nagyméretű szláv beolvadástól a XIX. századi nagyméretű német és zsidó beolvadásig fennállt'. Sok példát idézhetnénk ennek igazolására. Szabó ugyanis valóban sokszor beszélt 'szellemi', a 'történelem eredményeként kialakult' fajról, illetve arról, hogy a faj alapvetően a pszichikum és lelki folyamatok eredményeképpen jön létre, amelyet nem szabad összetéveszteni a faj szó 'természtrajzi értelmével'. Alapvetően helyes tehát Bibó meglátása, de azért a probléma ennél kissé bonyolultabb. Egyrészt azért, mert Szabó Dezső elsősorban író, s nem társadalomtudós volt, s amikor ezeket a kifejezéseket, mint faj, etnikum, nemzet, nemzetiség, nép stb. értelmezi, akkor nem mindig tesz különbséget közöttük. Sokszor egyszerű stilisztikai okokból, azaz a szóismétlés elkerülése végett azonos értelmű szavakként használja őket. De sok olyan példát is idézhetnénk, amikor éppenséggel nagyon is biológiai fogalomként értelmezi a faj szót (a magyarság: vér, nyelv, lélek, múlt; idegen vér, idegen ágy, idegen életérdek; a zsidó természetrajzi egyszerűséggel zsidó; a vér rettenetes törvénye stb.). Összegezve talán azt mondhatjuk, hogy ő a faj fogalmat elsősorban valóban születési-származási és szellemi-történelmi értelemben használta, de sokszor – alkalmasint amikor elsodorta az indulat – megfeledkezett erről, és hajlamos volt a fajról, mint biológiai, 'vérségi' kötelékről beszélni.

A másik fontos kérdés, amit fel kell vetnünk, hogy egyáltalán miért került a faji eszme gondolkodásának középpontjába? Szabó Dezső is osztotta azt a korszakban általánosan elterjedt, szociáldarwinista, *konfrontatív* és *háborús logikára* épülő elképzelést, miszerint a világtörténelem nem más, mint fajok és nemzetek állandó harca, azaz vérre menő küzdelem a létért és a fennmaradásért.⁷³ Ezt az elképzelést Szabó Dezső is, mint magától értetődő *természeti törvényt* kezelte, s erre a gondolatra építette egész ideológiai konstrukcióját. Másrészt logikusan következik ebből a kiindulópontból a faji öncélúság gondolata, nevezetesen, hogy minden fajnak csak maga iránt vannak kötelességei, így a legfontosabb kötelessége felkészülni, majd helytállni a fajok nagy harcában.⁷⁴ S a faj létezésének tagadása – vélte Szabó – egyszerű zsidó trükk és félrevezetés, amelynek célja a zsidóság folytonosan megnyilvánuló imperialisztikus törekvéseinek elleplezése.⁷⁵ Ugyanakkor azt sem hallgathatjuk el, hogy ő a faji felsőbbrendűség eszméjét nem fogadta

⁷³ Ezen gondolat fajvédő és ébredő változatának megfogalmazását lásd például *A magyar nemzeti újjáébredés mozgalmának célkitűzései* című brosúrában. Budapest, 1933, Held János Könyvnyomdája, 12. p.

⁷⁴ Szabó Dezső: *Egyenes úton. Tanulmányok*. Budapest, 1920, Táltos, 5–6. p.

⁷⁵ A gondolat részletes kifejtését lásd Szabó Dezső: *Faj és világirodalom*. In *Panasz. Újabb tanulmányok*. Budapest, 1923, Ferrum, 91–102. p.

el, azt egyenesen ostobaságnak tartotta.⁷⁶ Ennek a faji eszmének – túl azon a nem mellékes körülményen, hogy a világtörténelem kiindulópontjaként is erősen megkérdőjelezhető – a legnagyobb hátulütője, hogy rendkívül leegyszerűsítő és merev, s lehetetlenné tesz mindenfajta finomabb és bonyolultabb társadalomtudományos magyarázatot. S aki beleragad ebbe a magyarázat kísérletbe, s Szabó Dezső kétségkívül beleragadt, nos, az kénytelen minden politikai, társadalmi vagy kulturális jelenség leírására ráhúzni ezt a Nessus-inget, megfosztva magát más, talán ésszerűbbnek és életszerűbbnek tűnő magyarázatoktól. Másodsor, ami talán legalább ilyen fontos, hogy bár Szabó azt jól érzékelt, hogy az 1918 előtti, tehát a történeti Magyarországra szabott nemzetkoncepció, a *politikai nemzet* elképzelés menthetetlenül megbukott, de ebből még nem következett az, hogy magát a *nemzet* fogalmát is ki kellene dobni a hajóból, és fel kellene váltani a sokkal bizonytalanabb *faj* fogalmával. Amiből két baj is származott, egyrészt, hogy egy olyan bizonytalan etnikai eredetű, kevert nép esetében, mint amilyen a magyar rendkívül problematikus a *ki a magyar* kérdésének a megválaszolása, másrészt, ha ez így van, akkor szubjektívvé válik annak megítélése, ki is tartozik ebbe a kategóriába. Persze Szabó Dezső számára ez utóbbi nem okozott különösebb gondot, hiszen erre kész válasza volt: ő maga az, aki megítéli ki a magyar, s ki nem az! Néha elég volt neki egy idegen hangzású név, hogy már mindent tudjon a név gazdájáról, munkabírásától világnézetéig, erkölcsiségétől megbízhatóságáig. De hát pontosan hogyan is működött ez a magyar történelmet túlságosan is leegyszerűsítő nézetrendszer?

Szabó Dezső úgy vélte, hogy a nemes és nagylelkű, következésképpen élheteretlen magyar faj, azaz a fajok 'örök balekja' a modern kapitalista kor anyagiassága és kegyetlen versenye miatt folyamatosan tért veszít más fajokkal, mindenekelőtt a zsidókkal és a németekkel szemben, s ebből a helyzetből csak egy – határozatlan körvonalú – *faji forradalom* vezetheti ki a magyarságot, amelynek – talán mondanunk sem kellene – éppenséggel ő lenne a szellemi vezére. A magyarság tehát 'keleti súlyosságával, erős méltóságérzetével és beteg szemérmességével' egy versenyre alapozott korszakban törvényszerűen csak vesztes lehet a törtető, és az erős faji szolidaritással rendelkező népekkel szemben. Ezt megakadályozandó biztosítékokat, korlátokat – egyszóval belső átalakulást és erőteljes állami beavatkozást – sürgetett.⁷⁷ Szabó Dezső tehát a magyar faji politikát két oldalról kísérte meg megalapozni, egyrészt pozitív módon, tehát sorra véve a teendőket, másrészt negatív oldalról, a magyarságot leginkább fenyegető zsidó és német veszély középpontba helyezésével. A Szabó Dezsőt jól ismerő Várkonyi Nándor fogalmazta meg nagyon pontosan azt a gondolatot, hogy Szabó számára a faji kérdés a szeretet-gyűlölet dichotómiában értelmeződött. Mérhetetlenül, már-már narcisztikusan

⁷⁶ Szabó Dezső nem a faji egyenlőtlenség eszméjéből indult ki. Teljességgel hamis ez a vád az ő esetében, amit sokan fejtegettek, többek között Király István. Lásd Király István: Az ellentmondások írója. In uő: *Útkeresések*. Budapest, 1989, Szépirodalmi Könyvkiadó, 228–314. p.

⁷⁷ Az állami feladatok sorjázását lásd Szabó Dezső: Március mérlegén: A Gömbös-kormány és az „Új Korszak”. In uő: *A magyar káosz. Pamfletek*. Budapest, 1990, Szépirodalmi Könyvkiadó, 216–222. p.

szerette saját fáját (s benne önmagát!), amiről élt benne egy álmkép, aminek persze nem sok köze volt a valósághoz. „A magyar ember az ő szemében – írja Várkonyi – az Isten jókedvéből termett pogány, herkulési tűz erőből duzzadó, a lánglelkű naivitás csodája, tűzeszű, pusztai játékból kultúrákat szülő, gazdagságából örökké bőven adakozó, szent gyermek, kihasználta, de soha ki nem fosztható kincsháza ezer emberi szépségnek és értéknek.”⁷⁸ Ezek az alapvetően jó tulajdonságok azonban nem tudtak felszínre vergődni, mivel a magyarságot a – Széchenyi által is kárhóztatott – áldatlan testvérharc és széthúzás mérge emészti. S ezt csak egy faji-nemzeti egység szüntetheti meg. „Egység, egység, egység – írja emlékirataiban –: ez volt a megisméltlődő dobbanás, melyet a szét- és összezavart faj fia kihallott az élet sóvárgásából.”⁷⁹ A szeretet-gyűlölet dichotómiából következően mérhetetlenül gyűlölte mindazokat, akiket erre a csodálatos teremtményre, azaz a magyarságra veszélyesnek vagy ártalmasnak vélt. S rájuk, elsősorban tehát a zsidókra és a németekre prófétai átkot szórt, amelyre az antiszemitizmus vagy a németellenesség kifejezés túlzott eufemizmusnak tűnik. De mielőtt ismertetnénk a zsidósággal és a németiséggel kapcsolatos nézeteit, lássuk először a pozitív, az építkező, a magyarságot megerősítő elgondolásait.

Szabó Dezső számára az építkezés mindenekelőtt három dolgot jelentett. Jelentette a 'legmélyebb és legintenzívebb kultúra' elterjesztését a magyar néprétegekben. Másodszor, a 'legszeleesebb szociális politika' bevezetését. S végül jelentette az 'idegenné romlott' magyar arisztokrácia és középosztály háttérbe szorítását és az 'ősi magyar lélek letéteményesének', a magyar parasztságnak a felemelését. Ez a három teendő Szabó elképzeléseiben szerves egységet alkot, egyik sem hagyható ki a sorból. A mély és intenzív kultúra – meglepő módon – Szabó Dezső számára lényegében nem jelentett mást, mint kiadó- és sajtókérdést. Úgy vélte ugyanis, hogy a magyar irodalom és művészet 'idegen erkölcsiség és szellem nyomása alatt sínylődik', s a jobbára zsidó kézen lévő sajtó nagy része – hasonlóan a forradalom előtti és alatti tevékenységéhez – továbbra is 'konkolyt és mótelyt' hint a jóhiszemű magyarok lelkébe, s mindezt tudatosan, egy cél érdekében teszi. „Egy zsidó nemzetiségi folyóiratban – írja saját esetét példaként állítva –, mely a fajmagyarság legjobb erői által jutott hírnévre, egy pesti zsidó kapitalista, kinek nevével nem szennyezem be tollamat, az *Elsodort falu* megjelenése után hosszasan fejtegette, hogy mi végzetesen arra vagyunk utalva, hogy egy körülzárt, egzotikus kis Okatootaia legyünk Európában. Íme: a nagy E-vel Embert rikácsolók a magyar számára kivételt csinálnak, kizárják az emberiség lelkéből. Az egységes taktikának egyik jelensége ez: szétoldani a magyar öntudatot, elsikkasztani a világ elől a magyar pszichét, hogy szabad tér legyen imperializmusuk hódítása előtt.”⁸⁰

⁷⁸ Várkonyi Nándor: Szabó Dezső emlékezete. In Gróh Gáspár szerk.: *Az elsodort író. In memoriam Szabó Dezső*. Budapest, 2002, Nap Kiadó, 278. p.

⁷⁹ Szabó: *Életem*... I. m. 2. köt. 581. p.

⁸⁰ Szabó Dezső: *Faj és világirodalom*... I. m. 99. p. Bár Szabó nem mondja ki a nevet, a szövegből egyértelmű, hogy Fenyő Miksára utal.

A legszélesebb szociálpolitika mindenekelőtt a kapitalizmus és a szabad verseny – közelebről meg nem határozott módon történő – intézményes korlátozását, a magyar falu és a magyar munkásság – szintén homályba hagyott módozatú – támogatását, továbbá 'anyagi és szellemi megszervezését' jelentette számára. Mint a legtöbb kérdésben, Szabó Dezső a földkérdésben is egészen sajátos álláspontot foglalt el. Úgy vélte ugyanis, hogy a magyar föld nem lehet egyeseké, minden földbirtokot tulajdonosa – a nemzethez való hűség feltétele mellett – csak örökbérletként kapta a magyar nemzettől. A föld egésze ugyanis 'egy és oszthatatlanul elidegeníthetetlen birtoka a magyar nemzetnek'. Következésképpen a földbirtokos arisztokrácia – vagy ahogy ő nevezte –, az agrár-feudalizmus megszüntetését, 'ledorongolását' követelte, s ezt összekötötte a 'zsidó kapitalizmus', azaz a bankokrácia és az ipari nagytőke, valamint a főpapság, a 'nemzetközi klérus' kritikájával, vészesen közel kerülve ezzel – az általa egyébként élesen bírálta – Jászi Oszkár koncepciójához. A történelmi jogokra hivatkozó élősdi osztályok alatt végső fokon tehát az arisztokráciát, a főpapságot és a nagytőkét értette, s őket felszámolásra, megsemmisítésre ítélte, bár ennek módozatáról nem sokat tudunk meg írásaiból. S ugyancsak Szabó Dezsőnél jelenik meg az a parasztromantikus elképzelés, amelyet majd az 1930-as években egyes népi ideológusok fejlesztettek tovább. „A paraszt – írja Szabó – a föld: mindent ő őriz meg, minden tőle jön. A paraszt a faji és nemzeti értékek konzerválásának egyetemes roppant rezervoárja. A paraszt: a magyarság. A paraszt őrizte meg fajtánk ősi arcát. Ő konzerválta a jövő alkotói számára a magyar művészet, a magyar zene, a magyar költészet roppant kincsű őselemt. Az ő áldott konzerválása mentette meg nekünk a magyar nyelvet akkor, amikor a magukat történelmi osztálynak kozmetikázók még a cselédek szájából is kiöklözték a magyar szót. Az ő munkája volt ezer éven át minden vagyonnak, minden hatalomnak: minden életnek az alapja. Ő a kenyér és a vér örök robotú kőművese: ő a magyar történelmi osztály.”⁸¹ Az idealizált és mitikus magasságokba emelt parasztságot azonban az intelligencia és az urak és ezerszer becsapták, magára hagyták, nem nevelték céltudatosan, így a vezetés nélkül maradt falu szörnyű dolgokra vetemedett (lásd például *Az elsodort falu* temetés jelenetét), s következképpen könnyű prédájává vált az idegen szívű és idegen lelkületű prófétáknak. A középosztályt sem kímélte, hiszen meggyőződése volt, hogy a kiegyezés után az '*aki nyalja, marja*' elv uralkodott el a középosztályi kultúrában, s ezzel nincs mit kezdeni, tüzzel-vassal ki kell irtani, mert ez az elv lehetlenné tesz bármiféle felemelkedést. S ebben többé-kevésbé igaza is volt, hiszen a harmincas évek vége, a negyvenes évek eleje tulajdonképpen őt igazolta.

Szabó Dezső a húszas évek elején még úgy látta, hogy a magyar történelemben páratlanul hatalmas tömegenergiák állnak rendelkezésre, soha nem volt annyi buzgóság és önfeláldozó készség a magyarságban, mint éppen akkor. De az alapvető célokat nem

---

⁸¹ Szabó Dezső: Március mérlegén: A Gömbös-kormány és az „Új Korszak”. In uő: *A magyar káosz...* I. m. 229. p. Lásd még *A magyar paraszt* és *A magyar paraszt és a magyar kultúra* című tanulmányait. In Szabó Dezső: *Az egész látóhatár...* I. m. 1. köt. 182–206. p.

sikerült megvalósítani, mivel a magyar faji forradalmat megghiúsították egyrészt a régi politikai uralom 'visszatért bűnösei', azaz Telekiék és Bethlenék; másrészt az 'új kalandorok', 'hitvány életünk abortált torz Rokamboljai', azaz az ébredők és a fajvédők; végül az 'idegen vérű szélhámosok', azaz a zsidók és a németek. Ennek az árulásnak a következtében alakult ki a Horthy-Bethlen-Klebensberg nevével fémjelzett 'keresztény-nemzeti svindli kurzus', vagy ahogy másutt nevezi a 'görénykurzus'.

Szabó Dezső tehát majd' mindenkit hibáztat az elsinkofált reformok és az 'új honfoglalás' elmaradása miatt. Megoldási javaslatok közül azonban kifejtette a legfontosabbat, nevezetesen, hogy egy versenyre alapozott korszakban talán a magyarságnak is *versenyeznie* kellene, s nem várni a készre, s nem állami emlékek után kapkodni, s hogy a szolidaritás hiánya sem valami öröktől fogva adott dolog, azon talán *változtatni* is lehetne. De kétségkívül Szabó Dezső a rá jellemző zsenialitással vette észre a magyar politikának és tágabban a magyar társadalomnak ezt az azóta is folyamatosan jelen lévő jellemvonását, azaz a valóság nem ismeretét, az illúziók rabságát, a veszélyérzet és a szolidaritás hiányát, végül a *kollektív* csapdából való *egyéni* menekülési utak örökös keresését.

Szabó Dezső faji gondolkodásának középpontjában a húszas években kétségkívül a hazai zsidóság állt, de már fiatal tanár korában foglalkoztatta a kérdés. Néhány antiszemita cikket írt ugyanis a *Fejér Megyei Naplóba*, amellyel nagy vitát váltott ki Székesfehérvárott, sőt egy párbajt is kiprovokált a városban. Ezekben a cikkekben Szabó arról értekezett, hogy a zsidóság célja a zsidó faj uralmának meghonosítása Magyarországon, a magyar nemzeti és keresztény kultúra lerombolása stb.⁸² Ezek a cikkek ekkor még nem keltettek országos visszhangot, de maga az alapgondolat semmiben sem különbözött attól, mint amit később, a tízes évek végén, a húszas évek elején rendszeresebb formában megfogalmazott. Szabó ezután Nagyváradra került, ahol – saját bevallása szerint – fiatalkori nézeteinek felülvizsgálatára kényszerült.

Később, a tízes évek közepén a *Huszdik Század* hasábjain fejtette ki a zsidósággal kapcsolatos koncepcióját, miután kapcsolatba került a Jászi vezette radikális csoporttal. Azt kell mondanunk a lap hasábjain kifejtett koncepciója nem antiszemita jellegű, s alapvetően megegyezik a polgári radikálisok elképzeléseivel. Szabó szerint ugyanis nem lehet a hazai zsidóság sorsát külön kezelni a magyarság problémáitól, mert „a zsidóság lelki és anyagi élete annyi gyökérrel szövődött bele a magyar életbe, hogy jövőjének, fejlődésének, elhelyezkedésének kérdése egyike a magyarság vitális alapproblémáinak”.⁸³ S azt is hozzáteszi, hogy éppenséggel *ezért* nem tekintheti a zsidóságot neáncsvirágnak, azaz nem lehet tekintettel 'beteges érzékenységére'. Szabó szerint a jövőben két út áll a zsidóság előtt. Az egyik a faji, nemzeti tömörülés útja, amit a

⁸² Lásd erről Nagy Péter: *Szabó Dezső*. Budapest, 1964, Akadémiai, 48–55. p.

⁸³ Szabó Dezső: A magyar organikus elhelyezkedése. *Huszdik Század*, 1914. 1. köt. 341 p.

legyünk zsidók mindenben elve fejez ki. A zsidóság egységének az alapja évezredekken keresztül a vallás volt, de a modern korban ez már nem nyújt elég alapot az egységhez, ezért a vallás mellett vagy helyett a meghatározó szerepet leginkább a zsidó psziché tölti be. Ez a zsidó psziché szükségszerűen idegenkedő, gyűlölködő és elkülönülő hangot eredményez, s ezt Szabó számára leginkább a *Múlt és Jövő* című folyóirat szellemisége jelképezi, mint ahogyan ugyanezt a hangot találja meg keresztény oldalon is, az *Alkotmány* lapjain. Az elkülönült faji és vallási csoportokra azonban nem lehet felépíteni az általa mindennél fontosabbnak tartott s megteremteni kívánt 'magyar mentő egységet'.⁸⁴ Mindezek alapján ezt a zsidó utat Szabó nagy tévedésnek látta, bár képviselőit – így Patai Józsefet is – tiszteletre méltó gondolkodóknak tartotta.⁸⁵ Szabó számára ugyanis a legfontosabb szempont ennek a magyar mentő egységnek a létrehozása, másképpen fogalmazva, ekkor még az a kérdés izgatta, hogy mi módon lehetne a zsidóságot és a magyarságot egy 'nagy termékeny emberi közösségben egyesíteni'. Egy fejlettebb egység, a faji és a vallási különbségeket kiküszöbölő vagy legalábbis mérsékelő társadalom útja tehát a másik lehetőség, amelyet szerinte a hazai zsidóságnak minden eszközzel elő kellene segítenie. De mi módon valósíthatná meg ezt az ideált a hazai zsidóság? Legyen – mondja Szabó – a hazai zsidóság a *cement*, amely egy új, termékeny közösségbe forrasztja Magyarország népeit. A zsidóságnak megvan ehhez a 'csodálatos teremtő ereje', de ez azt is megkívánta tőle, hogy „ölje meg a Jehovát, ölje meg a törvényt, ölje meg az Ószövetség és a Talmud zsidóját, de váltsa meg újra az embert.”⁸⁶ A magyar embert – tehetnénk hozzá némi szarkazmussal. Szabó Dezső szerint tehát a 'fajok munkás összeolvadása' egy fejlettebb kultúra jegyében az egyetlen lehetséges út emberi, magyar és zsidó szempontból egyaránt. A zsidóságnak tehát társulnia kellene a magyar kultúra azon elemeivel, akik a 'legszeleesebb emberi egységet és igazságot' akarják, továbbá lerombolnia mindent, 'mi az anyaméhet teszi az emberérték kritériumává'. Ez a Szabó Dezső-i modell 1914-ben tehát lényegében ugyanazt fogalmazza meg – bár nem annyira világosan és brutálisan –, mint amit három évvel később Ady a *Korrobori*-cikkből kifejt majd.

Kérdés azonban, hogy ez a koncepció mennyire tetszett maguknak az érintetteknek, tehát a hithű zsidóságnak. Pfeiffer Izsák ortodox rabbinak a *Husadik Század* következő számában publikált írásából megtudhatjuk: semennyire.⁸⁷ Pfeiffer szerint az író felvetése nem más, mint *öntudatlan antiszemitizmus*, s a régi *egy akol, egy pásztor* elv modern megfogalmazása. Dehogy is akar – mondja a rabbi – a zsidóság mégoly dicsőségesen is meghalni, pontosan ellenkezőleg: élni szeretne, mégpedig lehetőleg zsidóként, s lehetőleg minél több jog birtokában. Pfeiffer azt mondja, hogy amit Szabó tanácsol, annak

⁸⁴ Az egység Szabó Dezső-i fogalmáról lásd Szabó Miklós: Szabó Dezső, a politikai gondolkodó. In uő: *Politikai kultúra Magyarországon 1896–1986*. Budapest, 1989, Atlantisz, 209. p.

⁸⁵ Szabó: A magyar organikus... I. m. 346. p.

⁸⁶ Uo. 347. p.

⁸⁷ Pfeiffer Izsák: A zsidóság problémája. *Husadik Század*, 1914. 1. köt. 561–565. p.

végeredménye ugyanaz lenne, mint ami a neológok és a kikeresztelkedők esetében történt, akik viharos gyorsasággal elveszítették a zsidóságukat, s „úgy beletehénkedtek a magyarságba, a kereszténységbe, mintha ükapáik Szent István ispánjai lettek volna.”⁸⁸ S honnan tudja Szabó Dezső – kérdi Pfeiffer, visszhangozva ezzel egyébként a radikális antiszemita biológiai érveit –, hogy a fajkeverés olyan nagyszerű dolog, s ki mondja meg, hogy a vér ’idegen erekben nem válik fajgyilkos méreggé’? Mindezek alapján a rabbi úgy látta, hogy ha már mindenki az maradhat, ami, hadd maradjon meg a zsidóság is zsidónak, s ne kívánják tőlük a beolvadást, az önfeláldozást, pusztán azon az alapon, hogy ők különbek lennének bárkinél. Minderre Szabó azt a választ adja, hogy ő a zsidó felekezettől csak ugyanazt várná el, mint a katolikustól vagy a protestánstól, azaz a magyar egység megteremtése céljából adják fel különállásukat.

Szabó Dezső korai antiszemita írásai, valamint a fenti gondolatmenet után a tízes évek végén új koncepciót dolgozott ki. A három elképzelés között ugyanakkor vannak kontinuous elemek. Hiszen Szabónak csak annyit kellett mondania, hogy a második, általa preferált út, azaz egy új, termékeny közösség nem jött létre, s ennek okait elsősorban a zsidóságban kell keresni.⁸⁹ Szabó új elmélete szerint Magyarországon két faj küzdelme zajlott, ugyanis 1918–1919-ben az ország zsidó összeesküvés áldozata lett, a ’szíriai banditák’ hátra dőfték az ártatlan országot (a *Dolchstoss-elmélet* magyar változata), s szerinte ezekben az években nem forradalomról, polgári demokráciáról, kommunizmusról volt szó hazánkban, hanem egy ’ádáz, immorális, vad zsidó imperializmus’ térhódításának kísérletéről.⁹⁰ Ebben a kísérletben – mondja – részt vett az egész zsidóság, tekintet nélkül társadalmi helyzetére vagy világnézetére, mivel – mint mondja – „a zsidó csak zsidó: akaratában, ösztöneiben, látása formájában, megértése mikéntjében, tudatos és tudatlan énje minden rezdülésében. Kapard meg a »legkultúrabb« zsidót, aki reggel Maeterlincket olvas, délben Paul Claudelt szaval, este Tolsztojt gargarizál: az »európai« epidermis alatt megtalálod az érintetlen ősz zsidót, az ádáz Jehova, a rettenetes Talmud acélos bennszülöttjét, aki a vérnek, az idegeknek tudatlan ősz ösztönösségével az élet alapkérdéseiben faja minden egyedével azonosan lát, hall, tapint, szagol, ízlel, szeret és gyűlöl.”⁹¹ Ennek a faji hódításnak az élvonalába tartoznak szerinte azok a szabadgondolkodók is, akik a természettudományok, a racionalizmus, az egyetemes emberi értékek és a humánus szempontjából tekintenek a világra mindaddig,

---

⁸⁸ Uo. 563. p.

⁸⁹ Ennek a fordulatnak irodalmi vetülete *Az elsodort falu* (1919) című regénye.

⁹⁰ A jelzőket lásd Szabó Dezső: Szózat és... Vázsonyi. *A Cél*, 1919. 213–214. p. Szabó azt kéri számon Vázsonyitól, hogy miért nem tiltakozott akkor, amikor Szamuelyék keresztényeket akasztottak, s tönkretették a nemzeti iskolákat stb. „Az ádáz szíriai fajnak – írja – sub specie aeternatis két arca van: Szamuely és Vázsonyi. A kettő közül Szamuely az őszintébb s a kevésbé arcátlan.” Uo. 214. p. Szabó ebben alaposan téved, hiszen Vázsonyi azon kevesek közé tartozott, akik tiltakoztak a kommün módszerei ellen.

⁹¹ Szabó Dezső: *Ellenforradalom. Virradat*, 1920. dec. 29. 1. p.

amíg az nem akadályozza a zsidó világalmai törekvéseket, ha viszont akadályozza, akkor azonnal 'eltipornak minden tudományt, rációt, minden emberit'.

Mindebből Szabó azt a következtetést vonja le, hogy minden nemzet csak a maga *faján keresztül* szolgálhatja az emberiséget, s a magyarság számára minden összekeveredés a zsidósággal a halált jelenti, s ezért az egyetlen megoldás a 'teljes szétválás, az abszolút külön szervezkedés'. Ezeket a sorokat olvasva az lehet az érzésünk, mintha Szabó Pfeiffer Izsák rabbi egykori érveit ismételi, természetesen kissé antiszemita olvasatban. A magyarságnak tehát vissza kell térnie a tiszta *faji gondolkodáshoz*, s szakítania kell a liberalizmus 'beteg rendszerével', amely egyrészt öngyilkosságra kényszerítette a nemzetet, másrészt lehetetlenné tette bármifajta 'belső diszciplína' kialakulását. A zsidóság és a magyarság között tehát szerinte élethalál-küzdelem zajlik. A magyarság előnye ebben a harcban alsó néposztályának, azaz a parasztságnak logikus gondolkodása, rendszeretete és szorgalma, szemben a zsidó alsó néposztállyal, amely még „ős Talmudbestia, kit a még csak félig emberré vedlett őseber-ordasnak vízözön előtti babonái rángatnak”, s „tetvek közt, poloskában, irtózatos piszokban, baromi nemtörődomséggel tud élni.”⁹² A zsidóság előnye pedig – szemben a magyar turáni átokkal, azaz a széthúzással – a tudatos faji gondolkodás és szolidaritás, a saját érdekek alárendelése a faj érdekeinek, végül a felelősség vállalása kielezett helyzetekben. Ebből következik, hogy Szabó veszélyes mítosznak tartotta a *zsidó destrukció* tételét, hiszen szerinte a zsidóság nem destruál, hanem pontosan ellenkezőleg: a maga módján tudatosan építkezik.

Szabó Dezső ebből következően az *antiszemitizmust* nem valami titkolni való eltévelyedésnek, hanem *forradalmi, az európai és magyar szabadságot védő* eszköznek tekintette a zsidó imperializmus elleni küzdelemben. A fajvédelem tehát nem valamiféle eltévelyedés, agresszió másokkal szemben, hanem pontosan fordítva: szükséges önvédelem, egy szolgaságra kárhoztatott faj utolsó elengedhetetlen életmegnyilvánulása. Egyik cikkében ugyan azt írja, hogy igaz az a mondás, miszerint 'a hal a vízben él, a tüdő oxigénnel táplálkozik, a magyar antiszemita', ennek ellenére szerinte a tudattalan, ösztönös és alpári antiszemitizmus veszélyes, mert lebecsüli az ellenfelet.⁹³ Nem sokat beszél – mert talán nem sokat tud – a zsidóságon belüli megosztottságról, számára Vázsonyi *ugyanolyan zsidó*, mint Jászi, Kun, Szamuely vagy a neológok. Sőt szerinte a magyarrá és a kereszténnyé vált zsidók még veszélyesebbek, mint a felsoroltak, következésképpen mindenekelőtt 'őket kell eltávolítani a magyar életből'.

De mit gondolt az 'eltávolítás' metódusáról a húszas évek legelején? Ha eltekintünk – veszélytelennek ugyancsak nem mondható – verbális kirohanásaitól (az idegen élősdiék eltávolítása az országból, vagyonekobzás stb.), akkor azt mondhatjuk, hogy amikor átgondoltan nyilatkozik a megoldás mikéntjéről, akkor mindig az élet minden területére

⁹² Szabó Dezső: Két faj harca. *A Nép*, 1921. máj. 5. 1. p.

⁹³ Szabó Dezső: Antiszemitizmus. *Virradat*, 1921. jan. 21. 1. p.

(sajtó, kereskedelem, ipar, földbirtok) bevezetendő numerus claususban gondolkodik.⁹⁴ A húszas évek elején tehát a zsidókérdés megoldási módjában *nem* volt alapvető különbség közte és a fajvédők között. De a húszas évek közepén, miután úgy látta, hogy az ellenforradalmat 'politikai kalandorok, síberek és élősdiék' *ellopták és meghamisították*, új összefogást kezdett hirdetni, mégpedig faji, felekezeti és osztálykülönbség nélkül, mivel az ország – mint mondja – nem izolálhatja magát egy jelentékeny csoportjának munkájától. Ezen Szabó aligha értett mást, mint a zsidóságot.⁹⁵ Őket továbbra sem biztatja ugyan asszimilációra, továbbá sem ekkor, sem a harmincas években semmi jele, hogy a faji politikát velük szemben feladta volna,⁹⁶ de – mint írja – „mi elfogadunk bárkit századoktól determinált eredeti egyéniségében, és bevesszük a magyar munka egységébe.”⁹⁷ A bárkit szó egyébként szokásos Szabó Dezső-féle túlzás, ekkor ugyanis dühét már nem elsősorban a zsidóságra, hanem a hazai németiségre zúdította, mondván, hogy a németiség áll a magyar pszichétől legtávolabb, továbbá elfoglalja a gazdasági és hatalmi helyeket. S ami még ennél is meglepőbb: „zajos, tartalmatlan, szemetes antiszemitizmusukkal izolálják a magyarságot a zsidósággal szemben.”⁹⁸

A harmincas évek végén Szabó Dezső ismét írt egy nagyobb tanulmányt a zsidókérdésről *Az antijudaizmus bírálata* címen.⁹⁹ Ebből a tanulmányból világosan kiderül, hogy alapvetően nem változtatta meg ugyan a véleményét, de bizonyos kérdésekben felülvizsgálta álláspontját. Továbbra is úgy látta ugyanis, hogy a hazai zsidókérdés körüli állandósult viták mindennél fényesebben bizonyítják, mi történik akkor, ha egy nép 'sorsát, élete őrhelyeit idegenek kezébe adja'. Egy nép szerinte nem bízhatja 'életfolyamatait' egy másik, egy tőle idegen organizmusra, mert minden organizmus a maga törvényei és érdekei szerint próbálja meg irányítani életét. Ebből következik, hogy a magyarságnak vissza kell szereznie az elvesztett gazdasági, hatalmi, irányító pozíciókat. De határozottan megváltoztatta – bizonyos önkritikát is gyakorolva – nézeteit abban a kérdésben, hogy ki is a felelős mindezt. Ebben a tanulmányban ugyanis már azt mondja, hogy a bűnösök nem a zsidók, hanem a magyar politikai elit felelőtlen tagjai. Másrészt, az igazi veszedelmet a magyarságra nem a zsidók, hanem a magyarországi

⁹⁴ Lásd például Szabó Dezső: Temetés után. In uő: *Azért mert én egy-két zsidót utálok?* Budapest, 1997, Szabó Dezső Emléktársaság, 4. p. (Eredeti megjelenés: 1922. február).

⁹⁵ Ezt az átértékelést Szabó már 1923-ban megkezdte, lásd Rokamból-romantika. In uő: *Az egész látóhatár...* I. m. 1. köt. Budapest, 1991, Püski, 494–495. p.

⁹⁶ Lásd például Szabó Dezső: Az ellenforradalom természetrajza. In uő: *Az egész látóhatár...* I. m. 1. köt. 382–388. p. Ebben Szabó azt fejtegeti, hogy Magyarországon a klérus, az arisztokrácia és a polgárság 'majdnem abszolúte idegen képlet'. Uo. 386. p.

⁹⁷ Szabó Dezső: *Kritikai füzetek*. 2. füzet. *Az út – előre. A belső válság megoldása felé*. Budapest, 1929, Boór Bálint, 16. p. A faji politika továbbélésére lásd például Szabó Dezső: *Ede megevé ebédem!* Budapest, 1937, Ludas Mátyás kiadás, 128–130. p.; A magyar miniszterelnökhöz (Darányi Kálmán). In uő: *Az egész látóhatár...* I. m. 1. köt. 67. p.; valamint A végzet ellen. Hungarizmus és halál. Uo. 454–457. p. A Darányihoz írt levélben Szabó az idegen szellem és az idegen érdek elleni küzdelem alkalmatlan eszközeinek nevezi a zsidótörvényt.

⁹⁸ Szabó: *Kritikai füzetek...* I. m. 26. p.

⁹⁹ Szabó Dezső: *Az antijudaizmus bírálata*. In uő: *Az egész látóhatár...* I. m. 1. köt. 501–532. p.

németek jelentik, hiszen a hazai zsidóság mögött nem áll 'egy százmillió nép borzalmas fegyveres ereje és borzalmas faji sovinizmusa'. A zsidóság kezéből, ha úgy alakulna a helyzet – folytatja gondolatmenetét –, könnyedén ki tudnánk ragadni a hatalmat, hiszen vagyunk mi 'annyira legények a talpukon'.

A zsidóság mellett tehát a németiség volt az a 'fenyegető és mérgező' elem, amely ellen Szabó szerint a magyarságnak védekeznie kell. S míg a húszas években szerinte a zsidóság jelentette a nagyobb veszélyt, addig a harmincas években már a német veszélyt tartotta nagyobbak, következésképpen figyelmét – és nem utolsó sorban gyilkos fullánkjaikat – erre a problémára irányította. Ez az ideológia egyszerre volt 'antiimperialista' és asszimilációellenes. Az első ellen aligha lehetne kifogást emelni. Szabó Dezső ugyanis a magyar politikai elit döntő többségével szemben helyesen és pontosan érzékelte, mit is jelent a náci Németország felemelkedése, s milyen veszélyeket hordoz ez Magyarország számára. De ő nem állt meg ennél a kétségkívül hibátlan helyzetértékelésnél és nagyfokú valóságismeretet tükröző veszélyérzetnél, hanem tovább ment, s a hazai németiség asszimilációjának hitelességét és mélységét kezdte megkérdőjelezni. Erre apropót az jelentett számára, hogy a bethleni konszolidációhoz ezernyi szállal kötődő vezető társadalomtudományi folyóiratban, a *Magyar Szemle*ben egykori Eötvös-kollegista társa Szekfű Gyula cikket írt a német asszimilációról. Szekfű kissé talán túlságosan líraira sikerült bevezetéssel (könnyen lehet, hogy Szabót ez bősztítette fel, bár számára a dühbe guruláshoz ennél sokkal kevesebb is elég volt) arról értekezik, hogy egy német származású honvéd, Schittenhelm Ede 1848-ban a magyar hazáért halt meg.¹⁰⁰ A továbbiakban Szekfű arról elmélkedik, hogy mi történik akkor, ha ez a jól indult asszimilációs folyamat megakad, a 'német vér tudatosodása' tovább halad, vajon – kérdi – nem bomlik-e fel a magyar középosztály nemzeti alkotóelemeire. S ennek kapcsán kritikai megjegyzéseket tesz a magyar fajvédelmi gondolkodást illetően is. „Logikátlan és téves tehát az az elképzelés – írja –, mely ezt a faji folyamatot faji eszközökkel akarja megállítani. A fajmagyar turáni publicisztika, amikor németek és zsidók ellen izgat, nem veszi észre magán a szláv, német egyéb foltokat, hiszen a magyar középosztály alapvetően történeti, s nem faji képződmény.”¹⁰¹ Szekfű szerint a megoldás csak az lehet, hogy a középosztályt a 'magyarság ősi medencéjéből', a parasztságból frissítjük fel, mert ez 'előnyösen változtatná meg a vérösszetételt', ezen felül ez a vérfrissítés 'magyaros irányt diktálhatna' a folyamatoknak. Végül Szekfű azon kesereg, hogy ez a modell csak hosszú távon képes működni, addig is marad a magyaros műveltség és történeti kultúra népi műveltséggel való kiegészítése, de – teszi hozzá – sajnálatosan a magyar középosztály az elsővel nem rendelkezik, a népi kultúrát pedig egyszerűen megveti. Ha most eltekintünk a középosztály 'felfrissítése' teória zavaró párhuzamaitól (ezt hirdették ugyanis a fajvédők is, bár más hangsúlyokkal és más eszmei

---

¹⁰⁰ Szekfű Gyula: Schittenhelm Ede. *Magyar Szemle*, XXX. köt. 1937. 223–231. p

¹⁰¹ Uo. 229. p.

alapról, s később a parasztpártiak is, sőt ezen a nyomon haladtak a kommunisták is, csak ők már nem felfrissítésben, hanem teljes elitcserében gondolkodtak, s nem faji, hanem osztályalapú cserét terveztek) Szekfü pontosan érzékelt két problémát, egyrészt a hazai németiség disszimilációjában rejlő veszélyeket, másrészt a magyar középosztály súlyos műveltségi hiányosságait, aminek könnyen lehetett volna – mint ahogy később lett is – súlyos politikai következménye.¹⁰² A politikusok ugyanis – s nemcsak a harmincas években – képtelenek felfogni, hogy a kultúra, a műveltség nem egy szűk értelmiségi kör úri passziója, hanem a nemzet továbbélésének elengedhetetlen feltétele. S ugyancsak tekintsünk el Szabó Dezső kedvesnek éppen nem nevezhető jelzőitől, amellyekkel régi barátját jellemzi (életidegen, könyvekből szopott bölcsességű örök filozopter, félszeg papírpos-okoskodás, tudományellenes ócska romantika, tudatosan hamis helyzetképek adó helyzetleírás, lelkiismeretlenül felületes gondolkodás, halálvirág a magyarság sírján stb.). Szabó mondandója lényegi pontokon eltér az egyrészt *nemzetben* gondolkodó, másrészt a konzervatív, óvatos, lassú középosztályi *átépítésben* hívó Szekfüétől. Szabó Dezső ugyanis tiszta magyar fajú középosztályt akart létrehozni, s nem fogadta el, hogy ez továbbra is 'történeti képződmény' legyen. A nemzet elé helyezi a fajt, valami olyasmire gondol, hogy bár a magyar nemzet 'bármily vérű munkát, tehetséget és jószándékot az egyenlő elbánás politikájában részesít', de megsemmisít minden 'töredékfaji' politikát, azaz szerinte az országban kizárólag magyar faji politikát kell követni, ami a magyar nyelv, magyar kultúra, magyar lelkiség és az organikus magyar történelmi célok egységét jelenti.¹⁰³ Nehéz pontosan megmondani, hogy ebből az elképzelésből pontosan milyen gyakorlati teendők is következnek, sokszor ugyanis más és más feladatokat sorol fel (új egységes kulturális program, központi tehetségvigyzó szervezet felállítása, minden munkakörben a magyarság számának és történelmi jogainak megfelelő arányszámban való szereplése, földosztás a magyar parasztság számára, Budapest környékének 'magyarrá telepítése', a magyar kultúra egyetemes ligájának megalapítása, a magyar hadsereg magyar irányítás alá helyezése, magyar diplomáciai akadémia megalapítása stb. stb.).¹⁰⁴ Mindebből a hazai németiségre nézve valami olyasmi következik, hogy egyenrangú tagjai lehetnek ugyan a magyar nemzetnek, amelyet a magyar faj ural, de nem folytathatnak semmiféle német faji politikát. Hogy ez pontosan mit is jelent, nos, arra nézve nem ad pontos választ. Abban a kérdésben is vitázik Szekfüvel, hogy a hazai németiség mennyire asszimilálódott. Bár elismeri, hogy lehetséges egyéni asszimiláció, de ez – mint mondja – egyrészt nehéz és hosszú folyamat, másrészt a végeredmény mindig 'kiszámíthatatlan, ellenőrizhetetlen és irracionális'. Szerinte a hazai németek többsége megmarad deutsch-ungarnak, azaz magyarországi németnek, azaz nem

¹⁰² Természetesen bármely etnikai kisebbségnek joga van akár az asszimilációs folyamat megfordításához is, de ebben az esetben Szekfü jól érezte, hogy itt nem egyszerűen erről van szó, hanem a hitleri német birodalom politikai-hatalmi játszmájáról, amely alapjaiban veszélyeztette a függetlenségre törekvő Magyarországot.

¹⁰³ Szabó Dezső: Ede megevé ebédem. In uó: *Egyenes úton...* I. m. 2. köt. 692. p.

¹⁰⁴ Uo. 699. p.

asszimilálódott. De leginkább azért kárhoztatja Szekfűt, mert rabja maradt a német-magyar sorsközösség gondolatának, amely a magyarságra nézve csak tragédiát hozott. „A magyar megújulásnak – írja – minden mozdulatában egy nagy, tervszerű, minden ízében átgondolt okos és megijeszthetetlen elszabadulási harcnak kell lennie a német erő minden fenyegetésétől, a német szellem minden maszlagától.”¹⁰⁵

Szabó Dezső tanulmányok sorozatában érvelt amellett, hogy – megelőzendő a német terjeszkedést és az orosz veszélyt – a nemzetiségekkel, illetve az utódállamokkal ki kell egyezni, s be kell fejezni a vérbosszú sehová sem vezető politikáját. Talán mindenkinél világosabban látta, hová is vezet a külső nagyhatalmi segítség, s ennek a beavatkozásnak mi is lesz az ára. A helyes helyzetfelismerést – tudniillik, hogy a határkérdésben a szomszéd államok sem az etnikai elvet, sem pedig az önrendelkezést nem fogják elfogadni – ebben az esetben is irreális elvárások megfogalmazása követte. „A magyarság – írja egy helyütt prófétai hevülettel – egy új kort teremtő politikával az európai egyetemes együttműködés előfutárja lesz. Új politikát hirdet, mely Kelet-Európa, a Balkán és Nyugat-Ázsia kis és közép nemzeteit oly közös katonai és gazdasági védelmi összeállításba szervezi, mely mindeniknek biztosítja saját külön egyéni fejlődését. E nemzetek parasztságában még ki nem termelt őserők vannak, melyek egy új kultúra nagyszerű ígérését adják.”¹⁰⁶ Ez a hang egyrészt a próféta hangja, amelynek semmiféle valóság alapja nincs, másrészt a magyarság közép- és kelet-európai missziójának, történelmi hivatásának kissé modernizált változata, amelynek realitása még ennél is kevesebb: merő illúzió, káprázat és délibábkergetés.

Témánk szempontjából a legizgalmasabb, és bennünket leginkább foglalkoztató kérdés, hogy a magyar ébredők és fajvédők prófétájából hogyan lett ennek a mozgalomnak az egyik legkíméletlenebb kritikusa. Ez annál is meglepőbb fordulat, mivel a húszas évek elején a magyar fajvédők szinte minden egyes fontos kérdésben követni látszottak mesterüket. Csak felsorolásképpen: a zsidóságot a ’vissza kell szorítani a helyére’, azaz nem kaphat az élet egyetlen területén sem többet, mint, amennyit az országos arányszáma indokol; a faji-nemzeti egység megteremtése érdekében félre kell tenni azokat az ellentéteket, amelyek alkalmasak a nemzet megosztására (királykérdés, felekezeti villongások); a bethleni-klebsbergi rendszer tönkreteszi az országot és elárulta az ellenforradalmi ’szegedi gondolatot’, a parasztságot valamilyen módon fel kell emelni stb. A kérdést alkalmasint ketté kellene választanunk, egyrészt mi volt a problémája Szabó Dezsőnek a húszas évek fajvédőivel, másrészt hogyan értékelte a fajvédőből miniszterelnökké lett Gömbös Gyula tevékenységét a harmincas évek közepén?

A szakítás rögtön a húszas évek legelején megérett benne, tehát pontosan akkor, amikor a magyar fajvédelem éppenséggel felfutó ágba került, azaz amikor a hazai fajvédők önálló

---

¹⁰⁵ Uo. 634. p.

¹⁰⁶ Uo. 700. p.

pártalapításról kezdtek el gondolkodni. Szabó pontosan ebben az évben publikálta a legfontosabb tanulmányait, cikkeit ellenük.¹⁰⁷ Az talán az eddig mondottak alapján nem meglepő, hogy milyen vehemenciával vetette magát rájuk, nincs ugyanis az a negatív jelző vagy hasonlat a magyar szinonimaszótárban, amit fel ne használt volna jellemzésükre (rongyemberek, tudatlanok, örültek, hülyék, gazok, kretének, szemét emberek, gyáva görények, a legmélyebb kloáka termékei, a bűn és a betegség marionettjei, ekrazitos robbantatók, terrorlegények, csalafinta szélhámósok, orv-fajvédők, lármás és zagyva társaság, görényforradalmárok stb.). Pamflet-stílusának és érdes nyelvének ismerői számára mindez talán nem túlságosan meglepő. Sokkal inkább az érvelés módja hökkenthet meg bennünket. Szabó Dezső ugyanis a faji érvet, mint egyfajta ultima ratio-t fordítja vissza a fajvédelem ideológusai, politikusai és sajtómunkásai ellen. Azt állítja ugyanis, hogy a húszas évek elején a magyar faj kiszorulása az életlehetőségekből, az állásokból és irányító helyekről legalább olyan mérvű volt, mint az átkos Károlyi-rezsimben és a kommün alatt, azaz – ahogy nevezni szerette ezeket – a két álforradalomban. De ekkor már a kiszorításban nem a hazai zsidóság járt az élen, hanem nagyobb részben a 'germánok', kisebb részben a szlávok. Az utóbbi négy év – mondja – nem a magyar, hanem a sváb fajvédelem időszaka volt, s ebben a folyamatban éppen a magukat magyarrá maszkírozó fajvédők jártak az élen. „Csak úgy hirtelenjében – írja –, válogatás nélkül írjuk ide a fajvédelem lehangosabb képviselőinek a neveit: Haller, Benard, Ullain, Eckhard, Friedrich, Wolf, Krenmüller, Wirter, Lingauer, Bleyer, Zahnkünstler-Csilléry, Tillman-Túri, Kaufman-Lukrics-Kenedi stb. stb. Mind-mind germán képlet. Ezeknek derékhadát csak kisebb arányban tartkítják a tót Pekárok és Zsilinszkyek, az oláh Ancák és más idegenek. [...] Nem hiszem, hogy volna olyan örült még a keresztény egység magyarjai közt is, aki elhinné, hogy a legbuzgóbb magyarországi fajvédő vackorfa ananász-dinnyét fog teremni.”¹⁰⁸ Ezzel a német-szláv származással, vérséggel magyarázza Szabó a fajvédők tetteit, és – úgymond – megalkuvásaikat: meghíúsították és kisiklatták a magyar faj igazi forradalmát; a magyarságot védőövnök használják Németország érdekében; a faj szót használták olyan értelemben, mint 1914 előtt a nemzet szót; megtévesztették a kisgazdákat; elárulták a földreformot; haza, kereszténység, erkölcs csak az ajkukon él, de cselekedeteikben nem látjuk a nyomát; üldöznek minden igazi magyar tehetséget; azt se tudják, kicsoda Madách, Petőfi és Ady. Paradox módon még az antiszemitizmust is a szemükre veti, nevezetesen, hogy semmi mást nem akartak elérni 'útszéli antiszemitizmusukkal', csak azt, hogy a zsidóság helyébe ők ülhessenek. Végül felszólítja őket: ne fajvédjenek bennünket! A következő érve ellenük az, hogy behódoltak Bethlenéknek, a 'görénykurzusnak', s mindezt faji alapon tették, mert ugyanis ők, mint a középosztály germán és szláv tagjai ugyanúgy idegenek, mint a nemzetközi arisztokrácia és magas

¹⁰⁷ Lásd például Rokamból-romantika... In uő: *Az egész látóhatár...* I. m. 1. köt. 483–500. p. és Habsburg-destrukció és fehér bolsevizmus. In Szabó Dezső: *Egyenes úton. Tanulmányok és jegyzetek*. 1. köt. Budapest, 2003, Püski, 383–403. p; valamint Turánizmus. Uo. 404–410. p.

¹⁰⁸ Szabó: Habsburg-destrukció és fehér bolsevizmus. In Szabó Dezső: *Egyenes úton...* I. m. 1. köt. 395. p.

klérus, valamint a zsidó kapitalizmus. A harmadik érve arra utal, hogy ezt az árulást nem csak faji okok miatt követték el, hanem számításból, nevezetesen képviselőségért, zsíros állásokért, hivatali posztokért, magyarul: a nagyobb dohány reményében, továbbá támogatták a Habsburg-restaurációt, ami természetesen nélkülöz mindenfajta alapot. Végül hosszasan fejtegeti, hogy mozgalmuk nem jelent mást, mint *fehér bolsevizmust*, s ugyanolyan veszélyeket rejt Magyarország jövőjére nézve, mint a vörös. Az általuk képviselt fajvédelem elvi alapját tekintve is ugyanolyan, mint a bolsevizmus, azaz minden jogi és morális keretet, valamint az emberi kultúra minden eredményét elvetik. A fajvédelem bolsevizmus továbbá az eszközeiben is, hiszen a fajvédők egyfajta *relatív morált* honosítottak meg. „Izsáktól bűn, ha gyilkosságra uszít – írja –, Gézától: fajvédelem. Jakab gazember, ha esküt szeg, Lajos: konstruktív honfi. Izidor destruktív áruló, ha felforgatja az országot, Johann vagy Karli keresztény hitvalló.”¹⁰⁹ Ennek következtében semmi se szent számukra, s céljuk elérése érdekében semmitől sem riadnak vissza, legyen az furfang, uszítás, hazugság, rágalom, befekettítés, kölcsönkérés, sikkasztás, piszkolódás, lopás, rablás, kínzás, orgyilkosság, rendfelforgatás és megvesztegetés. Végül pedig meghonosították a banda-szellemet a magyar politikában. Talán semmit sem hagytam ki Szabó felsorolásából! Annyit azért megenged a mozgalomnak, hogy bár vezetői alapvetően ilyen jellemű emberek, a tagság között kivételképpen akadhat néhány megtévesztett, jóhiszemű és tiszta lelkületű magyar ember is.

Egy másik cikkében műveletlenségüket, felületes ismereteiket és – nem utolsó sorban – gőzös turanizmusukat pellengérezzi ki. „Így verődnek össze ködös szemű, ködösebb agyú lelki kódorgók egy soha nem történt múltat játszani a sürgető napok fenyegető hívása előtt. Soha nem történt múltat; mert ezek a kizökkent emberek általában a félműveltség analfabétái, s fogalmuk sincs nemcsak a faji és nyelvi rokonság kritériumairól, de arról sem, hogy mi mese, mi szédelőgő füllenés és mi megtörtént történelem. Hihetetlen intim családi jeleneteket tudnak a japán–magyar, a kirgiz–székely ős együttélés napjaiból. [...] Versek születnek légiószámokban, hol az ősturán *testvér* megszólítás után, táltosok nyerítenek és áldoznak, aszerint, hogy lovak vagy papok, s véres turáni szörnyűségek szavaltatnak el. Darabok adatnak elő, hol sírjukból kiráncigált álmos ó-magyarok közt kétségbeesetten térfereg szegény II. Lajos király, mintha mondaná: – Hun a fenébe van már az a Csele patak, hogy ne kelljen ennyi ostobaságot végighallgatnom!”¹¹⁰ Szabó azért tartja a turanizmust mérgezőnek és veszedelmesnek, mert a ’vak, élheterlen és rabszolga’ középosztályban ismét csak az illúziókat és a csodavárást erősíti, így elvonja a

---

¹⁰⁹ Uo. 393–394. p.

¹¹⁰ Szabó Dezső: Turanizmus. In Szabó Dezső: *Egyenes úton...* I. m. 1. köt. 406. p.

figyelmet az igazi irodalomtól és művészettől, de leginkább a legszükségesebb társadalmi reformoktól, a legégetőbb követelésektől és a történelmi számonkéréstől.¹¹¹

Szabó Dezső nem kímélte a magyar fajvédelem kétségkívül legjelentősebb politikusát, Gömbös Gyulát se, aki a húszas évek végén nagy kalandba kezdett, otthagyván az általa gründolt és vezetett pártot, belépett a kormánypártba, majd rövid idő múlva felért a csúcsra: 1932-ben Magyarország miniszterelnöke lett. Gömbös döntése mélyen megosztotta a magyar fajvédőket, egyesek árulónak kiáltották ki, aki szögre akasztotta a 'szegedi pontokat', s a fajvédőpárt további fenntartása mellett kardoskodtak, míg mások Gömbös zsenialitását dicsérték, mondván, hogy a kormánypárt átgyűrásával kell az igazi fajvédelmet bevinni az állami politikába, s az örök helyezkedők és tehetségtelenek pedig megérezték a dagály emelkedését, s ott tülekedtek az első sorokban, hogy még idejében felférjenek az induló hajóra, s már-már teli *zsebekről* ábrándoztak.¹¹² Szabó Dezső Gömbösről két fontos írást is közzétett: egyet halála előtt, egyet közvetlenül utána.¹¹³

Sok jót ugyan nem tudott mondani róla, hiszen szerinte a miniszterelnök maga volt a féktelen ambíció, a gátlástalan becsvágy, az 'egyéni étvágy dühödt akarata', a 'zsákmányra törtető ős dúvad'. „Folyton éber – írja róla –, mindig növekvő, elaltathatatlan érvényesülési vágy. Ez volt életének, énjének minden tartalma, lelkének egyetlen megszállottsága. Minden életjelensége: sejtjeinek egybejárásának, izmainak, véreinek, idegeinek titkos akarata, minden testi és lelki folyamata szüntelenül ezzé az egyetlen akarattá deltáznak.”¹¹⁴ Szabó szerint Gömbös végső soron megmaradt a murgai tanító egyszerű fiának, aki felfelé törleszkedik, intézkedik, szervezkedik, lőt-fut, dörgölődzik, igazából diktátor szeretne lenni, de sohasem lesz belőle az, mert nem 'cézári alkat'. Ahhoz ugyanis nagy emberi képességek, történelmi meglátások, valamint szerves összefonottság kellett volna az irányításra váró közösséggel, s mindez Szabó Dezső szerint Gömbösből hiányzott. Szabó tehát nem azt mondja, hogy az országnak nem diktátorra, nem Cézárra lett volna szüksége, hanem azt, hogy ez nem lehetett Gömbös, ő ugyanis túlságosan törpe maradt a feladathoz. Csak a külsőségekben utánozta az igazi diktátorokat, de belül teljességgel üres maradt. Magyarul: színész, csepürágó, pojáca. De

¹¹¹ A turanizmusról lásd nemzet-könyvem megfelelő fejezetét (Gyurgyák János: *Ezzé lett magyar hazátok. A magyar nemzeteszmé és nacionalizmus története*. Budapest, 2007, Osiris, 229–232. p.), illetve Farkas Ildikó: *A turanizmus. Magyar Tudomány*, 1993. 7. sz. 860–868. p; Szabó Miklós: *Az újkonzervativizmus és a jobboldali radikalizmus története (1867–1918)*. Budapest, 2003, Új Mandátum, 292–297. p; Ablonczy Balázs: „Lándzsahegy”, néprokonság, small talk. Turanizmus és keleti gondolat a két világháború közötti magyar külpolitikai gondolkodásban. In Pritz Pál – Sipos Balázs – Zeidler Miklós szerk.: *Magyar külpolitikai gondolkodás a 20. században*. Budapest, 2006, Magyar Történelmi Társulat, 87–106. p; Szendrei László: *A turanizmus. Definíciók és értelmezések 1910-től a II. világháborúig*. Máriabesnyő–Gödöllő, 2010, Attraktor.

¹¹² Erről részletesen lásd a Gömbösről szóló fejezetet.

¹¹³ Lásd Szabó Dezső: Március mérlegén: A Gömbös-kormány és az „Új Korszak”. In *Egyenes úton...* 2. köt. 795–819. p. (A megírás ideje: 1935. február 11.); és uő: Gömbös Gyula. In *Az egész látóhatár...* I. m. 2. köt. 874–880. p. (A megírás ideje: 1936. október 14.)

¹¹⁴ Szabó Dezső: Gömbös Gyula... I. m. 874. p.

nem ez a legrosszabb, amit róla mondani tud. Az ő esetében is előveszi ugyanis a faji kártyát, szerinte ugyanis Gömbösnek germán volt a teste-lelke, pontosabban sváb: szorgalmas, józan és ravasz. Figyeli Bethlent, és sváb szorgalmával eltanulja tőle a hatalomtechnika huncutságait, s ezek segítségével végül kihúzza a szőnyeget a mester alól is, amely tettet egyébiránt Gömbös egyetlen politikai érdemének tud be. Szabó tehát ebből a faji szempontból vezeti le Gömbös egyéni tulajdonságait ugyanúgy, mint politikai cselekedeteit, például közeledését Németországhoz, a hazai német kisebbségnek adott engedményeket, a politikai elit elgermánosítását stb. stb. S most derült ki csak – mondja Szabó – hogy a gömbösi 'rikító antiszemitizmus' mennyire nem volt őszinte, hatalomra kerülve ugyanis azonnal revideálja nézeteit, s szabadrablást enged nekik az országban. A magyarsághoz nem volt köze, az igazi magyarságot meg sem értette. „A magyar géniuszról – írja –, a fájdalmas és gyönyörű magyar kultúrából, a termő és alkotó magyar lélekből nem értett semmit: távol és idegenül állt velük szemben. Egy olyan testnek akart a feje lenni, melynek szívéből nem értett semmit, melynek szívéhez nem volt szíve.”¹¹⁵ Szabó tehát ugyanazt a faji kártyát játssza ki mind Gömbös, mind pedig a fajvédők ellen: nem igazi magyarok, így minden tettüket ez az idegenség, a magyarság géniuszától és faji lelkétől való mérhetetlen távolság magyarázza. S mi marad meg végül ebből a látszólag szellemes, csillogó, de végső soron hamis, félrevezető és leegyszerűsítő Szabó Dezső-i magyarázattól? Valójában igen kevés: alkalmasint az originális stílus, nyelvi lelemények sokasága, jelzők és ígésített főnevek tűzijátéka.

Egy másik Gömbösről szóló pamfletszerű tanulmányában azt fejtegeti, hogy Bethlen egy évtizedes kormányzása folytatatta az 1867 utáni politika lényeges és tragikus következményekkel járó elemeit, nevezetesen 'idegen kézre juttatta a magyar aratás minden területét', idegen vérű, idegen célú és idegen szívű elemek kisajátítottak mindent, míg a magyar munkás, a magyar paraszt és szellemi munkás a gazdasági és kulturális szervezkedés minden lehetősége nélkül kiszolgáltatottá vált a saját hazájában.¹¹⁶ Ennek következtében valóban *Új Korszakra* lett volna szükség, s a következő fontos pontokon kellett volna megváltoztatni a régi struktúrát: új adórendszer (az adó, a hitel és a munka védelmének megszervezése a magyar faj érdekében), új földpolitika (a nagybirtok megszüntetése, új honfoglalás, földreform, Budapest magyarrá tétele telepítés segítségével), új középosztály-politika (a magyar parasztság középosztályba emelése), új higiénia-politika (állami orvosi rendszer kialakítása, új kórházak építése), új kultúrpolitika (a közoktatás megszervezése a magyar psziché törvényei és szükségéi szerint, népoktatás, felsőbb népiskolák, a magyar nyelv védelme), új népképviseleti rendszer, új külpolitika (ellenszegülés a germán imperializmusnak, kiegyezés a szomszéd népekkel). Ezt az általa óhajtott új politikát hasonlítja össze a Gömbös által meghirdetett *Új Korszakkal*, s arra a következtetésre jut, hogy a Szabó Dezső-féle kívánalmakból semmi sem valósult meg. Pontosán ellenkezőleg történt. Gömbös kiegyezett a zsidó

¹¹⁵ Uo. 879. p.

¹¹⁶ Szabó: Március mérlegén... I. m.

imperializmussal, pedig Szabó szerint „a becsületesen meglátott magyar–zsidó problémának nem a zsidóság emberi megcsúfolása, nem faji egyéniségük ilyen vagy olyan volta: hanem csakis ezeknek az állapotoknak megváltoztatása lehet a tartalma.”¹¹⁷ Gömbös haladó konzervatívnak jelentette ki magát, pedig éppenséggel nagyszabású reformpolitikára lett volna szükség, s nem tett mást csak az 1867 óta folyó végzetes politikát folytatta. Szabó szerint Gömbös örökösen pontokba szedte politikáját, így ő lett ’a naprendszer legpontosabb kormányelnöke’, de ezek a pontok túlságosan általánosra sikeredtek, folytonosan változtak, s jobbára nem is valósultak meg. A gömbösi kultúrpolitikát pedig a tehetségtelenek felkarolása, az álhazafiság és a műveletlenek ízlésdiktatúrája jellemezte. Összegezve Szabó Dezső szerint Gömbös alatt sem változott meg semmi, maradt, ami volt: „idegeneké a kalász garmadája, idegeneké az egybeverődött pénz, idegeneké az ország, a hatalom és a dicsőség.”¹¹⁸

Szabó Dezső mindebből tehát nem azt a logikusnak tűnő következtetést vonja le, hogy a fajvédelem hamis ideológia, továbbá az eszme félrecsúszásában nem a megvalósítók voltak a hibásak, következésképp helyette valami más eszmét kellene kitalálni, hanem pontosan fordítva történt. A harmincas évektől kezdve ugyanis amellet érvelt, hogy csak most jön el az igazi fajvédelem ideje, miután ő megtisztította a rárakódott salaktól, az ekrazitos robbantatóktól, minden igaz gondolat elnyomóitól, a magyar kultúra megrablóitól – s ami a legfontosabb – minden nem-magyarától és idegentől. A harmincas évek közepétől nagy tanulmányaiban (*A magyar középosztály megteremtése – 1935, Magyarország helye Európában: Kelet-Európa – 1935, Ede megevé ebédem – 1937, A holnap nacionalizmusa – 1938, Az antijudaizmus bírálata – 1938, A végzet ellen. Hungarizmus és halál – 1938, A magyar jövő alapproblémái – 1939, A bányá mélye felé – 1940, Elkergetett istenek – 1940–1941*) végeredményben újrafogalmazza a fajvédelem ideológiáját, amelyet innentől kezdve csak a legritkább esetben nevez fajvédelemnek, inkább a holnap nacionalizmusa, új nacionalizmus stb. kifejezéseket használja. Még a sokat megélt, képtelenségek és ellentmondások sorát felvonultató magyar eszmetörténetben is páratlan, amit Szabó Dezső véghezvisz: visszafordítja a fajvédelem érveit és fegyvereit magukra a fajvédőkre. Így válnak a magyar fajvédők nem csak műveletlen és tudatlan szemfényvesztőkké, hanem még ráadásul *idegen vérű* hazugokká és csalókká is. Azt mondja továbbá, hogy a magyar állam és a magyar nemzet tagjának, valamint a ’nemzeti kultúregység’ mindenben egyenlő munkásának mondhatja magát bárki, ’bármilyen vérű is’, a magyar fajvédelmet azonban csak igazi magyarok csinálhatják. De mit is jelent pontosan ez az újraalkotott, salaktól megtisztított, igaz magyar fajvédelem? A húszas években – mint ahogy azt a fentiekben láttuk – a fajvédelem lényegét számára a *két faj harca* elmélete, azaz a magyarság és a zsidóság közötti faji küzdelem jelentette. Ezt a tézist Szabó Dezső ekkor újragondolja, s arra a következtetésre jut, hogy a zsidóság vonatkozásában semmit nem kell visszavonnia

---

¹¹⁷ Uo. 805. p.

¹¹⁸ Uo. 818. p.

abból, amit akkor mondott, de a harmincas évektől kezdve szerinte már nem ez a főkérdés. Több helyen is megerősíti, hogy a húszas években a zsidóságról mondottak továbbra is érvényesek, azaz még ekkor is kitart amellett, hogy a két forradalom 'álforradalom' volt, azaz azok nem a magyarság felszabadulását hozták, hanem részei voltak egy nagyszabású 'zsidó összeesküvésnek', amelyek főcélja a hatalom megszerzése volt Magyarország felett. 1941-ben az *Elkergetett istenek* című nagy tanulmányában szinte szó szerint megismétli, amit a húszas évek elején mondott: egy galíciai menekültet befogadtak egy faluba, aki rövidesen 'alkoholistává mérgezte' a parasztokat, elszedte a földjeiket, majd a hitel és az uzsorakamat segítségével rátette a kezét a 'könnyelmű és bűnös nemes urak' kúriáira. „Ha pedig – írja – ez ellen feljajdult valaki, s követelte a kizsákmányolt nép védelmét: az antiszemita volt, klerikális, középkori sötétség, aki a Gyűlöletet hirdette nagy Gy-vel. Hát az a szegény galíciai nem ember, nem kell annak is élnie? Egy falu, egy nép élete árán. Ha ők visszaélve a kritika jogával, sok tényleges helyes kritika mellett: igyekeztek szétrágalmazni, szétoldani, bűnbakká rémíteni a nagylelkűen befogadó nép múltját, hitét, nemzeti nagyságait, szolidaritása fenntartó erőit, hagyományait, sajátos lelkét: az progresszivitás volt, természettudományos világnézet, szociális felfogás és *ajróperség*. De a róluk mondott legtárgyilagosabb, legszerényebb bírálat, csak egy jelentéktelen írójuk el nem ismerése is – csak jelentéktelen írójuk volt –: antiszemitizmus, embertelen elfogultság és más efféle volt. [...] Totális történelmi módszere nem tűrt liberalizmust. A liberalizmusnak számára egyetlen értelme, egyetlen tartalma volt: korlátlan hódítási és uralmi lehetőség a saját fajtája számára.”¹¹⁹ Szabó Dezső tehát a lényegben nem változtatta meg a véleményét a zsidókérdés vonatkozásában. Amiben megváltoztatta az egyrészt merőben taktikai elem, s a közép-európai hatalmi átrendeződés, nevezetesen a hitleri Németország felemelkedése következménye, másrészt a *részleteket illetően* sok ponton valóban módosította elképzeléseit. Az *antijudaizmus bírálata* című tanulmányában például megfigyelhető egy finom hangsúlyeltolódás. Arról van szó nevezetesen, hogy míg a húszas években zsidó térhódításról beszélt, addig most már inkább arról, hogy egy nép, tudniillik a magyar a sorsát és élete őrhelyeit egy idegen nép kezébe adta.¹²⁰ Magyarul: nem elvették a magyarságtól, hanem maga adta mások kezébe, zsidó térhódítás volt ugyan, de annak elsődleges okai és kiváltói mi magunk voltunk. Lényegében – kisebb hangsúlybeli különbségektől eltekintve – ugyanezt a tételt fogalmazta meg 1919-ben a fajvédő Zsilinszky és 1920-ban a konzervatív Szekfü is. Másrészt ma – mondja Szabó – a fő probléma a német imperialista terjeszkedés, s mindazoknak, akik ezt kívánják elősegíteni, jó ürügy a problémákat és az indulatokat egyetlen csatornába, a zsidókérdés megoldási lehetőségeinek kutatásába terelni. Tehát a zsidókérdés napirenden tartása azoknak az elsődleges érdeke, akik leplezni kívánják a főproblémát: a német veszélyt. Harmadrészt, a zsidó veszély azért is jelentéktelenebb, mint a német, mert a 'zsidó psziché', a 'zsidó

¹¹⁹ Szabó Dezső: *Elkergetett istenek*. In uő: *Az egész látóhatár...* I. m. 2. köt. 926–927. p.

¹²⁰ Szabó Dezső: *Az antijudaizmus bírálata*. In uő: *Az egész látóhatár...* I. m. 1. köt. 501. p.

lelkialkat' olyannyira távol áll a magyartól, olyannyira idegen tőle, hogy az semmiféle veszélyt nem jelent rá nézve, hiszen bármikor 'egyetlen intéssel egységbe lehetne riasztani a zsidó hódítás veszélyei ellen az egész magyarságot'. Míg a 'német psziché' kihasználva a hazai németség egyetemi, akadémiai, egyházi, közoktatási, külképviseleti és hivatalnoki túlreprezentáltságát 'máris esendővé fertőzte a magyar középosztályt'.

Szabó Dezső szerint a húszas években a 'zsidó álforradalmakhoz' hasonlóan egy ál-ellenforradalom is lezajlott, amely szintén nem hozta meg a magyarság felszabadulását, hanem az abban vezető szerepet játszó németek és – kisebb mértékben – szlávok az ellenforradalom ideológiáját 'egy szerencsétlen faj végső kirablására és kiszorítására' használták. A hazai zsidóság és a hazai németség hódításai tehát azonos gyökerűek voltak (a türelmetlen nacionalisták közülük kerültek ki; saját íróikat és művészeket minden rendelkezésükre álló eszközzel népszerűsítették, míg a jóval nagyobb magyar tehetségeket elnémították vagy elhallgatták, mint például Kuthy Lajost, Asbóth Jánost vagy Tolnai Lajost; mindkét esetben működött a faji szolidaritás a társadalmi-gazdasági területen ugyanúgy, mint a művészetben; a politikai és gazdasági hatalmi pozíciók megszerzését tekintették főcéljuknak stb. stb.).¹²¹ Az 1918–19-es álforradalmak és a húszas évek ellenforradalmának kudarca azonban nem jelenti azt, hogy nem lenne szükség egy újabb faji forradalomra, csak hogy azt nem vezethetik többé 'zsidók, svábok, tótok vagy gurkák', az új magyar fajvédelem csak a 'magyar vér, magyar ideg, magyar ősi faji öröklöttség rejtekeiben' teremhet. „A magyarság saját életfolyamatait – írja – csakis a magyarság végezheti. Ereje, tudása, saját szerves érdekeinek és céljainak meglátása, védő és fejlesztő öntudata csak a saját életfolyamatainak az eredménye lehet. Magyar sorsot, magyar életakaratot, magyar érdekű látást csakis a magyar organizmus teremthet meg. Egyetlen nagy történelmi feladatunk, melynek minden egyén csak következménye: visszajuttatni a magyarság kezébe földjét, életének irányító és stratégiai helyeit.”¹²² Nem egyszerű feladat rekonstruálni (hiszen nem teljesen egyértelműek, konzekvensek és világosak a kijelentései), hogyan is gondolja mindezt? Valami olyasmit fejteget, hogy a magyar nemzet kiépítése a legfontosabb feladat, amelynek részei egyrészt a hazai németek, zsidók stb., azaz az állam polgárai, másrészt a 'magyari magyarok', azaz a faji (mai szóval etnikai) magyarok. Mindenkit meg kell, hogy illessen az egyenlő elbánás, egyenlő védelem és az egyenlő fejlődési lehetőségek elve, ha 'benne van a magyar nyelv, a magyar kultúra és az organikus magyar történelmi célok nemzetet formáló egységében'. Ezen túl az 'egyéni elv alapján bármilyen nyelvben és kultúrában is részesítheti magát'. Ehhez azonban az is szükséges, hogy megtörténjen a 'nagy történelmi igazságtétel', azaz az eddig elnyomott és kizsákmányolt magyarság elfoglalja az őt megillető vezérlő helyet. De hogyan, mi módon – tehetjük fel a kérdést? Válaszai nem egyértelműek, mivel a nyelv, amelyen megfogalmazza ezeket ugyancsak esszéisztikus és metaforikus jellegű. Ennek az igazságtételnek a része, hogy minden álláselosztásnál, ipari engedélyeknél stb.

¹²¹ A érveket részletesen lásd uo. 505–511. p.

¹²² Uo. 514. p.

a magyarság olyan arányban részesüljön, amely az 'egyenlősítés elodázhatatlan történelmi feladatát minél hamarabb teljesítheti'. Ennek a történelmi igazságtételnek a további kívánalmai egy új középosztály létrehozása, a politikai rendszer áll- népképviselőből valódi népképviselővé alakítása, a gazdasági élet gyökeres átalakítása szövetkezeti elv szerint, az ország városaiban Collegium Hungaricumot alapítása a magyar parasztság és munkásság gyermekei számára, a 'nagybirtok mozgósítása a magyar parasztság megmaradása érdekében', minden földbirtok örök bérletté alakítása, a kivitel állami monopóliummá nyilvánítása, magyar iskolás fenntartása minden községben, végül 'egészséges nemzeti szellemi élet, lelki nevelés, ipari és kereskedelmi élet, sajtó, hadsereg, városigazgatás, higiénikus gondoskodás' megteremtése.¹²³ Hogy mindez nem elég konkrét és világos cselekvési program, s céljai is ködösek? De hiszen a próféta nem azért próféta, hogy elmerüljön a részletekben, s jogszabályi pontossággal megmondja, mi is a teendő. A próféta sokkal inkább így beszél: „Én vagyok most minden magyarok egyetlenegy hitének mérhetetlen temploma és tízmillió magyar ember énekli bennem: – Te benned bízunk eleitől fogva. [...] Mert tudtam végtelenül hinni, végtelenül szeretni és örök szavakban leszek egység és összefoglaló azok számára, akikért volt minden hitem és minden szeretetem.”¹²⁴

---

¹²³ Uo. 529–531. p. Ezeknek a kívánalmaknak ennél részletesebb (de még mindig túl általános) kifejtését lásd Szabó Dezső: A holnap nácionálizmusa. In uő: *Az egész látóhatár...* I. m. 1. köt. 31–58. p.

¹²⁴ Szabó Dezső: A bányá mélye felé. In uő: *Az egész látóhatár...* I. m. 2. köt. 1010. p.

A sajtóapostol: Bangha Béla

Szabó Dezső *Elsodort faluja*, valamint korai fulmináns antiszemita cikkei és új típusú parasztfelfogása mellett a fajvédő ideológusokra és politikusokra legnagyobb hatást Bangha Béla jezsuita páternek a húszas években született írásai, különösen a *Magyarország újjáépítése és a kereszténység* című munkája gyakorolta.¹²⁵ Szabó Dezső és Bangha munkái mellett a korszak másik két kormeghatározó könyve Szekfű Gyula *Három nemzedéke*, valamint Tormay Cecile *Bujdosókönyve* kevésbé hatottak rájuk, alkalmasint azok döntően középosztályi, nemzeti konzervatív, Széchenyit, illetve – Tormay Cecile esetében – Tisza Istvánt középpontba állító és magasztaló szemlélete miatt.¹²⁶ A korszakkal foglalkozó történeti szakmunkák általában kiemelik Szabó Dezső, Szekfű Gyula és Tormay Cecile meghatározó hatását a korszak közgondolkodására, de alkalmasint megfelelnek Bangha Béla különleges szerepéről, pedig életművének ismerete nélkül aligha érthető meg a húszas évek szelleme, s kiváltképp az ébredők és fajvédők eszmevilága. Prohászka Ottokár és Bangha Béla ugyanis a századelőn olyan programot dolgoztak ki, amely alapvetően megváltoztatta a huszadik századi magyar katolicizmus és kereszténység gondolkodását (az egyetemes katolicizmus hangsúlyozása helyett egyfajta nemzeti katolicizmus képviselése; a világ felé való nyitás; az addigi tradicionális hitélet helyett öntudatos vallásosság; nyitottság a tudományra és a művészetekre; a modern technika, különösen a sajtó felhasználása stb.). Ez utóbbi alkalmazásában különösen Bangha járt az élen, felismerte ugyanis – nem kis részben a hazai zsidóságnak a sajtó terén elért sikerei hatására –, hogy a hagyományos csatornák, mint amilyen a gyülekezeti igehirdetés, a tradicionális szónoklat, a homília már nem elégségesek az emberek elérésére és befolyásolására. Rádöbrent az akkori legmodernebb médium, a sajtó a korábbiakhoz mérten óriási mértékben megnövekedett hatalmára. Nem véletlenül nevezték őt már a kortársai is sajtó- vagy nagyvárosi apostolnak. De amíg Prohászka magasan szárnyaló, elmélkedő, az intuíciót előtérbe helyező, misztikus, költői ihletésű és időnként patetikus nyelvét alig-alig értették a fajvédők, addig Bangha nagyon is racionális, polemikus és szinte propagandisztikusan egyszerű szövegeinek megértése nem okozott számukra nehézséget. Azt a gondolatot és ideológiai tézist, amelyet Prohászka hungarizmusnak nevezett (s amelynek – talán mondanunk sem kell – nem sok köze volt a későbbi Szálasi-féle hungarizmushoz), nevezetesen, hogy Magyarországon a legfontosabb feladat a keresztény magyarság védelmének megszervezése, Bangha is osztotta. S abban is egyek voltak, hogy ezt a keresztény reneszánszt elsősorban pozitív, aktivista és építkező módon képzelték el. Bár egyikük sem riadt vissza attól sem, ha

¹²⁵ Bangha Béla: *Magyarország újjáépítése és a kereszténység*. Budapest, 1920, Szent István Társulat. A munka olyan népszerűségnek örvendett, hogy még ebben az évben megjelent a mű második kiadása is.

¹²⁶ Természetesen ezek a könyvek nem azonos hatást gyakoroltak a közvéleményre. *Az elsodort falu* és a *Három nemzedék* összehasonlíthatatlanul nagyobb hatású volt, mint Tormay és Bangha könyve.

mindezt harcias, támadó élel kellett megfogalmazni, mindenekelőtt a zsidóság és az egyre növekvő számú vallástalan és ateista mozgalmak és sajtóval szemben. Egyébiránt ezt az eszmét visszhangozta és fordította le a napi politika nyelvére a keresztényszocialista mozgalom szinte valamennyi, náluk elméleti szempontból jóval képzetlenebb politikusa, Ernszt Sándortól Wolf Károlyig, Haller Istvántól Huszár Károlyig.¹²⁷ S ezek a nézetek az 1918–1919-es összeomlás után meghatározó módon alakították a megerősödő magyar fajvédelem gondolkodását is.

Mielőtt rátérnénk Bangha *Magyarország újjáépítése és a kereszténység* című meghatározó munkájának, s általában társadalmi-politikai eszméinek az elemzésére, szükségesnek tűnik egy rövid kitérőt tenni. Bangha életművével foglalkozó eddigi munkák személyiségét egy egyszerű képletnek látták és láttatták.¹²⁸ Ebben az interpretációban Bangha úgy jelent meg, mint a katolikus egyház, az *Ecclesia militans* fanatikus, kérlelhetetlen és ellentmondásokat nem ismerő *jezsuita harcosa*. Agitátor, akit nem rettentenek meg az eléje tornyosuló akadályok, legyenek ezek sajtószervezési vagy intellektuális nehézségek. Kétségkívül Bangha *ilyen* jellemvonásokkal is rendelkezett. De ha igazi arcélét szeretnénk felrajzolni – s célunk aligha lehet más –, akkor nem elégedhetünk meg ezzel a leegyszerűsítő képpel, s egyéb, nem mellékes körülményeket is figyelembe kell vennünk. Először is azt, hogy a naplójából egy másfajta személyiségkép is kibontakozik, nevezetesen, ezekben az írásokban a nyilvánosan megjelenő, élesen polemikus személyiség mögött egy kételkedő, forrongó jellem, egy világreformer-egyházreformer-tervekkel megvert, egy magával állandóan viaskodó ingadozó lélek is felsejlik, aki bár egyházának hű katonája, nyilvános írásaiban harcra apologeta, a hitvédelem katonája, de belül örökösen vívódik, s feletteseit ugyancsak kritikusan ítéli meg, bár ennek sohasem ad nyilvánosan hangot. Másodszor, ő is megjárta azt az utat, amelyet több fajvédő vagy keresztény ideológus is bejárt, nevezetesen, hogy a húszas évek végére egyre inkább felismeri: a kurzus üres jelszóvá, lózunggá változtatta a nemzeti-keresztény gondolatot, s a szociális érzéketlenség egyik fő jellemvonásává vált. A felismerést azonban nem követte a tett, attól való félelemből, hogy az éles kritika még a meglévőnél is hitetlenebb rezsimeket juttathatna uralomra. Harmadszor, a harcra zsidóellenes és protestáns-ellenes Bangha a harmincas években egészen újszerű, s a II. Vatikáni Zsinat határozatait előre vetítő ökumenikus gondolatokat kezd fejtegetni a

¹²⁷ Lásd Ernszt Sándor: *A keresztény nemzeti politika egy éve*. Budapest, 1921, Stephaneum; Wolf Károly: *A kereszténység védelme*. In *A keresztény gondolat védelme*. Budapest, 1925, Hangya, 4–23. p.; Haller István: *A keresztény politika*. Budapest, 1926, Apostol Nyomda; Vass József: *A magyar szociálpolitika útjai*. Budapest, 1928, Keresztény-, Kisgazda-, Földműves és Polgári Párt; Huszár Károly: *A katolikus akció szociális gondolatai. A világi apostolkodás vezérkönyve*. Budapest, 1934, Sárkány Nyomda.

¹²⁸ Ebben a tévedésben én magam is osztoztam, hiszen előző, a zsidókérdésről és a nacionalizmusról szóló könyveim írásakor még nem ismerhettem a később publikált naplót, így az összegyűjtött és kiadott Bangha művek alapján én is követtem ezt a leegyszerűsítő sémát. A naplót Molnár Antal és Szabó Ferenc SJ publikálta (*Bangha Béla SJ emlékezete*. Budapest, 2010, Távtatok, 165–332. p.).

keresztény unióval foglalkozó nagyszámú írásában.¹²⁹ Negyedszer, nem feledkezhetünk meg arról sem, hogy Bangha liberalizmus-kritikája egy tágabb keretbe illeszkedik, ő ugyanis meg volt győződve a keresztény állam- és gazdaságelmélet fölényéről. Úgy vélte, hogy az a gazdasági rendszer, amely nem az embert, a közjót, a békés együttélést és a kultúrát szolgálja, halálra van ítélve. S mivel a kevesek érdekét szolgáló tőke 'mammoni' uralma kiszorította a keresztény középkor társadalmi szolidaritására épülő rendszerét, az egyensúly megbomlott, s ez a folyamat előbb-utóbb világhódítókrófa fog vezetni. Ez a világhódítókrófa csak a liberális állam- és gazdaságfelfogás radikális megváltoztatásával előzhető meg. Végül pedig Bangha nem csupán a keresztény sajtó megszervezője, valamint harcos hitvédő, aki publicisztikai cikkek százait írta (kiadott művei több mint 13000 oldalra rúgnak), hanem teológiai gondolkodó is, ahogy arról bárki meggyőződhet, aki elolvassa korai művét a *Nagy kérdések útját*, vagy még inkább élete végén publikált összegző munkáját, a *Világhódító kereszténységet*.

Ezen túlmenően még két körülményt kell megemlíteni. Egyfelől azt, hogy Bangha Béla, mint *jezsuita páter*, Loyolai Szent Ignác hűséges követője számára a világnézeti harc, Krisztus országa eljövételének terjesztése missziós parancs volt, s ő ennek akart megfelelni, ahogy Szekfű Gyula pontosan megfogalmazta ezt a dilemmát: 'keresztel a kezében akarta visszahódítani az embereket'.¹³⁰ Bangha az *Ecclesia militans* fogalmát még annak eredeti értelmében használta, ugyanis ez – szemben az *Ecclesia patiens*-szel, a tisztítótűzben szenvedők, valamint az *Ecclesia triumphans*-szal, a mennybe jutottak egyházával – az üdvösségért harcoló hívek egyházát jelentette. S Bangha morális késztetésnek érezte, hogy ezeknek az egyháztól elszakadt ateistáknak, hitetleneknek az üdvösségéért is harcoljon, mert úgy látta, üdvözülni csak a katolikus egyház keretében lehetséges, következésképpen vissza akarta téríteni őket az egyház kebelébe. Nem feltétlenül azért, hogy egyháza még hatalmasabb legyen, hanem sokkal inkább azért, hogy megmentse őket a kárhozattól. Ebben a vonatkozásban az őskeresztény vértanút, Ciprián atyát szerette idézni, aki szerint 'nem lehet annak atyja az Isten, akinek nem anyja az Egyház'. Pontosan mutatja ezt az attitűdöt naplója, ahová egyszer bejegyezte, hogy az idő rohan, közeledik a vég, s mi történik majd azokkal, akiket talán éppen ő menthetne meg, de nem teszi. Bangha tehát még hitt *az extra ecclesiam nulla salus* (az egyházon kívül nincs üdvözülés) elvében, másrészt abban, hogy a világot akarata ellenére is meg kell menteni a kárhozattól.¹³¹ S bármennyire idegenül is hangzik ma ez az eszme számunkra, Bangha nem tekintette annak, ő valóban azt gondolta, hogy a feladat azonos azzal, ami Pázmány Péter korát jellemezte, nevezetesen, vissza kell téríteni az eltévedt

¹²⁹ Lásd erről összegyűjtött munkáinak XXIX. kötetét (*Keresztény unió*. Budapest, 1943. Szent István Társulat).

¹³⁰ Erről a tágabb keretről lásd Molnár Antal és Szabó Ferenc SJ figyelemreméltó tanulmányát (Bangha Béla lelki arcéle. In *Bangha Béla SJ emlékezete...* I. m. 33–163. p.).

¹³¹ A II. Vatikáni Zsinat később túljutott ezen a dilemmán, kijelentvén, hogy 'akik őszinte szívvel keresik Istent, és a kegyelem hatására teljesítik a lelkiismeretük szavában fölismeret akaratát, elnyerhetik az örök üdvösséget', valamint isteni kegyelemmel azok is, akik iparkodnak becsületesen élni.

bárányokat a katolikus egyház kebelébe. Másfelől nem feledkezhetünk meg arról a lényegtelennek éppenséggel nem nevezhető tényezőről sem, hogy milyen közegben hangoztak el ezek a szavak, s milyen nyelven fogalmazódtak meg azok a sok esetben nemtelen támadások, amelyek a keresztény egyházakat, különösen a katolicizmust érték, s amelyekre Bangha csak reagált. A 'klerikális reakció', a 'feudalizmus fizetett zsoldosai', a 'babonák terjesztői', a 'gondolat megbéklyózói', az 'erkölcstelen csuhások' még a legfinomabb jelzők közé tartoztak.¹³² S magát Banghát is a baloldali sajtó 'hírhedt csuhásnak', 'jezsuita szellemű aknamunkásnak', a legsötétebb reakció és a felekezeti gyűlölség legelső képviselőjének ábrázolta, akinek egyetlen célja az alsóbbrendű néposztályok 'megsarcolása', valamint a 'hívó nyáj megnyírása'. Mérhetetlen keresztényi alázat kellett volna mindezen támadások szó nélküli elviseléséhez. Ezt azt ellentmondást ő maga élete alkonyán úgy fogalmazta meg, hogy „vissza kell utasítanom azt a felfogást, mintha nekem a másvallásúak elleni harc volna az elemem. Aki irodalmi, szónoki és lelkipásztori működésemet ismeri, ilyet rólam nem mondhat. Ha csak a katolikus hitbuzgalmi életet és lelkipásztorkodást, az intelligencia vallási gondozását, a katolikus és magyar kultúra művelését s keresztény nemzeti sajtó megteremtését nem nézi valaki másvallásúak elleni harcnak. Engem nem a harcra neveltek, hanem a pozitív vallási igazságok szeretetére és művelésére. Csak akkor lettem apologéta, harcos és hitvédő, amikor láttam, milyen eszközökkel, s fegyverekkel küzd a kereszténység s a katolicizmus ellen a szabadgondolat, a zsidó liberalizmus, a destrukció és azoknak keresztény csatlósai.”¹³³ Bangha számára magától értetődőnek tűnt, hogy az egyház nem maradhat meg csak az otthonokban és a templomokban, nem lehet csak a 'lelkek csendes eligazítója és vigasztalója', hanem részt kell kapnia az ifjúság nevelésében, a tágabb közéletben, a kultúra ápolásában és a szociális munkában is.

Végül is miről is szól a *Magyarország újjáépítése és a kereszténység* című munkája, amely oly nagy hatást tett a fajvédőkre? A könyvben kifejtett fő tétele, hogy a régi Magyarország elveszett, 'Szent István birodalma romokban hever', de az ország ennek ellenére élni akar. Az élni akarás azonban önmagában nem elégséges, ez a kísérlet csak akkor lesz sikeres, ha a 'nemzeti és keresztény ébredés' nem válik felszínessé és felületessé. Bangha tehát könyvében sorra veszi az ország bukásának okait, valamint azokat az akadályokat és csoportokat, amelyek fékezni vagy egyenesen megghiúsítani akarják az általa elképzelt újjáépítést. Úgy látta, hogy Magyarorszag bukását cinikus összeesküvők készítették elő, aláásva ezzel minden nemes kezdeményezést, bár ehhez az is kellett, hogy „a nemzet egy része gondtalanul élvezte a napsütés kellemességét, a

¹³² Nem kis részben ezek a támadások késztették Banghát, hogy megalapítsa a *Magyar Kulturát*, illetve később a Központi Sajtóvállalatot. Lásd erről részletesen Nyisztor Zoltán életrajzának megfelelő fejezetét (*Bangha Béla élete és műve*. Budapest, 1941, Pázmány Péter Irodalmi Társaság, 214–259. p.), illetve Szilágyi Csaba tanulmányát (Bangha Béla, a sajtóapostol. In Molnár Antal – Szilágyi Csaba szerk.: *Múlt és jövő. A magyar jezsuiták száz éve, 1909–2009, és ami abból következik*. Budapest, 2010, Magyar Egyháztörténeti Enciklopédia – Historia Ecclesiastica Hungarica Alapítvány, 51–65. p.).

¹³³ Bangha Béla: *Keresztény unió*. Budapest, 1943, Szent István Társulat, 1. p.

másik rész vigadt és pénzt gyűjtött, a harmadiknak pártversengés kötötte le erejét és figyelmét, a negyedik rész – vértett és túrt, s nem tekintett messzebb a holnapnál.”¹³⁴ A bukást előidőző legfontosabb okok között politikai-közéleti (a nemzeti alkotmány hagyományos elveinek a megsértése; a parlamentarizmus folyamatos válságai; a parlament tehetetlensége és meddősége; meddő közjogi-, személyi- és pártviták; külföldi eszmei áramlatok kritikátlan befogadása; a közszabadságok túlzott kiterjesztése; az elzsidósodott szabadkőművesség terjeszkedése; a plutokrata–szabadkőműves–pánsezemita uralom alá került sajtó; a nagyhatalommá nőtt szociáldemokrácia kártevésai; végül pedig az államellenes, erkölcstelen és romboló bolsevikok hatalomra kerülése), valamint társadalmi-gazdasági (alapvetően agrárállam voltunk ellenére a merkantil és nagyipari érdekek előtérbe állítása; a bankok és a tőzsde uralma alá került az ország; idegenné vált a kereskedelem és az ipar; a középosztály elszegényedése; mérhetetlen korrupció; a szociálpolitika teljes hánya), végül pedig kulturális okokat említ (a külföldi kulturális minták szolgai másolása; balkáni műveltség, ’jókorá galíciai felületességgel és szemérmertlenséggel’ megtoldva; destruktív, dekadens és hitellenes irodalmunk és sajtónk; üzéri szellemtől hajtott könyvkiadás és színházkultúra stb.). S mindezt – mondja Bangha – az évtizedeken keresztül uralkodó liberális politika és közhangulat tette lehetővé. A régi Magyarországot tehát két oldalról egyszerre buktatták meg, egyrészt felülről a bankokrácia mindenhatósága, másrészt alulról a szocialista mozgalmak révén. S mindkét oldalon álló erők mögött elsősorban a hazai zsidóság állt. „Október 31-én – mint írja – mindkét irányból egyszerre indították meg a döntő támadást, a látszatra még mindig adva annyit, hogy egy gyermekiességig naiv magyar csoportot is felhasználtak átmenetileg cégérül – éppen úgy, mint ahogy a zsidóbankok is szerették igazgatósági tagul választott keresztény mágnások nevével festeni fehérre a sok sáron keresztülrángatott cégtáblájukat. A plutokrata szabadkőművességet képviselő radikális párt s a szociáldemokraták versengéséből végre is az utóbbiak kerültek ki győztesül, s ezek vitték az országot oda, ahova jutott. [...] A nemzet megmaradt fiai ma koldus-királyfiak gyanánt bujdosnak ősi örökük elhamvadt üszkein. Belátják, hogy maguk voltak a hibások: miért engedték nemzetükön úrrá lenni a keresztényellenes és nemzetgyilkos idegen áramlatokat, miért nem állták útját a liberális és szocialista mételynek mindjárt kezdettől fogva!”¹³⁵ Bangha ítélete tehát egyértelmű: az ördögi zsidóság magyar segédcsoportokkal ásta alá az ezeréves Magyarországot, de mindez csak azért volt lehetséges, mert a liberális, megengedő, s a butaságig türelmes magyarság mindezt némán tűrte.

Hogyan lehet Bangha szerint ebből a csapdából kiszabadulni? Válasza egyértelmű: csak a nemzeti katasztrófa tanulságainak levonásával, belső megújulással, a féligazságok és a félelhallgatások gyökeres kipusztításával, azaz – mint mondja – ’legyünk egyszer már jó irányban is radikálisak’. Szerinte semmiképpen sem szabad a jövőt a liberális elv ’ingtag

¹³⁴ Bangha: *Magyarország újjáépítése...* I. m. 7. p.

¹³⁵ Uo. 16–17. p.

és felforgatásra hajló talajára építeni, meg kell szabadulni a korlátlan egyéni szabadság dogmájától, valamint meg kell fékezni a 'szabadverseny szabadkalózeit', végül az individualizmus és a haszonlesés rendszere helyébe a társadalmi szolidaritást kell helyezni. Amit Bangha javasol tehát összefoglalva a következő: az államéletnek és a törvénykezésnek a keresztény szellemiség szerint való átépítése, a szabadverseny jelentős korlátozása, állami szociálpolitika és nagyszabású szociális karitás beindítása, a közoktatás és a népnevelés keresztényszellemű reformja, végül a sajtó keresztény alapokra helyezése. A kereszténységnek, mint társadalomformáló erőnek a középpontba helyezése, azaz a nemzet belső életének az erkölcsi alapjául a keresztény világnézetet és keresztény erkölcsöt kell elfogadni. De hogyan lehet mindezt elérni Bangha szerint? Őszintén szólva, erre igazán ő sem tud pontos választ adni, mert egyrészt azt mondja, hogy Pázmány-, Zrínyi- és Széchenyi-ívású önzetlen, tette kész, lelkes és koncepciózus emberekre lenne szükség, de amint ő maga is megállapítja, ilyeneknek ma éppen híján vagyunk, mivel ma 'mindenki egocentrikus életet él'. Másrészt sűrűn használja a 'meg kell fosztani', 'meg kell rendszabályozni', 'hathatós védelembe kell részesíteni', 'gondoskodni kell' stb. kifejezéseket, de azt pontosan nem mondja meg, hogy hogyan is gondolja ezt a korlátozást.

Bangha tehát két vonatkozásban hatott az ébredőkre és a fajvédőkre. Egyrészt azt sulykolta, hogy a bukás legfőbb oka a magyarság bedőlése és behódolása az új szabadkőműves, vallástalan és ateista propagandának, a liberális állam- és gazdaságfelfogásnak, továbbá, hogy az újjáépítés nem mehet végbe a kereszténység előretörése és felvirágzása nélkül. Másrészt a fajvédőkre nagy hatást gyakorolt a zsidóságra vonatkozó elképzeléseivel is. De hogyan is gondolkodott Bangha felőlük?

Úgy vélte, hogy kétfajta antiszemitizmus létezik, egyfelől *faji*, másfelől *elvi* vagy *erkölcsi* antiszemitizmus.¹³⁶ A faji antiszemitizmus, amely tehát a zsidóságot, mint fajt ítéli el, Bangha szerint semmiképpen sem egyeztethető össze a kereszténység lényegével, nem lehet ugyanis – mint mondja – visszautasítani a zsidóság valamennyi szellemi termékét, mert ezzel az Ószövetséget is meg kellene tagadni. Másrészt nem lehet a zsidó konvertitákat másodrendű keresztényeknek tekinteni, mivel ez keresztényellenes gondolkodásra vallana, hiszen Krisztus országába 'a zsidók is hivatalosak, mint mindenki más'. Ezzel szemben az elvi antiszemitizmus csak a zsidóság erkölcsi és gazdasági túlsúlyát igyekszik megakadályozni, továbbá a magyar társadalom és kultúra keresztény jellegét akarja fenntartani, s mint ilyen, 'kellő mérséklettel s a keresztényi szeretet törvényeinek betartásával nem kifogásolható, sőt kötelesség'. Kötelesség, mivel Bangha úgy látta, hogy a keresztény világszemléletre és transzcendens életfelfogásra a legnagyobb veszélyt a modern zsidóság jelenti a maga szkeptikus és materialisztikus világfelfogásával.

¹³⁶ Lásd erről Bangha Béla: Antiszemitizmus. In uő szerk.: *Katolikus lexikon*. 1. köt. Budapest, 1931, Magyar Kultúra, 85. p; valamint uő: *A kereszténység és a zsidók*. Budapest, 1912, Mária Kongregáció, 7–17. p.

Ezt az elvi antiszemitizmust időnként *aszemitizmusnak* is nevezte, amely az ő értelmezésében nem más, mint a gazdaság és a közélet elzsidósodási folyamatának a megállítása, mégpedig a keresztény kultúra elterjesztése által. Az *aszemitizmus* fogalmán tehát alapvetően mást értett, mint később az 1940-es években Szálasi Ferenc. A katolikus egyháznak Bangha szerint kötelessége a faji antiszemitizmus ellen küzdenie, s a zsidók személyi és vagyonbiztonságát még akkor is biztosítani kell, ha ezzel szembekerülnek a társadalom nagy részével. De ugyanígy kötelessége az egyháznak emlékeztetni a zsidóság hazafias részét arra, hogy ne vádaskodással töltsék az időt, hanem sokkal inkább igyekezzenek hitsorsosaikban 'megszüntetni az antiszemitizmusnak mindig újból jelentkező, provokáló okait'. Végül a katolikus egyháznak kötelessége az őszintén megtérő zsidósággal szemben szeretetet és megbecsülést tanúsítania.¹³⁷ Amikor Bangha átgondoltan, összefoglalóan ír a kérdéstről, akkor mindig ehhez az elvi különbségtételhez ragaszkodik. De különösen a napi publicisztikában gyakran maga is megfélemledik erről a maga által felállított elvről, s alkalmasint a zsidók faji tulajdonságairól, nemzetkarakterológiai jegyeiről beszél (számító intellektualizmus, terjeszkedési vágy, egyoldalú racionalizmus, a miszticizmus és a romanticizmus hiánya, élelmesség, mozgékonyosság, céltudatosság, célirányosság, nyughatatlanság, nagyfokú alkalmazkodóképesség, lankadatlan szorgalom, erős összetartozástudat, materialisztikus életfelfogás, altruizmus hiánya, túlzó szexualizmus stb.).¹³⁸ „A zsidóság számos képviselője ugyanis – írja egy helyütt – természetes életösztone és érvényesülni törekvése alapján öntudatlanul is vezető szerepre törekszik nemcsak a pénzügyi s általában gazdasági téren, hanem a szellemi és politikai élet irányításában is, s e törekvéssel vajmi gyakran fenyegeti a keresztény népek gazdasági egyensúlyát s kulturális öncélúságát.”¹³⁹ Úgy látta, hogy a zsidóság továbbra is 'állam az államban', 'idegen test a nemzet szervezetében', akik „nyelvben, tán nemzeti érzésben is osztoznak velünk, de nem lelki kultúrában és keresztény erkölcsi alakulásban.”¹⁴⁰ Ilyen és ehhez hasonló megfogalmazások ellenére a húszas évek fajvédői tisztában voltak azzal, s ezt néha szóba is hozták, hogy Bangha nem áll tisztán a fajvédelem, a faji különbségtétel mellett.¹⁴¹

¹³⁷ Bangha: Antiszemitizmus... I. m. 86. p. Ehhez az álláspontjához Bangha a zsidótörvények idején is ragaszkodott, s továbbra is fenntartotta ezt a kettősséget a törvények értékelése során. Magyarul: egyrészt elfogadta, hogy ezt a kérdést 'egyszer már rendezni kell', másrészt viszont bírálta annak megvalósítási módját. Lásd Bangha Béla: A zsidóvita elvi alapjai. In *Bangha Béla Összegyűjtött Művei*. 27. köt. Budapest, 1943, Szent István Társulat, 514–519. p; valamint A zsidókérdés körül. In *Bangha Béla Összegyűjtött Művei*. 28. köt. Budapest, 1943, Szent István Társulat, 556–560. p.

¹³⁸ Bangha legtöbbször Werner Sombatra hivatkozva fejti ki ezeket a nézeteket. Lásd legrészletesebben uő: A katolikus Egyház krisztusi eredete. In *Bangha Béla Összegyűjtött Művei*. 3. köt. Budapest, 1942, Szent István Társulat, 298–333. p.

¹³⁹ Bangha: A zsidóvita... I. m. 518. p.

¹⁴⁰ Bangha: A zsidókérdés körül... I. m. 557. p.

¹⁴¹ Az 1920-as évek elején például *A Cél* című fajvédelmi elméleti folyóirat egyik névtelen cikkírója (Lemur: A „Kurzus” zökkenői. *A Cél*, 1921. 258–262. p.) megtámadta Banghát, hogy nem képviseli tisztán a faji antiszemitizmust.

Bangha tehát a hazai zsidóságot mindenekelőtt olyan *kisebbségnek* tartotta, amely hosszú idő óta együtt él ugyan a keresztény többséggel, azt mégis bizalmatlansággal, lappangó ellenszenvvel figyeli, és sokszor lenézéssel kezeli. A zsidóság egy részében ugyanis szerinte ma már kibogozhatatlan okokból *ősi, engesztelhetetlen* antipátia él a kereszténységgel szemben, s ez a magyarázata annak, hogy a keresztényellenes mozgalmakban (szabadkőművesség, radikálisok, szocialisták, utilitarista és hedonista mozgalmak, Galilei-kör, bolsevikok) miért fordulnak elő olyan nagy számban zsidók. A problémát Bangha szerint az okozta, hogy a zsidóságon belül ez a *destruktív* réteg, s nem a hazafias és a kereszténység iránt nyitott csoport került uralkodó helyzetbe, s jutott 1919-ben politikai uralomra, pedig – mint írja – „a zsidók átlagos értelmessége s érzelmi hangoltsága sokukat különösen is alkalmassá teszi arra, hogy érveinket megértsék, s vallásunk szépségeit megbecsüljék; sokszor nagyobb mértékben, mint ezt nem katolikus keresztény felebarátainknál tapasztaljuk.”¹⁴² Bangha szerint ez az irányzat nem tudott volna felülkerekedni, ha meg nem szerzi magának a magyar sajtó nagy részét. Ennek a sajtónak ugyanis jellemzői: a tradicionális jogok eltörlésének követelése, a keresztény egyházak elleni izgatás, a népben élő vallási érzés kiirtása, a művészet erkölcsi degenerálása, világfájdalom, melankólia, szexualizmus és öngyilkossági hóbort terjesztése.¹⁴³

Mindebből Bangha azt a következtetést vonta le, hogy a keresztényszocializmus hagyományos politikai céljai (a katolikus intézmények megerősítése, az oktatás átalakítása, keresztény karitás stb.) nem elégségesek, s a *keresztény Magyarország* megteremtése nem lehetséges egyrészt a hitélet elmélyítése, másrészt a modern katolikus sajtó megteremtése nélkül. Ő tehát egyrészt politikai publicisztikával harcolt a szerinte téves eszmék, legfőképp persze az általa zsidónak nevezett liberális sajtó ellen, másrészt a hangsúlyokat egyértelműen a pozitív építkezésre, a keresztény ifjúság versenyképessé tételével, a keresztény sajtó megszervezésére (*Magyar Kultúra, Katolikus Sajtóegyesület, Központi Sajtóvállalat* stb.) helyezte. Szemben a notórius antiszemitékkel és a radikális fajvédőkkel, Bangha az arányosítást nem mindenre kiterjedő numerus clausus-szal vagy elkobzással gondolta megvalósíthatónak, bár az igazsághoz tartozik, hogy a felsőoktatási korlátozó törvény ellen nem tiltakozott, s a harmincas évek végén az első két zsidótörvényt is felemásan ítélte meg.¹⁴⁴

Bangha zsidósággal kapcsolatos nézetei a harmincas évek közepén még tovább finomodtak, 1933-tól ugyanis Pataky Arnolddal és Iványi János egyetemi tanárokkal

¹⁴² Bangha: Antiszemitizmus... I. m. 181. p.

¹⁴³ Lásd erről részletesen: Kálvintéri: *A zsidó sajtó a kereszténység ellen*. Budapest, 1911, Katolikus Sajtóegyesület Fővárosi Hölgybizottsága, passim; valamint *A katolikus sajtó szolgálatában*. 1–2. köt. Bangha Béla *Összegyűjtött Művei*. 25–26. köt. Budapest, 1943, Szent István Társulat.

¹⁴⁴ Bár 1918 szeptemberében (!) követelte a *Népszava* betiltását. Lásd Bangha Béla *Összegyűjtött Művei*. 25. köt. 207–210. p. A zsidótörvények megítéléséhez lásd Bangha: Bangha: A zsidókérdés körül... I. m. 556–560. p.

együtt egy előadássorozatot szervezett a katolicizmus és a zsidóság kapcsolatáról.¹⁴⁵ Ebben az előadássorozatban Bangha azt fejtegette, hogy a magyarság és a zsidóság között a „legmélyebb alap nem lehet faji különbség, mert hiszen azt látjuk, ha akár biológiai, akár történeti értelemben vesszük a dolgot, hogy a legkülönbözőbb fajú emberek is közös életkörülmények és közös műveltségi fok alapján is nagyon könnyen összeolvadnak.”¹⁴⁶ Politikai, gazdasági vagy társadalmi ellentétek szerinte szintén nem lehetnek alapjai az ellentétnek. Marad a vallási különbözőség, még azoknál is, akik már nem gyakorolják mindennap a vallásukat, azaz akikben már csak a vallási hovatartozásuk halovány emléke él. Tehát a probléma megoldása sem lehet más csak vallási: közeledés a keresztények és zsidók között, s ezt a közeledést a keresztényeknek és a zsidóknak ’egyaránt érdekük és kötelességük szeretettel és elfogulatlanul elősegíteni’. „A zsidókérdés – mint mondja – majd csak akkor szűnik meg fájdalmas és feszültséget okozó kérdés lenni, amikor a zsidók megvilágosodottabb tömegei ráébrednek arra, hogy nem szabad magukat különálló egységnek érezniök, s eszerint viselkedniök. Ez természetesen csak két úton lehetséges: vagy a teljes lelki asszimiláció, vagyis a teljes megtérés alapján, vagy pedig legalább oly fokú lelki közeledés révén, amelynek folytán a zsidóság a megértés, rokonszenv és megbecsülés alapjára helyezkedik a keresztény vallás, erkölcs és kultúra irányában.” Bangha tehát bizakodott abban, hogy a vezetésre hivatott zsidóságban fokozatosan csökkenni fog a Krisztussal szembeni tartózkodás és elutasítás, s ennek következtében egyszer majd eljön ’az egy nyáj egy pásztor világa’.

Összegezve ebben a kérdésben kifejtett álláspontját, talán azt mondhatjuk, hogy egyfelől – kisebb-nagyobb ingadozásoktól eltekintve – elutasította a faji megközelítést, valamint a ’bunkós antiszemitizmust’, másfelől viszont úgy vélte, hogy a keresztény országoknak feltétlenül joguk van a védekezésre a keresztény- és nemzetellenes mozgalmakkal szemben. Különösen azokban az országokban – s ő ebbe a kategóriába sorolta Magyarországot is –, ahol nemcsak óriási mértékű anyagi és foglalkozásbeli aránytalanságok alakultak ki, hanem ahol mérhetetlen szellemi és erkölcsi rombolás is lezajlott. Bangha elsősorban ennek az aránytalanságnak, ennek a ’túlterjeszkedésnek’ tulajdonította a hazai antiszemitizmus kialakulását és megerősödését. Ennek megfelelően úgy gondolta, hogy ha ez az aránytalanság megszűnik, akkor maga az antiszemitizmus is talaját veszti Magyarországon. S ezt a folyamatot nagyban elősegíthetné a hazai zsidóság tömeges és őszinte kikeresztelkedése, egyfajta krisztianizálódás, ami végső fokon teljes erkölcsi és hazafias átidentifikációt jelent. Másfelől, állandóan figyelmeztette a zsidóságot, hogy éppen ideje lenne a bajok okát nem mindig a keresztényekben, hanem sokkal inkább saját magukban keresni, s egyszer s mindenkorra befejezni a keresztény és magyar gondolat folyamatos lekicsinyelését és gúnyolását, valamint a tiltakozást a

¹⁴⁵ Bangha Béla – Iványi János – Pataky Arnold: *Katolicizmus és zsidóság. Vallástörténeti előadások.* Budapest, 1933, Magyar Kultúra.

¹⁴⁶ Lásd A zsidókérdés legmélyebb alapja a vallási különbözőség. P. Bangha előadása a konvertiták részére. *Nemzeti Újság*, 1934. ápr. 5. 3. p.

bátortalanul bevezetett numerus clausus ellen, miközben ők maguk konokul alkalmazzák a zárt számot a keresztényekkel szemben. S pontosan ez az – mondja Bangha –, ami elképzelhetetlen méreteiben irritálja az alapvetően keresztény magyar társadalmat. Azt mondhatjuk tehát, hogy fajvédelmi vagy még pontosabban nemzetvédelmi okokból Bangha korlátozott mértékben ugyan, de hajlandóságot mutatott a polgári egyenlőség elvén részt ütni, de azt nem tudjuk, és semmi sem jogosít fel bennünket annak feltételezésére, hogy halála, azaz 1940 után meddig ment volna el ezen az elfogadhatatlan, s végül tragédiába forduló úton.

Azt viszont pontosan tudjuk, hogy Banghának a zsidóságról való újabb elmékedéseit a harmincas években két oldalról is éles támadások érték. Egyrészt a fajvédelem, s különösen a biológiai fajvédelem – s ez is pontosan mutatja, hogy Banghát ekkor már milyen távolságok választották el ettől a determinisztikus felfogástól –, valamint az orthodox zsidó vallás oldaláról. A húszas években az ébredők és a fajvédők Bangha beszédeit és szövegeit a magukénak érezték, de azokat kissé a saját szájuk íze szerint értelmezték, azaz csak azt hallották ki belőle, ami az ő számukra fontos volt, nevezetesen hogy keresztény-nemzeti újjászületésre, Magyarország keresztény alapon történő újjáépítésére és a zsidóság visszaszorítására van szükség. Azt már nem hallották meg, hogy Bangha mindezt egyfajta katolikus vallási reneszánszsal, önművelődéssel és belső megújulással, s nem a 'készbe való beüléssel', általános, mindenre kiterjedő numerus clausussal, a zsidó vagyon elvételével, s pláne nem zsidóveréssel képzelte.

A harmincas évek kritikáiban is *Méhely Lajos* járt az élen, aki 1934-ben dörgedelmes cikket írt Bangha ellen, majd az írást könyv alakban is megjelentette.¹⁴⁷ De nem maradtak ki ebből a kritikából az újonnan szerveződő nyilas mozgalmak sem, akik Méhelyhez hasonlóan azért kárhoztatták Banghát, mert nem értette meg a faji gondolat lényegét, megrekedt a húszas évek szintjén, így 'ellentétbe került a korszakával'.¹⁴⁸

Méhely azzal kezdi írását, hogy milyen nagy tisztelője és hódolója a páternek, milyen nagy hatást tett rá a *Magyarország újjáépítése és a kereszténység* című könyv olvasása 1920-ban, s csak sajnálni tudja, hogy ők ketten, bár egyet akartak, de mégis 'külön vágányon fejtették ki az ébresztés munkáját, az elernyedni nemzet megújulásának előkészítését'. Különösen a bátorságot becsülte Banghában, hogy a kérdéstről egyáltalán írni merészelt, mert – mint írja – „aki a zsidókérdésről őszintén, tárgyilagosan nyilatkozni, s a szerint cselekedni mer, az holnap összetört ember, kigúnyolt, lehetetlenné

¹⁴⁷ Méhely Lajos: *Lassan páter a keresztel! Bangha Bélának útravalóul*. Budapest, 1934, Held János Könyvnyomdája.

¹⁴⁸ Lásd például a nyilas *Magyarság* cikkét, amelyet Bangha halálakor írtak (A nyílt ellenfél. In *Bangha Béla a nagy sajtóapostol. 1880–1940*. Budapest, 1940, Katolikus Hölgyek Országos Sajtóegyesülete, 28. p.). Bangha Hitlerről és a nemzeti szocialista fajelméletről vallott felfogásáról lásd Hitler iskolája (In uő: *Katolikus építés*. 2. köt. Budapest, 1942, Szent István Társulat, 475–484. p.), valamint A fajelmélet értéke című cikkét (In *Bangha Béla összegyűjtött munkái*. 11. köt. Budapest, 1943, Szent István Társulat, 363–365. p.).

vált roncs lesz.”¹⁴⁹ Méhely szerint Bangha volt az elsők egyike, aki kimondta, hogy az ezeréves Magyarországnak a ’szemita kalandoruralom’ vetett véget, s ebben a romboló munkában a plutokrata–szabadkőműves–pánszemita sajtó járt az élen. De nem érti mi történhetett Banghával az óta, akinek ’a feje glóriája egyre halványodik, azelőtt oly érces hangja egyre halkul, fényes igazságai fakultan foszlanak szét az őszi párákon, s apostoli igézete erőtlenül pattan le a magyar keblekről’. Melyik az igazi Bangha – kérdi Méhely – az-e, aki valamikor azt hirdette, hogy a zsidókérdés megoldását radikálisan kell végrehajtani, s aki egykor arról szónokolt, hogy a Baltházár Dezső-féle ’émelyítő hajlongás’ vagy a Szász Zoltán-féle filozsemitizmus csak elmérgesíti a helyzetet, vagy az-e, aki furcsa nézeteket kezdett el hirdetni a zsidókérdés megoldásáról, nevezetesen, hogy ’szeretné Budapest valamennyi zsidaját megkeresztelni’? Méhely elveti Bangha több cikkben, előadásban kifejtett véleményét, nevezetesen, hogy a zsidókérdés alapját a vallási különbségekben kell keresni, ezért a megoldás sem lehet más csak vallási, magyarul: a zsidók megtérése a katolikus valláshoz. Méhely a leghatározottabban elveti ezt a zsidó missziós gondolatot, mert abban – mint mondja – ’fajunk és nemzetünk eddigi romlásának legfőbb okát s a magyarság fennmaradásának legnagyobb veszedelmét látjuk’. Következésképpen elutasítja azt faji (a zsidók a kikeresztelkedés után is hamisítatlan zsidók maradnak; a zsidósághoz tartozást nem a vallás, hanem a származás dönti el; a faj antropológiai fogalom, s nem vallási stb.), valamint etikai és praktikus okokra hivatkozva (a keresztények és a zsidók hitelvei alapjukban ellentétesek; a Biblia szerint a zsidóság megtérése csak a pogányok után következhet, s ez még eltart vagy ötezer évig; a papság elsőrendű feladata az evangélium hirdetése, s nem a más vallásúak megkeresztelése; az utóbbi negyven évben csak kevesebb, mint harmincezer kitérés történt Magyarországon stb.). S végül arra a következtetésre jut, hogy a Bangha-féle missziós gondolat a hazai zsidóság vonatkozásában egyrészt súlyos önámítás, másrészt céltalan erőpazarlás, s harmadrészt veszedelmes vallási tévedés, ’egészében pedig bűn a természet isteni ihletű törvényei ellen’.

Fisher Fülöp, a sárospataki orthodox főrabbi – meglepő módon – hasonló következtetésre jutott, mint Méhely, csak gyökeresen más elvek, célok és érvek mentén.¹⁵⁰ Fischer mondandóját prófétai hevülete, ugyanakkor óvatos megfogalmazásai (’dehogy is akarjuk mi Bangha főpásztort kioktatni, valamint a keresztény hívők érzékenységét megsérteni’), körkörös mondatai, egymásba fonódó érvei és teológiai hivatkozásai, a neológ zsidóságra tett örökös utalásai miatt nem könnyű feladat kihámozni. Fischer főrabbi kiindulópontja alkalmasint az az állítás, hogy a zsidóság és a kereszténység önálló, egymástól elkülönült vallások, amelyek nem hozhatók közös nevezőre, így sohasem fog megvalósulni a Bangha által óhajtott ’egy nyáj egy pásztor’ elve. Még az sem igaz, hogy a két vallás

¹⁴⁹ Méhely: *Lassan...* I. m. 4. p.

¹⁵⁰ Fischer Fülöp: Vért és pajzs. „Miért nem keresztelkednek ki a zsidók?” Válasz a főtisztelendő P. Bangha Béla dr. és mások által az „érdeklődő művelt zsidó közönség” számára tartott előadásokra. Budapest, 1933, Schwartz Lipót Könyvnyomtató.

gyökerei azonosak, legfeljebb az, hogy a kereszténység gyökere az Ótestamentumban fogalmazódik meg, de már fordítva nem igaz, azaz a zsidó vallás gyökerét hiába keresnénk a kereszténységben, mivel a kereszténység legfeljebb a zsidó vallás 'leányvallásának' tekinthető. Fischer szerint a zsidók minden kegyelmi malasztot, üdvözítő erőt és életboldogságot megtalálnak a saját Bibliájukban és Talmudjukban, így – bár azt jól ismerik – ehhez nincs szükségük az Újszövetségre. A költőt idézi, aki szerint 'wozu in der Ferne schweifen, wenn man's in der Nähe findet'. Az Újszövetséget egyébként sem tekinti az Ószövetség folytatásának és betetőzésének, mivel szerinte az utóbbi örökre lezárt isteni aktus eredménye, amelyhez nem szükséges kiegészítést tenni. S egyébként sem zajlott le másodszor egy Szináj hegyi kinyilatkoztatáshoz hasonló aktus.

Fischer főbbi másik fontos érve, hogy a zsidóságban található a monoteizmus leghatalmasabb történelmi gyökerei, tehát miért is kellene ezeket megsemmisíteni, vagy feloldani egy utána következő vallásban. Következésképpen a zsidóságnak olyannak kell maradnia, mint amilyen volt és amilyen most is, a reformkísérletek csak bomlasztják ezt a vallási kincset, s nem építenek a helyébe semmit.¹⁵¹ Ez az ősmonoteizmus tehát a legfőbb érték, amelyet a kereszténység szentháromság tana csak fellazított, s azt szükségtelenül egy politeisztikusabb irányban vitte el. A legfontosabb különbség a két vallás között abból adódik – érvel tovább a főbbi –, hogy Krisztus messiási szerepét másként ítélik meg a zsidók és a keresztények. Fischer szerint az Ószövetség szövegéből nem bizonyítható, hogy a messiás eljött, s hogy ez a messiás éppenséggel a Názáreti volna. Éppen fordítva van – mondja –, hiszen számos érvet tud felsorolni annak bizonyítására, hogy a zsidók miért nem ismerik el a kereszténység által hirdetett messiást (a messiásnak az írások szerint Dávidtól kell származnia, s Jézus esetében ez nincs bizonyítva; a zsidó próféták egyértelműen azt hirdették, hogy a messiás eljövetelel megszűnik minden harc és háború, ezzel szemben Jézus nem békét hozni jött a földre, hanem kardot; a próféták a messiás eljövetelel jóval későbbre, az idők végezetére teszik; végül a próféták szerint a messiás eljövetelekor 'együtt lakik majd farkas a bárányal', ezzel szemben ma még nem érkezett el ez a kegyelmi állapot, azaz a világbéke, sőt ma sokkal inkább az ellenkezője igaz). Fischer rabbi szerint hamis Banghának az a kijelentése is, hogy a kereszténység mindent átvett, ami a zsidó vallásban örök. Sok mindent (például a szeresd az Örökkévalót, valamint a szeresd felebarátodat, mint tenmagadat) – mondja –, de nem mindent. Nem vette át a legtisztább monoteizmust, nem

---

¹⁵¹ Ezzel függ össze Fischer rabbinak a neológiról szóló tana is, nevezetesen, hogy a budapesti neológok nem reformzsidók, hanem egyszerűen rossz zsidók, azaz közönyösek, s a vallástörvényeket lábbal tiprók. S ha a pesti zsidók – figyelmeztet a főbbi – ezen az úton mennek tovább, akkor nem egy új zsidó neológ valláshoz érnek el, hanem teljesen elvesznek a zsidóság számára. De ez nem lesz olyan könnyű, hiszen a még a legnagyobb reformzsidók és az eltévedt bárányok is haláluk előtt visszatérnek a vallási törvényekhez. Lásd erről részletesen Fischer Fülöp: *Ex profundis! A reformzsidóság ellen*. Sárospatak, 1932, Schwartz Lipót Könyvnyomtató; valamint uő: *Zsidók vagyunk, zsidók maradunk*. Sárospatak, é. n., Schwartz Lipót Könyvnyomtató, uő: *Orthodox és neológ zsidóság. Történelmi, vallástudományi és valláspolitikai tanulmány*. Budapest, é. n., Neuwald Illés.

vette át azt a gondolatot, hogy a világ összes jámborai fajra és felekezetre való tekintet nélkül egykor részesei lesznek a túlvilági életnek, s végül nem vette át a Tórában hangsúlyozott és lefektetett örök viselkedési törvényeket és szabályokat. Fischer legfőbb érve szerint „mi zsidók ősidóktól fogvást bízunk és megnyugvást találunk mennybeli Atyánk véghetetlen kegyelmében, irgalmában és szeretetében. Mi hisszük és tudjuk, hogy Ő mennybeli Atyánk minden közvetítő és áldozati helyettesítés nélkül is megbocsátja a mi bűneinket és meghallgatja a mi imáinkat, ha töredelmes szívvel vezeklünk.”¹⁵² Magyarul, a zsidóságnak nincs szüksége közvetítőre vagy megváltóra, mint a keresztényeknek, mert Izrael gyermekei mindent közvetlenül is megkaphatnak a mennybeli Atyától, következésképpen a messiási eszme nem olyan centrális dogma a zsidó vallásban, mint a kereszténységben.¹⁵³

Ezen teológia érvek mellett Fischer rabbi fontosnak tartja hangsúlyozni azt is, hogy a bolsevizmust, az 'istentelenek ezen mozgalmát, ezt a nemzet és lélekpusztító irányzatot', valamint a pornográfiát és az erkölcstelen irodalmat ugyanúgy elítéli, mint Bangha, mert az igazi zsidóság és a bolsevizmus egyértelműen összeegyeztethetetlenek egymással. S ebben a vonatkozásban hivatkozik egy régebbi munkájára, amelyet 1919 nyarán írt, s amelyben azt fejtegette, hogy a kommunisták többet ártottak a zsidóságnak, mint a keresztényeknek, s hogy a 'születésre, de nem világnézetre zsidó' bolsevikok között alig akadt egy-két érettebb, komoly ember, ezek az emberek leginkább istentagadó, meggondolatlan, éretlen, nagyzási hóborttól elkapott stréberek voltak, akik „üres fantomokért, vagy mi még rútabb, hitvány érdekekért a legdrágább emberi kincseket: Hitet, Hazát, Jogot szabad prédává tettek.”¹⁵⁴

Fischer rabbi még két érvet hoz fel Banghával szemben. Egyrészt hivatkozik a nagy Lőw rabbi egyik írására, amelyben Lőw azt fejtegeti, hogy a tudás négyféle módon szerezhető meg (logikai és levezetett elvek alapján, tapasztalatok, s végül hagyományok révén). De ha a kereszténység és a zsidóság összeolvad – kérdezi Fischer –, akkor mi lesz a hagyománnyal, a Tóratudás által szerzett ismeretekkel, akkor ezek mindörökre elvesznek az emberiség számára. Majd egy praktikus érvet említ, nevezetesen az igaz hívők és a hit tudósai, akik naponta elmondják az imát (*Áni mámin...* Én hiszem teljes hittel, hogy ez a Tóra nem léssen kicserélve, és nem adatik más Tóra a Teremtő által – dicsérettessék az Ő neve – sohasem), nos, azokat sohasem lehet sem rábeszélni, sem pedig kényszeríteni a hitehagyásra. Kitérésre csak azokat lehet rávenni, akik teljesen tudatlanok vagy erkölcstelenek, de ezekkel nem sokra mennek majd a keresztények...

Végül azt javasolja Banghának, hogy ne egymás bástyáit próbálják meg lerombolni, most amikor az építkezés ideje van, hanem egymást támogatva, de külön-külön fogjanak

---

¹⁵² Fischer: *Vért és pajzs...* I. m. 31. p.

¹⁵³ Uo. 32. p.

¹⁵⁴ Fischer Fülöp: *A Talmudról a Talmud ellenségeinek és nem ellenségeinek, s egyéb dolgozatok.* Sárospatak, 1922, Református Főiskolai Könyvnyomda, 45. p.

várépitkezésbe a „közös ellenség, az istentelenség és az anyagelvűségnek minden pozitív vallási meggyőződést és hitéletet ostromló seregei ellen!”¹⁵⁵

Összegezve talán azt mondhatjuk, hogy végső soron Bangha Béla állásfoglalásai tragikus hatással voltak a magyar intellektuális és politikai életre, s nem azt a hatást váltották ki, amelyet ő minden bizonnyal őszintén akart, azaz egy keresztény újjászületés hatására megerősödő és önbizalmát visszaszerző Magyarországot, valamint egyfajta kiegyenlítődést a hazai zsidóság és a kereszténység között. Állásfoglalásaiból az ébredők és a fajvédők csak a zsidóság kritikáját, az *elvi antiszemitizmus* jogosságát és megalapozottságát hallották ki, s jobbára süket fülekre találtak Bangha pozitív, az új keresztény építkezésre és katolikus reneszánszra vonatkozó felhívásai. Bár Bangha a katolikus egyházon belül elsőként értette meg az akkori legmodernebb médium, a sajtó hatalmát és szerepét, de az általa kiadott és népszerűsített jelszavak (ne olvassunk, s ne tőrjünk családunkban keresztényellenes lapot; hirdetéseinket csak katolikus szellemű lapokban helyezzük el; vásároljunk keresztény kereskedőnél stb.) és harcos, polemikus sajtópolitikája csak tovább mélyítette a szakadékot a baloldali és liberális *zsidónak mondott Magyarország* és a jobboldali *keresztény Magyarország* között. Bár Bangha nem volt teljesen járatlan a kor közgazdasági és társadalomtudományi irodalmában, mégis komoly hatást ezek alig tettek rá. Nagyrészt megmaradt teológiai-hitéleti gondolkodónak, ami önmagában még nem okozott volna problémát, csakhogy az ő tervei között első helyen Magyarország átalakítása szerepelt, s ehhez jóval mélyebb társadalomismereti tudásra lett volna szüksége. Jól példázza ezt az a tény, hogy abból a 13000 oldalból, amit valaha papírra vetett, alig valamennyi foglalkozik szociálpolitikai problémákkal, s akkor is megmarad a hagyományos filantrópiára, keresztény karitászra alapuló eszméknél. S ennél már a vezető fajvédők, mint Gömbös, Eckhardt vagy Bajcsy-Zsilinszky is távolabb láttak. Még ennél is problematikusabbnak bizonyult Bangha másik ideája, nevezetesen hogy a kereszténység „nem csak hittitkok és istenimádásra rendelt parancsok zárt kincses ládája, nem csak áhítat, jámborság és tömjénfüst, hanem az élet minden megnyilatkozását igazsággal és szeretettel irányított erő is.”¹⁵⁶ De Bangha nem volt teljesen tisztában azzal a veszéllyel, mit is jelent a vallási hit, az egyház kivonulása az otthonokból és a templomokból, s ennek az általa megidézett erőnek a használata. Már az ókori görögök és a rómaiak is tudták, hogy az Agora vagy a Forum Romanum gyakran porral és sárral borított terület, következésképpen a keresztény hit és vallás lerántása a politika nem mindig szintiszta világába óriási veszélyeket rejt magába. Nem is beszélve arról a veszedelemről, amibe végül is Bangha belebukott: a középkori keresztény univerzalizmus és egység megteremtése a nagy szkizmák és egy természetétől fogva pluralisztikus társadalomban a valóságtól elrugaszkodott kísérletnek bizonyult, amely vagy eleve kudarca ítélt, vagy – ami még ennél is rosszabb – szükségszerűen erőszakba torkollik. S

¹⁵⁵ Fischer: *Vért és pajzs...* I. m. 62. p.

¹⁵⁶ Bangha Béla: Keresztény kereskedelem és a zsidóság. In *Bangha Béla összegyűjtött munkái*. 28. köt. Budapest, 1943, Szent István Társulat, 536. p.

életműve arra is példa, hogy egy univerzalizmusra törekvő, a szeretet parancsát követő és követelő vallás és az ebből a szempontból partikuláris érdekeket védő faji gondolat egyértelműen összeegyeztethetetlen egymással.

A tudós zoológus: Méhely Lajos

A nagy összeomlás után a magyar fajvédelem élvonalába jórészt *homo novusok* kerültek, volt frontharcosok, újdondász politikusok, látomásos írók és radikális publicisták. Tudósok csak kivételes esetben. Talán ezért is figyelemre méltó, talányos eset Méhely Lajosé.¹⁵⁷ Éppen hatvanéves volt ugyanis 1922-ben, amikor a Magyar Tudományos Akadémián felolvasta *A fajkérdés élettudományi alapjai* című értekezését, amelyben mintegy megalapozta a magyar fajelmélet és fajbiológia alapvető tételeit, s ezzel azonnal a magyar fajvédelem középpontjába került.¹⁵⁸ Méhely hatvanéves korára mindent elért, amit egy tudós elérhet: saját tanszéke van az egyetemen, megbecsült tagja az Akadémiának és több külföldi tudományos társaságnak, több magyar természet- és élettudományi folyóirat alapítója és szerkesztője, szava van oktatásügyi kérdésekben, végül szerzője több – külföldön is méltán nagy elismeréssel fogadott – zoológiai és élettani könyvnek (*Magyarország kurtakígyói, A földi kutyák fajai, Az ősméhek természetrajza*). A háború alatt, de különösen 1918–1919-ben azonban olyan elementáris sokk éri, hogy gyökeresen szakít addigi tudományos munkájával, s úgy elhagyja kedvenc bogarait, pilléit, kurtakígyóit és csíkos egereit, mintha sohasem léteztek volna. A háború és Magyarország összeomlásának következményei érdeklődését egyértelműen és visszavonhatatlanul a politikai és társadalmi kérdések felé fordították, az első hívó szóra elvállalta a legfontosabb magyar fajvédelmi és fajelméleti folyóirat (*A Cél*) szerkesztését, s így rövidesen a radikális jobboldali mozgalmak egyik főideológusi pozíciójában találta magát. „Én magam – írja önéletrajzi vázlatában –, aki ekkor már sok évtized kemény munkájára pillanthattam vissza, de mind ez ideig mindenféle politikai tevékenységtől távol tudtam maradni, hirtelen egy fajvédő irányzat s egy politikai párt (Magyar Fajvédő Párt) kellős közepébe kerültem, melynek azután tudományos vezére lettem.”¹⁵⁹ „Ha egy

¹⁵⁷ Méhely a nevént általában Méhelynek írta, egyrészt utalva nevének kiejtésére ('méli', tehát nem 'méhej'), másrészt ezzel is mutatva, hogy ő ragaszkodik az 'ősi magyar formákhoz' és helyesíráshoz. Az egyszerűség kedvéért ebben a fejezetben és a bibliográfiában is nevént Méhelynek írtuk, függetlenül attól, hogy az idézett helyen milyen formában szerepel. Itt jegyzem meg, hogy ebben a fejezetben szöveg szerint sokat átvettem előző két könyvem megfogalmazásaiból.

¹⁵⁸ Méhely tudományos és áltudományos tevékenységének ismertetésekor most eltekintünk attól a kontextustól, amely körülvette, hiszen ennek akárcsak vázlatos ismertetése is szétfeszítette volna ennek a könyvnek a keretét. A magyar tudományosságban ugyanis nagy viták folytak a szociáldarwinizmus, az eugenika, a fajhigiéne, a fajegészségügy, fajegészségtan stb. körül. Ezeknek az irányzatoknak voltak jobboldali (Méhely, Hoffmann Géza, Lenhossék Mihály, Nendtvich Károly), liberális (Apáthy István, id, Entz Géza) és baloldali képviselői (Madzsar József). Ezeknek a vitáknak a története még monografikus megírásra vár. Ugyancsak megírásra vár az a probléma is, hogy néhány, a maga szakmájában elismert szaktekintély (mindenekelőtt a demográfus Kovács Alajos, az irodalomtudós Farkas Gyula) érveket adott a fajvédelmi, vagy tágabban a magyar szélsőjobboldali mozgalmak kezébe. Viszonyukról e politikai mozgalmakhoz ma még keveset tudunk. A fontosabb magyar eugenikai irodalmat a bibliográfia megfelelő helyén ismertetem.

¹⁵⁹ Méhely Lajos: *Az én antiszemizmusom*. Budapest, 1930, Held János Könyvnyomdája, 1. p. Magyar Fajvédő Párt nem létezett, itt természetesen a Magyar Nemzeti Függetlenségi Pártról van szó.

országot alapított s ezer évig fenntartott faj halálos veszedelmét feltárni politika, úgy nyugodtan vállalom a politizálás ódiumát” – írja másutt utalva a fordulat végső okaira.¹⁶⁰ 1940-ben – amikor is Bosnyák Zoltánnak, a Zsidókérdést Kutató Magyar Intézet igazgatójának adta át a folyóirat szerkesztését – visszatekintve az elmúlt időszakra hasonló okokat sorolt fel pálfordulására. Nevezetesen, nehezen, csak erőteljes rábeszélésre vette magára a *Magyar Kultúrliga* elnökségének és *A Cél* folyóirat szerkesztésének terhét, s csupán hazafias kötelességből vállalta, hogy ’fellépjen a magyarság fáján rágódó bomlasztó erők ellen’, ’lánggra lobbantsa a magyarság faji eszményeit’, s az ’elalélt magyarok ködfátyolos szemét látóvá, ernyedtt akarátát pendülővé, hitevesztett lelkét magabízóvá’ tegye, mert – úgymond – ’vannak szent dolgok, amelyekért élni szép, s meghalni dicsőség’.¹⁶¹ Azért is idéztem Méhely kissé barokkos tobzódású szavait ilyen hosszasan, mert valóban talán mindenkinél érzékenyebben tapintott rá az egykori és mai magyar fajvédelem legmélyebben fekvő mozgatórugójára, lényegi gondolatára és örök kiindulási pontjára: süllyedő, bukó faj vagyunk, mert vakokká és a történelem balekjainvá váltunk, s elvesztettük egykor még meglévő hatalmunkat és legfőképp erős hitünket. S következésképpen csak mi, magyar fajvédők tudjuk visszaadni ezt az eltűnt hatalmat és elpárolgott hitet, hogy – úgymond – ’ismét akarjon a magyar magyar lenni’, megteremtve ezzel a ’magyarabb Magyarországot’. Az internacionalista ihletésű ’proletárdiktatúra’, a ’vörös rongyokba öltözött Budapest’ korszaka után talán nem véletlen, hogy sokak lelkét megmozgatta ez az egyébként üres jelszó. Csak zárójelben jegyzem meg, hogy Méhelyi pálfordulásának egyik lehetséges magyarázata ennél a cizellált válaszkísérletnél jóval prózaibb, nevezetesen az időskori szenilitás okozta nála ezt a furcsa váltást.

A fajvédők és a fajvédelemhez közelállók nagy örömmel fogadták a váratlan helyről felbukkant segítséget, s ünnepi alkalmakkor nem is feledkeztek meg a kötelező hódolatról. „Méltóságod voltaképpen a mi vezérünk, aki a nagyharangot veri félre; mi csak a csilingeket rázzuk” – írja Méhelynek egyik levelében Prohászka Ottokár 1926. november 11-én. Gömbös Gyula pedig 1925. december 14-én a főideológushoz méltó ünnepi pártvacsorát rendez a tiszteletére. Ezen beszédet is mond: „Magam és pártom minden tagja a legmélyebb tisztelettel viseltetik Irántad; tudjuk, hogy tudományos működésed a mi politikai harcunkban mily nagy súllyal esik a mi javunkra” – szavalja Gömbös nagy lelkesedéssel és ennél valamivel kevesebb nyelvi érzékkel.¹⁶² A fajvédő politikusok, a mozgalom közlegényeiről nem is beszélve, szent áhitattal tekintettek a tudósra, s tőle várták és részben kapták meg a fajvédelem ’tudományos’ megalapozását.

¹⁶⁰ Méhely szavait Gáspár János idézi: *Méhely Lajos és a tudományos fajvédelem Magyarországon*. Budapest, 1931, Stephaneum, 7. p.

¹⁶¹ Az okokról lásd Méhely Lajos: *Őrségváltás*. Budapest, 1940, Mérnökök Nyomdája, passim.

¹⁶² A levelet ő maga idézi. Lásd Méhely Lajos: *Vallomások*. Budapest, 1940, Held János Könyvnyomdája, 12. p.; valamint uő: *Gömbös Gyula emlékére*. Budapest, 1936, Held János Könyvnyomdája, 4. p.

Ez a tisztelet bizonyos szempontból érthető, hiszen a fajvédők többsége teljes mértékben járatlan volt a tudomány világában.

Méhely tehát nem gondolta magát pártpolitikusnak, hanem sokkal inkább *nemzetpolitikusnak* vagy pontosabban *fajpolitikusként*, akinek eszméit a pártok – mindenekelőtt a fajvédelmi párt – csak felhasználják: „Nekem más szerepet szánt a sors. Egy olyan szerepet, amely voltaképpen csak folytatása egy évtized óta élettani alapon kifejtett fajvédelmi tevékenységemnek. Nekem nincs pártom, s én nem tartozom semmiféle párt kötelékébe, mert az, amit én hirdetek, nem lehet egy párt birtokállománya. Ez az egész nemzet tulajdona, s éppen azért minden pártban benne élő és mégis minden párt fölött álló valósággá kell érlelődnie.”¹⁶³ Ezen ünnepi alkalmakkor tehát megkapta a kellő tiszteletet, de mégis fel kell tennünk a kérdést: mennyire lett Méhely valóban a fajvédő párt, s tágabban a magyar fajvédelem főideológusa. Azt kell mondanunk, semennyire. Azt a tudományos, vagy pontosabban tudományosnak látszó érvelést, a fajvédelem biológiai-antropológiai-élettudományos megalapozását, amelyet Méhely kidolgozott a magyar fajvédő politikusok és publicisták jórészt meg sem értették, de ha meg is értettek valamit belőle, bizonyosan nem követték. Méhely a szemükben nem volt más, mint egy különc professzor, egy furcsa csodabogár, akit csodálni kell, akire néha hivatkozni illik, függetlenül attól, hogy hivatkozásuknak van-e tárgyi alapja vagy nincs.

Méhely 1914-ig, tehát az első világháború kitöréséig nem foglalkozott társadalmi problémákkal, sőt ekkor még a faj fogalmát sem tartotta zárt egységnek. Ilyenek – mint írja – nincsenek, és sohasem voltak a természetben.¹⁶⁴ A háború kitörése után a Magyar Királyi Honvédelmi Minisztérium felkérésére november 3-án tartott egy előadást *A háború biológiája* címen. Az előadásban tulajdonképpen csírájában megtaláljuk mindazt, amit a későbbiekben – igaz, sokkal részletesebben – tanulmányaiban, cikkeiben kifejtett. Előadásának fő állítása, hogy a háború nem emberi találmány, sokkal inkább a szerves élet törvényszerű megnyilvánulása, amely nem küszöbölhető ki az emberi társadalmakból. Egy szociáldarwinista természettudóshoz méltón kifejti, hogy „aki az élő világ törvényeit megértette, az tisztában van vele, hogy a most folyó rettenetes világháború is csak a létért való küzdelemnek egyik jelensége, formájában szokatlan, arányaiban megrendítő megnyilvánulása.”¹⁶⁵ Ez a harc az emberi fajok között zajlik, ugyanis az emberi fajok ugyanúgy örökös versengésben és küzdelemben élnek, mint más állatfajták, s ez a harc különösen akkor erősödik fel, amikor a fajok a lét vagy nemlét állapotába kerülnek. Az emberi társadalom tehát szakadatlan fejlődésben van, s a háború csak ennek a fejlődésnek egyik lépcsőfoka. Az első világháború kirobbanásának elsődleges okát abban látta, hogy Németország (amelynek népét erős munkaösztön, emberies lelkiület, meleg családi élet, az emberi ideálok megbecsülése, a tudomány

¹⁶³ Méhely Lajos: *Fajvédelmi gondolatok*. Budapest, 1928, Held János Könyvnyomdája, 5. p.

¹⁶⁴ Lásd erről Méhely Lajos: *Az emlősök faji criteriuma*. Budapest, 1913, Stephaneum, 65. p.

¹⁶⁵ Méhely Lajos: *A háború biológiája*. Budapest, 1915, 4. p.

szeretete, valamint erős közgazdasági érzék jellemez) valamint Oroszország túlnépesedett. A háború, amelyet a magyarság nem akart, tehát csak belesodródott, Méhely szerint nem más, mint a népek közötti természetes kiválogatódás eszköze. Már ebben az írásában is jelentkezik tehát az a gondolkodásmód, amely szerint a természet- és élettudományok törvényei minden további nélkül átvihetők az emberi társadalomra. Ezek a történelmi-társadalmi törvényszerűségek a biológia, fizika törvényeivel egyezően egyrészt elkerülhetetlenek, másrészt szükségszerűek, 'mint ahogy a felhajított kő visszahull a földre, vagy a túlterhelt acélrúd kettétörik'. Ezekre a törvényszerűségekre hivatkozva azt a meggyőződését fejté ki, hogy a magyarság csak győztesen kerülhet ki ebből a létért folyó harcból, hiszen a magyarság rendelkezik mindazzal a törzsi tulajdonsággal, amely a győzelemhez szükséges. S mivel csak a fájában egységes, faji jellegében és lelkében azonos lakosságú államnak van természet adta joga a fennmaradáshoz, így a háború nemhogy ellenére lenne a magyarságnak, hanem – pontosan fordítva – kifejezetten előnyére válik majd, hiszen felrázza addigi fásultságából. „Pártokra szakadozva, egymást marva, lidércfényes politikai irányok ingoványaiban tévelyegve, lelkünknek idegen társadalmi berendezkedések súlya alatt görnyedezve, s a nemzetköziség sorvasztó szelétől hol lázban égve, hol dideregve, már-már nem leltük honunkat e hazában” – írja patetikusan.¹⁶⁶ A pátoszon túl azonban azt is vizionálja, hogy győzedelmeskedni fogunk, továbbá hogy a világháború az utolsó pillanatban érkezett, s a nemzeti végromlásból mentett meg bennünket.

Ha történelmi ismereteink nem csalnak, ez aligha következett be, a történelmi Magyarország nem éppen megerősödve került ki a világégből, következésképpen Méhely biológiai kényszerrel ható törvényei körül talán valami baj lehet. Maga is érzékelhette ezt, s ezért kénytelen volt újragondolni fajbiológiai rendszerét, a nélkül azonban, hogy akár egy kósza megjegyzést is tett volna az élettörvények elkerülhetetlenségének tanára. A háború után ugyanis úgy érvelt, hogy ha egy kiváló faji tulajdonságokkal rendelkező nép, mint amilyen a magyar, nem tudott győzni a világháborúban, akkor ott valaminek történnie kellett: vagy egy cselvetésnek, vagy egy tördöfésnek. Ezen az úton jutott el az idegenek, különösen a zsidóság és a svábság szerepének újraértékeléséhez. Erre vonatkozó elméletét ugyanis – s ezt életrajzírója Gáspár János éles szemmel vette észre – nem a forradalmak után kitörő antiszemita mozgalmak időszakában fejtette ki, hanem akkor, amikor „az antiszemita publicisztikának már gyengült a rezonanciája, s az ellenforradalom temperamentumát lehiggasztotta a bel- és külpolitikai érdekek egyensúlyba terelése”.¹⁶⁷ Így a spontán módon kitörő antiszemita atrocitásokat és a – legtöbb esetben zavaros – antiszemita publicisztikát utólag próbálta meg elméleti keretbe foglalni. Egy természettudós pontosságával látta ugyanis, hogy ezekből a mozgalmakból hiányzott az elvi

---

¹⁶⁶ Uo. 20. p.

¹⁶⁷ Gáspár: i. m. 7. p.

megalapozás és a rendszeres kifejtés, pontosan az, amit ő tudott adni egy addig eléggé zavaros irányzatnak.

A húszas évek elején tehát az ősméhek és a gyökeresfogú pockok helyett az emberi társadalom törvényszerűségeit kezdte feltárni, pontosabban fogalmazva egy természettudós vakságával tette egymás után kinyilatkoztatásait az emberi és a magyar társadalomról, azt gondolva magáról, hogy a 'tudomány és az eszmei igazság fénysugaraival világít be az addigi korhadás dohos odvaiba'. Továbbá a fajszertet és fajvédelem tüzeit kezdte éleszteni, talán nem is sejtve, hogy ezzel egészen másfajta tüzeket fog lánggra lobbantani.

Méhely tehát – kapcsolódva ezzel a korszak egyik legnépszerűbb tudományos irányzatához¹⁶⁸ – a középpontba a *fajiságot* helyezte, mert úgy látta, hogy ez az a tengely, amely körül a nemzetek léte forog, s „minden egyéb, ami ezen kívül mint tünet, jelleg vagy hatás felöltik, csak folyománya a fajiság alkotó vagy romboló erőinek, miért is minden politikusnak, szociológusnak és államférfiúnak elsődrendű kötelessége, hogy tisztában legyen a fajiság mibenlétével”.¹⁶⁹ Minden népnek – folytatja gondolatmenetét – saját fajisága van, s ez a fajiság legdrágább kincse, melynek megőrzése mindenekfölött való leghösztebb kötelessége, s létének egyedüli célja.¹⁷⁰

De mit is jelent a faj, a fajiság fogalma Méhelynél? Írásaiból egyértelműen kiderül, hogy szinte vallásos hittel kereste a bizonyosságot, a szilárd pontot, amely objektív módon megalapozza a faj fogalmára épített politikai-társadalmi gondolkodásmódot és érvelést. Ugyanakkor egy *furcsa kettősség* jellemzi ezeket az írásokat. A fajiság az ő felfogásában ugyanis egyszerre jelentett bizonyos külső megjelenési formákat, azaz antropológiai sajátosságokat, másrészt bizonyos lelki tulajdonságokat (faji lélek, faji lelkiismeret, fajtudat, faji önérték stb.). Így tehát Méhely szembekerült mindazokkal a liberálisokkal és konzervatívokkal, akik a fajjal szemben a nemzet fogalmát állították a középpontba, és a nemzetet, mint szellemi-nyelvi egységet értelmezték, tagadták tehát a nemzet biológiai, faji meghatározottságát.¹⁷¹ A fajta minden – szerette Méhely Disraelit idézni –, s azon kívül nincs más igazság. Szerinte ugyanis minden nemzet sorsa a fajiság teljesítőképességétől függ, s kárhoztatta azokat a történészeket, akik nem ismerték fel a faji kérdések jelentőségét, s akik szerint a nemzetek boldogulása alapvetően az

¹⁶⁸ Írásaiból világosan kiderül, hogy – szemben oly sok kortársával – Méhely eredetiben olvasta, így pontosan ismerte korának minden valamirevaló fajbiológusát, Joseph Arthur Gobineau-tól Hans Güntherig, Houston Stewart Chamberlaintól Madison Grantig.

¹⁶⁹ Méhely Lajos: A magyarság legnagyobb baja. In Méhely Lajos – Keltz Sándor: *Fajunk védelméről*. Budapest, 1925, ÉME, 5. p.

¹⁷⁰ Méhely Lajos: *Állítsunk fel magyar fajbiológiai intézetet!* Budapest, 1927, Held János Könyvnyomdája, 8. p.

¹⁷¹ Lásd erről vitáját a konzervatív Kornis Gyulával, aki a nemzetet a következőképpen határozta meg: „A nemzet szellemi egység. Közös észjárás és közös szívjárás, közös történelmi szemlélet és közös sorsézés az, ami az emberek csoportját nemzetté teszi.” Méhely Lajos: *A fajtagadás hőbortja*. Budapest, 1940, Mérnökök Nyomdája, 4–5. p.

intézmények vagy a politikai és gazdasági viszonyok folyománya. „Minden fajtának – írja – megvan a maga különleges élete és értéke, melyet a maga teljességében csak tisztaságát megőrizve tud kifejteni. Az állam és a társadalom életében érvényesülő munkafelosztás egészséges elve tehát azt kívánja, hogy minden fajta a maga tisztaságában, a maga őseredeti tehetségeivel és értékeivel szolgálja a köz érdekeit. Így jön létre az a nagy összhang, melyben minden egyén megtalálja a maga helyét s boldogulása föltételeit, amelynek alapja azonban nem a fajták összekeveredése, hanem ellenkezőleg: világos és határozott elkülönülése és – kölcsönös megbecsülése!”¹⁷²

Méhely tehát a húszas évek elején kidolgozott egy alapvetően biológiai alapozású, de a kulturális és szellemi szempontokat is figyelembe vevő fajelméletet. Ennek a 'fajvédelmi fajelméletnek' a lényege, hogy a történelemben csak a tiszta fajok hoznak létre maradandót, míg az egymástól távolálló emberfajták keveredése természetellenes, mivel ebben az esetben mindkét szülőnek csak a rossz tulajdonságai öröklődnek. Ez tehát az a 'tudományos' alap, amelyre Méhely egész magyarsággal kapcsolatos elméletét felépítette.

A honfoglaló magyarság – mondja – mint tiszta vérű *mongoloid nép* érkezett a Kárpát-medencébe, s bár korábban is történt vérkeveredés (besenyők, kazárok, kabarok, kunok, bolgár törökök), de ezek nem jelentettek veszélyt a magyarságra nézve, hiszen ezek a fajták szintén mongoloidok voltak. A Kárpát-medencében történt vérkeveredésben azonban a magyarságnak „felőrlődött a fajisága, fajával együtt pedig ősi lelkülete és ellenálló ereje is”.¹⁷³ Ezt a képet a húszas évek közepén kissé pontosította, úgy módosítva eredeti elképzelését, hogy a honfoglalók többsége, azaz a köznép az ugor fajtához, míg az uralkodó osztály, tehát a történelmi nemesség elődei a török, tehát a turáni fajtához tartoztak.¹⁷⁴ Ez a két elem azonban csak árnyalatnyi különbséget mutatott, hiszen mindkettő mongoloid eredetű ural-altaji nép volt.¹⁷⁵ E két fajta egy közös magyar nyelvet hozott létre, de teljes faji összeolvadásuk a XX. századig sem következett be.¹⁷⁶ E két fajta hozta tehát létre a magyar nemzetet, az elsőből származott ugyanis a parasztság alaprétege, míg az utóbbiból a magyar középnemesség döntő része.¹⁷⁷ A kettő közül az utóbbi – a liberalizmus áldásai miatt – 'roskadozva utolsó harcát vívja a helyébe telepedett jövevényekkel', így az igazi magyar faji megújulás csak az előbbiből, tehát a parasztiból indulhat ki. Talán ezen a ponton látszik legtisztábban Méhely és a fajvédő politikusok és publicisták közötti különbség. Az utóbbiak ugyanis elsősorban etnikai, történelmi, de főként gazdasági érveket sorakoztatnak fel a parasztság és egy radikális

¹⁷² Uo. 17. p.

¹⁷³ Méhely: *A magyarság legnagyobb baja...* I m. 6. p.

¹⁷⁴ A „turáni” kifejezést tehát Méhely másként használja, mint a korszak délibábos turanistái. A velük való vitához lásd Méhely Lajos: *Ábránd és valóság*. Budapest, 1939, Held János Könyvnyomdája; valamint A turáni eszmény. Budapest, 1938, Held János Könyvnyomdája.

¹⁷⁵ Lásd erről Méhely Lajos: *Vér és faj*. Budapest, 1940, Bolyai Akadémia, 59–63. p.

¹⁷⁶ Uo. 62. p.

¹⁷⁷ Uo. 65–66. p.

földbirtokreform mellett, addig Méhely 'megalapozza' ezeket a politikai célkitűzéseket faji 'törvényszerűségekkal'.

Úgy látja ugyanis, hogy a mai hazában eltöltött ezer év alatt a magyarság mindjobban összekeveredett az itt talált 'idegen vérű fajtákkal', következésképpen *felőrlődött fajisága*, s így elveszett 'ősi lelkülete', és lecsökkent ellenálló ereje, ez pedig egyenesen vezetett nemzeti tragédiánkhoz, a háború elvesztéséhez, s végső soron Trianonhoz. Sokkal inkább Bizánchoz kellett volna csatlakoznunk – folytatja nagy ívű, ugyanakkor minden reális alapot nélkülöző történetfilozófiai fejtegetését –, ekkor tudniillik „nem kellett volna török fajtestvéreinkkel évszázados háborúba keverednünk, hanem ma talán velük együtt lehetnénk a Balkán vagy fél Oroszország urai.”¹⁷⁸ S ekkor attól is megkíméltük volna magunkat, hogy az Európa védőbástyája hálátlan és minden erőnket felemésztő szerepét magunkra vállaljuk. A kereszténység azonban, amelyet fennmaradásunk érdekében fel kellett vennünk, de amely végső soron idegen maradt a honfoglaló magyarság számára – ahogy ezt ebben az esetben helyesen állapítja meg – *nem fajvédelmi vallás*. El kellett volna tehát kerülni a fajkeveredést, továbbá nem kellett volna átvenni a 'testünknek- lelkünknek idegen' intézményeket, sokkal inkább a fajtánk szervezetének és lelkületének megfelelő intézményeket kellett volna belülről kifejlesztenünk. Méhely sajátos logikával arra a meglepő következtetésre jut, hogy éppen a keresztény vallás miatt kell mielőbb fajvédelmi törvényeket hozni – ugyanis a kereszténység, eltérően a kínai, a mohamedán és zsidó vallástól, nem fajvédelmi szabályok gyűjteménye, következésképpen az egyensúly kedvéért keresztény erkölcsiségünket ki kell egészíteni fajvédelmi törvényekkel. Az ország feldarabolása, továbbá az 'októberi és márciusi lázadások' szerinte tehát nem gazdasági, társadalmi, világnézeti vagy egyéb okokra vezethetők vissza, hanem kizárólag faji jellegűekre, pontosabban arra a tényre, hogy a magyarságban veszedelmesen megcsappant az 'ősi mongol vér', s a „poétalelkű és borongó kedélyű, hagyományaihoz ragaszkodó, lelki tisztaságára kényes s a naivsáig hiszékeny magyarság egy sok tekintetben ellenkező tulajdonságok által kitüntetett, s főképpen könyörtelen racionalizmus által vezérelt fajnak, a zsidóságnak esett áldozatul”.¹⁷⁹

A fajbiológia által irányított politika feladata tehát 'a magyar faj tisztán tartása, illetőleg a felvett idegen vérelemektől való megtisztítása'. Ez annál is könnyebben érhető el szerinte, mert egyrészt a magyar parasztság és a munkásság nem fertőződött meg a vérkeveredés által, másrészt „nincsenek korcsfajták, csak korcsegények, amelyek már néhány generáció folyamán visszafajtáznak, vagyis visszaütnek a szülők fajtájára.”¹⁸⁰

Méhely ún. *élettudományi törvényszerűségeken* alapuló elméletének lényege tehát, hogy harmonikus nemzedék csak az azonos vagy az egymással rokon fajták keveredéséből

¹⁷⁸ Méhely: *A magyarság legnagyobb baja...* I. m. 7. p.

¹⁷⁹ Uo. 9. p.

¹⁸⁰ Uo. 19. p.

keletkezhet, így a magyarok előnyösen kereszteződhetnek mongoloid vérű testvéreikkel (székely, bolgár, finn, kirgiz, kabar), s csaknem ugyanolyan sikerrel a mongol gyökerű alpesiekkel és kelet-baltiakkal (német, francia, tót, rutén, lengyel, orosz), kevésbé előnyösen a dinári és mediterrán fajtával (horvát, rác, albán, olasz, oláh), végül 'mindig fajtája ártalmára van a keveredés' a zsidóval.¹⁸¹ Méhely Lajos végső következtetése, hogy az emberi kultúra legmagasabb alkotásait nem a teljesen tiszta fajú, hanem a – fentiekben jellemzett – rokon fajták kisebb mértékű keveredése hozza létre, de az egymástól távol álló fajták keveredéséből ún. diszharmonikus korcsok jönnek létre, míg a szigorúan elzárkózó fajok, amelyek közé Méhely elsősorban a zsidóságot sorolja, túlzott beltenyészetet hoznak létre. Mindebből következik, hogy Méhely nagy híve volt a fajnemesítés, az ún. eugenika gondolatának, s mindezt nem utolsó sorban törvényi szabályozással vélte elérhetőnek. A húszas és a harmincas években többször nehezményezte, hogy míg Svédországban Lundborg megalapította a maga fajbiológiai intézetét, Berlinben működik az Eugen Fischer-féle eugenikai Vilmos császár intézet, addig Magyarországon nem sikerült hasonló intézményt létrehozni.¹⁸² Az erre irányuló kérését, amelyet a budapesti bölcsészettudományi kar vezetősége egyhangúlag támogatott, Klebelsberg Kunó kultuszminiszter válaszra sem méltatta.¹⁸³

Ha arra a kérdésre keressük a választ, hogy Méhely miben kereste és találta meg azt az 'objektív' és egyértelmű antropológiai sajátosságot, amely meghatározza egy-egy faj jellegét, akkor ez kétségkívül a vér volt. Egy természettudós esetében talán meglepő módon szerette idézni azt a népi mondást, hogy az élet elve a vérben rejlik. Ő tehát azon fajbiológusok közé tartozott, akik a faj fogalmát elsősorban a vércsoportok, s nem a termet, koponya, arc, szem stb. formája vagy a hajszín alapján próbálták megközelíteni, bár – ha mondandóját alátámasztották – ezek figyelembe vételétől sem tartózkodott. Ha a két megközelítés ütközött, akkor mindig a vér elsődlegessége mellett érvelt. Dudar község lakóiról például azt mondja, hogy külső megjelenésükben még magyarok, de 'véreben már megváltozott néppel állunk szemben' Ennek az elméletnek a bonyolult – és azóta tudományosan megcáfolt – lényegét abban lehet összefoglalni, hogy az ugyanahhoz a fajhoz tartozó egyedeket az antropológiai sajátosságokon kívül elsősorban a vérstruktúrájuk határozza meg. A vérstruktúra vagy vérindex a vércsoportok egymáshoz való arányából számítható ki, egy bonyolult, s szinte követhetetlen képlet alapján.¹⁸⁴ Méhely a húszas évek végén, a harmincas évek elején maga is végzett ilyen jellegű vizsgálatokat Noszvajon, Dudaron és Bakonyánán. Ezekből a vizsgálatokból arra a következtetésre jutott, hogy Magyarország lakosságának több mint ötöd része tiszta vérű,

---

¹⁸¹ Uo. 16. p.

¹⁸² Lásd Méhely Lajos: *Az okszerű népesedéspolitikai élettudományi alapja*. Budapest, 1927, Held János Könyvnyomdája, 18. p.

¹⁸³ Lásd Méhelyi Lajos: *A turáni lovas*. Budapest, 1931, Held János Könyvnyomdája, 29. p.

¹⁸⁴ Lásd erről részletesen Méhely több munkáját. *Vér és faj...* I. m. 89–120. p.; *A vércsoportok faji jelentősége*. Budapest, 1933, Held János Könyvnyomdája, 4–7. p.; *Vér, faj, nemzet*. Budapest, 1933, Held János Könyvnyomdája, 8–9. p.

következésképpen tiszta fajú magyar, de a kevert vérűeket is ideszámítva az ország döntő többsége magyar vérű.¹⁸⁵ Másutt arról értekezett, hogy Magyarország keleti vidékein élő népességnek a harmada tiszta vérű, s ez az arány nyugat felé haladva egyre csökken.¹⁸⁶ Talán mondani sem kell, hogy ezek a vizsgálatok és megállapítások – bár a korszakban rendkívül népszerűek voltak, s nem is csak Magyarországon – teljességgel nélkülöztek mindenféle tudományos alapot, következésképpen sehova sem vezettek. Csupán arra szolgáltak, hogy Méhely ezek segítségével próbálta meg alátámasztani ideológiai-politikai nézeteit, amelyek semmivel sem voltak objektívebbek, mint bárki másé, de következményei azoknál sokkal pusztítóbbak lettek, nevezetesen a jogi egyenlőség feladásához és a faji törvények meghozatalához vezettek. „Az én faji szelekcióval egybekötött házassági szabályomban, amelynek körültekintő alkalmazása valóban üdvére válnék a magyarságnak, mert a rokonvérű egyedek összeházasodása következtében – néhány nemzedék elmúltával – egy egységes, fajában megtisztult és szervezetében megerősödött, minden nemes iránt fogékony, szilárd jellemű és fajhű nemzet köré fonódhatnak a Kárpátok koszorúja – írja egyik tanulmányában már 1936-ban.¹⁸⁷

Az antropológiai és biológiai fajelméleti alapozás mellett Méhely számára a *kulturális* és a *szellemi* tényezők sem lényegtelenek, de csak másodlagosak, s több esetben ezeket is az antropológiai sajátosságokból vezeti le. Szerinte ugyanis a magyarság – különösen a múlt századi liberális nemzedék óta – rabja lett egy lélek nélküli nemzetközi kultúrának. Ez a nemzetközi kultúra elaltatta a magyarság faji lelkiismeretét, és elvette alkotókedvét, pedig szerinte nem az a cél, hogy „Magyarországot gazdaggá és műveltté tegyük, hanem sokkal inkább az, hogy magyarságát megerősítsük, egy kedvelt kifejezésével élve: egy magyarabb Magyarországot hozzunk létre.”¹⁸⁸ Méhely szerint tehát egy nép története nem a társadalmi-gazdasági intézmények formáitól, a kultúrától, hanem az illető nép ’faji lelkétől’, ’faji génuszától’ függ, következésképpen egy nép sorsa akkor fordul tragikusra, ha a ’faji lelke elernyed’. A magyarság megerősítésének legfontosabb feladatait ennek megfelelően Méhely a magyar nyelv megtisztításában és visszaszerzésében, a magyar faji lélek megerősítésében,¹⁸⁹ praktikusán pedig a magyar nép egészségének fokozottabb védelmében, a természetes szaporodás biztosításában, a magyar-zsidó házasságok betiltásában, a korai házasságkötés elősegítésében, az egyke megszüntetésében, a cölibátus eltörlésében, a hierarchikus társadalmi osztályok fenntartásában,¹⁹⁰ az örökösödés megreformálásában,¹⁹¹ a közvetítő kereskedelem és a

¹⁸⁵ Lásd Méhely Lajos: *A magyar fajkép*. Budapest, 1936, Held János Könyvnyomdája, 7. p.; és *A vércsoportok faji jelentősége...* I. m. 7–19. p.

¹⁸⁶ Lásd például Méhely Lajos: *Fajvédelem és fajnemesítés*. Budapest, 1936, Held János Könyvnyomdája, 9. p.

¹⁸⁷ Uo. 21. p.

¹⁸⁸ Méhely: *Fajvédelmi gondolatok...* I. m. 4. p.

¹⁸⁹ Lásd Méhely Lajos: *A turáni eszmény*. Budapest, 1938, Held János Könyvnyomdája, 24. p. A faji lélek fogalmához lásd Méhely Lajos: *A faj lelke*. Budapest, 1939, Held János Könyvnyomdája.

¹⁹⁰ „A társadalmi osztályok nem öncélú alakulatok, hanem a természetes kiválogatódásnak évezredek fejlődés folyamán létrejött produktumai, amelyek örökléstani jelentősége igen nagy, mert távol tartják a zabolátlan

kartelek megszüntetésében, a birtokreformban,¹⁹² egy új adórendszerben (például az agglagényadó bevezetésében), a nőtlen és a családos alkalmazottak jövedelmének arányosításában, az iskoláztatás idejének lerövidítésében,¹⁹³ kulturális szempontból a fajbiológiai szemlélet elterjesztésében, a régi magyar erények felvirágoztatásában, a jövőbe vetett hit megerősítésében, a magyar tehetségek felkarolásában, végül pedig – ezt se hagyjuk ki a felsorolásból – a nők egyetemről történő eltávolításában s általában a nőknek a férfierőt igénylő pályákról való eltanácsolásában látta.¹⁹⁴

Ez volt tehát a Méhely-féle fajvédelmi elméletnek – ha úgy tetszik – a pozitív, a magyarságot védő oldala. De volt ennek a teóriának egy másik, nevezetesen védekező, defenzív, más népek ellen irányuló oldala is. A magyar fajvédelmet ugyanis szerinte alapvetően *két idegen fajta*, a németiség és a zsidóság ellenében kell megszervezni.¹⁹⁵ A harmincas évek közepén ennek megfelelően megfogalmazta a – magyar historiográfiában nem ismeretlen – két malomkő között őrlődő magyarság koncepcióját, de mindezt faji terminológiába csomagolva tette. Ennek lényege, hogy a zsidóság a markában tartja a 'magyar föld egész gazdagságát', a hazai németek pedig 'megszállták az élethelehetőségek legfőbb állomásait', így a magyarság 'valóságos pária lett tengernyi vérrel szerzett hazájában'.¹⁹⁶ Méhely – szemben a korszakban általánosan hangoztatott nézetekkel – azt a történeti tételt fogalmazza meg, hogy Tisza Kálmán idejében az elszegényedett dzsentri az állami és a megyei hivatalokban *szeregett volna* elhelyezkedni, de ott nem tudott, mert szembe találta magát az – elsősorban német – városi polgárság ivadékaival. Ugyanezt a tendenciát látja a hazai intelligenciával kapcsolatban is. Valljuk meg, Méhelynek nem volt könnyű dolga a németiséggel. Őt ugyanis az egyik oldalon megrettentették azok a völkisch és pángermán eszmék, amelyeket egyébként kedvenc lapjaiban olvasott, s amelyek a magyarságra vonatkoztak (a német határ a Balatonnál húzódik; a magyarságot, ezt a vad lovas népet leszoktattuk a nomádságról, műveltséget, civilizációt adtunk neki;

---

vérkeveredést, s lehetővé teszik az osztálykereteken belül kitenyészített egynemű és értékes embertípus megőrzését." *Fajvédelmi gondolatok...* I. m. 11. p.

¹⁹¹ A javaslat lényege, hogy egy gyermek csak a szülők vagyonának egyharmadára, két gyermek csak a kétharmadára tarthatna igényt, így csak a három- vagy annál több gyermekes családokban öröklődne a teljes vagyon. Az egy- és kétgyermekes családok fennmaradó vagyonát az állam örökölné, s továbbítaná a három- vagy több gyermekes családokhoz. *Fajvédelmi gondolatok...* I. m. 17. p.

¹⁹² Méhely meghatározná a birtokolható föld minimumát és maximumát. Agrárpolitikai elképzeléseiről lásd *Nemzeti birtokpolitika* (Budapest, 1939, Held János Könyvnyomdája) című munkáját.

¹⁹³ Lásd erről Méhely Lajos: *A nyolcosztályú népiskola*. Budapest, 1929, Held János Könyvnyomdája. Sajátos logikával azért támadja Klebelsberget, mert műveltséget akar adni az arra éretlen falusi fiatalságnak, s így leszoktatja őket a munkáról, s – hosszú távon – a világfelforgatók karjaiba kergeti őket.

¹⁹⁴ Méhely azt tanácsolja a hölgyeknek, hogy 'bilincseljék le a férfiakat', továbbá 'gyamolítsák a férfiakat nehéz hivatásukban'. *Fajvédelmi gondolatok...* I. m. 26. p.

¹⁹⁵ A hazai németiség, mint potenciális veszélyforrás a húszas évek legvégén jelenik meg gondolkodásában (míg a zsidóság folyamatosan jelen van), főleg Bleyer Jakab (1874–1933) vezette német kisebbségi mozgalmak hatására.

¹⁹⁶ Lásd erről részletesen *A magyarság múltja, jelene és jövője* című munkáját (Budapest, 1936, Kis Akadémia), kül. 21–26. p; valamint *Ignotos fallit...* (Budapest, 1938, Held János Könyvnyomdája) és *A két malomkő* (Budapest, 1938, Held János Könyvnyomdája) című cikkeket.

Magyarországon minden kultúrmegnyilvánulás német eredetű; egyedül és kizárólag a németektől függ Magyarország területének a meghódítása; a német kultúrtajának előbb-utóbb német földdé kell válnia; Magyarország német örökös tartomány; politikai okokból el kell utasítani a magyar revíziós terveket stb), továbbá mélységesen aggasztották Bleyer Jakab cikkei és tevékenysége, amelyek a hazai németiség népi öntudatra serkentését célozták.¹⁹⁷ A másik oldalon viszont lelkesedett Hitler fajelméleti fejtegetése miatt.¹⁹⁸ A faj mítoszát megteremtő Hitlerről így áradozott például 1930-ban: „S a vezér valóban méltó népe hűségére és bálványozó szeretetére, mert úgyszólván naponként tanújelét adja az ő nagy szellemének, lángelméjének, lelke nemességének és gyakorlati bölcsességének.”¹⁹⁹ Ugyanakkor az is az igazsághoz tartozik, hogy egyrészt elméleti síkon nem pontosan követte mesterét, hiszen az ő írásaiban a faj elsősorban morfológiai egység, s nem rendeződik olyan merev hierarchiába, mint Hitlernél. Másrészt óvta a magyar politikusokat attól, hogy beleszédüljenek a horogkereszt eszméjébe, valamint túlságos rajongjanak a diktatúráért. Az egyébként nem túlzottan fejlett politikai érzéke ebben az esetben azt súgta neki, hogy az egyoldalú német orientáció életveszélyes lehet a magyarságra nézve. Tehát még a biológiai fajelméletbe beleszédült Méhely esetében is működött az a természetes immunreakció, amelyet a fontosabb magyar fajvédőknél, tehát Szabó Dezsőnél, Bajcsy-Zsilinszky-nél vagy Lendvai Istvánnál megfigyeltünk. S abban is hasonlatos hozzájuk, hogy miközben a magyarságot védi a 'német veszedelemtől', a németek jellemzésére ugyanolyan általánosító, dehonesztáló és fajvédő érveket használ, mint a zsidóság esetében. „A Magyarország területén élő németül beszélők – írja egy helyütt – a legkülönbözőbb népek és fajok zagyva keveréke.”²⁰⁰ Méhely is úgy vélte, hogy sem a hazai németiség asszimilációja, sem pedig a disszimiláció nem megoldás, ennek megfelelően a magyarországi németek kisebbségi, disszimilációs mozgalmát több cikkben élesen elítélte.²⁰¹ Válasza erre a valóságos dilemmára nem túlságosan meggyőző: „Az erős faji lélek az a csodatevő, az a hitet ébresztő, minden vésszel szembenéző, minden ármányon diadalmaskodó hatalom, mely ezer évig volt, s újabb ezer évig lesz nemzetünk fenntartója, de csak akkor, ha meg tudjuk tartani abban a szeplőtlen tisztaságban, amilyenben azt őseink szent örökségként ránk hagyták.”²⁰² Más munkáiban a fentieknél egy kicsit realisabb – de fajelméletének teljes mértékben ellentmondó – programot fogalmazott meg, mégpedig a korlátok közé szorított asszimiláció teóriáját

¹⁹⁷ A polémiát részletesen lásd Méhely Lajos: *A németek Magyarországon. Fajbiológiai tanulmány*. Budapest, 1929, Held János Könyvnyomdája; és uő: *Magyarabb Magyarországot. Gratz Gusztávnak válaszul*. Budapest, 1929, Held János Könyvnyomdája.

¹⁹⁸ Lásd Méhely Lajos: *A legbölcsebb fajvédelem*. Budapest, 1939, Held János Könyvnyomdája; és uő: *Heil Hitler!* Budapest, 1930, Held János Könyvnyomdája.

¹⁹⁹ Méhely: *Heil ...* I. m. 3. p.

²⁰⁰ Méhely Lajos: *Német aknamunka*. Budapest, 1934, Held János Könyvnyomdája, 5. p.

²⁰¹ Lásd például Bleyer Jakab. Budapest, 1933, Held János Könyvnyomdája; *Magyarok és svábok*. Budapest, 1939, Held János Könyvnyomdája.

²⁰² Méhely: *A faj lelke...* I. m. 14. p.

(vegyes házasság, lelki magyarosodás stb.).²⁰³ Valami olyasmire gondolhatott talán, hogy növelni kell a magyarság faji öntudatát, vitalis erejét és felszívóképességét, s ez a folyamat majd spontán módon elvezet a hazai németiség békés beolvadásához. Őszintén szólva elég furcsának tűnik ez a határozatlanság és bizonytalanság egy olyan tudós esetében, aki szerint a faji törvényszerűségek vaskényszerrel hatnak az emberi társadalomban.

Az eddig mondottakból következik, hogy Méhely fajelmélete – szemben a korszak, s különösen a harmincas évek legtöbb faji jellegű elképzelésével, amelyek semmi mászt nem jelentettek, mint pusztán antiszemitizmust – bonyolult rendszert alkotott, amelynek az *antiszemitizmus* csak egyik – bár kétségkívül lényeges – összetevőjét alkotta.²⁰⁴ Mi jellemezte Méhely zsidószemléletét? Nem meglepő módon szerinte a zsidóság különálló faj, mégpedig kevert faj, következésképpen faji szempontból távol áll a mongoloid magyarságtól.²⁰⁵ Úgy vélte, hogy a zsidóság eredetileg a szemita fajhoz tartozott, de az idők során armenoid, mediterrán, hamita és negroid elemeket olvasztott magába, továbbá az i. e. V. században hozott szigorú vallási szabályok miatt belterjessé vált. Mint már a fentiekben kifejtettük, Méhely a fajt fogalmát elsőrendűen morfológiai, tehát nem hierarchikus fogalomként határozta meg. Ez azonban nem akadályozta meg abban, hogy a zsidóság esetében kivételt tegyen, s esetükben időnként megfogalmazza az alacsonyrendűség teóriáját, de ebben a kérdésben közel sem gondolkodott konzekvensen. Méhely tehát egy *sajátos disszimilációs* álláspontot képviselt, ugyanis az elkülönülést minden esetben biológiai alapra helyezte, de az elkülönülés szükségességét általában általános fajbiológiai és morfológiai, s nem a fajok közötti hierarchikus viszonyra alapozta. Afelől azonban nem hagyott kétséget, hogy a magyarság és a zsidóság között fajbiológiai szempontból nem kívánatos a keveredés, sem a magyarság, sem pedig a zsidóság szempontjából. Ezt a fentiekben már többször idézett tanulmányában a következőképpen fogalmazza meg: „Mint egyéneket nem bántom a zsidókat, sőt nagyon is igazságos vagyok velük szemben, mindazonáltal minden eszközzel megakadályozandónak tartom, hogy egy csepp vérük is beszivárogon a magyar néptestbe, mert a magyar-zsidó házasságokból mindig csak zsidók szülehetnek. Ha nem akarunk végképpen elzsidósodni, akkor legalább ezentúl teljesen ki kell rekeszteniünk a zsidókat minden közösségből. Ez jelenleg a mi legfontosabb feladatunk.”²⁰⁶ Méhely tehát az elkülönítést és a vegyes házasságok megtiltását is elsősorban faji, s nem kulturális tényezőkre alapozta, szerinte ugyanis a vegyes házasságokban született gyermekek elsősorban a zsidó fajta bélyegeit hordozzák, így ez a folyamat a magyarság teljes elzsidósodását vonná maga után. S ennek az lenne a következménye, hogy az utódok

²⁰³ Méhely: *Vér és faj...* I. m. 83. p.; és *A magyarság múltja, jelene és jövője...* I. m. 24. p.

²⁰⁴ Ennek kifejtését lásd Méhely: *A faj lelke...* I. m. 12. p; valamint *A két malomkő...* I. m. 12. p.

²⁰⁵ Erről részletesen lásd Méhely Lajos: *A magyar fajvédelem irányelvei*. Budapest, 1926, Held János Könyvnyomdája, 34–43. p.

²⁰⁶ Méhely: *A magyar fajvédelem irányelvei...* I. m. 57. p.

hordoznák azokat a betegségeket (például *psychosis judaica*), amelyek – a korszak fajbiológusainak általános tévhite szerint – a zsidóság belterjes szaporodása miatt alakultak ki. Ugyancsak faji magyarázatot próbált adni az ún. zsidó tulajdonságokra is (racionalizmus, anyagiasság stb.).²⁰⁷ Szerinte ugyanis a zsidóságot csak egyetlen életcél mozgatja, ez pedig a pénz és az aranyborjú imádata. Az idők folyamán ezek a tulajdonságok a zsidóság lényének alkotóelemeivé váltak, így – szemben például a hazai németiséggel – a vele való keveredés a magyarságban is ezeket a tulajdonságokat hozná előtérbe, s ezt ő nem nézné jó szemmel.

Méhely Lajos antiszemitizmusa tehát elsősorban *fajbiológiai* eredetű, ez azonban nem gátolja meg abban, hogy a jól kidolgozott gazdasági, társadalmi és kulturális antiszemitizmus érveit be ne építse rendszerébe. Munkáiban ennek megfelelően felfelbukkannak a korban általánosan elterjedt zsidó nemzetkarakterológia megállapításai, illetve a hagyományos antiszemitizmus érvrendszerének majd minden eleme: a zsidóság önálló alkotásra nem, csak közvetítésre alkalmas; ’ügyes mozgékony, kitűnő tájékozottság, találékonyság és sokoldalúság jellemzi, mindazonáltal izgatott és csapongó fantáziájánál fogva mélyebb elmerülésre képtelen’; mindent a maga felületes racionalizmusával képes csak nézni; elsajátítja más fajok szellemi termelését, majd a maga szellemiségéhez alakítja azt; sohasem a dolog lényege, hanem annak célja érdekli; nem analitikus, hanem szintetikus elme; viláгурalomra törekednek; a legmesszebbmenő faji szolidaritás jellemzi őket stb. stb. Mi jellemzi ezzel szemben a magyar fajt? Szerinte a magyar lelkület „kevésbé szövevényes, egyszerűbb, erőteljesebb, egészségesebb, igazabb és ösztönösebb. Azonban kár, hogy a poétalelkű magyarságban sok naivság van, s hogy büszke és érzékeny természeténél fogva kevésbé tud alkalmazkodni és az élet realitásaival megalkudni.”²⁰⁸ Természetesen nem marad el Méhelynél ebből az arzenálból a zsidóság térfoglalásának tézise sem: „Hetven év alatt a zsidóság modern Júdeát csinált Magyarországból. Kisajátította anyagi és szellemi javainkat; magához ragadta nemzetgazdaságunk minden életerejét; a pénz hatalmával jármába kényszerítette irodalmunkat, művészetünket és tudományunkat; szellemi és lelki világunkat lesiklatta történelmi alapjáról, és megfosztotta erkölcsi tisztaságától, józan és emelkedett világnézetétől, kivetkőztette ősi hagyományaiból, s végül a maga száraz, kíméletlen és sivár racionalizmusával árucikké tett mindent, ami eddig szent volt a magyarnak: hitet, üdvöt, férfi- és női erényt.”²⁰⁹ Méhelyt élénken foglalkoztatta az 1918–1919-es események is, amelyeket általában csak ’októberi és márciusi zsidó lázadásnak’ nevez. Végső értékelésében a két forradalom nem volt más, mint a ’félkegyelmű’ Károlyi Mihály és Hock János által biztosított hágcsó, amelyen a ’hatalomra éhes zsidó

²⁰⁷ Lásd Méhely Lajos: *A magyar fajvédelem pragmatikája*. Budapest, 1933, Held János Könyvnyomdája, 27–28. p.

²⁰⁸ Méhely: *A magyar fajvédelem irányelvei...* I. m. 60. p.

²⁰⁹ Méhely: *Vér és faj...* I. m. 87. p.

felforgatók' felkapaszkodtak²¹⁰ Hogyan lehet ezek után szerinte megoldani a zsidókérdést?

Méhely mindenekelőtt – precíz természettudóshoz híven – számba vette az összes lehetőséget. Azt mondja, hogy az első megoldás a *zsidóság kiküszöbölése* a magyar társadalomból. Ennek a kiküszöbölésnek a módzatai – Hilaire Bellocra hivatkozva – az elpusztítás, az elűzés és a beolvasztás lehetnek. Méhely szerint ezek egyike sem hozhat megoldást a felvetett problémára, ugyanis az elpusztítás erkölcsileg gyalázatos, továbbá az egyik oldalon a gyűlöletet, a másik oldalon pedig a 'gyalázat borzalmas örökségét' hagyja hátra. A kiűzés is erkölcsileg megvetendő, továbbá – kisebb mértékben – ugyanazokkal a következményekkel jár, mint az elpusztítás, végül pedig megvalósíthatatlan. A beolvasztásról Méhely röviden azt mondja, hogy ennek mind az erőszakos, mind pedig a békés módzatai eddig csütörtököt mondtak, továbbá a két fajta fajbiológiai és szellemi távolsága miatt nem is nagyon kívánatosak. Marad az elkülönítés ellenséges (amikor az egyik fél a másikat egyszerűen 'félretolja') és barátságos módja. Ő ez utóbbit támogatja.²¹¹ De mit is jelent ez a *barátságos félretolás és elkülönítés*? Méhely szerint a következőket: „Mi semmit sem akarunk a zsidóktól elvenni, bántani sem akarjuk őket, és tisztességes foglalkozásuk körében sem zavarjuk őket, azonban mohóságuknak gátat kell vetnünk, hogy ne veszélyeztessük nemzetünk jövőjét.”²¹² Egy másik tanulmányban pedig a következőképpen fogalmazza meg ugyanazt: „Én tehát ma sem látok más lehetőséget, mint azt, hogy bármilyen nehéz is, meg kell a zsidókkal élnünk. Adjunk meg nekik minden jogot és szabadságot, s népességük arányában nyissuk meg előttük az összes kereseti pályákat.”²¹³ De mit is jelentett Méhely számára a gátat vetni kifejezés? Jelentette mindenekelőtt a szigorú, mindenre kiterjedő numerus clausust.²¹⁴ Kivétel a földbirtok, ahol numerus nullust tartott kívánatosnak, mivel ebben ő inkább Chamberlainnel értett egyet, aki szerint zsidók földbirtokot egyáltalán ne vásárolhassanak. Jelentette továbbá azt, hogy a magyarországi zsidóságnak önként el kellett volna fogadni ezeket a korlátozásokat. Méhely a megoldást – egy

²¹⁰ Az októberi forradalom és a proletárdiktatúra mint „zsidó lázadás” értelmezéséhez lásd Méhely Lajos: *Quo vadis, domine?* Budapest, 1933, Held János Könyvnyomdája.

²¹¹ Méhely Lajos: *Az én antiszemitizmusom...* I. m. 36. p.

²¹² Uo. 30–31. p.

²¹³ Méhely: *A magyar fajvédelem pragmatikája...* I. m. 30. p.

²¹⁴ Méhely ennek megfelelően bírálta az 1928. évi XIV. törvénycikket, amely szerinte túlságosan lazított az eredeti numerus clausus-törvényen. Lásd Méhely Lajos: *A numerus clausus mérlege. Élmények és tanulságok.* Budapest, 1932, Held János Könyvnyomdája. Ugyancsak ilyen megfontolásokból üdvözölte az első zsidótörvény megszületését, ugyanakkor bírálta is azt a felekezeti elv érvényesítése, továbbá – úgymond – túlzott enyhesége miatt. Ő faji alapra helyezte volna a törvényt, és további szigorításokat indítványozott (a magyar-zsidó házasság megtiltása, a házasságon kívüli nemi közösülés büntetése, minden foglalkozási ágban szigorú numerus clausus, a földbirtoklás és -bérlet eltiltása, a bevándorlás megtiltása, a háborús zsidóvagyon elkobzása, a magyar név eltiltása, a keresztény erkölccsel ellentétes zsidó felekezetek kitiltása stb.). Lásd Méhely Lajos: *A zsidójavaslat szépséghibái.* Budapest, 1938, Held János Könyvnyomdája; valamint uó: *Az új zsidótörvény s az élet törvénye.* Budapest, 1939, Held János Könyvnyomdája.

szociáldarwinistához méltón – onnan vette, amit igazán ismert: az állatvilágból. A megoldás ugyanis szerinte a *mutualizmus*, azaz két, egymásnak idegen fajta közös érdekeken alapuló békés együttélése: „Ekként él a remeterák s a házára telepedett tengeri rózsa a legteljesebb összhangban. A tengeri rózsa nem tud messzebbre vándorolni, s ezért a remeterákkal hurcoltatja magát ide-oda az ő barangolásaiban. [...] Azonban a tengeri rózsa sem hálátlan asztaltárs, sőt fontos szolgálatokkal van társának segítségére, mert hosszú, a csalánszervek millióival borított fonalaival, melyek a csalán nedvéhez hasonló edző folyadékot termelnek, elúzi a rák ellenségeit.”²¹⁵ Az igazsághoz tartozik annak megállapítása is, hogy amikor a német fajelméleti lapokban ösztűz alá vették Méhely mutualista elképzelését, mint naív, megvalósíthatatlan és használhatatlan gondolatot, akkor ő továbbra is kitartott teóriája mellett.

---

²¹⁵ Méhely: *Az én antiszemitizmusom...* 38. p.

A politikus: Gömbös Gyula

Ha a magyar fajvédő pártról, vagy tágabban a magyar fajvédő politikáról akarunk mondani valami lényegeset, akkor valójában *Gömbös Gyuláról* kell beszélnünk. Míg az eszmék, a politikai hitvallások, az ideológiák szintjén – mint ahogy azt az előző fejezetekben láttuk – a magyar fajvédelmi gondolkodást mások határozták meg, az eszmei alapokat mások rakták le, mindenekelőtt Szabó Dezső a maga originális elképzeléseivel, továbbá az ideológiai küzdelmet mások vívták, kiváltképp Bajcsy-Zsilinszky és Lendvai István, addig a politika területén Gömbös Gyulát tekinthetjük ilyen vezérnek. Gömbös politikai vezéri-vezetői helye megkérdőjelezhetetlen volt a fajvédő mozgalomban. Ahol Gömbös állt, ott előbb-utóbb létrejött egy fajvédő csoportosulás, tömörülés, frakció: előbb a MOVÉ-ban, majd a kisgazdapártban, végül az Egységes Pártban. S önálló fajvédő párt is akkor alakult meg, amikor ő – alaposan félreismerve a politikai helyzetet és a realitásokat – 1922 után fokozatosan arra a következtetésre jutott, hogy meg tud ő állni a magyar politikában a saját lábán, Bethlen István és az egységes párt nélkül is. Amikor kiderült, hogy alaposan elszámította magát, s az Egységes Pártba való visszalépésről döntött, az önálló fajvédő pártnak is hamarosan vége szakadt, Szemere Béla és Méhely Lajos reménytelennek tűnő erőlködése ellenére, akik az önálló párt fenntartására szavaztak. S a fajvédelem eszméit kissé átalakított formában továbbvivő Bajcsy-Zsilinszky-féle Nemzeti Radikális Párt sem tudott áttörést elérni a magyar politikában. Amikor tehát fajvédő 'pártról' beszélünk, akkor ez alatt a hivatalos nevén Magyar Nemzeti Függetlenségi Pártot értjük, amelyet röviden csak Fajvédő Pártnak neveztek, s amely 1924 és 1928 között működött. Bár kétségtelen, hogy 1919 és 1924 között magukat kifejezetten fajvédőknek nevezők, vagy fajvédőnek tekinthető politikusok más pártokban is működtek, mindenekelőtt a Haller István vezette keresztényszocialista pártban, továbbá a Wolff Károly vezette Keresztény Községi Pártban, de akadtak ilyenek a kisgazdapártban, majd a Bethlen-féle kormányzópártban is.²¹⁶

Kétségkívül Gömbös volt a legnagyobb politikai tehetség a magyar fajvédő csoportosuláson belül, ami nem jelenti azt, hogy ne lettek volna más értelmes és rátermett emberek is közöttük. Elég, ha itt Kozma Miklós szervezői, vagy Bajcsy-Zsilinszky és Lendvai István jelentékeny publicisztikai teljesítményére utalunk. Csakhogy ők vagy túlságosan eszméiknek éltek, ha úgy tetszik értelmiségiek maradtak a politika más képességeket is igénylő világában, mint Bajcsy-Zsilinszky vagy Lendvai, vagy olyan állami tisztségbe kerültek, ahol háttérbe kellett szorítaniuk ideológiai elkötelezettségeiket, mint ahogy ez Kozma esetében történt, vagy egyszerűen végrehajtották, akik arra

²¹⁶ Ezek név szerinti felsorolását lásd Gergely Jenő: *Gömbös Gyula. Politikai pályakép*. Budapest, 2001, Vince Kiadó, 153. p.

vártak, hogy megmondja már végre valaki nekik mi is a teendő, amint az Héjjas és Prónay esetében történt. Vagy – s talán ez volt az általános képlet a fajvédő mozgalmárok esetében – néhány jól hangzó lózungot ismételgettek, de fogalmuk sem volt az általános európai politikai helyzetről, halvány elképzelésük sem volt a közgazdasági-társadalmi törvényszerűségekről és tényekről, közgazdasági műveltségük alkalmasint a havi fix megállapításáig és megszerzéséig terjedt, a kultúrát pedig valami zsidó trükknek és ármánynak vélték, s kulturális igényüket bőségesen kielégítette a borozással egybekötött búsongás a magyar sors tragikuma fölött vagy a magyar nótaéneklés. A mozgalmon belül még leginkább Eckhardt Tibor nevezhető nagyobb formátumú politikusnak, azonban ő valamilyen, eddig még pontosan fel nem tárt személyes okok miatt (mást is fontosnak tartott az életben, nemcsak a politikát) nem futott be olyan politikai karriert, mint Gömbös, s a húszas években meghúzódott a 'vezér' árnyékában.

Volt tehát Gömbösben valami nehezen megfogható és megfogalmazható plusz, ami a többi fajvédőből hiányzott. Mert aligha igaz az a gyakran hangoztatott vád vele szemben, hogy csak a karrier lehetőségek érdekelték, eszméi nem lévén mindig odacsapódott, ahol nagyobb hatalmat (és pénzt) szimatolt. Nem, ez egészen bizonyosan nem így volt, hiszen a húszas évek elején, amikor a magyar országgyűlésben felolvasták Gömbös 1918 végi beszédét, többek – így Prohászka Ottokár – alig hitték el, hogy a Károlyi-rezsimben ilyen beszédet merészelt valaki mondani. S az 1923-as szakítás Bethlennel és az egységes párttal sem egy szolgálai lélekre, egy egyszerű törtető politikusra és akarnokra utal. Ha figyelmesen olvassuk beszédeit – és kevés számú írását –, akkor nem juthatunk más következtetésre, csak arra, hogy van eszmei tartalom és állandóság megnyilatkozásaiban, még ha azok egy része alkalmasint sajátságos és bizarr gondolkozásra utal is. De akkor mi volt az a többlet, az a plusz, ami a benne megvolt, s a többiekből hiányzott? Mindenekelőtt egyedül ő rendelkezett elhivatottsággal és egyfajta küldetés-tudattal, ami a világ összetettségét, ellentmondásos voltát és a változás lehetőségét szkepszissel figyelő értelmiségiekből, intellektuelekből általában hiányzik. Az a – gyakran hályogkovácsi vaksághoz hasonlatos – bátorság és elszántság, hogy a dolgok menetét csak ő tudja eligazítani és megváltoztatni, továbbá a félelem, a kétely és nem ritkán az ismeretek hiánya, miközben emberi sorsokba avatkozik be leggyakrabban a következmények ismerete nélkül. Másodszor, hogy az eszmék képviselője, a közös múlt, a barátság és a pénzügyi érdekek lehetnek ugyan fontosak, de csak másodlagosak. A meghatározó vonás egy politikusi alkat számára a politikai hatalom, amelynek megszerzésére kell törekedni elsősorban (és néhány szerencsés esetet leszámítva: mindenáron), mert ha ezt nem éri el egy önmagát hivatottnak érző politikus, akkor a küldetés-tudata, következésképpen az egész élete fabatkát sem ér. Nincs siralmasabb és szánalmasabb jelensége ugyanis a politika világának, mint az örökösen ellenzékbe szorult pártvezér, aki ott ül elérhető közelségben a kút kávéjánál a maga szomjúságával, kielégítlenségével és nagyra törő terveivel, de szomján marad, mert ellenfelei nem engedik inni a kút vizéből. Ez a – nem feltétlenül öncélú – hatalomvágy kétségkívül megvolt Gömbösben, míg

másokból éppen ez hiányzott. S alkalmasint ez a titka az ő kétségkívül színes egyéniségének és életművének. A politikai realitás, a politika örökösen változó világa egy politikus esetében – kaleidoszkópszerűen – folytonosan átírja, átrendezi a közös múlt emlékeit, a régi barátságokat, s ezeket minden különösebb gond nélkül elhagyják, ha hatalomtechnikai okokból erre kényszerülnek. S az eszmék sem annyira fontosak számukra, minden további nélkül másfajta érvelésre állnak át, ha érdekeik úgy kívánják. A velejéig antiszemita Gömbös, ha kell egy perc alatt 'revideálja' a zsidókérdésben addig képviselt nézeteit, ha ezzel egy lépéssel közelebb kerül a főhatalomhoz, vagy éppenséggel az ország gazdasága érdekében egy ilyen kijelentést kell tennie. Az értelmiségiek pedig értetlenül állnak a dolog előtt, s nem tudják felfogni, mi végre történt a váltás. Vagy árulásról hadoválnak, vagy azonnal visszamenekülnének a könyvtár magányába, vagy – ami a legrosszabb – maguk kezdenek el egy új, igazhitű politikai mozgalmat szervezni. Pontosan ez játszódott le Gömbös esetében is, ugyanis amikor világossá vált számára, hogy a fajvédő párt és mozgalom nem vezeti el őt az áhított főhatalomhoz, a miniszterelnöki székhez, mindenfajta különösebb tépelődés és aggály nélkül visszalépett a hatalomhoz vezető főutcába, azaz az egységes pártba. S ugyancsak jellemző, s általános emberi volt a fajvédők viszonyulása is a megváltozott viszonyokhoz is. Az intranzigensek, az elvek emberei, az engesztelhetetlenek és hajthatatlanok – mint például Méhely – árulásról és cserbenhagyásról szónokoltak, az igazodók rögtön felmentéseket találtak Gömbös számára, míg az örökös számítók bíztak a vezérben, hogy tudja mit csinál, s ha eléri célját őket is kárpótolja majd képviselőséggel, pártfunkcióval, állás- és karrierlehetőséggel nem éppen konzekvens viselkedésükért.²¹⁷ S jellemző volt Bajcsy-Zsilinszky reakciója is, aki megértő (és okos) cikket írt Gömbös *dilemmájáról*, de esze ágában sem volt követni őt, megmaradt a saját külön utas fajvédő vonalán.²¹⁸

Végül fontos szempontként vethető fel Gömbös középpontba kerülése kapcsán az a tény, hogy az idősebb, tapasztaltabb tisztek (Stromfeld, Julier, Tombor) résztvettek a proletárdiktatúra alatt a Vörös Hadsereg megszervezésében (bármilyen okok miatt is tették mindezt), így Gömbös egyrészt a képességei, másrészt a MOVE alakuló ülésén elmondott bátor beszéde miatt szinte automatikusan lett a fiatal honvédtisztek vezére.

Egy meghatározó politikus esetében döntő jelentőségűek a személyiségjegyek, s ez így volt Gömbös esetében is. Szabó Dezső pontosan és a valóságnak megfelelően írta le, hogy Gömbös Gyulánál a *politikai ambíció* és a *mérhetetlen hatalomvágy* volt ez a meghatározó személyiségjegy, de abban is igazat kell adnunk neki – valamint az emlékiratot író Bethlennek –, hogy ugyanakkor hiányzott Gömbösből a *formátum*, a politikusi nagyság. Ő a magyarok Kemal ataturkja, Mussolinije vagy Führere szeretett volna lenni, de csak egy vezéri ambíciókkal megvert, sikertelen miniszterelnök lett, aki – tisztában lévén az alkotmányos korlátokkal és a magyar politikai hagyományokkal –

²¹⁷ Méhely állásfoglalásához lásd uő: *Gömbös Gyula emlékére*. Budapest, 1936, Held János Könyvnyomdája.

²¹⁸ Lásd Vitéz Bajcsy-Zsilinszky Endre: Gömbös Gyula dilemmája. *Szabadság*, 1932. okt. 4. 1. p.

fokozatosan akarta átalakítani a Bethlen által kialakított politikai rendszert és magát a kormánypártot, de csak a rendszer megingatásáig jutott, a teljes szétveréshez, s pláne új rendszer kialakításához nem volt elég ereje és talán ideje sem. S igazat kell adnunk Bethlen Istvánnak abban is, hogy bár Gömbös bizonyos kvalitásokkal (szervezőkészség, képzelőtehetség, fajtaszeretet) megáldott politikus volt, mégis alapjában a *condottiere* politikus-típust képviselte, aki lépéseivel (titkos társaságok, antiszemitizmus, német-barátság, politizáló tisztikar) szétverni teljesen nem tudott, de megingatott egy viszonylag szilárd politikai rendszert, amely így halála után nem volt képes ellenállni a fokozatos és folyamatos jobbratulódásnak, a lejtőre csúszásnak.²¹⁹

A magyar politikában szerepet játszó Gömbös Gyula vezette fajvédő csoportosulást, amely természetesen a politikai mozgásoknak és a karrier lehetőségeknek megfelelően időnként kis mértékben változott, egy meglehetősen szűk kör alkotta (Bajcsy-Zsilinszky – ekkor még Zsilinszky – Endre, Eckhardt Tibor, Kozma Miklós, Lendvai István, Antal István, Baross Gábor, Bell Miklós, Borbély-Maczkai Emil, Budaházy Miklós, Budaváry László, Héjjas Iván, Hir György, Kádár Lehel, Kiss Menyhért, Kontra Aladár, Prónay Pál, Ulain Ferenc, Zsirkay János. Ezt a szűk belső kört egészítette ki egy néhány száz embert felvonultató laza, informális, s folytonosan változó csoportosulás, amely a fajvédő lapok szerkesztőiből, újságíróiból, valamint a fajvédő szervezetek tagságából állt. S a fajvédő újságok olvasótábora sem volt több néhány ezernél. S a párt választási kudarc a húszas évek közepén azt mutatta, hogy a fajvédő elvekkkel szimpatizáló népesség sem volt több ekkor néhány tízezernél. Maga a belső mag szociológiai szempontból meglehetősen egységes képet mutatott. Döntő többségük ugyanis homo novusnak számított a magyar politikában, hasonló szocializáción mentek keresztül, ugyanis megjárták a frontot (ahol bátran harcoltak, kitüntetésekert szereztek), s az összeomláskor úgy érezték, cserbenhagyták, elárulták őket; 1918–1919-ben pedig meglehetősen ellenszenvvel tekintettek a forradalmakra; részt vettek az ellenforradalmi katonai szervezkedésben (Magyar Nemzeti Hadsereg, szabadcsapatok, különítmények, MOVE stb.); a háború, a dualizmus kori Magyarország bukása, a trianoni döntés miatt kiábrándultak a nyugati civilizáció liberalizmusából és parlamentarizmusából; a kapitalizmusra antiszemitizmusuk miatt eleve ellenszenvvel tekintettek; Horthyt támogatták a legitimistákkal szemben; határozottabb 'örsgévváltást' kívántak, s az alkotmányos-demokratikus-parlamentáris metódusokkal és módszerekkel szemben előnyben részesítették a prompt, diktatórikus megoldásokat; végül valamennyien kritikusan tekintettek a bethleni politikára, s a konszolidálódó Magyarországra, s ennek vérmérsékletük, műveltségük karrierlehetőségeik, s nem utolsósorban a politikai helyzetnek megfelelően hangot is adtak. Többségük súlyos műveltséghiánnyal indult, de jobbjaikat nem mindennapi tehetség, ambíció és tanulni vágyás jellemezte (Kozma,

²¹⁹ Bethlen értékelését lásd Romsics Ignác szerk.: *Bethlen István emlékirata. 1944.* Budapest, 1988, Zrínyi Katonai Kiadó, 123–130. p. A kérdést Vonyó József boncolgatja egy gondolatébresztő tanulmányban (Másolta-e Gömbös Mussolinit vagy/és Hitlert? *Századok Füzetek*, 5. sz. 2009, 19–58. p.).

Lendvai, Zsilinszky), míg másokat a dolgok gyors, 'katonás', ha nem egyenesen embertelen megoldása vonzott (Héjjas, Prónay). Az ő példájukon is tanulmányozhatjuk az emberi természet széles spektrumát, a finom, érzékeny költő Lendvai Istvántól és a feddhetetlen, bátor Bajcsy-Zsilinszkytól az akasztó Héjjasig, s az embereket kasztráló Bibó Dénesig.

De az azonos szocializáció, élettapasztalat mellett végül is mi volt az az eszme, az a vezérgondolat, amely őket egy eszmei-politikai akolba terelte? Talán nem véletlen, hogy ezt megint csak Gömbös fogalmazta meg a legpontosabban: a magyar fajvédelem jegyében regenerálni Magyarországot és az így megerősödött, megújódott ország világpolitikai pozícióját történelmi hivatásának megfelelően Kelet-Európában biztosítani. Röviden: nemzeti egység és nemzeti öncélúság a revízió érdekében, továbbá a magyar faj védelme (bármit is jelentsen ez), végül megalkuvást nem tűrő nacionalizmus és politikai-közéleti aktivizmus. A sorból nem hagyható ki az antiszemitizmusnak valamilyen formája, leginkább a hazai zsidóságnak numerus clausus-technikájú korlátozása sem.

Gömbös tehát alapvetően ebben a keretben gondolkodott. A fajvédő nemzedék és Gömbös gondolkodásának megértéséhez mindenekelőtt azt kell látnunk, hogy az ő számukra a történelmi Magyarország szemük láttára bekövetkezett összeomlása volt mindennek a kiindulópontja. Ez volt az a kályha, amelytől elindultak a politika irányába ezek az eredendően katonaemberek és értelmiségiek. Gömbös a forradalom és a kommün alatt, illetve közvetlenül utána, az 1920 áprilisában írt visszaemlékezésében az összeomlás okai között a központi hadvezetés hibáit, az önálló magyar hadsereg hiányát, a magyar kormányok tehetetlenségét és vakságát, valamint a hazai zsidóság bomlasztó tevékenységét sorolta fel. A *katona* Gömbös ezekben az írásokban amellelt érvelt, hogy a háború utolsó évében, de még a bolgárok átállása idején is lett volna lehetőség az ország határainak a megvédésére, csak a magyar csapatokat – vagy legalábbis egy részüket – vissza kellett volna hívni az olasz frontról, így védhető lett volna Erdély és Délvidék. Azonban sem a kormányfő Wekerle, sem pedig a hadügyminiszter Szurmay Sándor nem bizonyultak államférfiaknak, azaz nem mertek szembe menni az összmonarchia érdekeivel, 'a vörös-fehér-zöld színek mellett – mint mondja – fekete-sárgák' is voltak.²²⁰ Gömbös tehát a konkrét katonai helyzet elemzését összekötötte a hagyományos függetlenségi állásponttal, nevezetesen úgy érvelt, hogy ha a hadsereg és az ország között nincs szerves kapcsolat, akkor egyrészt a hadsereg elveszíti azt a támogató lelki erőt, amely a nemzet létéért vagy nem-létéért való küzdelme jelent. Másrészt egy olyan hadseregben, amelyből hiányoznak a 'természetes összetartó kapcsok', s amelyből a

²²⁰ A fejtegetést részletesen lásd Gömbös Gyula: *Egy magyar vezérkari tiszt bíráló feljegyzései a forradalomról és ellenforradalomról*. Budapest, 1920, Budapesti Hírlap Nyomdája 11–21. p; valamint A frontbomlás történetéhez. In Gömbös Gyula: *Válogatott politikai beszédek és írások*. Szerk.: Vonyó József. Budapest, 2004, Osiris, 13–21. p. Meg kell azonban jegyezni, hogy Gömbös ezeket a gondolatokat az események után rögzítette, tehát van benne némi 'utólagos okoskodás'.

'legmagasztosabb eszme, a nemzeti eszme ápolása ki van tiltva' nem fejlődhet ki egy igazi hadvezér.

Az összeomlás főbűnösének azonban Gömbös Károlyit és a polgári radikálisokat tartotta. Egyrészt azért, mert szerinte a háborúban álló ország *hinterlandjában* pacifista, bomlasztó politikát folytattak, amelynek Linder Béla nevezetes 'nem akarok többé katonát látni' kijelentése csak szükségszerű következménye volt. Leginkább azonban azért hibáztatta Károlyiékat, hogy nem látták – s ennek a kijelentésnek volt is valamelyes igazságtartalma –, hogy az utódállamokban nem a pacifizmus, a hadsereg szélnek eresztése, hanem a féktelen nacionalizmus és militarizmus uralkodik.²²¹ Azt azonban Gömbös figyelmen kívül hagyta, hogy egyrészt Károlyiék pacifizmusa mögött a polgárháborútól való félelem is meghúzódott, másrészt egy elvesztett háborút nagyobb militarizmussal sem lehetett győzelemmé varázsolni. A pacifizmus mellett Gömbös leginkább az internacionalista szellemet ítélte el, s határozott nacionalista politikát követelt. 1919. január 18-án a MOVE gyűlésén például a következőket jelentette ki: „A magyar népköztársaság elnöke, Károlyi Mihály gróf azt mondta: »Finis Hungariae« – ezt is csak azért mondhatta, mert a vörös szín vakító fényétől nem látta a nemzeti erkölcs fehér és a hazafiúi reménység zöld színét.”²²² Amikor Gömbös a szociáldemokratákkal és a bolsevikokkal vitatkozik, akkor is a nemzet fogalmának sárba tiprását kárhoztatja leginkább. „A nemzetet is – írja – másodrendű fogalommal degradálják. [...] E tartalmatlan élet nekünk nem kell. Mi élni akarunk nemzeti és ebben egyéni életet, szabadságot akarunk, és azt, amit termeltünk családunknak és fölöslegeinket nemzetünknek, a magyar népnek akarjuk adni. A világ többi népével közelebb nem törődünk. Mi a nemzetek isteni alkotásával szemben, gyarló emberi mivoltunknál fogva nem akarjuk fölvenni a harcot. Mi Marxszal együtt tudjuk, hogy vannak és lesznek ellentétek, mert ezek belénk oltják, hogy küzdjünk, harcoljunk és a harc révén erősödünk, és erősödve annál gyorsabban haladjunk az emberi fejlődés útján. Tehát harcra kész nemzetet akarunk, és nem törődünk többé a világbéke utópisztikus, mert természetellenes elméletével.”²²³ Gömbös tehát – mint a fajvédők többsége – a *nemzeti egység* létrehozását tekintette a legfontosabb feladatnak, s a nemzeti széthúzást árulás számba vette. 'Ah, agyat bénító turáni szenvedély!' – fakadt ki gyakran e pártoskodás és ellenségeskedés láttán. A magyar fajvédők – s köztük Gömbös – az 'oldó erőket', minden, a magyarságot szükségtelenül elválasztó, megosztó, az egységet és erőkoncentrációt megbontó tényezőt meg kívántak szüntetni. Ez volt az elsődleges oka, miért ítélték el mindenkit, aki a királykérdést feszegette, vagy aki a magyar történeti vallásfelekezetek között viszályt szított. Nemzeti egység alatt azt értették, hogy a nemzet

²²¹ Gömbös Gyula: *Egy magyar vezérkari tiszt...* I. m. passim.

²²² Gömbös 1919. január 18. beszédét Marton Béla idézi (*A MOVE történetének és alap gondolatának vázlatja*. Budapest, 1920, Stephaneum, 20–21. p.). Gömbös visszaemlékezésében közli a teljes szöveget, amely majdnem szó szerint ugyanígy hangzik (*Egy magyar vezérkari tiszt...* I. m. 27–28. p.).

²²³ Gömbös Gyula: Marx–Kautsky és a magyar forradalmi szocialisták. In uő: *Válogatott politikai beszédek...* I. m. 27. p.

nem élhet szétagolt életet, nem lehetnek válaszfalak kurucok és labancok, magyar urak és magyar parasztok, kisiparosok és nagyiparosok, munkások és értelmiségiek, azaz a különböző társadalmi osztályok között. Úgy látták, hogy a 'magyar egyetértés megölője' elsődlegesen maga a politika. S pontosan ezért utasították el *en bloc* a pártpolitikát. Meglehetősen sajátos és paradox helyzet, ha egy politikai mozgalom tagadja a nemzetet megosztó pártpolitikát, de maga is kötésig áll ebben a politikában, politikai pártot működtet, indul a parlamenti választásokon stb. Ez csak úgy lehetséges, ha tagadják a politika különböző társadalmi csoportok közötti érdekközvetítő és érdekiegyenlítő szerepét, ez az érdekiegyenlítés ugyanis – per definitionem – konfliktusos viszony. Ehelyett egy elképzelt, harmonikus egységből, a szabad és egységes nemzeti társadalom szerves felépítéséből, a keresztény vallás örökéletű erkölcséből, a fajtestvéri köteleknek megszilárdításából és a magyart a magyartól elválasztó osztályellentétek lerombolásából indulnak ki, s a maguk politikai szerepét addig látják igazoltnak, amíg ezt az ideális célt, azaz a nemzeti egységet el nem érik. Ez a tízes évek végén, húszas évek elején kialakított gondolati séma teszi egyrészt érthetővé, hogy Gömbös 1919-ben miért mozgalmat (MOVE), s nem pártot szervez, másrészt magyarázza meg legmélyebben a *későbbi* gömbösi politikai gyakorlatot is, nevezetesen hogy ki kell küszöbölni a centrifugális erőket a magyar életből, továbbá meg kell teremteni a nemzeti egység frontját a nemzeti öncélúság jegyében, végül pedig meg kell szüntetni az elnyomók és az elnyomottak közötti ellentéteket.²²⁴ Továbbá ez a politikai felfogás szükségszerűen kérdőjelezi meg más politikai erők létezésének jogát, hiszen azok csak az elképzelt nemzeti egység óhatatlan megbontóiként tűnnek fel. S logikusan – ha nem is szükségszerűen – jut el ez az okoskodás a *vezéri* elvhez. A magyar fajvédők többsége kétségkívül eljutott ehhez a gondolathoz, s Gömbös Gyulában találta meg a megfelelő embert. S maga Gömbös is beleélte magát ebbe a szerepbe. „Van egy ember – mondja például egy beszédében –, aki örködik az önök sorsa felett, mert ez az ember az egész nemzet felett örködik.”²²⁵

Gömbös fajvédelmi gondolkodásának – szemben az általános közvélekedéssel – nem a legfontosabb eleme a kétségkívül meglévő antiszemitizmusa. A fajvédelem sokak számára valóban nem jelentett mást és többet, mint szimpla zsidógyűlöletet, de Gömbös nem tartozott ezek közé. Nála az antiszemitizmus csak következmény, egy szükségszerű eleme a egész fajvédelmi rendszerének. Ő kétségkívül – Bajcsy-Zsilinszky Endrével egyetemben – hitt abban, hogy a magyarság egy különleges faj, mi magyarok – mondja – a 'turáni fajnak vagyunk az exponensei', s mint ilyenek elütünk a többi európai fajtától, de ez a különbség nem jelent felsőbbrendűséget, s különösen nem alsóbbrendűséget, hanem egyszerűen egyfajta másságot, amely nem véletlenül alakult így, hanem isteni

²²⁴ Gömbös Gyula: A Társadalmi Egyesületek Szövetségének üdvözlésére adott válasz. 1932. október 8. In uő: *A nemzeti öncélúságért! Gömbös Gyula miniszterelnök tizenkét beszéde*. Budapest, 1932, Stádium, 30. p.

²²⁵ Gömbös Gyula: A kézműves-iparosok országos nagygyűlésén mondott beszéd. 1932. október 12. In uő: *A nemzeti öncélúságért...* I. m. 63. p.

sugallatra, következésképpen ez egy mindenáron megőrzendő és megvédendő érték. Mint turáni nép alkalmazkodni voltunk kénytelenek Európához, de ebben az igazodásban túlságosan messzire mentünk, s kiveszett belőlünk az a faji öntudat, „amely nélkül nép, nemzet egzisztálni nem tud.”²²⁶ Ezért amikor agrártelepítést tervez, akkor elsősorban az egykori magyar kivándorlók visszatelepítéséről, vagy – még inkább elrugaszkodva a valóság talajától – a turáni fajtestvéreink letelepítéséről álmodozik.

Az ő fajvédelmi elképzelésének középpontjában a keresztény agrárgondolat állt, amelynek mindkét tagja hangsúlyos. Számára a kereszténység ugyanis nem egyszerűen vallásfelekezeti, hanem fajvédelmi gondolatot jelentett. Másrészt komolyan gondolta Magyarország gazdasági életének agrárszellemben való újjászervezését, a tőke nemzetivé és kereszténnyé tételét, valamint visszatérést a ’nemzet ősforrásaihoz’ a zsidónak gondolt városi kultúra helyett. Beszédeiben folyvást visszatér ahhoz a gondolathoz, hogy politikája nem a zsidóság ellen irányul, hanem a múlt és a jelen azon politikusai és közéleti emberei ellen, akik akár tudatlanságból, akár oportunizmusból vagy zsebérdekből ’nem gyakorolták a faji gondozást’, azaz nem folytattak faji politikát, amely ’egyedül biztosíthatná a magyar nemzet jövőjét’. Gömbös tehát a fajiságot történelemformáló erőnek vélte, s ebben az összefüggésben szerette Disraelit idézni, miszerint ’a faj minden, és azon kívül nincsen más igazság’. A magyar faj, a magyar nép megerősítését tartotta mindennél fontosabbnak, s ha ez – mint mondja – csak diktatúra útján lehetséges, akkor azt támogatja, ha pedig titkos választások útján akkor azt. „Nemzeti önzés – mondja 1927-ben a Képviselőházban –, tradíció, saját nemzeti kultúra, konzervatív világnézet, evolúciós fejlődés, bizonyos fokig exkluzív nemzeti élet, militarizmus, nemzeti akarás, terjeszkedni vágyás: ez a mi gondolkörünk, és minden ezzel ellentétes gondolkör: egyéni önzés, revolúció alapján jelentkező haladás, az általános emberi jogok fokozott hangoztatása, szemben a nemzeti fajisággal, a liberális eszmék extenzitása, a határok kitolása nem faji és nem földrajzi, hanem egyedül gazdasági érdekek szempontjából, a pacifizmus világelmélete, és mindaz, ami az emberiséget véglegesen ki akarja békíteni – holott ez sziszifuszi munka, mert a természetből következik, hogy egy általános világbéke nem lehetséges –, mindez nem a mi világnézetünkhöz tartozik.”²²⁷

Gömbösnél a fajvédelem szükségessége és a függetlenség elve szervesen összetartozott. Amikor például a numerus clausus törvény a Népszövetség elé került, akkor arra bízta a kormányt, hogy határozottan álljon ki a törvény fenntartása mellett. Szerinte ugyanis a Népszövetségnek – ennek a szerinte ’nemzetközi zsidó maffiának’ – semmi köze a magyar nemzetgyűlés döntéseéhez, s továbbra is fenn kell tartani a nemzeti szuverenitást

---

²²⁶ Az érvelést lásd Gömbös Gyula: Beszéd a Nemzetgyűlésben a numerus claususról. In uő: *Válogatott politikai beszédek...* I. m. 70. p.

²²⁷ Ennek a gondolatnak a kifejtését lásd Gömbös Gyula: Beszéd a Képviselőházban a numerus clausus módosításának vitájában. In uő: *Válogatott politikai beszédek...* I. m. 355. p.

száz százalékat, s ellent kell mondani a kívülről jövő figyelmeztetéseknek és zsarolásoknak. „Az a nemzet – mondja –, amely tűri a beavatkozást, nem való az élő nemzetek sorába, és ha nincs ereje, hogy szembeszálljon a beavatkozásokkal, megérdemli, hogy a sírba taszítottassék. [...] A vak is látja, hogy a föld alól nőnek ki a magyar erők, amelyek végeredményében egy erős testté, amely a maga harmonikus működésében összezúz mindenkit és mindent, aki nem akar, vagy nem tud magyar lenni.”²²⁸

Gömbös fajvédelmi elképzeléseiből következett tehát az antiszemita érvelés, mégpedig egy sajátos antiszemita okfejtés. Ennek a gondolkodásnak a lényege, hogy a magyarság betegségbe esett, gyenge, beteg és szegény lett, ennek következtében védelemre szorul, azaz akár törvényi eszközökkel is meg kell védeni egy 'erős fajjal', a zsidósággal szemben. Magyarul Gömbös számára az antiszemitizmus jogos önvédelmi harcot jelentett.²²⁹ Mint a fajvédelmi gondolat esetében Gömbös kiindulási pontja itt is a háború volt. Ő ugyanis saját tapasztalataira valamint különböző statisztikai adatokra támaszkodva a mellett érvelt, hogy egyrészt a háborús siker, illetve az összeomlás szoros összefüggést mutat az illető államban élő zsidóság számával (Anglia 1:400, Franciaország 1:396, antant hatalmak 1:226, központi hatalmak 1:56, Magyarország 1:18), másrészt azt állította, hogy az orosz hadifogságból hazatért bolsevista tisztek 95 százaléka zsidó volt.²³⁰ Tehát Magyarországon is a nemzetietlen bolsevizmust elsősorban a zsidók szervezték. Ez azonban csak az egyik vonulata volt antiszemita érvelésének. A másik a zsidóságnak az egyes foglalkozási ágakon belüli arányszámával volt kapcsolatos. Gömbös szerint ugyanis a hazai zsidóság (5%) 'messze túllépte azokat a határokat, amelyek között számarányuknak megfelelően mozogniuk kellett volna' (nagybirtok 19%, földbérletek 73%, gyógyszertárak, kocsmák 65%, újságok 50%, bankok 75% stb.), s alapvetően a történelmi Magyarország megsemmisítésére törekedett.²³¹ Ez a helyzet szerinte két ok következtében alakult ki, egyrészt a zsidóság 'élénksége', 'élelmessége', 'faji kvalitásai' miatt, másrészt a magyarság 'faji öntudatvesztése', 'turáni volta', 'elaléltsága' és gazdasági antitalentuma miatt. Ezek után nem is lehet kérdéses a válasza: ha ezen nem tudunk változtatni, akkor hamarosan a zsidóság rabszolgái leszünk, s nem vár a magyarságra egy újabb ezer esztendő a Kárpát-medencében. Erre a problémára ő is

²²⁸ Lásd Gömbös Gyula: Beszéd a Fajvédő Párt vacsoráján a numerus clausus elleni támadásról. In uő: *Válogatott politikai beszédek...* I. m. 306–307. p.

²²⁹ Az érvelést lásd Gömbös Gyula: Beszéd a Nemzetgyűlésben a fajvédelemről és a zsidókérdésről. In uő: *Válogatott politikai beszédek...* I. m. 154. p.

²³⁰ Gömbös és a zsidókérdés vonatkozásában lásd Vonyó József tanulmányát: Gömbös Gyula és a zsidókérdés. In Paksy Zoltán szerk.: *Az antiszemitizmus alakváltozatai Tanulmányok*. Zalaegerszeg, 2005, Zala Megyei Levéltár, 18–43. p. Meg kell jegyezni, hogy a Gömbös által emlegetett 95 százalékos arány nyilvánvaló túlzás.

²³¹ Lásd erről részletesen Gömbös Gyula: Beszéd a Nemzetgyűlésben a numerus claususról. In uő: *Válogatott politikai beszédek...* I. m. 68–76. p; uő: A zsidókérdésről. Uo. 65–67. p; valamint uő: Beszéd a Nemzetgyűlésben a fajvédelemről és a zsidókérdésről. Uo. 136–168. p. Megjegyzendő, hogy Gömbös különböző beszédeiben más-más statisztikai adatokkal számol.

többé-kevésbé ugyanazt a választ adta, mint a fajvédők többsége: általános, mindenre kiterjedő numerus clausus. Ezt ő nem jogfosztásnak, a polgári egyenlőség elve feladásának, hanem egyrészt szükséges lépésnek tartotta a fajvédelem szempontjából, másrészt kifejezetten egyenjogúsítási aktusként értelmezte a magyarság szempontjából. Gömbös antiszemitizmusa tehát alapvetően fajvédelmi jellegű, s nem a fajok hierarchiáján alapult, de – mint elméletileg képzetlen ember – egy-egy idézett szövegben (Chambarlain, Méhely) ilyen érvelés is előfordul. Bár a 'fölös számú' zsidóság, a 'galiciánerek' részleges kitelepítésének gondolatát még miniszterelnök korában sem adta fel, sőt ezt az ideát határozottan és folyamatosan követelte, de az őshonos hazai zsidóság esetében alapvetően megmaradt annál az elvnel, hogy a „zsidókat állampolgári jogaik épességben tartása mellett öt százalék szabta keretek közé mindenütt visszaszorítjuk.”²³²

Gömbös 1919 és 1923 között úgy vélekedett, hogy a trianoni Magyarországon az újjáépítést szolgáló nemzeti egység megteremtése a legfontosabb feladat, ezért ebben az időszakban a 'nagypart', az egységes párt létrehozása és fenntartása mellett érvelt és politizált. 1923-ra azonban megérett benne a gondolat, hogy a Bethlen vezette párt nem abba a nemzeti-keresztény-fajvédő irányba megy, amelyet ő elképzelt, mindez csak külső máz, de a lényeg, a tartalom maradt a régi. Ekkor előbb Bethlen párton belüli megbuktatásán munkálkodott, ennek kudarca láttán azonban nem maradt más hátra számára, mint a szakítás. A fajvédő párt kurta, alig négy-öt éves története viszonylag röviden összefoglalható, s ez így van minden tiszavirág-életű és hatalomra *nem* került párt esetében. Az ilyen pártokról azt tudjuk elmondani, hogy mit akartak, s ezt a pártprogram az alábbiakban következő elemzésével mi is megtesszük majd. El lehet még mondani hogy hogyan alakultak meg, milyen reményekkel vágtak neki a választásoknak, s végül hogyan *nem* jutottak hatalomra. S mivel az 1926. évi választásokon a magyar fajvédők alaposan megbuktak, így arról csak elmélkedni lehet, hogy mit is tettek volna, ha hatalomra kerülnek. A fajvédők esetében azonban a párttörténet egy speciális esetével állunk szemben, hiszen ők valóban nem kerültek hatalomra, de politikai vezérük – egy kis kormánypárti kitérővel – mégiscsak felért a hatalom csúcsára. Ez a nem mindennapi fordulat és történet mindenképpen elemzést igényel, így a következőkben arra is kitérünk majd, hogy Gömbös miniszterelnöki tevékenységében mennyire érvényesültek az eredeti fajvédő elvek.

Az 1922-es választásokon az egységes párti listán parlamentbe bejutott fajvédő képviselők száma nem haladta meg az egy tucatot, annak ellenére, hogy a képviselőjelöltek kiválasztására Gömbösnek, mint ügyvezető alelnöknek volt bizonyos befolyása. Gömbös nem kapott kormány megbízatást, mivel Bethlen már a kezdetektől fogva a fajvédők elszigetelésére és kiszorítására törekedett, s ez a folyamatos kiszorítási taktika jól működött, hiszen alig egy év alatt Bethlen elérte azt, amit akart: Gömbösök

---

²³² Gömbös Gyula: A zsidókérdés. *Szózat*, 1920. aug. 10. 1. p.

távozását a kormánypártból.²³³ Bethlen zseniálisan játszotta ki az ellentétes érdekű csoportokat, a liberálisokat és a legitimistákat a fajvédőkkel, míg a fajvédőket a liberálisokkal és a szociáldemokratákkal tartotta sakkban. De hogyan működött mindez a másik fél, a fajvédő képviselők oldaláról? Az egységes párt fajvédő csoportja szinte megoldhatatlan feladat elé került, hiszen a 'kint is vagyok, bent is vagyok' helyzet miatt állandó taktikázásra, ha nem egyenesen alakoskodásra kényszerült. Parlamenti felszólalásaikban is ez a kettősség figyelhető meg, a kormány elégtelen politikáját bírálják, miközben megvédik azt az ellenzék kritikáitól. A fajvédők folyamatos ötletekkel, törvény- és határozati javaslatokkal bombázták Bethlent, amelyet ő nagyvonalúan lesöpört az asztalról. 1922 nyarán például Buday Dezső a numerus clausus kiegészítéséről és szigorításáról nyújtott be határozati javaslatot, Gömbös pedig az ifjúság nemzeti szellemű nevelésére kért 20 millió koronát. Bethlen a nyílt plénum előtt alázta meg a párt ügyvezető alelnökét, mondván, hogy honnan szedi, hogy éppen 20 millióra lenne szükség, másrészt – mint mondja – ez ügyben 'a pénzügyminiszter úrral kellene tárgyalásokat folytatnom'²³⁴ Eckhardt Tibor pedig arra vonatkozóan nyújtott be határozati javaslatot, hogy a kormány tiltsa be a *Világ*, az *Est*, a *Pesti Napló* és a *Magyarország* című liberális lapokat. Bethlen ezt az ötletet sem pártfogolta, hiszen válaszában azt mondta, hogy bár ezek a lapok a forradalmak előkészítésében kétségkívül vétkesek, az óta már négy év telt el, így ezek az ügyek már elévültek, s bár a kormány élhetne diszkrecionális jogával, azt mégsem teszi. Ez az ügy is pontosan mutatta a fajvédők furcsa, felemás helyzetét. Bethlen ugyanis nem egyszerűen leszavaztatta a parlamenttel Eckhardt beadványát, hanem válaszában azt kérte a képviselőtől, hogy vonja vissza indítványát, ellenkező esetben azt a kormány elleni bizalmatlanságnak tekinti. Eckhardt pedig szégyenszemre visszavonta javaslatát, az ellenzék hangos *Komédia! Komédia!* bekiabálásaitól kísérvé.²³⁵ Gömbös az 1922. évi indemnitási (a költségvetés meghosszabbításáról szóló) vitában követelte a numerus clausus törvény szigorúbb végrehajtását és kiterjesztését a sajtó és a kultúra területére, valamint az első világháború előtti évtizedekben szerzett földtulajdon visszaszámaztatását a magyar gazdák kezébe, mintha ő nem is egy kormánypárti, hanem egy ellenzéki képviselő lenne.²³⁶ 1922 végén és 1923 elején ezeknek a csatározásoknak és összetűzéseknek a száma szaporodott (új adótörvény, a Népszövetségi kölcsön ügye stb.), s a fajvédők egyre erőteljesebb kritikát fogalmaztak meg a bethleni rendszerrel szemben. Ezek közül a fajvédők számára az egyik legfontosabb a külföldi kölcsön ügye volt, amelynek felvételét élesen ellenezték, óvták a kormányt a meggondolatlan lépéstől, s Magyarország függetlenségének végleges elvesztéséről, valamint gyámság és gondnokság alá vételéről beszéltek. "Ennek

²³³ Lásd erről Romsics Ignác: *Bethlen István. Politikai életrajz*. 2. kiad. Budapest, 1999, Osiris, 225–237. p.

²³⁴ Az eset 1922. július 31-én történt. Lásd *Az 1922. évi június 16-ára hirdetett Nemzetgyűlés naplója*. III. köt. Budapest, 1923. Athenaeum, 163. p.

²³⁵ Uo. 169. p.

²³⁶ Lásd például Gömbös felszólalását az indemnitási vitában 1922. dec. 16-án. *Az 1922. évi június 16-ára hirdetett Nemzetgyűlés naplója*. VII. köt. Budapest, 1923. Athenaeum, 33–49. p. A vitáról lásd még Boros Zsuzsa szerk.: *Parlamenti viták a Horthy-korban*. 2. köt. Budapest, 2006, Rejtjel, 409–458. p.

következtében az a második kontrol – mondta például Eckhardt Tibor a parlamentben a vita során –, amelyet a jóvátételi bizottság által kiküldendő komisszió fog Magyarország ügyeiben gyakorolni, semmi szín alatt sem lesz jóindulatú, barátságos, a magyar ügyeket érdemben elősegítő kontrol, hanem egy okvetetlenkedő, nehézségeket kreáló ellenőrzés, és Magyarország megfojtására, a magyar fellendülés, a magyar feltámadás aláaknázására irányuló munkát várhatunk csak ettől a második számú bizottságtól. [...] A magam részéről minden külföldi beavatkozást, amely Magyarországon kívülről akar rendet teremteni, lealázónak, megengedhetetlennek és a nemzet becsületével összeegyeztethetetlennek tartom.”²³⁷ 1923 márciusában Gömbös egy 21 pontos javaslattal állt elő, amely főleg szociális követeléseket tartalmazott (anya- és csecsemővédelem; az egyke-rendszer leküzdése; harc az alkoholizmus, a tüdővész és a vérhaj ellen; a kivándorlás meggátolása; a visszavándorlás megkönnyítése; a népnevelés fokozása; fajvédelmi szervezetek anyagi támogatása stb.), de a szokásos zsidóellenes javaslatok sem maradtak ki (a numerus clausus törvény kiterjesztése, a gyógyszertári és italmérési jog elvétele a zsidóktól, keresztény agrárbank szervezése stb.).²³⁸ A nyílt szakításra közte és Bethlen között 1923 júniusában került sor, amikor is Bethlen választás elé állította Gömböst: „Két út áll nyitva számodra. Nevezetesen: vagy a kilépés, amit a magam részéről célszerűnek és helyesnek nem tartok; vagy a politikai magatartásod alárendelése – sajnos az én kezembe letett hivatalos vezetésnek.”. Gömbös az előbbi választotta, 1923. június 19-én lemondott ügyvezető alelnöki posztjáról. A teljes szakításra az Egységes párt augusztus 2-i értekezletén került sor, amikor is a fajvédők tiltakoztak a parasztságot hátrányosan érintő adótörvény-változtatás ellen, és Kállay Tibor pénzügyminiszter lemondását követelték. A konfliktus a teljes szakadással végződött, aminek következtében Gömbös hat társával kilépett az egységes pártból (Bell Miklós,²³⁹ Eckhardt Tibor,²⁴⁰ Hir György,²⁴¹ Kontra Aladár,²⁴² Ulain Ferenc,²⁴³ Zsilinszky Endre).²⁴⁴

²³⁷ Eckhardt Tibor hozzászólása a kölcsönfelvétel ügyében 1924. jan. 10-én. *Az 1922. évi június 16-ára hirdetett Nemzetgyűlés naplója*. XIX. köt. Budapest, 1924. Athenaeum, 110. p.

²³⁸ A pontok felsorolását lásd Gergely: *Gömbös...* I. m. 138–139. p.

²³⁹ Bell Miklós (1879–1938) Heves megyei főszolgabíró. 1922-ben a pétérvásárai kerületben választották meg Egységes párti programmal a kisgazdapárti Plósz Józseffel szemben (64 szótöbbséggel), miután a Rassay-párt jelöltjét Fényes László letartóztatták, s a választókerület közsegeiből kiutasították. 1927 után a Heves megyei Recsken élt, mint téglagyáros és földbirtokos. Bell egy sor gazdasági tárgyú könyvet, jobban mondva brosúrát publikált: *Új gazdasági rendszer – új társadalom*. Budapest, 1924, Bagó Márton és Fia; *Gazdasági kibontakozási terv*. Budapest, 1924, Stádium; *Gazdasági reformterv*. Rákospalota, 1929, Don Bosco Nyomda; *Gazdasági reformterv kivonata*. Salgótarján, é. n., Végh Kálmán Könyvnyomdája; *Magyar gazdasági krízis, annak fő oka és kivezető útja*. Budapest, 1931, Bagó és Sugár; *Válasz a gazdasági reformtervem ellen elhangzott kritikákra*. Salgótarján, 1932, Végh Kálmán Könyvnyomdája.

²⁴⁰ Eckhardt Tibor (1888–1972) középbirtokos családból származott, 1908-ban államtudományi doktorátust szerzett. Pályáját, mint szolgabíró kezdte Csanád vármegyében. A háború alatt az erdélyi kormánybiztosságon dolgozott, majd Erdélyben az alsójárai járás főszolgabírója. 1919–1920-ban az aradi, majd a szegedi ellenforradalmi kormány sajtótitkára. 1922-ben Kiskundorozsmán Egységes párti programmal választották meg képviselőnek (2472 szavazattal Óhegyi Lajos függetlenségpárti jelölt 369 szavazatával szemben). 1923-tól 1927-ig az Ébredő Magyarok Egyesületének elnöke, 1927-től a Magyar Revíziós Liga ügyvezető alelnöke. 1932-től Magyar Gaszton halál után a Független Kisgazdapárt elnöke. 1936. április 7-én pisztolypárbajt vívott Gömbös Gyulával, miután 'közönséges sviháknak' nevezte a

A fajvédő parlamenti csoportosuláshoz később Kiss Menyhért,²⁴⁵ Lendvai István, Zsirkay János²⁴⁶ országgyűlési képviselők is csatlakoztak.²⁴⁷ A parlamenten kívül a párt vezérkarához tartozott még Héjjas Iván, valamint Anka János²⁴⁸ és Kádár Lehel²⁴⁹ újságírók és szerkesztők.²⁵⁰

A tényleges pártalakulás 1924. október 19-én Kecskeméten történt, ahová a budapesti gyorssal érkezett meg a fajvédő vezérkar (Gömbös, Eckhardt, Ulain, Zsilinszky, Lendvai, Héjjas, Kádár, Zsirkay, Anka), s – a pártlap, a *Szózat* színes tudósítása szerint – több

---

miniszterelnököt. 1941-ben Horthy és Teleki megbízásából Amerikába utazott, ahol megalapította a Szabad Magyarok Mozgalmát. 1945 után az ún. negyvenötös emigráció vezetője.

²⁴¹ Hir György (1880–1926) gazdálkodó (370 holdon növénytermesztés és baromfitermesztés). A világháborúban a 69. ezredben szolgált, s arany vitézségi érmet kapott. 1919-ben különítményt vezetett, s részt vett a nyugat-magyarországi felkelésben Prónay Pállal Héjjas Ivánnal együtt. 1922-ben a hercegfalvai kerületben választották meg Egységes párti programmal (az ugyancsak Egységes párti Kosaras Sándorral szemben).

²⁴² Kontra Aladár (1877–?) református lelkész családban született, ő maga is teológiát végzett, majd hitoktatóként tevékenykedett. A háborúban táborigazgató. 1920-ban a Keresztény Nemzeti Egyesülés Pártjának programjával választották meg Óbudán. A MOVE országos elnökségének és a TESZ központi választmányának a tagja volt. 1913-ban Egan Lajossal könyvet írt a zsidó és román térfoglalásról (*Magyarok romlása*. Budapest, 1913, Első Irodalmi és Nyomda Részvénytársaság), 1924-ben pedig publikálta az ÉME kongresszusán mondott beszédét (*Rabszolgaság útján*. Budapest, 1924, Held János Könyvnyomdája), amelynek fő mondanója, hogy 'ha itt pár esztendő alatt új rendet nem teremtünk', akkor a sorsunk a teljes zsidó uralom és rabszolgaság.

²⁴³ Ulain Ferenc (1881–1944?) egyetemi jogi tanulmányok után Déván ügyvédi irodát nyitott. A háborúban az orosz és az olasz fronton harcolt. A kommün alatt ellenforradalmi tevékenység vádjával letartóztatták. 1919-ben megalapította a *Szózat* című fajvédő lapot. 1922-ben Egységes párti programmal választották képviselővé Barcsont. 1923-ban látogatást tett Hitlernél, s itthon az ún. Döhmel-puccs miatt államellenes összeesküvés vádjával letartóztatták, majd felmentették. 1931-ben és 1935-ben kisczardapárti programmal került a parlamentbe. 1917-ben könyvet írt a választójogról (*A választójogról. Politikai tanulmány*. Budapest, 1917, Athenaeum), amelyben az általános választójog ellen érvelt.

²⁴⁴ A szakítás részletes történetét lásd Gergely: *Gömbös...* I. m. 147–152. p.

²⁴⁵ Kiss Menyhért (1880–1934) székely földműves családban született, majd jogi tanulmányokat folytatott. 1917-ben a kultuszminisztérium irodalmi és művészeti osztályán dolgozott. A szerbek kivonulása után a Baranya megyei kiszombori kerületben választották meg képviselőnek kisczardapárti programmal. 1922-ben ugyanitt az Egységes párti Papp Géza báróval szemben választották meg pártonkívüli programmal (380 szótöbbséggel). Az Ébredő Magyarok Egyesületének egyik alelnöke. A *Magyar Miatyánk* című híres irredenta költemény szerzője.

²⁴⁶ Zsirkay János (18880–1940) író, újságíró. 1914-ben a szerbiai fronton hadifogságba esett, s csak 1917-ben egy hadifogolycseré alkalmával szabadult. *A Nép* című fajvédő lap segédszerkesztője. 1922-ben a tarpai kerületben pártonkívüli programmal képviselőnek választották. Mint az *Új Magyarország* (1919–1920) és *Szegedi Új Nemzedék* szerkesztője a Juhász Gyula elleni támadások egyik főszervezője.

²⁴⁷ Lásd Szűdy Elemér: A Nemzetgyűléstől az Országgyűlésig. In Balla Antal szerk.: *A magyar országgyűlés története. 1867–1927*. Budapest, 1928, Légrády, 503–504. p.

²⁴⁸ Anka János (1883–1941) Székelyudvarhelyen végezte középiskolai tanulmányait, majd jogot tanult Kolozsvárott. 1907-től az *Alkotmány*, 1918-tól pedig *Az Élet* című lapok munkatársa. 1920 után dolgozott a *Nem, nem soha, A Nép* és a *Magyar Falu* szerkesztőségében. 1937-től számvevőségi főtiszt a fővárosnál.

²⁴⁹ Kádár Lehel (1884–1935) középiskoláit a temesvári piarista és a szászvárosi református gimnáziumban végezte. 1918 előtt a *Pesti Hírlap*, a *Budapesti Hírlap* és *Az Est* munkatársa. 1919 őszétől az *Új Nemzedék*nél dolgozott, majd a *Nemzeti Újság* és a *Reggeli Újság* felelős szerkesztője lett. 1934-től a Magyarország újságírója. Az Izraelita Szt. Egylet szeretetkórházában halt meg.

²⁵⁰ A párt megalakulásáról lásd Paksa Rudolf tanulmányát (A Magyar Nemzeti Függetlenségi Párt megalakulása és a fajvédők programja. *Sic Itur ad Astra*, 2005. 3–4. sz. 59–88. p).

ezren fogadták a pártalapításra érkezett vendégeket. Kecskemét városa, amely a tudósító szerint 'egészen más égövet és világtáját képvisel érzelmileg és erkölcsileg, mint Budapest' díszbe öltözött ez alkalommal, s a budapesti vezérkar elhaladt a nyugat-magyarországi felkelők egyenruhába öltözött sorfala előtt. A népfelkelők parancsnoka, Vannay László Héjjas 'fővezérnek' tett jelentést. „Zúgott az éljen – írja lelkesen a tudósító – és harsogott a lelkesedés. A balkonok ablakai megteltek, a szíriai arcok megrettenve bámultak ki a gyéren világos állomás előterébe, ott volt előttük a valóság, cáfolata annak, hogy meghalt minden Kecskeméten, hogy ott is úrrá vált a középüti jogrend és visszatért a régi élet, amikor a zsidók voltak még Kecskeméten a szabadkőművesekkel együtt az urak.”²⁵¹ Papp György az ébredő magyarok helyi szervezetének elnöke mondott köszöntő beszédet, majd 'Gömbös Gyula férfias, kemény hangja, szavai úgy hasították a levegőt, mint a baltacsapás'. Bár lovas bandérium nem volt, mert a 'hatóság nem engedte', a résztvevőket mindenért kárpótolta a helyi Magyar Asszonyok Nemzeti Szövetsége által rendezett kultúrest. A fajvédőket a Héjjas-család (az öreg Héjjas Mihály, valamint fiai: Iván, Aurél, Tibor és Jánoska) látták vendégül. Másnap népgyűlést tartott a párt egy szűk teremben, mert a főteret lezárták a közönség előtt. A nagygyűlésen Gömbös ismertette a párt általános programját, majd a *Szózat* és *A Nép* olvasására bízta a népes hallgatóságot, s arról biztosította őket, hogy 'vérközösségben nem ismernek társadalmi ellentétet'. Gömbös után Eckhardt, Ulain, Lendvai és Zsilinszky ismertették a párt külpolitikai, gazdasági, szociális és kulturális programját. A pártalapítás a helyi Vasúti Vigadó nevű étteremben fejeződött be, ahol Gömbös lelkesítő beszédet mondott. „Megállapítom ma, hogy Magyarországon – mondta – vannak még sziklák és vannak sasok, amelyek a sziklák között fészkelnek. Galamblelkű magyarsággal nagy eredményeket elérni nem lehet. Nem lehet eredményre jutni olyan eszmék hirdetésével, amelyek az úgynevezett polgári társadalom kényelmét, nyugalmát ígérgetik. [...] A jelenben is, éppúgy mint a múltban, sasok kellenek, erőskörmű sasok, akik nagy szárnyalással repülnek, szembenézve a magyar nappal, de akik, amikor összetűzésre kerül a dolog, belemarkolnak az ellenség véres húsába. Harcos magyar társadalomra van szüksége ennek a nemzetnek.”²⁵²

A következő ünnepi alkalomra akkor került sor a párt történetében, amikor november 13-án megnyitották a Belvárosban (Irányi utca 21 I. emelet 1.) klubhelyiségüket. A pártigazgató Szombatfalvy Majthényi Miklós minisztériumi tanácsos, míg a 'pártgazda' Hir György nemzetgyűlési képviselő lett. A pártvezér Gömbös Gyula ekkor jelentette be, hogy a fajvédő párt választási szövetséget kötött a Wolff Károly-féle Keresztény Községi Párttal, s a megegyezés szerint ők nem indítanak ellen képviselőjelölteket Budapesten. A pártiroda megnyitóján Gömbös, Wolff és Bell Miklós beszéltek, majd Méhely Lajos a fajok harcáról és Mitrovics Gyula a nemzetnevelés fontosságáról tartott előadást.²⁵³ A

²⁵¹ Kecskemét lelke megszólal. *Szózat*, 1924. okt. 21. 2. p.

²⁵² Uo. 3. p.

²⁵³ Lásd részletesen Paksa: A magyar Függetlenségi... I. m. 74–75. p.

párttól Gömbös és a szervezet többi vezetője is áttörő sikert remélt. Jól kifejezi ezt a bizakodó, optimista hangulatot Bajcsy-Zsilinszky Endre, aki a párt alakulásának idején a következőket mondta a derecskei választópolgároknak: „Ha tudnák, mennyien vagyunk valójában, az összekocdó térdek és fogak kísérteties zenéje megrezegtetné Budapest hatalmas bankpalotáinak ablakait, s egyszerre rájönne nek fülényeskedésük mesterkéltsége, nevetséges és hiúságos voltára, s tudatára döbbennének, hogy mai hatalmuk egyszeriben ócska papírosa varázsolódik és lomtárba kerül, mihelyt az egész nemzet föltámadó életakarata a *maga* életének föltételeit és biztosítékait kezdi elemi erővel keresni és követelni.”²⁵⁴

Egy párt céljait természetesen leginkább a párt programja alapján fogalmazhatjuk meg. A fajvédő párt 1924 októberében Kecskeméten kelt programjához a szövegezők, Gömbös, Eckhardt, Ulain és Zsilinszky egy preambulomot csatoltak: „Régi emberek és pártok elavult programokkal és módszerekkel a nemzeti és keresztény erők ellenforradalmát elposványosították. Erőtlen nemzeti közvélemény helyett bizonytalanság és az erők széttűlése jellemzi közéletünket. A gazdasági erők helyes és igazságos megosztása helyett a bankokrácia rémuralmát szenvedjük. A kormány kapkodó kormányzása lidércnyomásként üli meg a lelkeket. A kormány szolgalelkű külpolitikájával és rendszertelen belpolitikájával szemben ösztönösen érezzük, elméletből és gyakorlatból tudjuk, hogy csak a mi célkitűzéseink, elveink és igazságos módszereink teremthetik meg egyedül az új Magyarországot. Ennek az új Magyarországnak felépítése érdekében országos pártot alapítunk. Egyetemes törekvéseinknek megfelelően pártunk neve: Magyar Nemzeti Függetlenségi Párt. Röviden: Fajvédők.”²⁵⁵ A preambulom és a program szövegezéséből szinte süt a magabiztosság, a tetterő, a bethleni politika kíméletlen kritikája, az ’osztálypolitika’ elítélése, s nem utolsó sorban a kizárólagosságra való törekvés. Hiszen – vélik – *egyedül* csak ők teremthetik meg az új Magyarországot. Ezekből a szövegekből azonban más is kiolvasható: minden bekezdés ugyanis az *akarjuk* vagy a *követeljük* szavakkal kezdődik, ami egyrészt a katonás határozottságra utal, másrészt meglepő következtetlenségről és önellentmondásról tanúskodik (kitől követelik? saját maguktól?). Ezzel a ’katonás’ stílussal a fajvédők egyébiránt hagyományt teremtettek, a harmincas évek szélsőjobboldali kiáltványaiiban gyakran találkozunk ezzel a formulával. Tehát nem úgy fogalmazzuk, hogy hatalomra kerülve ezt és ezt kívánjuk megvalósítani, ezt tesszük, ezt célozzuk, ha kormánypozícióba kerülünk, hanem katonás rendben *követelik* ezen pontok megvalósítását. De tekintsünk most el a megfogalmazás furcsaságaitól, a programmal kapcsolatban talán sokkal izgalmasabb kérdések is felvethetők. Mindenekelőtt az, hogy a ’sivár és megszegényítő’ bethleni politikával szemben milyen elvek és módszerek mentén teremthető meg az általuk megálmodott ’új Magyarország’? S nem utolsó sorban mit jelent a program szövegezői számára a

²⁵⁴ Zsilinszky Endre újévi nyílt levele a derecskei választókerület polgáraihoz. Budapest, 1924, Stádium, 6. p.

²⁵⁵ Fajvédőkiáltvány. A Magyar Nemzeti Függetlenségi Párt programja. 1924. október. Budapest, 1924, Stádium, 1. p.

fajvédelem és fajpolitika a gyakorlatban? Ha lehántjuk a textusról a szóvirágokat (természetesen amennyire ez egyáltalán lehetséges), akkor a program a következőket sorolja fel, mint a fajvédelem lényegi összetevőit: az egyetemes magyar nép öntudatra ébresztése és megerősítése; a magyar népben lakozó 'ősi gyökerű, faji, erkölcsi, szellemi és testi erők' fejlesztése; felkészülés a magyar nép világtörténelmi küldetésére; a 'fajtestvéri kötelékek' erősítése, azaz a magyart a magyartól elválasztó osztálykötelékek tudatos lerombolása; a javaknak az egyetemes nemzeti és faji érdekek szerinti arányos és igazságos elosztása; a munka és a munkás erőteljes állami és társadalmi védelme; a lelki-testi kiválóság szabad kibontakozásának elősegítése; az ország gazdasági életének agrár szellemben való újjászervezése. Bár a program hangsúlyozza, hogy a 'szigorúan védett magántulajdon alapján' áll, nyilvánvaló, hogy célja az újraosztás, a meglévő gazdasági-hatalmi viszonyok átrendezése redistribúció által, ami aligha lehetséges a tulajdonviszonyok megbolygatása nélkül. A program tehát egyértelműen kapitalizmus- és liberalizmus-, azaz ipari, kereskedelmi és banktőke ellenes, következképpen agrárérdekeket preferáló, kisember párti, végül pedig antiszemita.

A magyar fajvédelem antiszemitizmusát – szemben a harmincas-negyvenes évek zsidóellenességével – a *numerus clausus*, tehát nem a *numerus nullus* elve jellemzi, mivelhogy kimondja 'a népies erőket elsorvasztó zsidóság által megszerzett minden földbirtoknak, ipari, kereskedelmi és banktőkének a zsidóság országos néparánya határáig való visszahódítását' kívánja céltudatos, tervszerű törvényhozási, társadalmi és kormányzati munkával. Követeli továbbá, hogy a hazai zsidóságot nyilvánítsák nemzeti kisebbségnek, hozzanak új, a zsidó bevándorlást megakadályozó törvényt, végül – elveiknek megfelelően – az egyetemi-főiskolai *numerus clausus* tartását fenn, sőt annak hatályát terjesszék ki a középiskolákra is.²⁵⁶

A program tehát jól láthatóan három pilléren nyugodott – szemben a bethleni-klébersbergi kormánypolitikával, de szemben a keresztény ellenzéki mozgalmak fő célkitűzéseivel is, amelyek elsősorban az ország keresztény reorganizációját célozták, de még inkább szemben a polgári liberális, polgári radikális pártok és szellemi mozgalmak törekvéseivel, nem is beszélve a szociáldemokrata-kommunista ideológiáról – a magyar faj megerősítése (bármit is jelentsen maga a faj szó) kormányzati és társadalmi eszközökkel, a városi-ipari civilizációval szemben a falusi-agrár világ előtérbe helyezése, végül a középosztály érdekei mellett az alsóbb néposztályok érdekeinek a képvisellete mindenekelőtt kormányzati szociálpolitika segítségével. Ez utóbbi annál is inkább figyelemreméltóbb, mert döntő többségükben maguk is a középosztályból származtak és határozottan középosztályi életmódot folytattak. Mindhárom gondolati pillér lényegében ugyanarra a gazdaság- és társadalmpolitikai eszmére vezethető vissza: a bethleni kormánypolitikánál jóval határozottabb állami beavatkozás és szerepvállalás.

---

²⁵⁶ Részletesen lásd uo. 2. p.

Magyarország 'agrárszellemben való újjászervezését' a következő követelésekkel látták megvalósíthatónak: (a közelebről meg nem határozott) földreform gyors és lelkiismeretes végrehajtása; községi takarékpénztárak felállítása, a hitelek meghatározott kvóta szerinti elosztása (kötelezően 30 százalék a mezőgazdaságnak, 20 százalék a Budapesten kívül lévő iparnak és kereskedelemnek); a hitbizományok csökkentése; a mezőgazdasági termeléshez szükséges tömegcikkék vámjának eltörlése; adóreform a kisiparosok, kisközségek és fixfizetésűek preferálásával. A programban fajsúlyosan jelennek meg a közjogi (erőteljes törvényhatósági és községi önkormányzatiság a centralizációval szemben, állami igazgatás decentralizációja, bírói függetlenség biztosítása, és végül titkos választójog²⁵⁷), a szociálpolitikai elemek (a közalkalmazottak fizetésének felemelése; a magántisztviselők nyugdíjintézetének felállítása; betegség- és balesetbiztosítás; hadirokkantak, hadiözvegyek és hadiárvák ügyének törvényes rendezése; internátusok építése vagyontalan egyetemisták és főiskolások számára; a gyári munkások arányos részesítése a tiszta nyereségben; az iparfelügyelet és a munkásbiztosítás gyökeres reformja; munkásotthonok felállítása; a munkásság szervezkedésének törvényes biztosítása; mezőgazdasági munkásfelügyelet felállítása; a közegészségügy államosítása), valamint a kultúrpolitikai elemek (az iskolarendszer átalakítása a fajvédő gondolat, valamint a nemzeti, keresztény és agrár szellem jegyében; ingyenes népoktatás 14 éves korig; mezőgazdasági, ipari és kereskedelmi szakoktatás megszervezése; falusi és tanyai oktatás nagyarányú kiépítése; a testnevelésnek a szellemi oktatással való egyenjogúsítása; a nőnevelés újjászervezése; céltudatos fajvédő irodalom- és művészetpolitika kialakítása, fajvédő és nemzetnevelő társadalmi egyesületek állami védelme; a cserkészmozgalom szerves beillesztése az általános nevelési rendszerbe; tehetségek állami és társadalmi védelme).

Külpolitikai téren a program a nemzeti királyság fenntartása mellett érvel, így elutasítja az Osztrák-Magyar Monarchia vagy a Dunai Konföderáció létesítésére irányuló gondolatokat, mivel ezek szerinte Magyarországot a 'szláv többségű államok befolyásának vetnék alá, végül követeli a 'wilsoni elveket megcsúfoló és erőszakkal ránk kényszerített' trianoni békeszerződés revízióját, valamint a békeszerződések nemzeti kisebbségekre vonatkozó pontjainak betartását.

Ennek a programnak a megvalósítása volt a cél, s ennek keresztülvitelére vágtak neki a fajvédők az 1926. évi választásoknak.²⁵⁸ A párt vezetése vérmes reményeket ugyan nem táplált a választások kimenetelét illetően, hiszen azt valószínűleg nem gondolhatták, hogy megnyerik azt, de azért a 'legélénkebb és legbizakodóbb hangulatban' várták a voksolást.

²⁵⁷ Ez valóban új elem a programban, de a szöveg nem egyértelmű, hiszen nem tudhatjuk, mit is jelent a választójognak a 'nemzeti állam érdekei szerint való szabályozása'. Uo. 3. p.

²⁵⁸ A választásokról és az azt megelőző választójogi törvény vitáiról lásd Kende János: Egy túlnyert választás – 1926. In Földes György – Hubai László szerk.: *Parlamenti választások Magyarországon, 1920–1998*. Budapest, 1999, Napvilág, 105–127. p. A választások előtti párton belüli villongásokról (frank-ügy, Eckhardt) és kilépésekről (Hir György, Kiss Menyhért) lásd Gergely: *Gömbös...* I. m. 178–180. p.

Abban bíztak, hogy jelentős pártként tudnak bevonulni a parlamentbe, s ott esetleg részt vehetnek egy keresztény koalícióban. A választási kampány során Miskolcon Gömbös pontosan ezt a stratégiát vázolta, mondván, hogy ami Miskolcon megtörtént (keresztény egység a fajvédők aktív részvételével), az az országos politikában is hamarosan be fog következni.²⁵⁹ Bár Budán választási szövetséget kötöttek a Wolff-féle Keresztény Nemzeti Gazdasági Párttal, az általuk óhajtott egységes keresztény indulást a választásokon nem sikerült elérniük. Ennek ellenére a párt hivatalos lapjának számító *Magyar Újság* a választási kampány során lelkes cikkekben számolt be a fajvédő gyűlésekről ('A fajvédők csak megerősödve kerülhetnek ki a küszöbön álló választásokból', 'Ezerhatszáz bányász az ébredő lobogó alatt', 'Eckhardt Tibor diadalútja a salgótarjáni bányavidéken', 'Fajvédő jelöltek sikerei vidéken' stb.), illetve kevésbé lelkesen arról, hogy milyen módszerekkel és praktikákkal kísérik meg a hatóságok megakadályozni a fajvédő pártot az ajánlási aláírások megszerzésében. A választási kampányban különös figyelmet fordítottak az agrárérdekek képviselőire, illetve a szociáldemokraták által uralt munkáskerületek megnyerésére (ezt a célt szolgálta a párt salgótarjáni aktivizálódása). A fajvédők emberei közül több tucatnyian (Gömbös szerint 75-en) szálltak ringbe az ajánlási aláírásokért, illetve kerültek fel a párt listájára (többek között Antal Béla, Bajcsy-Zsilinszky Endre, Balla Aladár, Bell Miklós, Borbély-Maczkó Emil, Brandstätter Ferenc, Budaházy Miklós, Budaváry László, Czigány Sándor, Csarada György, Dánér Béla, dr. Dániel Béla, Eckhardt Tibor, Endre Zsigmond, dr. Farkas Endre, Gömbös Gyula, Héjjas Iván, Kontra Aladár, Lendvai István, Lenkey Lehel, dr. Koncz János, Madarász György, Manno Miltiadesz, dr. Méhely Lajos, dr. Paulovics Béla, Piroska János, Pröhle Vilmos, Rácz Oszkár, Rákóczy Béla, Somogyi Béla, Surgoth Gyula, dr. Széchenyi István, dr. Szemere Béla, Takács Gyula, Ulain Ferenc, Zsirkay János stb.), de végül csak mindössze alig több mint egy tucat jelöltet (Gömbös szerint 42-öt) tudtak csatasorba állítani.²⁶⁰ A mozgalom bázisának számító Duna-Tisza közén kívül főleg Bihar, Csanád, Csongrád, Győr-Sopron-Moson, Hajdú és Zala megyei törvényhatóságokban voltak jelöltjeik, illetve szerepeltek viszonylag jobban. A választások az Egységes Párt óriási győzelmét hozták (172 mandátum, utána a

---

²⁵⁹ Gömbös Gyulát és Mikszáth Kálmán főispánt együtt ünnepelte a miskolci magyar társadalom. *Magyar Újság*, 1926. okt. 13. 1–2. p.

²⁶⁰ Gömbös egyszer 42, máskor 54 ajánlást összegyűjtött jelöltre beszélt. Hubai László monumentális munkája (*Magyarország XX. századi választási atlasza 1920–2000*. Budapest, 2001, Napvilág) alapján a nyílt szavazású egyéni választókerületben ezzel szemben valójában 11 jelölt indult (Budaházy Miklós, Budaváry László, Dánér Béla, Gallasy Sándor, Gömbös Gyula, Koncz János, Lenkey Lehel, Rácz Oszkár, Somogyi Béla, Széchenyi István, Zsilinszky Endre). Ehhez egyértelműen hozzászámíthatjuk még azokat a fajvédőket, akik köztudomásúan a párthoz tartoztak, de más párt kötelékében indultak (Lendvai István – Keresztény Gazdasági és Szociális Párt, Héjjas Iván – pártonkívüli keresztény ellenzéki). Gömbös tehát nyilvánvalóan fajvédőnek nyilvánított más keresztény politikusokat is, akik más pártok, mindenekelőtt a Keresztény Gazdasági Párt színeiben indultak. Ez utóbbiak együttes száma 36 volt, tehát sehogyan sem jön ki sem a bővös 42-es, sem az 54-es szám. A Budapest környéke választókerületeinek listáin szereplő fajvédők teljes listáját lásd uo. 2. köt. 62–63. p. Itt a párt meglehetősen gyengén szerepelt (Dél-Pest 6,31%, Észak-Pest 4,31%, Budapest-környék 8,43%).

Keresztény Gazdasági és Szociális Párt következik 35, a szociáldemokraták 14 és a liberálisok 8 mandátummal). A fajvédők csúfos vereséget szenvedtek, hiszen mindössze 4 mandátumot szereztek. Az abádszalóki kerületben Gömbös Gyula egyhangúlag (minden bizonnyal a Bethlennel történt megegyezés alapján), Kontra Aladár a budai első választókerületben (a keresztény párt listáján), Héjjas Iván Kunszentmiklóson (hivatalosan függetlenként) és Borbély-Maczkó Emil a miskolci választókerületben győzött.²⁶¹ Bajcsy-Zsilinszky Derecskén 12 szavazattal maradt alul Pekár Gyula kormánypárti jelölttel, a Turán Társaság elnökével szemben. A választások után a Magyar Újság választási terrortól cikkezett, s ugyanezt volt a véleményt fogalmazta meg Gömbös is a tapasztalatokat összefoglaló beszédében.²⁶² Arról beszélt ugyanis, hogy a pártnak normális viszonyok között 26–30 helyen kellett volna győznie, de olyan 'hallatlan választási terrortal kerültek szembe, amelyre még nem volt példa a magyar választások történetében'. Ebben a beszédében Gömbös figyelmezteti Bethlent, hogy a lejárt a kisszerű politizálásnak az ideje, mostantól e helyett 'történelmet kell csinálni'. S ő személy szerint nem adja fel a küzdelmet, mivel ma is meg van győződve az eredeti fajvédő elvek igazságáról, hiszen csak ezektől várható Magyarország feltámadása. Továbbá a fajvédőknek 'politikai hadsereggé' kell válniuk, s 'feltétlen bízniuk kell abban a vezérben, aki a mozgalom élére állt', magyarul: őbenne. Külpolitikai téren szerinte kialakulni látszik egy Berlin–Róma tengely, s Ausztriának szükségképpen csatlakozni kell Németországhoz. Ami pedig Magyarországot illeti, az Alpeselek északi és déli tengelye mellett ki kell alakítani egy másik politikai tengelyt is, amely Lengyelországot, Magyarországot és Jugoszláviát foglalná magába. Összegezve: a keresztény erők soha nem látott koncentrációjára van szükség a 'nacionalista idealizmus jegyében', s ebben a magyar fajvédelemre óriási munka vár ('házzról házra járva fogjuk terjeszteni a fajvédelem eszméjét'). S mindez számára biztatást és erőt ad, hogy folytassa a megkezdett munkát. Mondandója ellenére a fajvédő párt bomlását nem sikerült megakadályozni (Bell Miklós, Lendvai István, Zsirkay János visszavonult a pártpolitikától; Ulain belépett a kisgazdapártba; Eckhardt a Revíziós Liga elnöke lett, majd szintén a kisgazdapárhoz csatlakozott, Bajcsy-Zsilinszky kilépett a pártból, majd megalakította a Nemzeti Radikális Pártot). A parlamentbe bekerült politikusok az újonnan alakult képviselőház munkájában alig-alig vettek részt, s csupán jelentéktelen dolgokban

²⁶¹ Borbély-Maczkó Emil (1887–1945) Középiskoláit a nagyváradi hadapród-iskolában végezte. Katonai szolgálatot teljesített, mint huszár-százados. 38 hónapig harcolt az orosz, a román és az olasz fronton. A háború után bótai birtokán gazdálkodott. 1920-ban Ózdon kisgazdapárti programmal képviselővé választották. 1922-től 1923-ig Borsod vármegye főispánja. 1923-ban kilépett az egységes pártból és csatlakozott Gömböshöz. 1930-ban lemondott mandátumáról és újra Borsod vármegye főispánja lett. A MOVE országos alelnöke is volt. 1945 márciusában a politikai rendőrség Miskolcon letartóztatta, majd szabadulása után – tisztázatlan körülmények között – gyilkosság áldozata lett. Gyilkosai nyakába egy táblát helyeztek 'Így járnak az árulók!' felirattal. A választási végeredményről lásd Freissberger Gyula szerk.: *Országgyűlési almanach az 1927–1931. évi országgyűlésre*. Budapest, 1927, Magyar Távirati Iroda, passim.

²⁶² Gömbös Gyula: Beszéd a Fajvédő Párt vacsoráján a választási kudarcról és a jövő feladatairól. In uő: *Válogatott politikai beszédek...* I. m. 313. p.

szólaltak meg (Borbély-Maczkó Emil: a gyöngyösi választási visszaélések; a miskolci házigénylők által fizetendő túlságos árak; Gömbös: a külföldi magyar intézetek).²⁶³ Két kivétel azért akadt: az egyik az 1927-28. évi költségvetés, illetve a numerus clausus törvény módosítása, amely felkeltette valamennyi fajvédő képviselő érdeklődését. Gömbös részt vett a törvény megvédésére létrehozott bizottság (Numerus Clausus Védő Liga Országos Bizottsága) munkájában is, amelyben együtt szerepeltek a régi fajvédők és keresztény politikusok és közéleti személyiségek (Bajcsy, Gömbös, Eckhardt, Szörtsey József, Tormay Cecile, Wolff Károly). A numerus clausus törvény képviselőházi vitáján – miközben védte az eredeti törvényt – fejtette ki Gömbös azt a nevezetes nézetét, miszerint a nyugati demokrácia nem szolgálja a magyar nép érdekét, következésképpen ő sem lehet demokrata. „Őszintén megmondom – mondta –, nem vagyok demokrata, mert nincs demokrácia, és emlékszem arra a demokráciára, amely 1919-ben volt ebben az országban, amely egyesek uralmát jelentette és vérfürdőt jelentett. Ebből a nyugati demokráciából nem kérek. Az én demokráciám abban nyilvánul meg, hogy én a magyar népet jobban szeretem, mint minden mást, az én demokráciám abban nyilvánul meg, hogy én a magyar nép mindennapi megélhetését biztosítani akarom. Az én demokráciám abban nyilvánul meg, hogy azt akarom, hogy ne vándoroljon ki a magyar, hanem visszajöjjön ebbe az országba. Az én demokráciám abban nyilvánul meg, hogy a bölcsek vezetése mellett a magyar nép a boldogulás útján haladjon.”²⁶⁴

Bár Gömbös a fajvédő közönségnek továbbra is a fajvédő elvek igazságáról és a közös jövőről szónokolt, a *politikus* Gömbös már megkezdte a 'nagy átfazonírozást', pontosabban azt a színlelt metamorfózist, politikai mimikrit, amelyet senki sem csinál jobban a politikusoknál, talán csak a kaméleonok, bár ebben sem lehetünk egészen bizonyosak. Pártvacsorákon vesz részt, nyugtatgatja a hithű fajvédőket, miközben már fejében réges-rég kész a terv, a plánum a hatalom megszerzésére, s miközben 'fajtestvéri szeretettel köszönti Bethlen Istvánt', akinek 'férfias cselekedeteivel sikerült a magyar nemzet örökösen ellenkező és széthúzó táborát egységbe kovácsolni'.²⁶⁵ Csak elképzelnünk tudjuk, hogy ilyenkor egy Bajcsy-Zsilinszky, egy Lendvai, egy Eckhardt mit is gondolhatott magában! Akár így van, akár másképp, Gömbös belépésével az egyesült pártba már megkezdődött a nagy küzdelem a farkas (Bethlen) és a róka (Gömbös) között a főhatalomért – ahogy ezt a francia követ, De Vienne találóan megfogalmazta. Bármennyire is érdekfeszítő ez a küzdelem, ezt most nem követhetjük.²⁶⁶ Tárgyunk szempontjából csupán egy kérdés maradt megválaszolatlanul: mennyire változtatta meg eredeti fajvédő eszméit Gömbös hatalomra kerülése után 1932 és 1936 között? Igaz-e az

²⁶³ Ezeket a hozzászólásokat lásd *Az 1927. január 25-ére hirdetett Országgyűlés Képviselőházának naplója*. I–X. köt. Budapest, 1927–1928, Athenaeum, passim.

²⁶⁴ Gömbös Gyula: Beszéd a Képviselőházban a numerus clausus módosításának vitájában. . In uó: *Válogatott politikai beszédek...* I. m. 354–355. p.

²⁶⁵ Lásd például a *Magyar Újság* cikkét 1927. április 1-én (Gömbös Gyula a kőbányai fajvédő pártvacsorán személyes megjelenésével cáfolja meg azt a hírt, hogy belép a kormánypártba).

²⁶⁶ Ennek részletes leírását lásd Romsics: *Bethlen...* I. m. 328–332. p.

a feltételezés, amelyet monográfiusa úgy fogalmazott meg, hogy Gömbös felfogta, a 'hatalomba való visszatérése csak a fajvédő program és jelszavak feladása árán lehetséges', vagy valami más a helyzet?²⁶⁷ Volt-e tehát elvfeletadás, vagy másképp megfogalmazva *színlelt* vagy *tényleges* politikai metamorfózis tanúi lehetünk csupán? Maga Gömbös nyilatkozataival nem könnyíti meg a dolgunkat, hiszen hatalomra kerülése után arról szónokolt, hogy kormánya 'reformkabinet', 'új stílust' hoz a kormányzásba, továbbá 'revideálta álláspontját a zsidókérdésben', végül nem kívánja felforgatni az 'egészséges birtokstruktúrát' stb.

Nem árulva zsákbamacskát, a következőkben amellet fogok érvelni, hogy Gömbös nem adta fel eredeti fajvédő programját, vezéri álmait, a francia követ tehát helyesen ítélte meg 'róka lelkét'. Az igazi nehézséget a kérdés megítélésénél az okozza, hogy bár Gömbös egészen bizonyosan nem a 'totális fasiszta diktatúra megteremtésére' törekedett (Kónya Sándor, s tágabban a korai marxista történetírás koncepciója), hanem valamiféle fajvédelmi, a 'nemzeti öncélúságot' hangsúlyozó, saját hatalmát kiterjesztő, de a 'magyar sajátosságokat' is figyelembe vevő, ugyanakkor pontosan soha ki nem fejtett, így homályba hagyott politikai rendszert szeretett volna kiépíteni. Gömböst egyrészt korlátozta a kiépült és meglehetősen szilárdnak bizonyult bethleni politikai rendszer, másrészt akadályozták terveit az egységes párt régi politikusai is, Gömbös emberei által lenézően csak 'csáklyásoknak' nevezett réteg. De ami ennél jóval fontosabb, Gömbös korai és váratlan halála derékba törte politikai vállalkozását, így igazából nem tudjuk, milyen is lett volna ez a bethlenitől elütő nemzeti öncélú, fajvédelmi politikai rendszer. Gömbös ugyanis átmenetileg elfogadta a politikai realitásokat – tudván tudva, hogy azok nem az örökkévalóságnak szólnak, s alapvetően megváltozhatnak, sőt hosszú idő alatt megváltoztathatók –, de folytonosan és kitartóan azon ügyködött, hogy az alkotmányos kereteket fellazítsa, és a Bethlen által kialakított viszonylag stabil kereteket lebontsa, végül sem a zsidókérdésben, sem pedig a agrárpolitikájában alapvetően nem 'revideálta' nézeteit, csak reálpolitikai és taktikai okokból nem erőltette ezek megvalósulását. Az emellet szóló érvek egy része személyes, tehát kevésbe döntőek, bár ezek sem elhanyagolhatóak. A Gömböst jól ismerő Mecsér András főhadnagy alapvetően jól érzékelt, hogy Gömbös csak taktikai okokból lépett be az egységes pártba, mivel belátta, hogy 'extra muros nem képes érvényesíteni az akaratát', de száz százalékig megmaradt 'öreg fakír' fajvédőnek, akinek viszont óvatosan (fortiter in re – sauviter in modo) kell eljárni a dolgok intézése közben.²⁶⁸ S Eckhardt Tibor is arról beszélt a képviselőházban, hogy ő sohasem kételkedett abban, hogy a 'miniszterelnök úr célkitűzéseiben az maradt, aki volt'. Ennél azonban sokkal fontosabb kérdés, hogy mennyire felel meg a *Nemzeti Munkaterv*, illetve a Gömbös-kormányok tevékenysége annak a programnak, amely mellett Gömbös a húszas években elkötelezte magát? Ez az eredeti program – mint ahogy azt a fentiekben részletesen elemeztük – a magyar faj megerősítését célozta kormányzati

²⁶⁷ Gergely: *Gömbös...* I. m. 187. p.

²⁶⁸ Mecsér véleményét lásd Gergely: *Gömbös...* I. m. 206–209. p.

és társadalmi eszközökkel, továbbá a városi-ipari civilizációval szemben a falusi-agrár világ preferálta, végül a középosztály érdekei mellett az alsóbb néposztályok érdekeit is képviselni kívánta, mindenekelőtt a szociálpolitika eszközével. Külpolitikai téren pedig az így megerősített Magyarország világpolitikai pozícióját a magyarság történelmi hivatásának megfelelően Kelet-Európában biztosítani akarta. A Nemzeti Munkaterv egész szelleme, sőt betűje sem mond ellent ennek a plánumnak.²⁶⁹ Igaz, Gömbös kormányfői kinevezésétől kezdve alig használja a fajvédelem szót, helyette inkább *nemzeti öncélúságot*, valamint *faj* helyett *nemzetet* mond – közel azonos értelemben, azaz sokkal óvatosabban fogalmaz, mint annak előtte. Jól mutatja ezt a megváltozott mentalitást az a beszéd, amelyet még jóval miniszterelnökké választása előtt a Fajvédő Párt bomlása idején, Kőbányán mondott: „Nem egy pofozkodó antiszemitizmus formájában kell a fajvédelmet a politika tengelyébe állítani, hanem szívós munkával kell megszerezni mindazt a pozíciót, amelyhez csak a magyar fajnak van joga.”²⁷⁰ Gömbös négy éves kormányfői ténykedésének mozzanatai mind-mind ebből a kiindulási pontból válnak érthetővé. A Nemzeti Munkatervben ugyanis a választójognak, a közjogi és államigazgatási berendezkedésnek a ’nagy nemzeti célokat’ kell szolgálniuk, az egyéni és a sajtószabadságot, az egyesületi és gyülekezési jogot biztosítja ugyan a tervezet, de csak ’addig a határig, amíg azok a nemzet érdekét szolgálják’. Ehhez hasonlóan a magántulajdont és a kapitalizmust fenn kívánja tartani, de azoknak a ’nemzet egyetemére káros kinövéseit erős kézzel kívánja lenyესni’. A Nemzeti Munkaterv 95 pontja világosan mutatja a preferenciákat, nevezetesen a magyar mezőgazdaság és agrárérdekek védelmét (46–54, 55, 56, 58, 59, 62, 74, 78, 81 pontok), a kis- és középegzisztenciák, valamint a tisztviselői és hivatalnoki kar támogatását (11–18, 39, 62 pontok), végül pedig erőteljes szociálpolitikai beavatkozást irányoz elő (munkaközvetítés; betegségi-, rokkantsági-, öregségi és munkanélküliségi biztosítások stb.). A Nemzeti Munkaterv kultúrpolitikai része pedig kifejezetten a ’magyar faji sajátosságokban gyökerező, keresztény erkölcsön és világnézetten felépülő nemzeti kultúra’ kiépítésének lehetőségéről beszél. Tudjuk azonban, hogy a Nemzeti Munkaterv első változatában jóval radikálisabb volt, s azt a sok javító, kompromisszumot kereső kéz jelentősen ’sterilizálta’. Gömbös kifejezetten annak érdekében adta ki 12 válogatott beszédét százezres példányszámban 1932-ben, hogy azokkal a 95 pont ’való értelmét’ megadja, és ’helyes megvilágításba’ helyezze céljait.²⁷¹ Ezekben a beszédekben, ahol kevésbé korlátozták politikai szempontok, mint a kormányprogramban, még inkább teljes egyezés a húszas évek fajvédelmi gondolataival és terveivel: az egész nemzet lelkét át kell formálni; le akarok sújtani azokra, akik

²⁶⁹ Lásd *A Gömbös-kormány nemzeti munkaterve*. Budapest, 1932, Magyar Királyi Állami Nyomda. A munkaterv születéséről, s a kompromisszumok megkötéséről lásd Gergely: Gömbös... I. m. 212–238. p. Gömbös gazdaságpolitikát megalapozó elveihez lásd levelét vitéz Somkúthy Józsefhez Horthy katonai irodájának vezetőjéhez. In Szinai Miklós – Szücs László szerk.: *Horthy Miklós titkos iratai*. Budapest, 1965, Kossuth, 118–121. p.

²⁷⁰ Gömbös Gyula a kőbányai fajvédő pártvacsorán személyes megjelenésével cáfolja meg azt a hírt, hogy belép a kormánypártba. *Magyar Újság*, 1927. április 1. 1. p.

²⁷¹ Gömbös Gyula: Előszó. In uő: *A nemzeti öncélúságért...* I. m. 3. p.

haszonlesésből uzsorás szerepet akarnak játszani; én az új generációnak építő munkása és vezére akarok lenni; szükségesnek tartom a választójog reformját a titkosság elveinek érvényesítése alapján; egészséges telepítési politikát kezdeményezek; a magyar munkásság ne rekessze ki magát a nemzeti közösségből; felelős vezére akarok lenni a nemzetnek; a magyar lelkek koncentrációja által kívánom megteremteni azt az atmoszférát, amely nélkül a magyar nemzet történelmet élni nem tud; a békeszerződések békés revíziójára törekszem, mert ezzel is szolgálom a békét; nemzeti egységet és harmóniát hirdetek a belpolitika terén; a végtelenséget keresem a magyar életben; hiszek a magyar nép elhivatottságában; azt kérem tőletek, ne kritizáljatok, hanem engedelmeskedjétek; ne legyen se kuruc, se labanc, hanem legyen magyar testvér; az érdes munkáskezet meg kell fognia a magyar kúria tulajdonosának; Magyarországnak kelet-európai politikát kell folytatnia; a Duna medencéjében Magyarország nélkül nincs élet; a tőke csak eszköz s nem cél; én a kapitalizmus revízióját szükségesnek, de a rendszert fenntartandónak tartom; beillesztem a magyar munkásságot a nemzet társadalmába; hitelszervezetünket át fogom alakítani; mint katona a szót csak prelúdiumnak tekintem; mellőzöm a királykérdést, mert nem tartom aktuálisnak; Nagyatádi Szabó István politikai végrendeletét végrehajtom; lenyirbáljuk a kapitalizmus túlnövéseit; ne Amerikába vándoroljon ki a magyar, hanem maradjon idehaza; a magyar ipart beillesztem a magyar nemzet életszövevényébe stb. stb.²⁷² Amikor tehát Gömböst kevésbé korlátozzák reálpolitikus kezek, és a saját közönsége előtt beszél, akkor még világosabbá vélik, hogy itt nem valami 'új politikáról', 'revidéált nézetekről' van szó, hanem nagyon is régi fajvédő elvekről. A fenti felsorolás pontjai ugyanis szinte szóról szóra azonosak a húszas években kialakított álláspontjával.

S Gömbös – a közvélekedéssel és saját kijelentésével ellentétben – alapvetően nem változtatta meg véleményét a zsidókérdésben sem, jóllehet a hangsúly e politika negatív oldaláról (a zsidóság adminisztratív és törvényi korlátozása) átkerült a pozitív oldalra (a magyarság minden eszközzel való erősítése a zsidóság kárára). Gömbös általános gazdaságpolitikájából is következett a zsidóság visszaszorításának igénye, de több konkrét intézkedése is ezt a felfogást erősíti meg (a választójogi reformjavaslata, nevezetesen választójogot csak az kaphasson, aki legalább 30 éve magyar állampolgár, s akinek a családja legalább 100 éve Magyarországon lakik; a galíciai menekültek és hontalanok kiutasítására tett javaslat; antiszemita politikusok pozícióba helyezése stb.).²⁷³ Bár a belpolitikához Gömbös kissé jobban értett, mint a külpolitikához, kicsit itt is hasonló történt, mint ott: a 'kissé naiv turbulenciával' közlekedő Gömbös lépéseit és terveit idősebb és/vagy tapasztaltabb politikus társai igyekeztek lassítani, fékezni vagy

---

²⁷² Ezek a szövegek kivétel nélkül Gömbös beszédeiből származnak. Gömbös: *A nemzeti öncélúságért...* I. m. passim.

²⁷³ Ezekről részletesen lásd Vonyó: Gömbös Gyula és a zsidókérdés... I. m. 38–43. p.

egyenesen megakadályozni.²⁷⁴ De ők ezek a 'csáklyások' sem tudták letéríteni a társadalom totális átszervezésének és a hatalom koncentrálsának útjáról, folyamatosan törvénytervezetekkel, plánumokkal, javaslatokkal, ötletekkel, újabb és újabb politikai pontokkal bombázta a politikai elitet és a választókat (a kormány szerkezetének átalakítása; a kormányzó Nemzeti Egység Pártjának az átalakítása, a kormányzói jogkör kiterjesztése; titkos választójog; hadirokkantak ügye; Nemzeti Munkahét; telepítés, haderőfejlesztés, érdekképviseletek megreformálása stb.), amelyekből vagy semmi se lett, vagy – ami gyakrabban megtörtént – egeret szültek a hegyek (még leginkább a mezőgazdasági külpiac bővülését segítette elő, valamint a kormányzó párt átalakítását hajtotta végre a legsikeresebben²⁷⁵), mígnem a legvégső instancia és hatalom meg nem elégelte ezt az örökös politikai lávaömlést és kereszténységre (tehát végső soros órá) történő hivatkozást, ezt a radikális jobboldaliságot és fajvédelmet, s meg nem állította viharos gyorsasággal Gömböst ezen az úton... De ha ez a végső instancia nem állta volna útját, akkor is bekövetkezett volna a bukása, hiszen leváltása napirendre került Horthynál. A húszas évek elején kialakult bethleni politikai rendszer a maga centrális politikai erőterével lényegében egészen 1944-ig kitartott, egyfelől fenntartotta a stabilitást, de ennek a másik oldalon nagy ára volt: ellenállt minden irányú szociális reformkísérletnek.

---

²⁷⁴ A külpolitikai területén ennek leírását lásd Pritz Pál monográfiájában (*Magyarország külpolitikája Gömbös Gyula miniszterelnöksége idején. 1932–1936.* Budapest, 1982, Akadémiai Kiadó).

²⁷⁵ Lásd erről részletesen Vonyó József szerk.: *Gömbös pártja. A Nemzeti Egység Pártja dokumentumai.* Budapest–Pécs, 1998, Dialóg Campus; valamint uő: Utószó. In Gömbös: *Válogatott politikai beszédek...* I. m. 701–775. p.

A mártír: Bajcsy-Zsilinszky Endre

Bajcsy-Zsilinszky Endre életművével kapcsolatban két fontos kérdés vár megválaszolásra.²⁷⁶ Egyrészt, milyen szerepet játszott Bajcsy-Zsilinszky a húszas években a magyar fajvédő mozgalomban és a pártban, másrészt milyen mértékben változtatta meg nézeteit a harmincas, majd a negyvenes években? A harmadik kérdés, amelyet főleg a szélsőjobboldalon kezdenek újra feszegetni, aligha lehet valós: Bajcsy-Zsilinszky Endre *minden vitán felül az egyetemes magyar nemzet mártírja*, aki hihetetlen bátorságról tett tanúbizonyságot, és helyesen cselekedett, amikor – szinte egyedülként – hősiiesen és félelmet nem ismerve golyóval fogadta a Magyarországot megszálló, és őt magát elfogni akaró németeket, még ha tette csupán szimbolikus jelentőséggel bírt is, továbbá a lényegét tekintve helytállóan ítélte meg a magyar nyilasok és hungaristák tevékenységét, s főleg ennek következményeit az ország további sorsát illetően. S hogy ezt egy állítólagos metamorfózison átesett, múltját és egykori hibáit megbánó *baloldaliként* tette, vagy ezek logikusan következtek egykori fajvédő elveiből, nos, az már egy másik kérdés, amelyre a továbbiakban keressük a választ.

Ha a húszas években a magyar fajvédő mozgalmakban betöltött szerepét akarjuk meghatározni, akkor talán azt mondhatjuk, hogy Bajcsy-Zsilinszky (ekkor még Zsilinszky) Endre volt a fajvédők egyik letehetségesebb propagandistája, továbbá – Lendvai István mellett – a legfogékonyabb és leginvenciózusabb publicistája, végül a magyar sajtóviszonyok kiváló ismerője és egyben a fajvédő sajtó irányítója (és persze – ami ezzel szükségszerűen együtt jár – manipulátora). A mozgalmon belüli sajtóirányítói és sajtófelelősi tevékenységének színvonaláról könnyen meggyőződhetünk, ha összevetjük az általa szerkesztett *Szózat* című lap igényességét és kvalitását a többi fajvédő lapéval. Hétvégi irodalmi mellékletét (benne Herczeg Ferenc, Tersánszky Józsi Jenő, Schöpflin Aladár, Ritoók Emma és mások írásaival) még az öskonzervatívok és ösliberálisok is olvasták, ha volt minőségi érzékük. Ez természetesen nem jelenti azt, hogy a lap általános nivója vitán felül állna, a publicisztikai és irodalmi igényesség mellett ugyanis megjelent a lapban az alacsony színvonalú, olykor alpári, útszéli idegenellenesség, s történethamisítás lenne a *Szózatot* filozemita szimpátiákkal gyanúsítani. Ha Szabó Dezső szidni akarta a magyar fajvédők műveletlenségét és kulturális igénytelenségét – amit sok helyütt és sokszor megtett –, mindig a *Szózattal* hozakodott elő, ebben azonban nem volt teljesen igaza, rossz példának sokkal inkább a többi fajvédő lapot kellett volna felhoznia. Mai szemmel olvasva ezeket a lapokat, a *Szózat* oázisnak tűnik a fajvédelmi mozgalom szellemi sivatagában.

²⁷⁶ 1925-ig a Zsilinszky Endre nevet használta. Vitézzé avatásakor (1925. június 21.) vette fel anyja nevét is (Vitéz Bajcsy-Zsilinszky Endre). A vitézi címről 1935. április 7-én – tiltakozásul a választási visszaélésekre – önként lemondott.

Zsilinszky a húszas években tehát egyike volt a vezető fajvédőknek, nézetei, gondolatai, politikai programja nem tért el alapvetően Gömbösétől, Lendvai Istvánétól vagy Eckhardt Tiborétól, pontosabban csak annyiban, amennyiben szükségszerűek egy politikai-szellemi mozgalmon belül az eltérő személyiségjegyekből fakadó, illetve az ideológiai részletkérdésekben fennálló kisebb nézetkülönbségek. Zsilinszky is, mint a fajvédők általában a magyar összeomlás okát alapvetően a magyarság *erkölcsi válságában* látták, így a megoldás módját is elsősorban ott keresték. Míg Lendvai István legfőbb feladatuknak a keresztény-nemzeti ellenforradalom *ethosának* kidolgozását, 'a magyar faj lelkivilágának átgyúrását' tekintette, addig Zsilinszky a 'magyar fajnak megfelelő világnézet' kiépítéséről ábrándozott, s még a harmincas években is arról álmodozott, hogy 'kivirágzik nemsokára a magyar fejfa – meglássátok'. „A fajvédő program – írja 1924-ben a derecskei választópolgárokhoz intézett újévi üzenetében –, bár még nincs megfelelően írásba foglalva minden vonatkozásában és részletében, valójában olyan világnézeti széles horizontba foglalt nacionalista politikai rendszer, melynek erős gyökérzete mélyen lenyúlik a magyar faj és nemzet kiirthatatlan életösztöneibe, de épp oly erővel fogódzik bele az európai és a magyar történelem tényeibe és tanulságaiba, s az élet talajától el nem szakadó reális társadalmi bölcsélet eszméibe is. A fajvédő program a még csak álmainkban és akarat elhatározásunkban élő új Magyarország élettartalma, a magyar nemzet világtörténelmi rendeltetésének új rendszerbe foglalása.”²⁷⁷ Ennél pontosabban és mélyebben talán senki sem fogalmazta meg a magyar fajvédelem, mint politikai mozgalom mögött meghúzódó eszmei-szellemi és történetpolitikai célkitűzéseket. Alapvetően ez mozgatja tehát Zsilinszkyt a húszas évektől kezdve: egyrészt megtalálni a magyarság faji, lelki és erkölcsi megújulásának igaz útját, másrészt megvédeni a magyarságot minden belső viszálytól és a megújulást fenyegető mételetől és veszélytől. Számára ez az ethosz, ez a szellem a lényeges, a politikai programpontok csak másodlagosak, azaz csak annyiban fontosak, amennyiben ennek az ethosznak a megerősítését szolgálják. Az így felfogott igaz fajvédelmi ethosznak nélkülözhetetlen elemei a pacifizmus elvetése, a szociális érzékenység, végül egy határozott faji politika, amely elsősorban elszánt és rendíthetetlen antiszemitizmus jelentett, de nem csak azt. „Nekünk *erősebbnek* kell lennünk – írja – az erő minden formájában, színében és vonatkozásában, mind a körülöttünk élő népeknél, hacsak pusztán életünket is meg akarjuk tartani: erősebbeknek mindenekfölött erkölcsben, de testben és szellemben is. Önzetlenségben és önfeláldozásban, akaratban és munkában, fegyelemben és szervezettségben egyetlen magyar ököllé kell összefornunk, hogy kivédhessük sorsunk minden csapásait, és hogy lassan *békés* munkával, ha lehet, és *harccal*, ha kell, szétfeszítsük a mesterséges határokat és korlátokat, melyek közé bocskoros imperialisták szorítottak bennünket.”²⁷⁸

²⁷⁷ Zsilinszky Endre újévi nyílt levele a derecskei választókerület polgáraihoz. Budapest, 1924, Stádium, 4. p.

²⁷⁸ Zsilinszky Endre: *Militarizmus – pacifizmus*. Budapest, 1920, Stephaneum, 47–48. p.

Zsilinszky Endrét is, mint a többi fajvédőt, a háborús-katonai összeomlás, az 1918–1919-es forradalmak negatív tapasztalatai, a budapesti zsidó és radikális sajtó politikája és stílusa, a trianoni tragédia, valamint Magyarország megoldatlan és valóban feszítő társadalmi feszültségei vitték a fajvédők táborába.²⁷⁹ Mivel az ő katonai egysége nem futva-menekülve, hanem rendezetten, és ami lényeges: a központból visszarendelve érkezett meg Budapestre, benne is az a meggyőződés alakult ki, hogy a háború nem a frontokon dőlt el, hanem a hátszágban, még pedig egy 'pusztító pestis' következtében, amelynek defetizmus és pacifizmus a neve. 1920-ban még úgy látta, hogy Magyarország számára a példakép mindenképpen Németország lehet, a maga militarizmusával, szervezettségével és állami szociálpolitikájával. A pacifizmusról és a militarizmusról tartott előadásában élénk színekkel emlékezik lipcsei diákéveire, amikor is a burschenschaftok és más diák-korporációk által szervezett felvonuláson vett részt. „Szabályszerű masszába fejlődtek fel a Volkshaus előtt – írja. S egyszerre, mint az égzengés csattant fel a hatalmas dal «Es braust ein Ruf wie Donnerhall». Aztán pedig a »Deutschland, Deutschland über alles«. Nem úgy hangzott, mint a mi diáktüntetéseinken szokott, ahol az első sorok elnyújtva kezdik: «Kossuth Lajos azt üzenté», a közepe pedig csak akkor kezd bele, mikor az eleje már a második sornál tart, a vége pedig éppen mást énekel. Ki-ki magának: mert hiszen Magyarországon »szabadság van«. A német diákok roppant tömege, mint egyetlen óriás kórus énekelt és közben ökölbe szorított kézzel verték – egyelőre csak a levegőt.”²⁸⁰ A húszas években, a *Szózat*ban cikkek sorát írta a német helyzetről, s nagy szimpátiával, sőt lelkesedve írt a weimari köztársaságot megdönteni akaró katonai-szélsőjobboldali puccsistákról és összeesküvőkről. S 1925-ben vezércikkben köszöntötte Paul von Hindenburg köztársasági elnökké választását. „A magyar ember legkevésbé azt tudta megérteni a legújabb német politikában – írja –, hogyan képes e nagy nép annyira megtagadni önmagát, múltját és természetes rendeltetését, hogyan képes akkora teret engedni tehetségtelen, közepes, lélekben az örök bismarcki németségől annyira távolálló, sőt fajilag is idegen elemeknek. Megvallhatjuk, fájdalmas csalódás volt számunkra a Kapp-féle nemzeti akció leverése 1920 márciusában, majd a Hitlerék emlékezetes kudarcra tavaly; ma mégis azt kell mondanunk: talán jó volt úgy.” Szerinte ugyanis egy katonai diktatúra számára ekkor még nem volt érett a helyzet, s nem volt érett a helyzet arra sem, hogy a köztársaság romjain kiépüljön az új német nemzeti monarchia, s egy erős katonai állam. Majd azzal fejezi be cikkét, hogy a német nép érdekében a magyar fajvédők azt kívánhatják, ne siessék el a dolgot, hiszen Hindenburg biztosíték lehet a lassú, de biztos átmenetre a monarchiához. Végül

²⁷⁹ Jól mutatja a következő idézet, hogy a fajvédők eltávolodásában a demokratikus értékektől milyen szerepet játszott a trianoni döntés: „Szabadság? Egyenlőség? Demokrácia? Pacifizmus? Világbéke? Mi most nem érünk rá e százzötű szavakkal játszani: számunkra éppen a tizenkettedik órában egyszerűsítette le az életet gyászos végzetünk. Élni akarunk. Magyarok akarunk lenni. Férfiak. Katonák.” Zsilinszky Endre: Halálós ítélet? *Szózat*, 1925. jan. 22. 1. p.

²⁸⁰ Zsilinszky: *Militarizmus...* I. m. 30–31. p.

arról értekeznek, hogy Magyarország, de különösen a fajvédő mozgalom Hindenburg Németországgal sokkal könnyebben meg fogja érteni magát.²⁸¹

Zsilinszky tehát a húszas években Németországot *példaképnek* tekintette, s határozottan úgy látta Magyarországnak követni kellene a német példát. Párhuzamot látott abban is, hogy míg Németországban Hindenburg, Magyarországon Horthy jelenti az erős kezét, az erős embert.²⁸² S cikkek sorában értekezett arról, hogy a Szent Koronához való visszatérés, amelyet nélkülözhetetlennek, s egyben szükségszerűnek tartott csak erős, akcióképes államfői hatalommal valósítható meg.²⁸³ Zsilinszky tehát – a fajvédők többségéhez hasonlóan – a szabad királyválasztók táborába tartozott, de szükségesnek látott egy átmeneti időt, főleg amiatt, hogy a magyarság visszanyerje erejét, s addig nem tartotta időszerűnek a királykérdés felvetését, addig – mint mondja – ’nem tartjuk szükségesnek a mi begöngyölt zászlónk kibontását’.²⁸⁴

De Zsilinszky példaképnek tekintette Németországot a katonai szellem és a militarizmus szempontjából is. A fentiekben idézett pacifizmusról és militarizmusról tartott előadásában arról beszélt, hogy a militarista szellem az első világháború előtt áthatotta az egész német társadalmat a hadseregtől a gyárosokig, a parasztoktól a kisiparosokig, a hivatalnokoktól a munkásokig, s ennek győzedelmeskedni kellett volna. S szerinte így is történt volna, ha a hátszágban nem harapódzott volna el az a propaganda, amely a pacifizmust, a demokráciát, a világbékét és a népek önrendelkezését hirdette. S ezt a propagandát Németországban és a Monarchiában egyaránt kívülről, az antant hatalmak is szították, miközben Clemenceau otthon ’vaskézzel verte le a defetizmus csíráját is’, s Anglia az ’imperializmus sárkányölő lovagja’ szerepében tetszelgett. De volt még valami, ami a német példában Zsilinszky vonzónak talált, s ez nem volt más, mint az erőteljes állami szociálpolitika: „Ez a sokat rágalmazott katonai állam a német munkást a világ legszabadabb, legműveltebb, legjobban védett munkásává tette, s ez a katonai állam a legemberebbé emelte az embert a földkerekségen. Sehol a tőke kapzsiságával és vérszívásával, az uzsorával, a gazdasági élet sokféle kizsákmányolásával, a közélet korrupciójával olyan kurtán és olyan intézményesen el nem bántak, mint a militarista Németországban. Ott volt munkásvédelem, gyermek- és nővédelem is a legtökéletesebben, de higiénia is, közigazgatás is.”²⁸⁵ S nekünk, magyaroknak is – mint mondja – ezt a militarista államot kellett volna követnünk, hiszen Magyarország számára egyes egyedül a katonás szellem, a militarista berendezkedés adná meg az

²⁸¹ Zsilinszky Endre: Hindenburg. *Szózat*, 1925. ápr. 28. 1. p. a német ellenforradalmi mozgolódások megítéléséhez lásd még uő: A német ellenforradalom. *Szózat*, 1920. márc. 23. 1. p.

²⁸² Horthy megítéléséhez lásd Zsilinszky Endre: Horthy és senki más! *Szózat*, 1920. febr. 14. 1. p. Több, mint feltűnő, hogy Bajcsy-Zsilinszky Horthyt később se bírálta nyilvánosan, s lojalitását végig megőrizte iránta.

²⁸³ Lásd erről Zsilinszky Endre: Szent Korona. *Szózat*, 1920. febr. 28. 1. p.

²⁸⁴ Vitéz Bajcsy-Zsilinszky Endre: Legitimista seregszemle. *Szózat*, 1925. jún. 24. 1. p. A legitimizmus megítéléséhez lásd még Az utolsó lázadás (*Szózat*, 1921. okt. 25. 1. p.) és Egy táborba (*Szózat*, 1922. jan. 26. 1–2. p.) című cikkeket.

²⁸⁵ Uo. 35–36. p.

életlehetőséget, amelyre egyébiránt történelmi tradícióink is determinálnak. Ezzel szemben nálunk az antant által is szított, végzetes hatású pacifista propaganda teljes diadalt aratott, pedig nem sokáig kellett volna még kitartanunk, hogy tisztességes békét kapjunk. S ha az akkor még milliós hadsereget nem fertőzi meg 'Károlyi Mihály, Diner József, Schwimmer Róza, Hatvany Lajos, Pogány József és a többi héber próféta' defetizmusa, világbéke-eszméje és pacifizmusa, akkor 'egyetlen bocskoros láb át nem lépett volna ezeréves határainkon'. S míg Magyarországon a 'Nem akarok több katonát látni' jelszót hirdette egy 'hirtelen felcseperedett fajankó', addig a környező népek könyörtelenül fegyverkeztek ellenünk, és készültek a leszámolásra. A defetizmus végső okát Zsilinszky tehát a zsidó vezetésű polgári radikalizmusban és a szociáldemokráciában, mint szellemi és politikai mozgalmakban találta meg. „Annak a romboló pacifizmusnak – írja –, mely végül is a károlyista és a bolsevista vérbajban ütött ki, csírája a zsidó polgári radikalizmus volt. A Jászi Oszkárék, Szende Pálék, Hatvany Lajosék, Kunfi Zsigmondék *nemzetietlen* radikalizmusa, Galilei Köre, szabadkőművespáholyai, s a furcsa, sok kulacsos radikális világnézet sajtója, melynek egyik legtipikusabb képviselője, Biró Lajos, a «Világ» hasábjain egy héttel hamarabb hódolt be a Leninék bolsevizmusának, mint maga a szociáldemokrácia.”²⁸⁶ Zsilinszky ekkor úgy vélte, hogy nem magával a szocializmussal van a baj, hanem azzal, ha ez az eszme nem a nemzeti érdekeknek rendelődik alá, hanem nemzetellenes vonalat képvisel, s meg volt arról győződve, hogy Magyarországon pontosan ez történt.

Mindezekből logikusan következik, hogy Zsilinszky számára a legfontosabb feladat a sajtó megtisztítása és teljes átalakítása volt a fentiek szellemében. De miért kapott a sajtó ilyen kitüntetett figyelmet gondolkodásában? Ennek igen egyszerű oka volt. Úgy látta ugyanis, hogy Magyarországon a kultúra és a társadalom elmaradottsága miatt a sajtónak kell pótolnia azt, amit nyugaton a modern közgazdasági, közoktatási és szociális intézményei ellátnak. Másodsor, nálunk – mint mondja – az átlagemberek nem olvasnak könyvet, 'foglalkozásuk legszűkebbre szabott keretein kívül komoly szakkérdésekkel, közgazdasági és egyéb részletproblémákkal nem szeretnek bíbelődni', következésképpen mindenfajta ilyen jellegű ismereteiket a sajtóból szerzik be. Harmadrészt a magyarok döntő többségének ízlése, érdeklődése és képzettsége rendkívüli módon felszínes, ezért az általánosságok szintjén megfogalmazott kijelentések és jelszavak elégítik ki leginkább az igényeiket, s ezt elsősorban a sajtó biztosítja. Mindezen okok következtében a magyar sajtónak a világháború előtt rendkívül fontos szerepe lett volna a magyar nép nevelésében és képzésében, ehelyett azonban a nép szellemi lezüllesztésben jeleskedett.

Zsilinszky szerint tehát az óhajtott magyar nemzeti és faji reneszánsz nem következhet be a hazai – és különösképpen a budapesti – sajtóviszonyok radikális átalakítása nélkül. Radikális reformon azt értette, hogy nem elégséges új rendeletekkel szabályozni a sajtót, hanem annak szellemét is gyökeresen meg kell változtatni, hiszen igazán és tartósan csak

---

²⁸⁶ Uo. 41. p.

akkor alakulhat át, ha a magyar lapokba 'új lélek költözik'. Úgy látta, hogy a magyar sajtó szelleme, nem a magyar faj faji géniuszából, erényeiből és bűneiből nőtt ki, hanem idegen szellemiség kerítette hatalmába. De mit is jelentett számára ez az új lélek? Mindenekelőtt a tagadó, negativista hozzáállás totális elvetését. „Ez a sajtó – írja – a magyar nép lelkivilágából csak az iránt érdeklődött, ami abban rossz, csak arra épített, ami benne elvetendő és kiirtandó lett volna: a magyar tömegléleknek nem az erőivel kalkulált, hanem a repedéseivel, és gondja volt rá, hogy ezek a repedések minél jobban kimélyüljenek és kiszélesbedjenek. Ez a sajtó érzéki narkotikumokkal bódította el olvasóit, hogy kedvére vájkálhasson piszkos kezekkel a szegény magyar nemzet sebeiben, és háborítatlanul végezhesse mindazt az operatív beavatkozást a magyar nemzet élő testén, amire profitja és hatalma érdekében szüksége volt”²⁸⁷ Zsilinszky, amikor a Rákosi Jenő irányította *Budapesti Hírlapot* dicséri, negatív formában elmondja mindazt, amiért ő vétkesnek és felelősnek tartja a sajtó nagy részét a bekövetkezett tragédiáért. „A *Budapesti Hírlap* – írja – egy percig sem hirdette a Károlyi–Jászi-féle átkozott lemondás politikáját Magyarországnak 'legalább' gazdasági együvé tartozóságáról, sem a Jászi–Károlyi–Kunfi-féle gyászos eredményű pacifizmust és antimilitarizmust. A *Budapesti Hírlap* nem ujjongott a 'végre elnyert nemzeti szabadságon' és 'függetlenségen', mikor Magyarország kétharmad részére idegenek tették bocskoros lábukat, és nem kurjongatott a Kunfi Zsigmondokkal, Pogány Józsefekkel az ezeréves magyar történelemnek utcai söpredék által rendezett korai halotti torán; a győztes antant előtt való hízélgésből és tolakodásból nem csinált külpolitikai rendszert; nem segített a magyar nép ellenségeinek a magyar nemzet elrágalmazásában; nem segített a csöcseléknek a szerencsétlen német nép káromlásában, nem tekintette nemzeti vívmánynak Mackensen tábornagy gyalázatos elfogatását; [...] nem üzött hőskultuszt katonaszökevényekből, a háború bujkáló gyáváiból; nem hirdette becstelen öngyalázkodással, hogy ezer éve kínozzuk ebben az országban a másnyelvűeket, holott jórészt éppen a magyar sajtó korábbi tapintatlan és türelmetlen álsovinizmusa idegenítette el tőlünk nem magyar nyelvű honfitársainkat, és nem készítette a lelki és politikai talajt a Kunfi Zsigmondok, Kun Bélák, Szamuely Tiborok, Rabinovics Józsefek, a Kohn-Kerekesek és Korvin-Kleinék rémuralma számára.”²⁸⁸ Hogy ez a helyzet a magyar sajtóban előállhatott Zsilinszky három fő okot sorol fel: a sajtó kapitalizálódását, még pedig a kapitalizmusnak eltorzult és elfajult magyar változatának megvalósulását (az ország lakosságának túlnyomó többsége csak asszisztált, de nem vett részt az iparosodásban; a spekulánsok dominálták a folyamatokat; kialakult egy förtelmes és gyökértelen vagyonarisztokrácia; a túlhajtott liberalizmus eltüntette a fékek rendszerét), a zsidóságnak a sajtóban elért túlsúlyát (a zsidó újságírókból hiányzott a felelősségérzet; zsidó exkluzivitás alakult ki a sajtó területén; destruktív irányba vitték a dolgokat), s

---

²⁸⁷ Zsilinszky Endre: *Nemzeti újjászületés és sajtó*. Budapest, 1920, Táltos, 11. p.

²⁸⁸ Uo. 13–14. p.

végül a magyar faj bűneit, gyarlóságait és mulasztásait (a formakultusz uralma; közgazdasági és szociális tudatlanság és érzéketlenség; álsovinizmus).

De mit javasol a sajtó megrendszabályozása és rendbetétele érdekében? Mindenekelőtt hathatós állami beavatkozást és társadalmi akciók sorozatát, másodsorban a sajtó területén kialakult zsidó túlsúly 'minden eszközzel való megtörését', végül a sajtóvállalatok 'közvetlen megrendszabályozását és állandó kordában tartását'. Társadalmi akció alatt a nemzeti-keresztény sajtó megteremtését (és erőteljes állami támogatását), valamint a gazdasági-pénzügyi szervezetek, bankok és pénzintézetek gondolkodásának és segélyezési politikájának megváltozását érti. Egy statisztikát közöl, miszerint a szász pénzintézetek az első világháború előtt tiszta nyereségük 20 százalékát fordították közcélra, főleg kultúrára, addig a magyar intézményeknél ez az arány másfél százalék.²⁸⁹ Bár Zsilinszky azt is hosszasan fejtegeti, hogy miért kell a hazai zsidóságot adminisztratív eszközökkel is korlátozni (mindenre kiterjedő numerus clausus, a további zsidó bevándorlás megakadályozása, a galiciánerek kitoloncolása), de végkövetkeztetése mégis az, hogy minden erőfeszítés hiábavaló, ha az új irány 'le nem száll a magyar lélek legmélyére', s nem történik meg a 'magyar faj lelki világának az átgyúrása'. Az adminisztratív eszközökről maga is belátja, hogy azok csak segédeszközök, de elvileg azzal indokolja használatukat, hogy az élethez való jog minden mást felülír. „Ez mankó – fogják egyesek gúnyosan sziszegni, 'mankó a gyöngék számára'. Valóban az. Mankó. De még mankót is inkább adjunk a magyar faj hóna alá, mintsem végképp elpusztuljon.”²⁹⁰ Összegezve azt mondhatjuk, hogy a fajvédő Zsilinszky ekkor még az 'élet törvényét', az 'arányosság helyreállítását' erősebb érvek és késztetésnek érezte, mint a polgári jogegyenlőség és a jogbiztonság intézményét, ezért – eléggé nagyvonalúan – eltekintett ez utóbbiak figyelembe vételétől, s az adminisztratív korlátozásban semmi kivetnivalót nem talált.

A húszas évek elején Zsilinszky úgy látta, hogy különbséget kell tenni tudományos és politikai fajvédelem között. A tudományos fajvédelem célja annak megállapítása, hogy a magyarság történelme során mennyire keveredett más fajokkal, s ezt a *tudományos fajvédelmet* – szerinte alapvetően helyes úton járva – Méhely Lajos képviseli és gyakorolja.²⁹¹ A *politikai fajvédelem* azonban a magyar fajt a tudományos fajfogalomnál tágabban határozza meg, s Zsilinszky inkább ezt tartja lényegesnek.²⁹² Az így értelmezett

---

²⁸⁹ Az adatokat lásd uo. 58. p.

²⁹⁰ Uo. 77–78. p.

²⁹¹ Zsilinszky Endre: Fajvédelem a gyakorlati politikában. *A Cél*, 1923. 310–313. p. Nem tudjuk mennyire volt ez meggyőződésből fakadó kijelentés, vagy csak egyszerűen a lap főszerkesztője iránt gesztus. De Bajcsy-Zsilinszky egyrészt a későbbiekben nem hivatkozott Méhelyre, s gondolkodásában a biológiai fajfogalom nem játszik szerepet, másrészt a cikk egész gondolatmenete ellentmond Méhely eszméinek. Így minden bizonnyal inkább gesztusról van szó ebben az esetben.

²⁹² Méhely, *A Cél* főszerkesztője Zsilinszky ezen gondolatához egy lábjegyzetet fűzött, amelyben azt fejtegeti, hogy a tudományos és a politikai fajfogalom között nem lehet eltérés, azaz vitatja a cikkben kifejtett gondolatok igazságtartalmát. Uo. 311. p.

fajvédelemnek kettős célja van: egyrészt a faj körülhatárolása, másrészt a magyar faj értékeinek megőrzése és átörökítése a jövőre. A politikai fajvédelemnek Zsilinszky szerint szakítania kell azzal a felfogással, amelyet a liberálisok dolgoztak ki, s amely szerint magyar az, aki elsajátította a magyar nyelvet, és magyarnak vallja magát. Ennek következtében egy prozelita álmagyarság, egy látszat-magyarság jött létre, s Zsilinszky nem hagy kétséget a felől, kit is tart ő álmagyarnak. Elsősorban a zsidóságot, amely szerinte „fajilag a legtávolabb áll az eredeti fajmagyarságtól a körülöttünk élő népek közül, s amely a testi-lelki tulajdonságaiban a legkevésbé keveredik más fajjal, tehát a magyarsággal is, s külsőleges okoknál és életrevalóságánál fogva jóval nagyobb tömegekben vétetett fel a közvélemény szerint a magyar faj kereteibe, mint a magyar fajjal való összeolvadásra sokkal alkalmasabb árja nemzetiségek”.²⁹³ Zsilinszky szerint is nagyon fontos, hogy a magyarság számban növekedjék, ez azonban nem történhet meg *prozeliták gyártása* útján. A liberális – és szerinte túlságosan tág – nemzetfogalom ideje lejárt, s a nemzet helyébe a fajt kell helyezni. A liberálisokkal szemben tehát úgy látta, hogy a nemzetnél egy szűkebb és szorosabb fajfogalomra van szükség, s a magyar fajba csak azokat lehet felvenni, akik „gondolkodásukkal, érzületükkel, faji öntudatukkal, testi-lelki mivoltukkal, ösztöneikkel egyek és elválaszthatatlanok tudnak lenni a magyarsággal”.²⁹⁴ Zsilinszky szerint a zsidóság döntő többségére ez nem áll, mivel a zsidók csak kivételes esetben tudnak elszakadni zsidó fajiságuktól. Szerinte lehetnek jó magyar állampolgárok, de a ’magyar faj kereteiben helyet nem foglalhatnak’.

A magyar fajvédelemnek további feladata, hogy az így megtisztított magyar faj visszataláljon önmagához, önmaga értékeihez, azaz ismét úr legyen saját országában. Zsilinszky tehát úgy gondolta, hogy van a magyarságnak valami – nehezen meghatározható – *eredeti faji jellege és öntudata*, amely inkább szellemi-történelmi, mintsem biológiai, s amely a magyarság ’nagy tulajdonságait, erényeit és erőit’ jelenti. S szerinte az irodalomnak, a tudománynak, a kultúrának, de magának a politikának is minden elképzelhető eszközzel ezt az eredeti faji jelleget kellene erősítenie. Megszállottan hitt abban, hogy van bennünk valami ’ősi jó’, valami ’őserő és ősi faji csíra’, amely elválaszt bennünket a ’levantei szellemű szennyes kelettől’, de elválaszt bennünket az északi népektől is. S nekünk egyrészt meg kell találni magunkban ezt az ősi valamit, sőt nem elég megtalálni, hanem azt tovább is kell fejleszteni, másrészt – közelebből meg nem határozott módon – faji szempontból közelednünk kell az északi, elsősorban a német és a finn népekhez.²⁹⁵ Ezt a mélyen rejtőző faji jelleget, a ’magyar ember eredeti világnézetét’ kell erkölcsi (becsület, bátorság, nyíltság, puritánság, férfias helytállás, hősiesség, a kötelesség eszméjének elterjesztése, önzetlenség, önfegyelem, önfeláldozás stb.), és hatalmi téren (erős állam, militarizmus, pacifizmus-ellenesség,) megerősíteni. Végül, mindennek következtében a magyarabb, keresztényibb, egyéni

---

²⁹³ Uo. 311. p.

²⁹⁴ Uo. 312. p.

²⁹⁵ A fejtegetést részletesen lásd Zsilinszky: *Nemzeti újjászületés...* I. m. 98–100. p.

önfeláldozásban és 'faji nagyot akarásban megacélosodott' magyar ember fogja fölépíteni az új Magyarországot.

Bajcsy-Zsilinszky sajtóval kapcsolatos nézeteinek és terveinek vázolója során, valamint a magyarság faji megerősítése kapcsán tehát folyamatosan vissza-visszatért a hazai zsidóság problémájához. De mi volt szerinte az az alapvető veszély, amelyet a zsidóság jelentett Magyarország számára? A fő problémát egyrészt az aránytalan társadalmi eloszlásban látta, tehát abban, hogy a hazai zsidóság nem arányosan oszlik el a magyar társadalom egyes rétegeiben. S éppen azokban az állami és társadalmi 'életszervekben' jutottak aránytalanul nagyobb szerephez, amelyek a magyar jövő szempontjából a legfontosabbak. Másrészt, hogy az 5 százalékot kitevő kisebbség a saját erkölcsét teszi uralkodóvá a tehetetlen 95 százalékot képviselő többséggel szemben. Fel nem tudja fogni, hogy ezt az alapvető összefüggést miért nem érti meg a hazai zsidóság, s miért értelmezi ezt a *jogos védekezést* folyvást antiszemitizmusnak, hiszen – mint mondja – az ellen is méltán tiltakozna a társadalom többsége, ha példának okáért ugyanezt a meghatározó szerepet például az erdélyi székelység foglalná el. „A zsidó túlsúly megtörése – írja – azonban korántsem jelent merev, ellenséges állásfoglalást a hazafias és tisztességes zsidósággal szemben. Nem jelent zsidógyűlöletet, annál kevésbé zsidóüldözést. Csupán önvédelmet!”²⁹⁶ Bajcsy-Zsilinszky számára tehát a magyar fajvédelem kettős jelentéssel bír, egyrészt jelentette a faji tradíciókra alapozott önépítkezést, s másodsorban a fentiek szerint értelmezett és jogosnak tartott önvédelmet. Nem érti továbbá, hogy ellenfelei miért nem fogják fel, hogy az így kialakult aránytalanság a magyar fajt már egyenesen létében fenyegeti. 1927-ben *A magyar Ady* című cikkében tömören úgy fogalmazza meg nemzedéke zsidósággal kapcsolatos hitvallását, hogy „mi vívjuk a magyar faj csendes és mégis véres polgárháborúját a zsidó kapitalizmus, a zsidó liberoradikalizmus és a zsidó szociálkommunizmus ellen”.²⁹⁷ A húszas évek elején tehát úgy látta, hogy a magyarországi zsidóság asszimilációja alapvetően kudarcba fulladt, s csak nagyon keveseknek sikerült valóban magyarrá válni. Ugyanakkor úgy vélekedett, hogy nem elég a zsidóságot 'helyére tenni', ennél többre van szükség, nevezetesen, a magyar fajt megerősítő átfogó lelki, társadalmi és nemzeti reformprogramok sorozatára, mindenekelőtt a magyar parasztság sorsának rendezésére.

Bajcsy-Zsilinszky ideológiai konstrukciójában és antiszemita vélekedésében – hasonlóan más fajvédőkhöz – a történeti tapasztalatok (háború, s főképp az azt követő forradalmak), valamint a polgári radikalizmus és a szociáldemokrácia propagandájának teljes elutasítása mellett nagy szerepet játszott a *szociális igazságtalanságok* elleni küzdelem is. A szociális indíttatású antiszemitizmus ('die Judenfrage ist eine soziale Frage') kétségkívül a fajvédők egyik jellemvonásává vált. A fajvédők, s köztük Bajcsy-Zsilinszky a parasztok és az ipari munkások legtöbbször valóban kétségbeejtő helyzete láttán

---

296 Uo. 68. p.

297 Bajcsy-Zsilinszky Endre: *A magyar Ady. Magyarság*, 1927. jún. 26. 2. p.

ígyekeztek e társadalmi rétegek érdekeit is képviselni, gazdasági-társadalmi helyzetükön változtatni, illetve a szociális átalakulás szükségességére felhívni a politizáló közvélemény figyelmét. A fajvédő politikusok és ideológusok döntő többsége – szemben az általánosan elterjedt nézetekkel – nem egyfajta *úri fasizmust* hirdetett, bár kétségtelen, hogy a középbirtokosok, általában a középosztály érdekeit is erőteljesen képviselték, de túlmentek egy tisztán középosztályi politizáláson, és semmi okunk megkérdőjelezni őszinteségüket, hogy ők az alsóbb néposztályok, különösen a parasztság helyzetén is változtatni kívántak. A paraszt-problematika, annak mind faji, mind pedig szociális vonatkozása őket valóban mélyen izgatta, s politikai nézeteik egyik legmarkánsabb jegyévé vált. A faji-nemzeti egység ideológiai elvének elsődlegessége nem is tette lehetővé számukra, hogy más utat kövessenek. Természetesen ez az egység illuzórikus volt, s sokan a fajvédők közül csak álcának, vagy éppenséggel a zsidósággal szemben kijátszható kártyának használták a parasztságot, míg mások a földbirtok-rendezést a legminimálisabbra szerették volna korlátozni. De nem mindenki, s erre éppenséggel Bajcsy-Zsilinszky a legjobb példa, aki már 1917-ben az orosz fronton a magyar paraszt megmentésének módozatain és egy lehetséges földreform tervein töpreng.

Azt a fentiekben láttuk, hogy milyen célok és értékek mentén kezdett el gondolkodni a szociális ügyekről, de arról még nem beszéltünk, hogy melyek voltak azok a szociális problémák, amelyek Bajcsy-Zsilinszkyt leginkább izgatták. Alapvetően két kérdést tekintett meghatározónak és létfontosságúnak a magyar faji politika szempontjából: a parasztság földhöz juttatását, valamint szociális helyzetének radikális megjavítását, továbbá a magyar munkásság nemzeti érzelművé tételét, és ugyancsak társadalmi-anyagi állapotának megváltoztatását. A húszas évekbeli földreform-elképzeléseiről legtöbbit – *Szózat*-beli cikkei mellett – egy parlamenti felszólásából tudhatunk meg.²⁹⁸ Zsilinszky ebben a felszólalásában azt fejtegeti, hogy a földreform elsősorban nem jogi probléma, hanem szociális kérdés. A birtokeloszlás Magyarországon a legegészségtelegebb az egész kontinensen (5 978 596 hold nagybirtok szemben 7 474 287 hold kisbirtokkal), tehát a teljes mezőgazdasági terület több mint 31 százaléka nagybirtok, szemben például Németországgal, ahol ez az arány 8 százalék. Ennek következtében a birtokreform – mint mondja – egy olyan kategorikus imperativus, amelyet minden körülmények között meg kell valósítani, azaz a gazdasági, jogi érvek és bizonyos társadalmi csoportok érzékenysége csak másodlagos ebben a kérdésben. A problémát az okozza, hogy nem lehet a régi birtokosokat teljesen kárpótolni, hiszen erre a magyar államnak nincs elég pénze, de nem lehet az új birtokosokra sem terhelni ennek költségeit, mert akkor semmi sem lesz a földreformból. Ennek következtében a kormány által beterjesztett földreformot, az ún. Nagyatádi Szabó-féle kompromisszumos törvénytervezetet ekkor még alapvetően jónak és megvalósíthatónak tartotta, s csak kisebb módosításokat javasolt benne (a 3000 holdig terjedő középbirtokok fokozottabb védelme, erőteljesebb telepítési

---

298 Zsilinszky Endre 1923. december 13-án elmondott beszéde. *Az 1922. évi június 16-ára hirdetett Nemzetgyűlés naplója*. XVIII. köt. Budapest, 1923. Athenaeum, 22–28. p.

program, a háború alatt megszerzett zsidó birtokok elvétele). Zsilinszky tehát ekkor még egy mérsékelt földreformot preferált, és/vagy megbékélt kormányzópartiságából fakadó helyzetével. A földreform megvalósításakor két szempontot kívánt egyszerre érvényesíteni, egy szociálisat és egy faji-nemzetit. A nagybirtokot ugyanis ekkor még faji-nemzeti szempontból védelmezte, mondván, hogy csak a nagybirtok segítségével tudunk 'megküzdeni a merkantil- és bankokrata erővel'. „Össze kell hozni – mondja – és egyesíteni kell a kisbirtokot, a nagybirtokot és a középbirtokot, és egyesített erővel kell szembefordítani azzal a bankokráciával, amely éppúgy ellensége önöknek, mint nekünk.”²⁹⁹

Az évtized elején – Gömböshöz, Kozma Miklóshoz és Eckhardthoz hasonlóan – még úgy látta, hogy az általa megálmodott és elképzelt faji-nemzeti-keresztény Magyarországot és a fajvédelem gondolatát leginkább a Bethlen általa irányított és vezetett egyesült pártban tudja megvalósítani és sikerre vezetni. 1923–1924-re – Gömböshöz és Eckhardthoz hasonlóan, de Kozmával ellentétben – megérett benne az a gondolat, hogy Bethlennek és kormányának esze ágában sincs megvalósítani az általa elképzelt *új Magyarországot*. „Meddő volt ez a négy esztendő – írja 1924-ben a derecskei polgároknak – annyiban, hogy a sok helyes és üdvös kezdeményezésnek elmaradt a logikus folytatása, hogy a sok felmerült életrevaló tervnek elmaradt a megvalósítása, hogy üdvös törvényeknek elmaradt a komoly végrehajtása.”³⁰⁰ Melyek voltak az általa leginkább hiányolt döntések és programok? Mindenekelőtt a fölosztás és – tágabban – az agrárprogram elsikkasztása, amelyet a kormányzat szerinte csak agitációs célok miatt támogatott, de azt megvalósítani nem tudta, de nem is akarta. Másodszor Zsilinszkynek az sem nyerte meg a tetszését, hogy bár Bethlen látszatra betartotta az alkotmányos formákat, gyakorlatilag mégis egyszemélyi vezetést honosított meg, azaz az történt a pártban, amit ő akart. De nem is a vezető szereppel van a baj szerinte, hiszen a fajvédők régen vártak egy vezérre, hanem a tartalommal: visszaállította a 'régi dohos álparlamentarizmust', továbbra is favorizálta az idegen kézben lévő nagytőkét, hagyta pusztulni a keresztény középosztályt, végül nem akadályozta meg a 'magyar föld minden rendű és rangú népének a kiszolgáltatottságát', s alávetését a 'szemérmetlen zsidó tőkeérdeknek'. Bár elismeri Bethlen kiváló szellemi, taktikai érzékét és gyakorlatias politikáját, de hiányolja belőle az elhivatottságot és az elemi erejű intuíciót. A konszolidáció szerinte silány jelszó, mert éppenséggel nem erre, hanem nagyarányú, tervszerű és átfogó reformpolitikára lett volna szükség. Mindezen indokok lapján ő – mint mondja – inkább az egységes pártból kiváló fajvédőkkel tart, mivel az országnak fajvédő kultúrpolitikára (nacionalista iskolapolitika és nevelés, keresztény és hazafias szellemű, anyagilag megbecsült tanári kar, nemzeti jellemnevelés, népművelés, a szakiskolák szaporítása, falusi és tanyai iskolák rendszerének kiépítése, katonás szellemű bajtársi nevelés, a diákszervezetek faji és keresztény alapokra helyezése, internátusok építése, a testnevelés előtérbe állítása), fajvédő

²⁹⁹ Uo. 28. p.

³⁰⁰ Zsilinszky Endre újévi nyílt levele a derecskei választókerület polgáraihoz... I. m. 3. p.

gazdaságpolitikára (a keresztény magyarság gazdasági megerősítése, az agrárérdekek előtérbe helyezése, földosztás és a zsidó birtokok elvétele, telepítés, állami beavatkozás a gazdasági folyamatokba, országos hitelhálózat létrehozása, az Országos Központi Hitelszövetkezet és a Hangya megerősítése, a nagybankok alárendelése az agrárérdekeknek, általános hitel- és adóvalorizáció), fajvédő szociálpolitikára (politikamentes szakszervezetek támogatása, teljes munkásbiztosítás, lakáshelyzet megoldása), és végül fajvédő külpolitikára van szüksége. Ez utóbbi a nemzeti önzés politikáját jelenti számára, azaz a nemzeti érdek mindenekfölöttiségét, továbbá az izolációból való kitörést (az olasz kapcsolatok erősítését konkrétan is megnevezi), végül a magyar érdekek megvédését a kisantanttal szemben, de – jegyzi meg – ez nem jelenthet agresszivitást ezekkel az országokkal szemben. Hamarosan azonban ő is megtapasztalta, hogy mit is jelentett ellenzékiné lenni az alkotmányos, de egypólusú magyar politikai rendszerben. 1926-ban, amikor is megbukott az országgyűlési választások alkalmával választókerületében Derecskén, s a kormánypárti jelölt, Pekár Gyula felhasznált vele szemben minden eszközt, ami a rendelkezésére állt, csalást, megvesztegetést és megfélemlítést. A választások után mégis azt írta, hogy a választás erőszakosságára a válasz csakis a legnagyobb fajvédő aktivitás lehet, s vele és Eckhardt Tiborral „úgy bántak apró vidéki kortespribékek, mintha a nemzet ellenségei volnánk.”³⁰¹

A következő fontos kérdés Bajcsy-Zsilinszky életművével kapcsolatban témánk szempontjából, hogy ez a szilárd és zárt rendszerként működő fajvédő ideológia mennyiben változott meg a harmincas–negyvenes években? Magyarul: mennyiben igaz az a széles körben terjesztett történeti megközelítés, amely szerint Bajcsy-Zsilinszky ’revidiálta nézeteit’, feladta fajvédő eszméit’, ’szakított Gömbössel és a fajvédőkkel’, ’feladta és megbánta antiszemita nézeteit’, ’fokozatosan közeledett a baloldalhoz és a kommunistákhoz’? Talán a leghelyesebb, ha követve az eddig alkalmazott metodikát, csak és kizárólag az írásaihoz, beszédeihez, leveleihez, illetve azokhoz a pártprogramokhoz fordulunk, amelyek valamilyen szinten hozzá köthetők. A változást alkalmasint három metszetben érdemes vizsgálni: a külpolitika, s különösen a Németországhoz való viszony, a zsidókérdés, végül a szociális ügyek, különösen az agrárkérdés vonatkozásában.

A külpolitika vonatkozásában mindenképp azt kell megállapítanunk, hogy bár részleteiben, a két világháború közötti politikai változások hatására részletkérdésekben, szövetségkeresésekben Bajcsy-Zsilinszky sokszor és sokat változtatott a részleteken, nézeteinek fundamentumai azonban meglepő állandóságot mutatnak. „Minden igazi magyar nemzeti külpolitika végső célja – írja a Nemzeti Radikális Párt programjában 1931-ben – a történelmi Magyarország helyreállítása és a magyar nemzet dunavölgyi világtörténelmi szerepének visszavívása és biztosítása, amiről az utánunk következő nemzedékek sem mondhatnak le. A lemondás, ha őszinte: történelmi öncsonkítás volna;

³⁰¹ Vitéz Bajcsy-Zsilinszky Endre nyilatkozata. *Magyar Újság*, 1926. dec. 28. 1. p.

és nyilvánvaló átlátszó hazugság, tehát hiábavaló is, ha opportunitás sugallaná.”³⁰² Ezek a pontok lényegében megegyeznek a Fajvédő Párt külpolitikai prioritásaival, s ha ehhez még hozzávesszük a Osztrák-Magyar Monarchia, valamint a Dunai Konföderáció elutasítását, akkor az egyezés majdnem teljes.³⁰³ S ennek a koncepciónak a lényegi magvától a negyvenes évek elején sem tért el, miközben részletkérdésekben, taktikai-politikai elemekben mindig újított, hozzáigazítva ezeket a gyorsan változó politikai-katonai helyzethez.

De ami ennél is fontosabb: Bajcsy-Zsilinszky soha nem mondott le a *magyar birodalmiság* gondolatáról. Itt azonban meg kell állni egy pillanatra, s értelmezni kell az ő – másoktól eltérő – birodalmi gondolkodását. A magyar birodalmi gondolkodásnak ugyanis egy évszázadon keresztül lényegi összetevője volt az a (tév)eszme, hogy a magyarságnak önmaga fenntartásán és az ország működtetésén túl további hivatása is van.³⁰⁴ Nevezetesen az országhatárokon túlmutató organizáló, irányító feladat a közép- és kelet-európai, valamint a balkáni népeket illetően. Ezt a gondolatot Bajcsy-Zsilinszky már részben föladata, ő a magyar birodalmiságot csak a Kárpát-medence vonatkozásában gondolta megtarthatónak és megvalósíthatónak. „Nem adhatjuk fel a szentistváni eszmét s vele a faj fölötti birodalmiság gondolatát – írja 1938-ban egy fontos elvi jelentőségű cikkében –, ami modern szóval kifejezve minden állampolgár egyenlőjogúságát jelenti; de ugyanakkor minden erőnkkel azon kell lennünk, hogy maga a honfoglaló törzsökös magyarság úgy a gazdasági, mint az alkotmányos és szellemi életben elfoglalja a maga természetes többségi pozícióját, s a magyar középosztályban visszaállítsa a magyar faj hegemoniáját.”³⁰⁵ Ebből és más később keletkezett írásából is egyértelműen és vitathatatlanul kiderül, hogy az ő fejében a magyar faj megerősítése és birodalmiság gondolata – ahogy ő szerette megfogalmazni – ’egy tőről fakadnak’, de az is igaz, hogy ekkor, s még inkább a negyvenes évek elején egyre inkább úgy látta, hogy ez csak egy lassú és szerves folyamat végső eredménye lehet, nem idegeníthetjük el ugyanis a nemzetiségeinket, valamint ebben a kérdésben magunk mellé kell állítani az európai közvéleményt, végül – s ezt ő mindig fontosnak tartotta hangsúlyozni –, nem tékozolhatjuk el a ’Rákócziak és Kossuthok hatalmas erkölcsi tőkéjét’. Bajcsy-Zsilinszky tehát az egyik utolsó tagja volt annak a nemzedéknek, akik még *őszintén* hittek a magyarság önmagán túlmutató régiós politikai hivatásában. Ez a történelmi múltra vonatkozóan részben helytálló, de a jelenre és a közelmúltra vonatkoztatva végső fokon pusztító, ostoba és a környező népeket elidegenítő eszme egyre inkább szembekerült a

³⁰² Vitéz Bajcsy-Zsilinszky Endre: A Nemzeti Radikális Párt gazdasági és szociálpolitikai programja és szervezete. Kivonat a teljes pártprogramból. Budapest, 1931, Stádium, 75. p.

³⁰³ A Magyarországra írt 1938-as cikkeiben Bajcsy-Zsilinszky elmondja, hogy a fajvédő párt programját négyen írták: Gömbös (általános politika), Eckhardt Tibor (külpolitika), Ulain Ferenc (zsidókérdés) és ő (agrár- és művelődéspolitikus).

³⁰⁴ Lásd erről részletesen Romsics Ignác: A magyar birodalmi gondolat. In uő: *Múltról a mának. Tanulmányok és esszék a magyar történelemről*. Budapest, 2004, Osiris, 121–159. p.

³⁰⁵ Bajcsy-Zsilinszky Endre: Az én fajvédelmem. *Magyarország*. 1938. ápr. 12.

szomorú valósággal: ez az állítólag nagyra hivatott politikai elit a saját országát is egyre kevésbé volt képes normálisan megszervezni és működtetni. S rövidesen nemhogy másokat vezetett és organizált volna, saját országának önállóságát is hosszú évtizedekre elvesztette. Az álmok és a valóság között tátongó szakadékot persze kortársai közül még Bajcsy-Zsilinszky érzékelt a leginkább, de ettől a birodalmiság gondolattól azonban még ő sem tudott megszabadulni.

A következő kérdés magától adódik: milyen érveket sorol fel Bajcsy-Zsilinszky annak bizonyítására, hogy nekünk ilyen jellegű, önmagunkon túlmutató hivatásunk lenne. Először is származási-faji indokot említi, nevezetesen, hogy a 'hun-török népek' nem ismerik a vallási és a faji gyűlöletet, tehát szerinte a szentistváni állameszmében, a nemzetiségek iránti tolerancia gyakorlatában ez a faji attitűd tükröződött.³⁰⁶ Azt mondja, hogy a magyar sem túlságosan tisztelni, sem túlságosan gyűlölni nem tud más népeket, s ez a tulajdonsága szinte predestinálja az irányító pozícióra.³⁰⁷ Másodszor, történeti érveket sorol fel annak bizonyítására, hogy az államiság, a békés munka föltételeinek megteremtése a Kárpát-medencében ennek a faji gyűlöletet nem ismerő magyarságnak köszönhető. De fontosnak tartja azt is kiemelni, hogy a magyarság 'szabadságra és önkormányzatiságra termett nép', következésképpen nem felsőbbrendűség-tudattal, hanem megértést és toleranciát tanúsítva közeledett nemzetiségeihez. Végül – meglepő módon – a magyarság művészi képességeire és készségeire hivatkozik. A magyarság „érti és mindig is értette a módját, hogy a művészet rangjára emelje politikai, jogalkotó, katonai, egyéni és kollektív teljesítményét. Bulcsú vezér, Szent István, II. Béla, Szent László, Kálmán, Hunyadi János, Mátyás király, Báthori István és Görgey Arthur hadvezetése, az Arany Bulla, Werbőczy Hármaskönyve, benne a Szent Korona eszméje, Báthori István lengyel királysága, Bethlen Gábor erdélyi fejedelemsége, Zrínyi Miklós Áfiuma, Kossuthék 48-as alkotmánymódosító rögtönzése és szabadságharcos kiállása: egy töről fakadt Petőfi, Arany, Ady, Móricz, Bartók és Kodály költészetével. A magyar: a világtörténelem egyik legjellemzőbben művészi népe, szelleme ezért is zárt, mert művészileg egész és szuverén. De ugyanezért egyetemes is: az egész embert hordozó. A maga nyelvén, a maga formáiban az egész emberiséghez szóló.”³⁰⁸ Mindezek alapján nem fogadja el a trianoni békének 'a néprajzi elv túlértékelésén' alapuló döntését, szerinte ugyanis az új Európa kialakításánál a történelmi gondolathoz és a történelmi tapasztalatok 'csaknem csálhatatlan iránytűjéhez' kellene visszatérni.

Bajcsy-Zsilinszky elvi, hosszú távú és alapvetően a magyar függetlenséget középpontban állító politikai elképzelésének a lényege tehát az volt, hogy a magyar birodalmiságot a Kárpát-medence vonatkozásában fenn kell tartani (vissza kell szerezni), s ezen a

---

³⁰⁶ Bajcsy-Zsilinszky Endre: *Német világ Magyarországon*. Budapest, 1937, Korunk Szava, 2. p.

³⁰⁷ Erről való fejtegetését lásd Bajcsy-Zsilinszky Endre: *Helyünk és sorsunk Európában*. Budapest, 1941, Gergely, 298–300. p.

³⁰⁸ Uo. 301. p.

birodalmon belül a magyar fajt minden eszközzel meg kell erősíteni, hogy visszanyerje eredeti hegemon szerepét, mert csak ez az irányító erő egyfelől, s ez a toleráns attitűd másfelől tudja fenntartani a békét és az alkotó munkát. Ezt a stratégia tervet alapjaiban fenyegette a harmincas évektől kezdve a kiépülő német birodalmiság. Ezt a veszélyt – szemben a vak és szűklátókörű magyar politikai elit németbarát részével – Bajcsy-Zsilinszky mindenkinél korábban és jobban érzékelt, s egyike volt azoknak, akik a leghatározottabban ellenezték a németbarátságra alapuló külpolitikát. Ennek a véleménynek a konzekvens képviselője azért is minősül jelentős és bátor tettnek, mert ehhez Bajcsy-Zsilinszkynek fel kellett adnia a fiatal korában kialakult német-csodálatát, különösen a húszas évekbeli – s a fentiekben elemzett – rajongását a német jobboldali és szélsőjobboldali irányzatok iránt, amelyektől akkor még azt várta, hogy utat mutatnak a magyar politikai pártoknak és mozgalmaknak. Másodszor, annak kimondásával, hogy a 'középső Duna-völgyében soha nem volt és soha nem is lesz német világ', Bajcsy-Zsilinszky szembekerült a magyar politikai elit egyre erősödő és izmosodó rétegével, akik éppenséggel a náci Németországtól vártak segítséget, nem érzékelve azt a veszélyt, amelyet a nácizmus jelentett a magyar függetlenség számára. Harmadszor, a fajvédő mozgalmon belül is törést idézett elő ez a kérdés: az egyik oldalon megjelent ugyanis a függetlenségi párti, németellenes, a hazai németiséget, az 'elsvábosodást' veszélyként értelmező – s nem ritkán ellenük faji érveket felvonultató – Szabó Dezső-, Lendvai István-, Bajcsy-Zsilinszky Endre-féle gondolkodás, míg a másik oldalra került a magyar problémák megoldását a németektől váró, vagy enyhébb formában a 'realitásokkal számoló' nézetrendszer, amelyet a régi fajvédők közül Milotay, Héjjas vagy Prónay képviseltek.

Bajcsy-Zsilinszky németellenes érvei világosak és egyértelműek voltak. Először is a magyarság hosszú távú terveit, a Kárpát-medencében elfoglalt természetes hegemoniáját veszélyezteti az egyre erősödő és terjeszkedő német birodalmiság. „Mi magyarok – írja 1937-ben – igenis tartjuk a magunk elsőszülöttségi jogát ezen a területen, s ez a mi évezredek történelmi szerepünk sem többet, sem kevesebbet nem jelent, minthogy idegen birodalmat nem engedünk be erre a területre se keletről, se nyugatról. [...] S e majdnem ezer esztendő alatt semmiféle más néppel nem hadakoztunk annyit, mint a németekkel. Nem azért, mintha gyűlöltük volna őket, hanem azért, mert védelmeztük magunkat. Az ő előnyük és felsőbbségük főleg a nagyobb szám és a haladottabb műveltség ereje volt. A mi ellenállásunk és önvédelmünk pedig azért mindig reális, mert a magyarságot kimagasló, a németekénél sokkal nagyobb politikai és katonai tehetséggel áldotta meg a Teremtő.”³⁰⁹ Másodszor, hamisnak bizonyult szerinte az a külpolitikai elképzelés, hogy a pánszláv törekvésekkel szemben a németeknél kell támaszt keresnünk. Harmadszor, a magyar szellemiség alapvetően eltér a némettől, mert – úgymond – mi originális politikus nemzet vagyunk, mint az angolok, továbbá művésznemzet, mint a franciák,

---

³⁰⁹ Uo. 10. p.

következésképpen nem engedhetjük meg, hogy szellemi-művelődési vonatkozásban alárendelődjünk egy tőlünk idegen kultúrának. Negyedrészt, mivel mi alapvetően szabadságra és önkormányzatra született nép vagyunk, ezért nem tudunk elviselni semmiféle felsőbb politikai-gazdasági hatalmat vagy diktátort a fejünk felett. Nálunk – mint mondja – még a paraszt is úr, s nem szolga. Bajcsy-Zsilinszky úgy látta, hogy a német veszély semmiféle problémát nem okozna, a ’hitleri sugallatot könnyűszerrel verné vissza a magyar nemzeti társadalom’, ha a középosztály nem svábosodott volna el olyan nagymértékben, s ha ezt a középosztályt a ’remek magyar parasztságból’ fel lehetne tölteni, s amely ’egészséges idegekkel és nagyszerű politikai ösztönökkel’ rendelkezik.³¹⁰ Ötödször, mi nem szólhatunk bele egy ország belső dolgaiba, mégis a hitlerizmus általános emberi és politikai törvényekbe ütközik (elsöpréssel fenyegeti az önálló Ausztriát, támogatja a román Vasgárdát, a hazai német kisebbséget szembe fordítja a magyarsággal, az európai művelődést fenntartó kereszténységet üldözi, az északi faj felsőbbrendűségét hirdeti stb.).

A negyvenes évek elejére azonban világossá vált Bajcsy-Zsilinszky számára, hogy önmagunkban nem tudjuk fenntartani a Kárpát-medencei magyar birodalmat, ezért szövetséges után kell nézni, de még ekkor is arról értekezett, hogy az ’eredeti magyar célok nem lehet változtatni’, a magyar állam ’nem adhatja fel évezredes európai hivatását’, s hűnek kell maradni a ’árpádi és szentistváni örökséghez’. Ezt a szövetségest a délszláv népekben találta meg. „Lehetetlennek tartok – írja – minden dunavölgyi kibontakozási tervet, ha annak gerince nem a magyar–délszláv együttműködés.”³¹¹ Bajcsy-Zsilinszky szerint ugyanis Magyarország önmagában a belátható időn belül nem lehet nagyhatalom többé, Jugoszlávia még kevésbé, következésképpen össze kell fogniuk, hogy ’hatalmas és szinte hasonlíthatatlan katonai értékük révén ketten együtt eldönthessék Délkelet-Európa sorsát’. Túl a hatalmi-politikai közös érdeken az összefogás alapját – némileg meglepő módon – Bajcsy-Zsilinszky a magyar népdal kisugárzó erejében találta meg. „Elképzelhető-e – kérdi –, hogy sorsszerű ellenségünk lehessen egy nép, amely ennyire szívébe fogadja a magyar egyéniség legösztönösebb szellemi megnyilatkozását, népdalunkat?”³¹² Ennek következtében Bajcsy-Zsilinszky részt vett Teleki biztatására a magyar–jugoszláv baráti szerződés előkészítésében, s – túl az emberiességi és lelkiismereti szempontokon – ezért érintette őt tragikusan az újvidéki vérengzés ténye.³¹³ A *Helyünk és sorsunk Európában* című, 1941-ben megjelent könyve lényegében egy nagyszabású magyar történelemértelmezés, amelynek fontos pontjai a következők: a kossuthi politikát kellett volna követni; a hanyatlás nem elsősorban

³¹⁰ Részletes kifejtését lásd uo. 13. p.

³¹¹ Bajcsy-Zsilinszky: *Helyünk...* I. m. 8. p.

³¹² Uo. 8. p.

³¹³ Elemi erejű felháborodásáról lásd részletesen: Újvidék és a magyar lelkiismeret. In Tilkovszky Loránt szerk.: *Bajcsy-Zsilinszky. Írások tőle és róla*. Budapest, 1986, Kossuth, 81–98. p. Lásd még uő szerk.: *Bajcsy-Zsilinszky irataiból*. Békéscsaba, 1986, Békés Megyei Tanács Tudományos-Koordinációs Szakbizottsága.

Károlyiék egyébiránt valóban ostoba politikája miatt következett be, hanem az már a múlt század 80-as, 90-es éveiben megkezdődött; a függetlenségi párt politikája, különösen Ugron Gábor politikai zsenialitása és Ady Endre költői megérzései, s nem az ún. reálpolitikusok fejezték ki a századfordulón a magyarság valós igényeit. Bajcsy-Zsilinszky szerint az egész kiegyezési politika elhibázott volt mind céljaiban, mind pedig eszközeiben, s e helyett egy önálló magyar dunai jellegű külpolitikát kellett volna folytatni, emellett a magyar nép belső megerősödésén kellett volna dolgozni, s harmadszor egy nagyvonalú magyar–délszláv kiegyezést kellett volna megkötni, azaz támogatni Horvátország és Szerbia függetlenségét. Ezen hármas célkitűzéssel és politikával a magyarság elérhette volna végső rendeltetését: a szentistváni állameszme fenntartását. „Magyarország és a külön magyar birodalmiság újjáépülése, belső-külső megszilárdulása a kettős monarchia kereteiben könnyen átvehette volna a Lajtán túli részeknek megcsonkulása, összezsugorodása, vagy akár teljes leválása esetén is az egész osztrák-magyar dualizmus szerepét. Hiszen az valójában amúgy is mindig magyar szerep volt.”³¹⁴ Ugyanakkor elveti a Jászi-féle dunai föderalizmus gondolatát, mert Bajcsy-Zsilinszky kitartoán és örökösen ugyanoda jut vissza: a magyarságnak faji, népi, nemzeti és nemzetközi hivatása van: „a mi hivatásunk a világ végéig: örködni, hogy egyik világerő se önthesse el, sem nyugatról kelet felé, sem keletről nyugat felé a Dunavölgyét.”³¹⁵ Összegezve azt mondhatjuk, hogy Bajcsy-Zsilinszky – elsősorban Jacques Bainville geopolitikai írásaira, valamint Ugron Gábor parlamenti felszólalásaira hivatkozva, s elkerülendő, hogy Zwischeneuropa német vagy orosz fennhatóság alá kerüljön – a szentistváni állameszmét javasolta, s ami ezzel szükségszerűen együtt járt: magyar hegemoniával, de délszláv kiegyezéssel. Szerinte a monarchiát csak ezzel a két stratégiai-politikai váltással, nevezetesen a politikai-hatalmi súlypont Budára történő áthelyezésével, valamint a szentistváni állameszme középpontba állításával lehetett volna megmenteni. Ez a koncepció, melyet Bajcsy-Zsilinszky igyekezett történelmi példákkal, II. és IV. Béla politikájával, Mátyás király történelmi szerepének bemutatásával is megerősíteni, nélkülözött – amint erre Szekfű Gyula leveleiben többször is felhívta a figyelmet – mindenfajta realitást.³¹⁶ Bajcsy-Zsilinszky még utolsó nagy tanulmányában, a német fogságban és németül írt *A kisebbségi kérdés és Magyarország belső föderalizálása* (Die Minderheitsfrage und die innere Föderalisierung Ungarns) című írásában is fenntartja ezt az eredeti Szent Koronán és a szentistváni állameszmén alapuló elképzelését, igaz, itt már három területen (Erdély, Bánát és Bácska, Kárpátalja) – a horvát-magyar kiegyezéshez hasonló módon – lépéseket tesz a föderalizálás, bizonyos

³¹⁴ Bajcsy-Zsilinszky: *Helyünk...* I. m. 293. p.

³¹⁵ Uo. 303. p.

³¹⁶ A Bajcsy-féle aktualizáló történet szemlélethez lásd Bajcsy-Zsilinszky Endre: *Mátyás király*. Budapest, 1939, Athenaeum. Ebben a könyvben is azt fejtegeti, hogy a magyar birodalom nemcsak Mátyás kimagasló szellemi és katonai teljesítménye volt, hanem ez a teljesítmény a magyarságé, a magyar fajtáé is egyben. Uo. 221. p.

korlátozott területi autonómia bevezetése felé.³¹⁷ Bár ez a külpolitikai koncepció illúziókra épült, s mind rövid, mind pedig hosszú távon nélkülözte a realitást, de a német háborús kilátásokat Bajcsy-Zsilinszky – szemben a magyar politikai elit döntő részével – nagyon is a realitás ítélte meg. S már a német háborús sikerek alatt is azt hangsúlyozta, hogy ezt a háborút a németek csak elveszíthetik, s memorandumok, emlékiratok és parlamenti felszólalások sorában tett erről bátran tanúbizonyságot.³¹⁸

A zsidókérdés vonatkozásában talán azt mondhatjuk, hogy a harmincas és a negyvenes években *nem adta fel* alapvetően húszas években kifejtett elképzeléseit, de több ponton módosított rajtuk. A lényegi kérdésben *semmiképpen sem* revideálta nézeteit. Továbbra is úgy látta, hogy a magyar politika legfontosabb célja a nemzeti szuverenitás megőrzése, s ennek megfelelően mindent a magyar nemzet léte, szabadsága és fejlődése szempontjából kell megítélni. Továbbá a harmincas években is úgy látta, hogy Magyarországon *van* zsidókérdés, s azt botorság lenne tagadni. Végül, nem változtatott azon az eredeti fajvédő gondolatán sem, hogy a magyar politikában a törzsökös magyarságot kell helyzetbe hozni. „Nem tagadtam meg, és nem fogom megtagadni soha egész politikai gondolkodásomnak azt az alapvető elvét, hogy ha nagy nemzeti politikát akarunk csinálni, a tősgyökeres magyarságot, a szorosabb értelemben vett magyar fajt a nemzet egész életében, művelődési, gazdasági, politikai életében egyaránt meg kell erősítenünk, s az utóbbi évszázadban túlságosan sok idegen vérral telített középosztályunkban is túlnyomó többségre és hatalomra kell juttatnunk. Nemcsak abból a természetes önzésből, mert ez a faj nem akar, és nem akarhat a maga legbensőbb énjéről lemondani, beleszürkülni és belevizenyősödni valami szintelen és jellegtelen ’közép-európaiságba’, hanem azért is, mert a tősgyökeres magyarság őrzi lelkében, vérében és idegrendszerében a nemzet ezeréves nagy tulajdonságait, képességeit: Európában, különösen Közép-Európában kimagasló, színes, eredeti, politikai, katonai és művészi kollektív zsenijét.”³¹⁹ Bajcsy-Zsilinszky szerint nem kellett revideálnia az asszimiláció kérdésében kifejtett álláspontját sem, hiszen ő sohasem állította, hogy ne lenne lehetséges az asszimiláció. Egyik erről szóló cikkében arról beszél, hogy neki eszébe se jutna az erdélyi író, Szántó Györgyöt, vagy az ugyancsak erdélyi kisebbségi politikus Ligeti Ernő igaz magyarságát megkérdőjelezni.³²⁰ Két kérdésben azonban az első zsidókérdés vitájakor már megváltozott a véleménye, s ezt maga sem tagadja. Egyrészt, hogy teljesen elszakadt a német ihletésű antiszemitizmustól, s beismeri, hogy nagy hibát követtek el a húszas években, amikor elméleti szinten támaszkodtak a német antiszemitizmusra, bár – megjegyzi – akkori antiszemitizmusuk is alapvetően nacionalista és keresztény

³¹⁷ A tanulmányt lásd Tilkovszky Loránt: Bajcsy-Zsilinszky Endre 1944. évi tanulmánya a kisebbségi kérdésről és Magyarország föderalizálásáról. Pécs, 1986, k. n. (Baranyai Levéltári Füzetek, 95.)

³¹⁸ A dokumentumokat lásd Tilkovszky Loránt szerkesztette két kötetben (*Bajcsy-Zsilinszky irataiból...* I. m. és *Bajcsy-Zsilinszky. Írások tőle és róla...* I. m.).

³¹⁹ Bajcsy-Zsilinszky Endre: A zsidókérdés – magyar szemmel. In *A nagy per. Zsidókérdés*. Budapest, 1933, Soli Deo Gloria, 36. p.

³²⁰ Bajcsy-Zsilinszky Endre: Levél egy „asszimilált” barátomhoz. *Magyarország*. 1938. ápr. 24. 2. p.

gyökerekből táplálkozott. Másodszor, arról beszél, hogy nem csak a zsidókérdés faji egyenlőtlenségen alapuló német törvényi megoldásában nem hisz, hanem kritikusan szemléli a húszas évek numerus clausura alapozott megoldását is, hiszen – mint mondja – ezzel semmiféle eredményt nem értünk el. Ezen túlmenően van egy harmadik pont is, ami lényeges a kérdés szempontjából. Arról van szó nevezetesen, hogy szerinte ő a zsidókérdés megoldásában mindig is a jogegyenlőség talaján állt, a húszas években és most a harmincas években is. Ez nem felel meg a valóságnak, hiszen a numerus claususos megoldás bár törvényes, de nem felel meg a jogegyenlőség elvének. Ebben tehát igenis megváltoztatta a véleményét. Fenntartotta ugyanis a faji gondolkodást, valamint a fajvédelem elvét és szükségességét, de ezt már nem törvényi szinten, hanem társadalmi problémaként kezelte, s a megoldási javaslatok is társadalmiak. A harmincas években már úgy látta, hogy a zsidókérdést nem lehet – ahogyan azt többek között ő is látta a húszas években – önállóan megoldani, hiszen a zsidókérdés csak egy kis szelete az egész nagy egyetemes magyar problémának. A magyarországi zsidóságnak be kell azonban látnia – mint mondja –, hogy az aránytalanság, az a gazdasági, társadalmi és szellemi hatalom, amellyel a zsidóság az országban rendelkezik, nem tartható tovább, mivel azt a magyar társadalom „természetes egyensúlyösztoné, arányosságra, egyensúlyozódásra törekvő belső élettani parancsa nem tudja tartósan elviselni”.³²¹ A magyarországi zsidóság többségét alkotó keleti csoportokban tovább él a ’mózesi nemzetszervező, nemzetpetrifikáló zseni szuggesztíója és parancsa’, de a nyugati zsidóság ’idegeiben is ott rezeg ez az állam fölötti nemzeti összetartás’. A magyarországi zsidókérdés lényege szerinte az, hogy a zsidóság döntő többsége a középosztályban helyezkedik el, s így megakadályozza a feltörekvő osztályok – mindenekelőtt a magyar parasztság – felemelkedését. Ezért a társadalomtörténeti jelenségért nem csupán a hazai zsidóságot, hanem a magyar politikai elitet is felelősség terheli.³²² Ezen a reálisan létező problémán azonban Bajcsy-Zsilinszky szerint nem szabad a magyar és a zsidó politikai elitnek összevesznie, hanem meg kell találniuk közösen a kérdés megoldásának elveit és módszereit.

Melyek ezek az elvek? Bajcsy-Zsilinszky a harmincas évek elején erre a kérdésre egyértelmű választ ad. Szerinte ugyanis a zsidóság egy idegen társadalomban 1-2 százalékban kovász, 4-5 százalékban dinamit, s a magyarországi 5,1 százalékos arány ezek szerint nyilvánvalóan az utóbbi kategóriába tartozik. Ezt azonban nem lehet tehát – mint ahogyan azt ő is gondolta a húszas évek elején – mesterségesen, numerus claususos módszerekkel megváltoztatni, még kevésbé lehet követni a német utat, tudniillik a zsidóság faji alsóbbrendűségét hirdetni, hanem hagyni kell a természetes szelekciót

---

³²¹ Bajcsy-Zsilinszky Endre: A zsidókérdés – magyar szemmel... I. m. 39. p.

³²² Uo. 40. p. Ugyanezeket a gondolatokat fejtegeti „Engemet kötnék égbeli jegyek...” című cikkében is. *Szabadság*, 1934. márc. 4. 1–2. p. Lásd még ehhez *Egyetlen út a magyar paraszt* című könyvét (Budapest, 1938, Kelet Népe).

érvényesülni, továbbá meg kell oldani az országot feszítő szociális kérdéseket.³²³ Bajcsy-Zsilinszky szerint ekkor a magyarság a zsidókérdést 'ki fogja nőni', hiszen a magyar 'úrnép a maga egészében', amelyből nem leigázó, hanem rendező erő sugárzik. A magyarságnak tehát az használ, ha a szabadság, az erők szabad játéka, az értékek szabad mérközése érvényesül. Bajcsy-Zsilinszky inntől kezdve egészen haláláig ehhez a politikai programhoz ragaszkodott, amikor egyfelől kiállt a fajvédelem gondolata mellett, másfelől viszont szembehelyezkedett a jogegyenlőséget feladó zsidótörvényekkel, s mentette az e törvények miatt kárt szenvedetteket. Az ő közbenjárásának köszönhetően került haza a munkaszolgálatból például Zsolt Béla és – időlegesen – Radnóti.³²⁴ Az első zsidótörvény vitája során egy egészen abszurd ötlettel is előhozakodott, nevezetesen, hogy bár ő nem akarta a zsidókérdést újra felvetni, és különösen nem német szellemben, de ha már felvetették, akkor úgy módosítsák a törvényt, hogy a keresztény zártzámban határozzák meg, hogy a törzsökös magyarságnak 80 százalékot kell kapnia, mert ellenkező esetben elmosódik a német árják és a törzsökös magyarság közötti különbség. Bajcsy-Zsilinszky tehát nemcsak külpolitikai megfontolásokból (félelem a hitleri birodalomtól) németellenes, hanem belpolitikai okokból is az, mivel őszintén aggasztja a magyarországi németek növekvő gazdasági-társadalmi hatalma. S ennek kapcsán újra és újra megvédi húszas évekbeli fajvédelmi gondolatait. „Igaz – írja cikkében –, a régi fajvédő mozgalom ellen is gyakran hangozott a panasz, hogy a vezetők túlnyomórészt maguk sem százszázalékos fajmagyarok. Négyünk közül, akik a Fajvédő Kiáltványt írtuk, hárman: Gömbös Gyula, Eckhardt Tibor és én magyar-árja félvérek voltunk, Ulain Ferenc tudtommal százszázalékos árja. De egy dolgot jó lelkiismerettel és büszkén mondhatok: valamennyien komolyan vettük a gondolatot, és igenis a fajbéli magyarság, a törzsökös magyar nép politikai, gazdasági, művelődési, szociális megerősítésére, e törzsökös magyarságnak a középosztályban való számbeli és hatalombeli túlnyomósága biztosítására, konkrétan, a magyar parasztság politikai, gazdasági és művelődési fölszabadítására, a magyar hagyományokhoz való visszatérésre, a magyar alkotmányosság parlamentáris demokráciává való továbbfejlesztésére alapoztuk programunkat és reményeinket egyaránt.”³²⁵ Bár Bajcsy-Zsilinszky nem mond teljesen valótlanosságokat, de azért – mint ahogy ezt a fentiekben láttuk – néhány pontot erősen visszavetít és felerősít. Összegezve azt mondhatjuk, hogy a harmincas években azon az állásponton volt, hogy a zsidótörvények semmit sem oldanak meg, mert egyrészt ez csak

³²³ Lásd erről Bajcsy-Zsilinszky Endre: A magyar sorskérdések és a zsidók ügye. *Szabadság*, 1938. ápr. 30. 3. p., valamint Szekfű Gyulához írt levelét (Tilkovszky Lóránt [szerk.]: *Bajcsy-Zsilinszky. Írások tőle és róla*. Budapest, 1986, Kossuth, 30. p.).

³²⁴ A zsidómentés tényeit lásd Lévai Jenő: *A hősök hőse...! Bajcsy-Zsilinszky Endre, a demokrácia vértanúja*. Budapest, 1945, Müller Károly; Tilkovszky Lóránt (szerk.): *Bajcsy-Zsilinszky irataiból*. Békéscsaba, 1986, Békés Megyei Tanács Tudományos-Koordinációs Szakbizottsága; Vigh Károly: *Bajcsy-Zsilinszky Endre. 1886–1944. A küldetéses ember*. Budapest, 1992, Szépirodalmi. Bajcsy-Zsilinszky és a zsidókérdés vonatkozásában lásd még Vonyó József alapos tanulmányát: Zsilinszky és a zsidókérdés. In Baráth Magdolna – Bánkúti Gábor – Rainer M. János szerk.: *Megértő történelem. Tanulmányok a hatvanéves Gyarmati György tiszteletére*. Budapest, 2011, L'Harmattan, 339–352. p.

³²⁵ Bajcsy-Zsilinszky Endre: Magyar zártzámbot a keresztény zártzámban. *Magyarország*. 1938. ápr. 24. 1. p.

egy 'elsvábosodási folyamatot' fog szükségszerűen megindítani, másrészt a magyarországi zsidókérdés csak akkor oldódik meg, ha előbb megoldjuk a magyar külpolitika, a magyar földkérdés, a magyar szociális kérdés és a magyar művelődéspolitikai legfontosabb kérdéseit. Harmadrészt, nem lehet semmiféle megoldásról beszélni, ha annak középpontjában nem a magyar parasztság áll. „Állapodjunk meg abban – írja –, hogy a magyar parasztság az a köszikla, amelyre fel kell építenünk az új Magyarországot s az a nagy faji medence, amelyből az egész magyar életet meg kell újítanunk.”³²⁶

Ez a megállapítás átvezet bennünket Bajcsy-Zsilinszky harmadik nagy témájához az agrárkérdéshez, s ezen belül is kiemelten a magyar parasztság megítéléséhez. A parasztkérdésről 1938-ban írt munkájának előszavában azt írja, hogy ő már 21 éve foglalkozik a föld kérdésével, s már 1917-ben a harctéren, a 'föld alatt, huszárai által épített fedezékben' is erről gondolkodott.³²⁷ S már akkor megfogalmazódott benne az a gondolat, amit egész életét végigkísérte, nevezetesen, hogy a szentistváni eszme és birodalom jövője a magyar parasztság sorsának a függvénye. Az előzőekben már szó volt arról, hogy az akkor még kormánypárti Bajcsy-Zsilinszky – fenntartásokkal bár, de elfogadta a Nagyatádi-féle földreformot.³²⁸ A szakítás után a fajvédő párt programját – mint utóbb maga vallotta be – nagyrészt ő fogalmazta. A program gazdasági része nagyipar- és különösen bankellenes, és kifejezetten az agrárérdekeket szolgálja (az ingó tőkének a 'faji önkényuralom alól való felszabadítása'; minden 20 ezernél kisebb településen takarékpénztár felállítása; 20 ezernél nagyobb településeken az összes pénzügyi felügyelet alá helyezése; a szövetkezési eszme pártolása; a mezőgazdasági termeléshez szükséges tömegcikkék vámjának eltörlése; adóreform a kisgazdák és a kisipar érdekeinek megfelelően; földreform 15 ezer holdas birtokmaximummal; a történelmi középosztály birtokállományának védelme; az összes 'idegen kézen fekvő nagybirtok' megváltása; a népoktatásban az agrárismeretek oktatás; az agrárszakoktatás kiépítése; a mezőgazdasági munkásság szociális érdekeinek fokozott állami védelme stb.).³²⁹ A hat évvel később, a Nemzeti Radikális Párt hivatalos programjaként született *Nemzeti radikálizmus* című könyvében, amelyet egyébiránt édesanyjának, akitől a 'magyar vér fájdalmas és büszke tudatát kapta', valamint édesapjának a 'föld szerelmesének', továbbá minden 'magyar testvérének innen és túl a korhadozó trianoni határcölöpökön' ajánlott, ennél radikálisabb megoldást javasolt.³³⁰ A program egyrészt

³²⁶ Bajcsy-Zsilinszky Endre: Levél egy „asszimilált” barátomhoz. *Magyarország*. 1938. ápr. 24. 2. p.

³²⁷ Ekkori gondolatainak utólagos összefoglalását lásd Bajcsy-Zsilinszky Endre: *Egyetlen út: a magyar paraszt*. Budapest, 1938, Kelet Népe, 81–89. p.

³²⁸ 1938-ban már kritikusabban ítélte meg az 1920-as földreform eredményeit. Lásd Bajcsy-Zsilinszky: *Egyetlen út...* I. m. 63–80. p. Itt már azt írja, hogy ennek a földreformnak a végeredménye szánalmas és siralmas, nem javított sem az aránytalan földbirtok eloszláson, sem pedig a törpebirtokosság és az agrárproletariátus nyomorúságán.

³²⁹ A programot lásd Gergely Jenő – Glatz Ferenc – Pölöskei Ferenc szerk.: *Magyarországi pártprogramok. 1919–1944*. Budapest, 1991, Kossuth, 103–110. p.

³³⁰ Vitéz Bajcsy-Zsilinszky Endre: *Nemzeti radikálizmus*. Budapest, 1930, Stádium.

éles bírálata a kormánypolitikának, hiszen arról beszél, hogy a bethleni 'újjaépítés', 'konszolidáció', 'kereszténység' jelszavak végleg elkoptak, mint ahogy a klebelsbergi neonacionalista kultúrpolitika is 'elpárolgott a semmibe', miközben már 'megjelent a látóhatár peremén a moszkvai irtóztató csontember és kaszáját köszörüli'. A fajvédők politikai vezére Gömbös – szakítva korábbi híveivel – 1928-ban ehhez a Bajcsy-Zsilinszky által kritizált kormánypárthoz csatlakozott.³³¹ Tehát valóban igaz az a történeti irodalomban unos-untalan ismételt frázis, hogy Bajcsy-Zsilinszky a húszas évek végén, a harmincas évek elején szakított Gömbössel, csakhogy ezzel a 'középre tartó', a kormánypartba belépő Gömbössel, akit Bajcsy-Zsilinszky továbbra is jobbról, az ún. nemzeti radikalizmus oldaláról bíralt.³³² A fajvédelmi párt és mozgalom bomlása után Bajcsy-Zsilinszky egyre inkább a nemzeti radikalizmus kifejezést kezdi használni, miközben fajvédelmi eszméin nem vagy csak alig változtatott. De ritkán az is előfordult, hogy mindezt szociális nacionalizmusnak vagy nemzeti szocializmusnak nevezi, esetleg olyan szocializmusnak, amely Olaszországban honosodott meg. „A szocializmuson – írja – egy félévszázad remek agyvelői, tüzes szívei és munkás izmai dolgoztak, míg aztán igazi eredményeket érhetett. Olaszország egy évszázad alatt jutott Piemontból a Duce mai Itáliájáig.”³³³ De most nem is Bajcsy-Zsilinszky harmincas évekbeli olasz szimpátiáját kell elemeznünk, amely egyszerre szólt Magyarország külpolitikai támogatójának, és az általa radikális reformernek látott Mussolininek. És nem is arról, hogy a nemzeti radikális párt Bajcsy-Zsilinszky által kidolgozott érdekképviselési rendszere és munkaalkotmánya híven, majdnem szóról szóra követi az olasz fasiszta korporatív érdekképviselési rendszert.³³⁴ A kérdés úgy hangzik, mennyire volt folytatása a Bajcsy-Zsilinszky harmincas évekbeli agrárprogramja a húszas évekbelinek?

Összefoglalva azt mondhatjuk, hogy a fő vonalakban azt követte, de annál jóval radikálisabb megoldásokat javasolt.³³⁵ 1938-ban írt könyvében Bajcsy-Zsilinszky pontosan elmondja, hogy a fajvédő párt azért hibázott, mert nem volt elég radikális, a 'konzervatív beidegződésnek és a kaszinói illemszabályok hűséges követésének' köszönhetően nem merték teljesen eltörölni a hitbizományokat és latifundiumokat (csak 15 ezer holdig), s nem merték kibontani a 'falusi nincstelenek nagy tömegeit új falvakba tömörítő és őket kisbirtokkal megerősítő eszmének' a zászlaját. „Pedig hivatásunk éppen az volt – írja –, hogy a magyarság örök faji és történelmi eszményeit, melyek idáig csak

³³¹ Bajcsy-Zsilinszky Gömbös értékeléséhez lásd még uő: Gömbös – Szilágyi (*Szózat*, 1920. aug. 18. 1. p.), Nyílt levél Gömbös Gyulához (*Előrs*, 1928. szept. 18. 1–4. p.) és Gömbös Gyula dilemmája (*Szabadság*, 1932. okt. 4. 1. p.) című cikkeit.

³³² A szakításkor azt írta Gömbösnek, hogy ő 'a a fajvédelem fegyverét nem teszi le, s a fajvédelem Világos-át messze elkerüli'. Lásd Nyílt levél Gömbös Gyulához (*Előrs*, 1928. szept. 18. 3. p.).

³³³ Uo. 8. p. a fogalmakról lásd Nemzeti szocializmus vagy szociális nacionalizmus (*Előrs*, 1928. márc. 24. és ápr. 8. 1–2. p.) című cikkét.

³³⁴ Részletesen lásd uo. 35–45. p. Mussolini értékeléséhez lásd még Az olasz diktatúra (*Szózat*, 1923. márc. 11. 1–2. p.) című cikkét.

³³⁵ A művelődéspolitikában – amely Bajcsy-Zsilinszky kedves témája volt – még nagyobb a kontinuitás korábbi nézeteihez képest. Lásd uo. 11–127. p.

középső és felső rétegeink magyar színe-javának a kincse és szentsége voltak, összeolvasszuk a magyarság millióinak, a magyar parasztnak és a magyar munkásnak magasabb életszínvonalat biztosító szociális gondolattal. Mi azonban sem a magyar faji, sem a magyar katonai gondolatot, sem a magyar szociális gondolatot nem képviseltük elég éllel és nyomatékkal, elég magával ragadó tűzzel és lánggal. S ezt a mi tömegeink ösztönösen megérezték.”³³⁶ A Nemzeti Radikális Párt agrárprogramja meghagyta, sőt megerősítette volna a néhány száz holdas középbirtokot, de felosztotta volna a magán-, egyházi és községi nagybirtokok ezer hold feletti részét. Mintagazdaságok esetében kétezer hold volt a felső határ. De a háborúban szerzett birtokok esetén – s ez is egykori fajvédelmi követelés volt – nem maradt volna meg ez az ezerholdas határ, hanem elvették volna minden így szerzett birtok ötven hold feletti részét.³³⁷ A kisajátított birtokokért – egy bonyolult számítás alapján kiszámított – kártalanítás járt volna az eredeti tulajdonosoknak. A program szerves részét alkotta egy – az ipari korporációkhoz hasonló elveken működő – érdekképviseleti-szövetkezeti rendszer.³³⁸ Bajcsy-Zsilinszky nem hagy kétséget a felől, hogy ennek a nemzeti szellemű agrárprogramnak a végső célja az addig uralkodó agrárellenes és ’idegen szellemű kapitalista’ rendszer és politika gyökeres megváltoztatása, a föld és a tőke akkori függőségi viszonyának a megfordítása. Ezt a földellenes gazdaságpolitikát és nagytőkés frontot – mint mondja – előbb ’széjjel kell verni’, hogy egy új Magyarország következhesen utána. A harmincas évek közepén – hivatkozva Kerék Mihály és Matolcsy Mátyás számításaira, s elfogadva a kisgazdapárti párttársának Eckhardt Tibornak az agrárprogramját – a felső birtokmaximumot 500 holdban, míg a kisbirtokok esetében az életképes birtokminimumot 6–20 holdban jelölte meg.³³⁹

Milyen érveket sorol fel Bajcsy-Zsilinszky egy ilyen radikális földbirtokreform mellett? Talán a legmeglepőbb, hogy a gazdasági érvek csak a legritkább esetben fordulnak elő, s ha gazdasági ellenérvek merülnek fel, akkor ezeket a ’nem kell, de muszály’ formulával, vagy pedig – mint a katonai költségvetés 1938. évi jelentős emelése esetén – azzal hártja el, hogy ez utóbbi is gazdasági szempontból lehetetlennek látszott, az országnak mégis ’muszály’ volt belevágnia a programba. Bajcsy-Zsilinszky legfontosabb érve faji-etnikai, hiszen az *Egyetlen út: a magyar paraszt* című könyvében végig amellel kardoskodik, hogy számunkra, magyarok számára egy szűkkörű középosztályi eliten kívül (a régi nemesi osztály leszármazottjain túl) nem maradt más erőforrás, mint a ’romlatlan és erejében megtörhetetlen magyar parasztság és a belőle kisarjadt iparosság és ipari munkásság’. „Egyetlen átmentődés az lett volna – írja –, ha a magyar parasztság tehetséges rétegei megkönnyített úton és tömegesen pótolhatták volna újjáalakult és elpolgáriasodott középosztályunkban a magyar fajta, a honfoglaló elem megcsappanását

³³⁶ Bajcsy-Zsilinszky: *Egyetlen út...* I. m. 90. p.

³³⁷ A program részletes kifejtését lásd Bajcsy-Zsilinszky: *Nemzeti radikálizmus...* I. m. 51–77. p.

³³⁸ Ennek részleteit lásd uo. 67–70. p.

³³⁹ Bajcsy-Zsilinszky: *Egyetlen út...* I. m. 130–140. p.

az ősi középbirtokosság elhanyagolásával. De nem a magyar parasztság érvényesülését és természetes fölfelé törekvését segítette elő a 67-es kormányok rendszere, hanem azét a városi elemét, melynek zsidó és árja rétegei jobban kézügyben lévő és könnyebben kezelhető eszközei voltak a kossuthi eszmétől mindjobban eltávolodó és még Deák Ferencet és az idősebb Andrássy Gyulát is mindjobban megtagadó 67-es opportunizmusnak.³⁴⁰ A másik – talán meglepőnek tűnő – érve, hogy a magyarországi zsidókérdés sem oldható meg más módon, csak a magyar parasztság földéhségének kielégítése és szociális helyzetének rendezése útján. Úgy érvel, hogy a társadalmi zsilipek felnyitása a magyar parasztság előtt átalakítaná a megcsontosodott társadalmi struktúrát, s végső soron ez szüntetné meg az országban kialakult beteg és a zsidók által irányított monopolkapitalista gazdasági rendszert, s nem az amit a nyilasok hirdetnek, nevezetesen, hogy a zsidók adják át a helyüket a magyaroknak. Bajcsy-Zsilinszky legmelegpőbb érve az átalakulás mellett az, hogy a magyar az ősi magyar nemesség és a mai magyar parasztság lelki alkata egy és ugyanaz, hiszen mindkettőben jelen vannak a „könnyelműségre hajlamos, de egyúttal a nagy lendületet és politikai gondolatot hordozó hun-török vonások és a megtartó, a törhetetlenséget képviselő, a csendes művészi szemléletet és acélos munkaerőt jelentő finn-ugor jellemvonások és készségek.”³⁴¹ Ezzel pedig azt is állítja, hogy végzetesen tévednek azok, akik a magyar nemességet török, míg a magyar parasztságot ugor eredetűnek mondják. S szerinte ez az egyezés nem lehet véletlen, s azzal a – meghökkentőnek tűnő – feltételezéssel él, hogy a ’legősibb magyar nemzetségek túlnyomó többsége ma paraszti sorban él’. „Ami úri vonás – írja –, ami lelki előkelőség, ami eredendő hajlam és törekvés a magasabb szellemi színvonal felé a legjobb fajta ősi magyar nemességben, utoljára a XIX. század első felének nagy reformmozgalmában jelentkezik, az mind ott él, mint minden pillanatban megnyilatkozó és fölhasználható nyers hajlam a mi parasztságunk lelki világában és életében.”³⁴² S ezt a meghökkentő feltételezést még azzal is fokozza, hogy bár a magyar parasztság túlnyomó többségében földműves, de egyéniségében, testi-lelki alkatában ma is ’szabad pásztor és vadász, s ami azzal egy: katona’. „Ezek a lovasok – írja – valóban ma is Bulcsú népe, semmit sem változtak, semmit sem koptak, egy évezred kevés volt ahhoz, hogy megmátsa testi-lelki lényük, egyéniségük legjellemzőbb vonásait.”³⁴³

---

³⁴⁰ Uo. 22–23. p.

³⁴¹ Uo. 30. p.

³⁴² Uo. 33. p.

³⁴³ Uo. 83. p.

A költő és publicista: Lendvai István

A magyar fajvédelem világában külön szint képviselt Lendvai (Lehner) István. Lendvai ugyanahhoz a nemzedékhez tartozott, mint Bajcsy-Zsilinszky Endre, Eckhardt Tibor, Kozma Miklós, Gömbös Gyula, Héjjas Iván vagy Ulain Ferenc, de míg őket a katonai múlt, a fronttapszlatok, majd az ellenforradalmi szervezkedések kovácsolták össze, s vezették a fajvédelem útjára, addig Lendvai egészen más tapasztalatokkal és előélettel választotta ezt az ideológiát. Lendvai költőnek indult (s bizonyos értelemben az is maradt élete végéig), akit Osvát Ernő fedezett fel a *Nyugat* számára, s aki Shakespeare-t, Henri Barbusse-t, Maxim Gorkijt és Guglielmo Ferrerrot fordított. A katonákkal szemben Lendvai – és a hasonló pályát befutó Milotay István – tehát értelmiségiek voltak, lateiner érdeklődéssel és műveltséggel, akiket az újságkészítés, az intellektuális viták és a frontvonal mögötti – főként budapesti – zavaros gazdasági ügyletek és visszaélések, Károlyiék pacifizmusa és 'hadsereg széttülesztő' politikája, nem utolsó sorban a megtámadott keresztény világnézet, s nem a fronttapszlatot vezetett a fajvédelemhez.³⁴⁴ Abba az álmodozó, illúziókat kergető értelmiségi típusba tartozott tehát, akit a világ igazságtalanságai sodortak a politikába, akit nem a külső kényszerek, hanem a vallási és szociális lelkiismeret, a félresiklott világ helyrebillentésébe vetett vak hit, és az ember megváltásának reménye mozgatott elsősorban. A politika szennyes világába kényszerült intellektuel volt tehát, aki soha nem józanodott ki ebből a mákonyból, s egészen a végsőkig, a mártíromságig ment el – jobbra hamis – eszméi szolgálatában. Az eltérő élettapszlatok ellenére Lendvait kétségkívül igen erős *nemzedéki kapocs* kötötte össze a 'katonákkal'. Ennek a *nemzedéki tömörülésnek* a tagjai ugyanis a tízes évek közepén-végén határozottan szakítottak apáik liberális-konzervatív világnézetével, ugyanakkor idegenkedve figyelték balra tartó kortársaikat, tehát a *Huszedik Század* polgári radikálisait, s még inkább a radikalizmusban rajtuk is túltevő *Galilei Kör* lelkes fiatalóságát, s ugyancsak távol tartották magukat a szociáldemokrata mozgalmaktól is. 1918-ban pedig élesen szemben álltak az őszirózsás forradalommal, amit csak a 'hadimilliomosok álforradalmának' neveztek, illetve 1919-ben a proletárdiktatúrával, a 'patkánylázadással', amit szerintük igazán Szamuely akasztófái és Cserny József Leninfíúi és vörös terrorlegényei jellemeztek. De ami igazán szembeállította őket Károlyiékkel, az a pacifizmus kérdése volt, tehetetlenséggel vegyes ingerültséggel vették ugyanis tudomásul, hogy a csehek, románok és a szerbek ellenállás nélkül veszik birtokba a történeti Magyarország hatalmas területeit. Erről az életézésről pontosan számol be Tormay Cecile *Bujdosókönyve*, de jól jellemzi ezt a hangulatot Lendvainak az az 1919

³⁴⁴ Lendvainak a Károlyi forradalomhoz való viszonyát pontosan jellemzi az a cikksorozat, amelyet Hatvany Lajos emlékiratairól 1919 januárjában és februárjában írt (*Pózolva mind a vérpadig*). Lásd Lendvai István: *A harmadik Magyarország. Jóslatok és tanulságok*. Budapest, 1921, Pallas, 94–120. p. Viszonyulását a liberális és polgári radikális eszmékhez nagymértékben meghatározta az a tény, hogy 1913 végétől a Milotay István vezette *Új Nemzedék* munkatársa volt.

márciusában írt cikke is, amelyben Babitsot holdkóros filozopternek, rövidlátó pacifistának és tévelygő dervisnek nevezi.³⁴⁵ „Hol látja – kérde Babitsot– Ön azt, hogy pont a világ békéje sarjad, pont abból, hogy csak a magyar nemzetet feszíti keresztre az a bizonyos enyhe »rosszakarat«. Hol látja Ön, hogy a cseh, az oláh, a szerb okul a mi pacifizmussal vállalt szenvedéseinken, és a deres, amelyen a magyarok feküsznek, éppen az az iskolapad, amelyen a csehek, oláhok és szerbek a testvériséget tanulják? Vagy azok a haramiák az Ön Kant-fordításán, az örökbéke filozófiáján buzdulva öklözik testvéreinket?»³⁴⁶ Ez az 1918-as tapasztalat volt tehát az, amely Lendvait elsősorban a fajvédőkhöz lökte.

Ennek az új nemzedéknek, saját önelnevezésükkel, a *harmadik Magyarországnak* volt tehát az egyik vezető publicistája Lendvai István. A *publicista* kifejezést nem véletlenül használom az ő esetében, élesen megkülönböztetve a publicistát a sajtómunkásoktól, vagy még inkább a műveletlen, habzó szájú fajvédő zugfirkászoktól, akik semmi más nem érzékelték a körülöttük zajló történésekből, csak azt, hogy most nyíltan lehet szidni – s időnként ütni is – a zsidókat. A publicistának – szemben a sajtómunkással – saját véleménye, sőt saját eszméi és ideái vannak, s nem az éppen uralkodó szellemi irányzatot próbálja meg követni és kiszolgálni, s pláne nem az aktuális laptulajdonos érdekeit és elkötelezettségeit tekinti iránymutatónak. Akárhogyan vélekedjünk is a fajvédelem eszméiről, kétségkívül Lendvai István ilyen elvhű publicista volt, aki nem a konjunkturális időszakban, tehát nem 1919 után csatlakozott a mozgalomhoz, s kitarzott a fajvédelem mellett akkor is, amikor a korszellem már a bethleni-klebelsberi konzervativizmusnak és neonacionalizmusnak kedvezett. De ami még ennél is fontosabb, hogy ő a harmincas–negyvenes években magyar fajvédelmi alapon fordult szembe a nyilasokkal és a hungaristákkal, akik előbb csak inzultáltak, majd bebörtönözték, s végül – minden bizonnyal – meg is ölték. Érdekes kérdésként vethető fel az a probléma, hogy míg az 1945 utáni rezsimtől Bajcsy-Zsilinszky – joggal! – megkapta a mártírnak járó elismerést és tiszteletet, addig Lendvait agyonhallgatták, majd elfelejtették. Hogy mindez miért történt, nos, azt pontosan nem tudjuk, csak feltételezésekkel élhetünk. Közrejátszott ebben nagy valószínűséggel az is, hogy halála pontos körülményeit azóta sem lehetett teljes biztonsággal megállapítani.³⁴⁷ De szerepet játszott nyilvánvalóan az is, hogy míg Bajcsy-Zsilinszkyt kis retusálással – köszönhetően erős szociális érzékenységének és a földreform iránti töretlen elkötelezettségének – viszonylag egyszerűen lehetett baloldalinak, *rózsaszínűre* festeni, addig Lendvai esetében ez már nehezebb feladatnak bizonyult volna. Másrészt nem is igazán illett a képbe *még egy fajvédő mártír*, amikor olyan kevés kommunista mártírt tudott felmutatni a párttörténet, s amikor a hivatalos marxista történeti verzió egyre inkább azt hangsúlyozta, hogy a húszas évek fajvédelmi

³⁴⁵ Lendvai István: Haza és emberiség. Nyílt levél Babits Mihályhoz. Uo. 120–133. p. (Az eredeti cikk az *Új Nemzedék*ben jelent meg 1919. március 8-án.)

³⁴⁶ Uo. 126. p.

³⁴⁷ Lásd a függelékben közölt életrajzot.

mozgalma és a harmincas évek nyilas mozgalmi között kontinuitás áll fenn. Magyarul: Orgoványtól nyílegyenes út vezet Auschwitzig. Lendvai művészi értékei, műveltsége, konzekvens gondolkodása egyfelől, mártíromsága másfelől azonban semmiképpen sem illett ebbe a képbe. Reális magyarázatként kínálkozik, hogy míg Bajcsy-Zsilinszky valóban az ellenállási mozgalom egyik vezetője volt, addig Lendvai, mint a *Magyar Nemzet* egyik németellenes publicistája korántsem töltött be ilyen központi szerepet. De ennek a kérdésnek az eldöntése mostani témánk szempontjából másodlagos, ha nem is teljességgel lényegtelen. Ez a probléma ugyanis inkább tartozik a negyvenes évek végi marxista történetírás historiográfiájába, mintsem a fajvédelem történetébe, amelynek lényegéhez szeretnénk most hozzáférközni.

Ennek a tízes évek végén fellépő fajvédő nemzedéknek az ideológiai-politikai alapállását, érzelmi kiindulópontját és nemzedéki érzésvilágát talán senki sem fejezte ki pontosabban, mint Lendvai. Azt fogalmazta meg ugyanis, hogy nemzedékük elveszett nemzedék, mivel nem talált elfogadható politikai alternatívát, következésképpen meg kellett teremtenie maga számára az új Magyarország ideáját, amelyet Lendvai *harmadik Magyarországnak* nevezett, s amely határozottan és vállaltan jobboldali forradalmiságot képviselt. Ennek a konstrukciónak a lényege, hogy gyökeresen szakítani kell a múlttal – ahogy ő fogalmazott –, 'Geszttel és Lemberggel' egyaránt, azaz egyfelől a 'vattásfülű aggok', másfelől a 'szíriai sakálók' Magyarországaival, s létre kell hozni egy új, faji alapokon álló, alapvetően keresztény világnézetű Magyarországot.

Lendvai úgy látta tehát, hogy nemzedékének két hamis utat kínált a sors. Egyrészt Tisza István úri Magyarországot, azaz apáik nemzedékének útját, akiket 'kellett és tudtunk szeretni, mert a vértestvéreink, és a faji jelleg testvéri forróságával éreztük férfi, úri voltukat még a romlásban és rontásban is – de marnunk, támadnunk kellett őket, mert homlokukon láttuk a rontás csillagjegyet'. De miért volt e nemzedék számára hamis ennek az úri Magyarország a világa? Lendvai erre a kérdésre inkább költői, mintsem racionális válaszokat adott. Szerinte ugyanis apáik 'leöregedtek a magyar sorsról', eltaposták a faj eleven erőit és teremtő forradalmait, végül a legtalányosabb válaszkísérlete így hangzik: „Elgátolják azt a magyarságot, amely az alkotás izgalmaiban tudta volna egészségessé élni a kárpáti medence üdvös-veszedelmes örökségét, a kelet-nyugati kettősség lelki hasadását.”³⁴⁸ A legkézzelfoghatóbb még a Lendvai által felsorolt érvek közül nemzedékének háborúba kényszerítése, s az emiatt érzett – jogos – felháborodás és gyűlölet.

Másrészt Lendvaiék elutasították Jászi Oszkár Magyarországot is, vagyis az idegenek Magyarországot, amely 'hazug ígéretek lidércfényével bolyongatott minket ingoványokon'. Bár őszintén bevallja, hogy kezdetben ők is hittek ebben az útban. „Öldöklő céljainak – írja – agyafűrt szolgálatában Nyugat-Európát, emberi ölelkezést,

---

³⁴⁸ Lendvai: *A harmadik Magyarország...* I. m. 7. p.

szabadságot, felsőbbrendűséget, fiatalságunk pattanó erőinek bátor és méltó kiélést ígért. A hazulról kitagadott gyermek megbántott szerelmének dühödt inverziójával vetettük rá magunkat e hazug forradalmiság festett délibábjaira. Többé-kevésbé mindnyájan átestünk ezen a *nyugatos* lázon, amelyet Kelet-Galícia szélhámosai ügyes tudatossággal fűtöttek szervezetünkben, s a legnagyobb, a legküldöttebb, aki minket jelentett volna: Ady Endre el is veszett belé.”³⁴⁹ Mígnem rá nem döbrentek arra, hogy Jásziék csak hazug forradalmiságot hirdetnek. „Amiképp Tisza István gróf – írja kissé patetikusan – konok bal kezén megláttuk a mozdulatot, amely fél Európa meszes gödreibe és a Piave iszapjába belerántotta a kegyetlenül pocsékolt, rongyolt, árultatott magyarságot, azonképp észrevettük Jászi Oszkár homlokán az ötágú vörös csillagot, a rabszolgalelek lázadásának ősi pentagramját. Láttuk az alsóbbrendű fajnak teljes ressentiment-jával folytatott harcát, láttuk valamennyi álorcáit, láttuk görögütözesen Kossuth-imádó és céltudatosan Széchenyi-süllyesztő, a Cion felé kegyetlenül sovén és a magyarság felé bomlasztóan nemzetközi, a magyar faj elhulló, megromlott, leszáradt egyedeivel híven cimboráló és a kemény gerinceket irgalmatlanul összeropogtató, mai bőrzei szempontból háborúra uszító és vad nacionalista, holnap gazul pacifista és vereségpárti, ma radikális, holnap szociáldemokrata, holnapután kommunista, de ázsiai sivatagtól a százszor megérdemelt gettón, az összeharácsolt milliókon és minden sárga és vörös foltokon át az idők végezetéig egy és változatlan szíriait. Láttuk a rothadásnak vele kötött szent szövetségét le egészen Károlyi Mihályig és a budapesti csatornák népfönségéig. Láttuk a kereskedelmi banditaság, a telhetetlen Hochkapitalismus, az irodalmi és sajtóbeli önimádat, magzatelhajtás és lélekirtás, a színházi kerítés, a háborús rablás, keresztényilkolás és hazaárulás démoni arányait.”³⁵⁰ Ebből a hol költőien szárnyaló, hol keletiesen csapongó szövegfolyamból nem egyszerű kihámozni a racionális érveket, Lendvai inkább egy hangulatot, egy életérzést közvetít, nevezetesen a faji küzdelem szükségességének valamint ebben a harcban a zsidóság felülkerekedésének érzését. Ebben az idézett szövegben egy *nemzedék* életérzése fogalmazódott meg, s ezt az érzékeny, költői lélek Lendvai mindenkinél pontosabban közvetítette. Ez a nemzedék tehát az egyik Magyarországot (tudniillik a zsidó Magyarországot) teljesen és végérvényesen megtagadta, míg a másikat, az úri Magyarországot azért kárhoztatta és hibáztatta, mert tehetetlenek és megengedők voltak a zsidó Magyarországgal szemben, továbbá hogy engedték kialakulni az egységes Magyarország helyett a két Magyarország világát. Egy szellemi, politikai és társadalmi szempontból egyaránt kettészakított országot, amelyet, íme, ők hivatottak újra eggyé gyúrní.

Ezzel a megengedő attitűddel, ezzel a Tisza István-i liberalizmussal és toleranciával véglegesen szakítani akart ez a nemzedék. Lendvai úgy látta, hogy ez a kettészakított Magyarország egyszerre égett el a világháborúban, Károlyi forradalmában és a ’vörös enyészetben’. Az új, a *harmadik Magyarországnak* pedig követnie kell a ’fajiság

³⁴⁹ Uo. 8. p.

³⁵⁰ Uo. 8–9. p.

rejtelmes erőit', s nem kell félni – mint azt Tiszáék tették – a határozott, kemény lépésektől, továbbá az alsó néposztályoktól, azaz a magyar néptől. Ez a politikai koncepció tehát nem középutat keresett a két előző Magyarország között, hanem *gyökeresen* mást, minőségileg újat akart, s ezzel közvetlenül kívánt kapcsolódni Európa új szellemiségéhez. De mit is jelentett számukra ez az új európai szellemiség? Jelentette mindenekelőtt a faji gondolat reneszánszát, az antiliberalizmust, az antiparlamentarizmust, az antikapitalizmust, egyben az anyagelvűség szellemének megtagadását, végül pedig visszatérést a kereszténység elhagyott ideáihoz.

Lendvai a politikai és társadalmi érveken túl kultúrkritikai megjegyzéseket is tesz az előző politika rendszerről, hiszen azért is bírálja Tisza István nemzedékét, mert nem értették meg Ady Endre 'évszázados mélységekből feltörő elbúsult magyarságát', helyette ez a 'nemolvasó, nemfejlődő, álmagyar értelmiség' Rákosi Jenőt követte, s az igazi magyar tehetségeket, Adyt, Babits Mihályt, Móricz Zsigmondot a zsidó Magyarország karjaiba lökte, oda, ahol az írók anyagi biztonságot és irodalmi szabadságot remélhettek. Oda, ahol az irodalom politikamentességét ígérték nekik, bár – teszi hozzá Lendvai – ez illúzióknak bizonyult, hiszen ezeket az írókat a budapesti radikális politika becsapta, álnokul kihasználta, s a zsidó érdekeket szolgáló politika kortes eszközeivé züllesztette. De a magyar olvasóközönségről, a magyar publikumról sem volt sokkal jobb véleménye. „A magyaroknak – mondja – ugyan írhat, énekelhet, dolgozhat író, költő, publicista! A maguk embereit éppúgy nem olvassák, éppúgy nem ismerik meg, mint másokéit. Azokat tán mégis jobban. A magyar értelmiség, amely valamikor egyedül ápolta a kultúra tüzét, a magyar értelmiség, amelynek hajdanvolt könyvesházait, ha egy fölületes mai újságíró meglátná, elképedne bámulatában: ez a magyar értelmiség testileg, lelkileg lerongyolódott, és ha Herczeg Ferenceken túl valamelyes »modernség« beférkőzik hozzá, hát az a kabaré és a pornográfia.”³⁵¹ Ennek a publikumnak nincs se irodalmi érzéke, se műveltsége, csak a meddő tagadáshoz, a búsongáshoz és a szórszálhasogatáshoz ért, továbbá 'képtelenek arra, hogy csatáikban ellenségeik fegyvereivel verjék meg ellenségeiket'. Ezek a kultúrkritikai érvek nagyon is hasonlatosak Szabó Dezső kifakadásaihoz, aki szerint a magyar arisztokrácia nem olvas 'nulla a magyar kultúrában', a középosztály pedig a germán eredetű írókat: Herczeg Ferencet, Gárdonyi Gézárt és Tormay Cecilt kedveli, s nem a magyar faji zseniket: Ady Endrét, Móricz Zsigmondot, nem is beszélve saját magáról, akit a 'sajtó turáni oláhjai, tót huszárfőhadnagysai, sváb keresztényei', továbbá a 'magyarság halálát óhajtó zsidó sajtó' elhallgat és letagad.³⁵²

Lendvai azért is szemrehányást tesz apáik nemzedékének, mert teljesen vakok és süketek voltak a *szociális kérdés* iránt. A magyar munkásságot és parasztságot odadobták prédául a radikális politikának, mivel a társadalmi kérdésben mást, mint rendőr-főkapitányi és

³⁵¹ Uo. 85. p.

³⁵² Szabó Dezső: Faj és világirodalom. In *Panasz. Újabb tanulmányok*. Budapest, 1923, Ferrum, 101. p.

szolgabírói feladatot nem láttak. Mint országgyűlési képviselő 1923 és 1926 között többször is felszólalt az üléseken, élesen bírálva a Bethlen-kormányt, azt állítva, hogy semmit sem tesz a népjólét ügyében. Helyzetértékelését tekintve minden bizonnyal igaza volt ('nincs népjólét'), de gyakorlati javaslatait aligha lehetett komolyan venni, s Bethlen nem is vette őket komolyan. 1924-ben például azt javasolta a kormánynak, hogy szüntessék meg a népjóléti minisztériumot, a menekültügyi hivatalt, s 'egyéb efféle feleslegessé vált intézményeket', hiszen, mint mondja, a panaszos levelek százait ő kapja, mint országgyűlési képviselő, ergo: a hivatali munkatársak nem dolgoznak, s nem tesznek semmit. Arra a kérdésre, hogy ezek után ki és mi módon fogja intézni az ügyeket, természetesen nem adott választ. Ugyanezen az ülésen azért is bírálta a kormányt, mert a lakásbérek fokozatos felszabadítása mellett döntött, így viszont – mondja Lendvai – a 'keresztény dolgozó magyarságnak nem marad mása, mint az utca, mert utcára fog kerülni'.

Lendvainak ezek a publicisztikai írásai egyértelműen bizonyítják, hogy ő – félretéve most azt az egyáltalán nem lényegtelen kérdést, hogy ezekben mennyire volt igaza – rendelkezett egy határozott, világos Magyarország képpel, s erre az elképzelésre építette ideológiai konstrukcióját, amelyet publicisztikai írásokban, cikkekben népszerűsített. A nagyobb lélegzetű tanulmányai viszont azt bizonyítják, hogy neki még ezen túlmenően is voltak, 'újkonzervatív', katolikus alapokon nyugvó, s alapvetően Oswald Spenglert és Werner Sombartot követő elgondolásai az európai, s benne a magyar kultúráról.³⁵³ Kíséreljük meg röviden összefoglalni ezt az elképzelést! Lendvai úgy látta, hogy 1789, tehát a *grande révolution* óta az európai embert a lázadás szelleme kerítette hatalmába. A hagyományos európai művelődést (kultúra) a polgárosulás (civilizáció) váltotta fel. A polgárosulás szemben az előző korszakok seigneriális, azaz úri gazdálkodásával a burzsoá-kapitalista szellemet honosította meg. Ez az új 'világnézeti kapitalizmus' összezúzta a régi kultúrát, s a lázadás, a destrukció szellemét hintette el, így fokozatosan detronizálta a régi kultúrélet valamennyi szilárd pontját Istentől a családig. A régi életértékek (nemesség, bátorság, erő, hatalom) és a minőség helyébe a pusztasági hasznossági elv (számítás, gyanakvás, óvatosság) került, s a kollektivitás eszméjétől az egyén teljes uralma felé haladunk. Ebben a folyamatban azonban megsemmisülnek az emberi élet alapfeltételei, továbbá a szervesen kialakult emberi közösségek, s a végeredmény nem lehet más, csak a mindenki harca mindenki ellen. „A bourgeois szellem – írja – gyűlöli Istent, mert képtelen Istenre. Gyűlöli a biológiai élet vitalitását, mert képtelen annak pompás és «erőszakos», öntörvényű kifejtésére. Gyűlöli a hősiséget, amely a biológiai életet egy pillanatba sűrítve, vígan és derűsen kockáztatja, s e kockázat halálos pillanatában fejt ki önmagát a leggazdagabban. Gyűlöli a tragikum fenségét, mert képtelen a tragikumra. Gyűlöli a kultúrát, mert nem tud kultúrát kisugározni. Gyűlöli az

---

³⁵³ Lásd erről két tanulmányát: A lázadás szellem és Irodalom és világnézet. In uő: *A harmadik Magyarország...* I. m. 153–198. p.

erkölcsi rangsor pozitív felét, mert ő csak negációra képes.”³⁵⁴ Ezen túlmenően a kapitalista szellem gyűlöli a művészt, a papot, a katonát, a falut, az organikus életet, a rejtelmet, a nőt, a lángelmét, a nagyságot, a szeretetet, és végül gyűlöli magát az embert, mert ellenáll a hasznossági elvnek. Ezen az alapon viszont nem nyugodhat az emberi élet és kultúra, ezért előbb-utóbb az emberiség a saját maga megmentése érdekében visszatér majd a régi értékekhez. S ez számára nem jelentett mást, mint egyfajta keresztény-katolikus újjászületést, mert „meg lehet próbálni az Úr Jézus Krisztustól való elszakadást, de boldogulni, szépülni, gazdagodni Nélküle nem lehet. Szent Péter Rómáját lehet gáncsolni, de az ő művéhez foghatót nem tud fölmutatni a világnak egyetlen égitája sem.”³⁵⁵ Ebben a világtörténeti rombolásban és lázadásban – mint mondja – mindenütt kitüntetett szerepet kapott a zsidóság, de Magyarországon összehasonlíthatatlanul nagyobb, mint másutt.

Lendvai fajvédő koncepciónak szerves részét képezte tehát az a fajta *antiszemitizmus*, amely a zsidósággal szembeni védekezés szükségességét hangsúlyozta. Ő is osztotta nemzedékének zsidóképét, nevezetesen, hogy a zsidóság egységes s a magyarságtól elütő faj, amelynek különböző politikai-szellemi csoportjai csak látszólag állnak egymással szemben, valójában egységes terv szerint ügködnek e faj uralmán, s a háború utáni két forradalom tulajdonképpen ezt az uralomra törekvést testesítette meg. „Nekem – írja egyik tanulmányában – ha fájt és fáj a zsidóság anyagi fölénye, sohasem azért, mintha magamnak kívánnám el tőle, hanem mert igenis fájt és fáj az a tudat, hogy mindezt keresztény magyar testvéreim százezreinek nyomorával vagy legalábbis bukdácsoló életsorával s annak minden állami és nemzeti következményével kell megfizetni.”³⁵⁶ S ő is úgy látta, hogy az így értelmezett ’zsidó faji uralmat’ Magyarországon le kell törni, s ennek mikéntjében, a végrehajtás módjában a magyar fajvédők döntő többségéhez hasonlóan vélekedett: mindenre kiterjedő, az élet egész területét átfogó, egyetemesen bevezetett numerus clausus jelenthet csak megoldást. S mint parlamenti képviselő többször tiltakozott az ellen, hogy a kormány még a felsőoktatási numerus clausus törvény betűjét sem tartja be, nem hogy új törvényeket hozna.³⁵⁷

Lendvai István esetében a fentiekben jellemzett, s talán legpontosabban *történetinek* nevezhető antiszemita érvei mellé *felekezeti* jellegű érvek s egyfajta felekezeti türelmetlenség is járult. Szerinte ugyanis az antiszemitizmus, azaz a zsidókérdés megoldására való törekvés nagyon is megfér a katolicizmus szellemével.³⁵⁸ Úgy vélte, hogy az antiszemitizmus nem azonos a zsidógyűlölettel, s komoly katolikusoknak szerinte óvakodniuk kell attól, nehogy ’megragadjanak ezen a szellemi lépesszón’.

³⁵⁴ Uo. 175–176. p.

³⁵⁵ *Róma tornya alatt. Mozaikok az örökvárosból.* Budapest, 1934, Szent István Társulat, 22. p.

³⁵⁶ Lendvai István: *Katolicizmus és zsidókérdés.* Mezőberény, 1937, Baltha János Könyvnyomdája, 5. p.

³⁵⁷ Lásd például Lendvai 1924. június 11-én elmondott beszédét. *Az 1922. évi június 16-ára hirdetett Nemzetgyűlés naplója.* XXIII. köt. Budapest, 1924. Athenaeum, 315–319. p.

³⁵⁸ Lendvai: *Katolicizmus* I. m. 4. p.

Lendvai szerint nem lehet igaz keresztény az, aki nem követi Szent Ágoston mondását, miszerint 'aki rosszul szeret, az gyűlöl'. Antiszemitizmusnak tehát a zsidó túltengés, valamint a zsidó szellemiség elleni harcot nevezi, s ez véleménye szerint nemhogy nem ellenkezik a katolicizmussal, hanem egyenesen következik belőle, mivel a katolicizmus nem zárja ki az önszeretetet és a veszedelmes emberekkel szembeni védekezést. Szerinte ugyanis a zsidó szellemiség nem más, mint Mammon imádása, következésképpen a keresztényeknek a *Krisztus vagy Mammon* kérdésében választaniuk kell. S válasza se lehet kérdéses: „Aki Krisztus mellett áll, annak szemben kell állnia a Mammonnal, következésképpen azzal a zsidósággal is, amely ennek a mammoni szellemnek legfőbb történelmi hordozója még ma is, és marad mindaddig, amíg fajiságával és annak vallási megnyilatkozásával nem szakít őszintén és gyökeresen. Addig azonban minden igaz keresztény, Krisztusnak minden igaz katonája kénytelen eo ipso szemben állni vele, mint ahogyan szemben kell állnia a mammonizmus valamennyi hordozójával.”³⁵⁹ Lendvai fajvédelmi elképzelése tehát gyökeresen eltért a Méhely-féle biológiai fajelméleti elgondolástól, s alapvetően történeti-vallási alapokon nyugodott, következésképpen a megoldási javaslata is vallásinak nevezhető, s lényegében követte Bangha Béla elgondolásait. Nevezetesen ő is úgy látta, hogy a hazai zsidóság számára a kikeresztelkedés, tehát a *vallási konverzió* az egyetlen járható út. „Mint a zsidókérdésnek évtizedes ismerője, figyelője és hangoztatója – írja egyik cikkében –, akit sűrűn értettek félre zsidó és keresztény részről egyaránt, megállapíthatom, hogy igenis akadnak, és mindig is akadhatnak zsidók, akik őszintén, teljes belső konverzióval térnek át valamely keresztény vallásra, de ezeknek a száma elenyészően csekély.”³⁶⁰ Az áttérés tehát csak a kisebbség számára jelent kivezető utat, hiszen – mint mondja – a kitértek többsége *marannusz* marad, akik tehát „jó keresztényeknek vélik magukat, igyekeznek is azok lenni, de döntő politikai, társadalmi, művészeti események megítélésében [...] akaratlanul is zsidóbarát irányok felé húznak, és olyan észjárást nyilvánítanak és terjesztenek, amely a maguk évezredes faji örökségéből érthető, de a kereszténységre nézve nem kívánatos, sőt veszedelmes. A nem zsidó társadalomnak joga, sőt kötelessége védekezni.”³⁶¹ A képlet tehát világos, a zsidó társadalom egy része kitér, de ennek a kisebbségnek is csak töredéke lehet jó keresztény, a többség megmarad keresztény köntösbe öltöztetett zsidónak. Ehhez a Lendvai-féle gondolkodáshoz két megjegyzés kívánkozik. Egyrészt nem szabad figyelmen kívül hagyni a történeti kontextust, ő ugyanis azok ellen *is* érvelt, akik szerint faji alapon egyáltalán nem lenne szabad megengedni a zsidók kikeresztelkedését, mert a 'zsidók semmiféle kikeresztelkedéssel nem vetkőzhetik le zsidó mivoltukat'. Másrészt viszont Lendvai valóban szűklátókörűen csak elvi kérdésként foglalkozik a problémával, s megelégedik arról, hogy bár sok zsidó számára a kikeresztelkedés valóban nem igazi lelki konverziót jelentett, hanem csak

---

³⁵⁹ Uo. 6. p.

³⁶⁰ Lendvai István: Előszó. In Lépes Andor: *Zsidók keresztény álarcbán*. Budapest, 1935, Mérnökök Nyomdája, 4. p.

³⁶¹ Uo. 5. p.

taktikai lépést, de ez a taktikai lépés – ahogy ez néhány év múlva világossá vált – a túlélésre, az életben maradásra irányult, így kegyes csalásnak minősült. S ezt ő a harmincas évek közepén-végén még nem látta tisztán, s rövidlátó módon mindenféle elvi fenntartásokkal hozakodott elő. A kérdés ezek után úgy tehető fel, hogy mi is történjen Magyarországon a ki nem tért többséggel, valamint a zsidó szellemiséget el nem hagyó konvertitákkal. Ezekre a kérdésekre – bármily meglepő – Lendvai nem ad világos választ, s azt írásaiból is csak töredékesen tudjuk kikövetkeztetni. A harmincas évek legvégén, tehát a második zsidótörvény után a zsidókérdést Magyarországon megoldottnak nyilvánította, így azt mondhatjuk, hogy – mint a legtöbb igazi fajvédő – ő is megelégedett a vallási arányszámnak megfelelő korlátozással, s ezen túl nem támogatta a faji egyenlőtlenség eszméjét, a biológiai alapú elkülönítést, s pláne nem a kitelepítést vagy a fizikai megsemmisítést. Ez számára erős katolikus hite miatt is elképzelhetetlen volt. De Lendvai számára sem merült fel az a probléma, hogy a mindenre kiterjedő numerus clausus azt jelenti, hogy szakítunk a jogegyenlőség elvével, de ha ezt az elvet feladjuk, akkor maga a kiszámítható polgári társadalom tűnik el a semmibe, átadva helyét egy szubjektív alapon nyugvó, következésképpen kiszámíthatatlanná és végső soron anarchikussá váló államnak és társadalomnak. De felvet ez a gondolkodási mód egy másik elvi problémát is. Arról van szó, hogy a zsidóság törvényi korlátozása, a magyarság érdekében történő állami beavatkozás szükségessége mögött egy végtelenül pesszimista magyarság-kép húzódik meg, nevezetesen, hogy mi képtelenek vagyunk a versenyre, egyenlő feltételek mellett szükségszerűen kudarcra vagyunk ítélve, s csak elbukni tudunk. Egyik parlamenti beszédében Lendvai például azt fejtegette, hogy mi magyarok már nem tudunk belülről meggyógyulni, nem tudunk kitermelni magunkból öntudatos, elszánt vezetőket. Lendvainak ez a fajta borúlátó, pesszimista világképe mindenesetre gyökeresen eltért a faji egyenlőtlenségre, s faji felsőbbrendűsége alapozott náci és más fajelméleti, optimista jövőképű elméletektől. De ez a fajta kultúrpeszimizmus határozottan elválasztotta fajvédő társaitól, még Bajcsy-Zsilinszkytól is, nem is beszélve Gömbös Gyuláról.

De nemcsak a zsidókérdés megítélésében tért el Lendvai véleménye a kormányétól, más fontos ügyekben is támadta a bethleni rendszert. Figyelmen kívül hagyva a politikai realitásokat élesen bírálta Bethlen 'megalkuvó' politikáját a revízió ügyében. „Területi épségünkről – mondta 1924-ben a Nemzetgyűlésben – majd csak akkor beszélhetünk, ha meglesz a 63 vármegyés Magyarország, és politikai függetlenségünkről majd akkor beszélhetünk, ha ezt a politikai függetlenséget nem fogja se cseh kancsuka, se oláh bocskor, se szerb terror befolyásolni és irányítani; szuverenitásunkról pedig akkor beszélhetünk majd, ha Pozsonynak, Kassának, Kolozsvárnak és Szabadkának régi szuverén urai leszünk. (*Taps a balközépen.*)”³⁶² Szerinte nem lenne szabad hinni sem a nagyantant, sem pedig a kisantant politikusaiknak, mindenféle közösséget meg kellene

³⁶² Lendvai István nemzetgyűlési képviselő beszéde a Nemzetgyűlés 1924. évi április hó 12-én tartott ülésén. Budapest, 1924, Különnyomat, 3. p.

velük tagadni, nem menni el például a bankettjeikre és ünnepségeikre, s meg kellene hallgatni például azokat a Bácsmegyei magyarokat, akik ugyanolyan jogokat követelnek maguknak, mint a soproniak, s akik így akarnak visszatérni az anyaországhoz. A kormánynak ki kellene kényszeríteni szerinte az antanthatalmaknál, hogy ezek az országrészek népszavazást tarthassanak a hovatartozásról. Hogy a két előző állítás között komoly ellentmondás feszül, nos, arra talán felesleges utalni. De nem kevésbé következetlen akkor is, amikor egyrészt a nemzet felemelkedése érdekében lehetségesnek mondja a diktatúrát, másrészt azért bírálja a kormányt, mert a nemzet érdeke és akarata ellen politizál, szuronyokkal kormányoz, s végül a nyílt szavazás rendszerét honosította meg. Megalkuvónak mondja Lendvai a kormányt a miatt is, hogy kiegyezett a zsidósággal, s a fővárost 'kozmpopolisszá és bankopolisszá' alakította át. 1924-ben pedig azért támadta a kormányt, mert a szanalási program részeként külföldi kölcsönökhöz folyamodott, de Lendvai szerint így az ország elveszíti a függetlenségét és szuverenitásának jórészét, ehelyett sokkal inkább a nemzet belső erőire támaszkodva kellene biztosítani a gazdasági és erkölcsi talpra állásunkat.³⁶³ Mind a revízió dolgában, mind pedig a gazdasági függetlenség ügyében azonban Lendvai adósunk marad a válasszal: hogyan is érhető el mindez.

A húszas évek közepén Lendvai – s ebben nem volt egyedül a fajvédők táborában – pozitív, követendő példának tekintette Benito Mussolini olasz fasiszta rendszerét. Hol másutt, mint a magyar Országházban, Cegléd város képviselőjeként jelentette ki, hogy ő világnézetileg nem híve a parlamentarizmusnak, mivel – úgymond – ez a politika rendszer és szisztéma „még a legtisztább megvalósulásában is igen veszedelmes és nagyon kevésbé kielégítő eszköze egy nemzet rendbehozatalának, különösen katasztrofális esztendőök után.”³⁶⁴ Számára ugyanis nem a politikai szisztéma a fontos, hanem az, hogy segít-e ez a rendszer a nemzet sorsán vagy pedig nem. Két római útja (1929, 1931) is arról győzte meg, hogy ha egy ország élén olyan 'hősi lélek', egy olyan vezér áll, aki maga a 'megtestesült Akarat és Cselekvés', akkor a parlamentarizmus egész rendszere kiküszöbölhető a politikából.³⁶⁵ A Palazzo Venezián egyik verőfényes délelőtt például arról elmélkedett, hogy Magyarországon is volt olyan időszak, még pedig 1919 végén és 1920-ban, amikor is 'hevültek a nagy emberi álmok, énekeltek epedő szerelmek, szárnyaltak imádságok, tündököltek gyermeki álmok, ujjongtak örömök, lázadoztak és átkozódtak emberi kínok', de szemben az optimizmust sugalló olasz fasiszta állammal, Magyarországon nem termett a Duce-hoz hasonló kaliberű politikus, s mindent megfojtott a bethleni álpaparmentarizmus.³⁶⁶ Az elkezdett forradalom félbemaradt – ez Lendvai, és ez a magyar fajvédők mondandójának a lényege! De mi ragadta meg ennyire

³⁶³ Lendvai 1924. április 17-én elmondott beszédét lásd *Az 1922. évi június 16-ára hirdetett Nemzetgyűlés naplója*. XXIII. köt. Budapest, 1924. Athenaeum, 464–468. p.

³⁶⁴ Lendvai István nemzetgyűlési képviselő beszéde... I. m. 2. p.

³⁶⁵ Római útjairól lásd *Róma tornya alatt. Mozaikok az örökvárosból*. Budapest, 1934, Szent István Társulat.

³⁶⁶ Uo. 13–14. p.

képzeletét az olasz fasiszta mozgalomban? Mindenekelőtt Mussolini személyisége és eredményei, ő ugyanis úgy tekintett a Duce-ra, mint aki elérte, hogy a munka és a fegyelem legyen a legfőbb érték Olaszországban, azaz a munkát és a tőkét 'egy felsőbb egység harmóniájában oldotta fel', másrészt hogy meg tudta teremteni a különböző társadalmi osztályok együttműködését a 'felsőbbrendű nemzeti célok' érdekében. Minden bizonnyal ez az áhított nemzeti egység, ez az olasz honban létrejött erős közösség volt az, amelyet Lendvai – és vele együtt a fajvédők többsége – leginkább hiányolt Magyarországon.

De míg az olasz kísérletben – legalábbis kezdetben – követendő példát látott, a német és a magyar nemzeti szocialista törekvéseket kezdetektől fogva elutasította. A harmincas évektől kezdve ugyanis úgy vélte, hogy a hitlerizmus, a magyar nyilas mozgalom, a 'barna-zöld veszedelem' jelenti a legnagyobb veszélyt, ami a magyar nemzetre valaha is leselkedett. Két ok miatt került szembe a nácizmussal. Egyrészt katolicizmusa miatt, másrészt világosan felismerte, hogy a nácizmus alapjaiban fenyegeti a magyar állami és nemzeti függetlenséget. Neki tehát nem tetszett sem Hitlerék *új pogánysága*, sem pedig felsőbbrendű fajokat hirdető koncepciója: „Nekem mint magyar embernek nem lehet eszményem és célom az a világ, s benne az a Magyarország, amely a zsidó viláгурalmi törekvésektől azon az áron szabadulna meg, hogy helyettük a germán viláгурalmi törekvések igája alá jusson.”³⁶⁷ Lendvai fajvédelme tehát – szemben a németeket kiszolgálni kész nyilasokkal – egyszerre irányult a zsidó és a német 'faji totalitás és fajimádat' ellen. „A fajiság kérdésében – írja – csak akkor van logikai és erkölcsi jogcímem ellene mondani a hitlerizmusnak, ha egyben ellene mondom a judaizmusnak is, mert amit nem engedek meg a horogkeresztnek, azt nem engedhetem meg a tórának sem.”³⁶⁸ Mindezek alapján szinte törvényszerű volt Lendvai szembekerülése egyfelől a Méhely-féle faji biologizmussal, a nyilas mozgalmakkal s a náci ideológia magyarországi térhódításával, másfelől a magyar függetlenséget létében fenyegető német veszéllyel. A magyar fajvédelem ideológiájában ugyanis erős, s mással nem helyettesíthető elem volt a *nemzeti függetlenség* gondolata, így azok a fajvédők, akik komolyan gondolták ezt az eszmét, azok nem habozhattak a német veszély kérdésében. 1940-ben Lendvai levelet írt Budaváry Lászlónak, aki ekkor készítette elő könyvét, amely később *Zöld bolsevizmus. A nemzetietlen nyilas-mozgalom hűséges és döbbenetes képe* beszédes címmel jelent meg. Ebben a levélben Lendvai azt írja, hogy „nem vitás, hogy végső szándékaink ma is éppúgy azonosak, mint ahogyan azok voltak megismerkedésünk első pillanatában.”³⁶⁹ Ez a végső szándék pedig nem más, mint a keresztény magyarság önvédelmi harca és nemzeti igazság ügye. Ennek az eszmének pedig a lényege, Lendvai szavaival, hogy

---

³⁶⁷ Lendvai: *Katolicizmus...* 10. p.

³⁶⁸ Uo. 11. p.

³⁶⁹ Budaváry László: *Zöld bolsevizmus. A nemzetietlen nyilas-mozgalom hűséges és döbbenetes képe*. Budapest, 1941, Nemzeti Élet, 59. p.

'Magyarország magyar ország maradjon'.³⁷⁰ S ezt az elvet most – mint mondja – leginkább a 'jobboldali peccenyésütögetők', a nemzeti függetlenséget kockára tévő nyilasok fenyegetik. Levonva ennek konzekvenciáit 1938 és 1944 között Nomád álnéven a *Magyar Nemzetben* és a *Mai Napban* több tucat cikket írt ellenük.³⁷¹

Lendvai következetesen végigment ezen az úton. A nyilasok 1945 februárjában bebörtönözték, majd nagy valószínűséggel kivégezték. Börtönéből még sikerült egy verset kijuttatnia Géfin Gyula kanonoknak, amely a *Jégvirágok* címet viseli. A vers pontosan mutatja Lendvai alapvetően értelmiségi beállítódását (s nem mellékesen közepes verselését): a halál előtt verset kell írni, s abban hitet tenni a Szép és a Jó mellett, másrészt visszamenőleg is igazolja, hogy a húszas években őszinte volt, amikor arról írt, hogy az ő szívében megmaradt a keresztényi treuga dei, a 'homo christianus sum' ideája. De a mellé már tennénk óvatos kérdőjelet, hogy a húszas években megvolt benne a 'lélek legmélyén való gyűlöletlenség, s a kékebb, csendesebb egeknek vágya':

Cellám egyetlen ablakára
az éjjel jégvirág fagyott.
Most, hogy rátűz a Nap sugára,
cellám már nem oly elhagyott. –
Isten keze remeklett rajta
csodás mintájú gobelint,
mely fényt vegyítve könnybe, jajba,
engem szelíd beszéddel int:
„Feküdj még oly szárnyadtörötten,
torzítson rozsdá és penész,
Ember! ne csüggedj börtönödben,
ott is a Mindenségbe nézz!
Akármí sújt is zug-bolygódon,

---

³⁷⁰ Ez a mondat azóta is minden magyar fajvédő kulcsmondata.

³⁷¹ Ezekből két válogatás megjelent (*Nomád leveleiből*. Budapest, 1942, Linea; *Nomád levelei*. Budapest, 1944, Linea). Lásd még Dékány Endre szerk.: *Magyar Nemzet repertórium*. 1–4. köt. Budapest, 1980–1991, Petőfi Irodalmi Múzeum.

a Mindenségnek része vagy,
fenséges és rejtélyes módon,
mihez nem ér fel ember-agy.
Igaz hazád a Végtelenség,
s a Szép, a Jó mindenütt veled,
e jégvirágok is hirdessék,
mint csillogó írásjelek!

Lendvai tragikus sorsa egy értelmiségi útkeresését és úttévesztését példázza, egy olyan értelmiségiét, aki egy eleve zsákutcás ideológiának, a fajvédelemnek, a 'keresztény magyarság önvédelmi harcának' lett lelkes híve és propagálója, majd megrettent a következményektől, de felülvizsgálni ifjúkori ideáit teljes egészében sohasem tudta. Másrészt sorsa azt is példázza, hogy magyar fajvédelmi gondolatnak a függetlenség ideája szerves részét képezte, s aki komolyan vette ezt az eszmét, az aligha juthatott más következtetésre, mint Lendvai vagy Bajcsy-Zsilinszky. Így ennek a fajvédő függetlenségi eszmének Bajcsy-Zsilinszky mellett kétségkívül volt még egy mártírja.

A sajtómunkás: Milotay István

A nagyszámú magyar fajvédő publicista, újságíró, zurnaliszta, szerkesztő, rovatvezető, cikkíró, sajtómunkás, szerkesztőségi és kiadói lóti-futi, zúgfirkász közül publicisztikai tevékenységének színvonala, tehetsége, sokszínűsége és nem utolsósorban munkabírása és termékenysége miatt kiemelkedik *Milotay István*. Alig akadt nála nagyobb hatású publicista a két világháború közötti Magyarországon, ő ugyanis 1914 és 1944 között több ezer – nagy tehetségről árulkodó – cikket írt, s lapjai (*Új Nemzedék, Magyarság, Új Magyarság*) egész nemzedékek gondolkodását befolyásolták vagy egyenesen meghatározták.³⁷² A félreértések elkerülése végett talán nem szükségtelen megjegyezni azt, hogy bár Milotay – különösen a húszas évek elején-közepén – ezer szállal kötődött a fajvédőkhöz, s a fajvédelmi ideológia kialakításában tevékenyen résztvett, szorosan sohasem tartozott a mozgalom belső magjához. A tízes években, mint a Rákosi Jenő-féle *Budapesti Hírlap* fiatal munkatársa, a koalíciót, majd a munkapártot támogató cikkeket írt, 1913-tól az *Új Nemzedék*ben függetlenségi, Károlyi Mihály eszméit felkaroló publicistaként vitézkedett, majd fokozatosan eltávolodva Károlyitól Jászi, s a radikális és a szociáldemokrata pártok ellen írta fulmináns publicisztikáit. Az ún. proletárdiktatúra bukása után talán a fajvédőkhöz állt a legközelebb, irredenta politikát hirdetett, s a Bethlen-rendszert jobboldalról bírálta, majd a legitimistákhoz csatlakozott. A harmincas évek közepén lelkes Gömbös párti lett, majd annak halála után Imrédyt – s nem a nyilasokat! – támogatta egészen a végsőkéig. 1924-ben, pályája zenitjén gyűjteményes kötetének előszavában a következőket írta: „Ez a tíz esztendő látott bennünket olyan győzelmek zenitjén, melyek három tengerpartig éreztették a magyar fegyverek erejét. Látta zászlóinkat egyszerre a Pó síkságán, a Keleti-tenger partján, az albán hegyek ormán, Havasalföld mezőin és Palesztina pusztáin, hogy aztán leghitványabb ellenségeink lobogóit tűzze a Kárpátok csúcsaira és az Erdélyi havasokra, Fiume árbocaira és a pozsonyi Várhegyre egyaránt. Látott bennünket, mint hódítókat hét ország határain, hogy aztán hontalanokká legyünk saját határaink között. Látta győzhetetlenségünket külső ellenségeinkkel, vakságunkat és tehetetlenségünket a belsőkkel szemben. Látott bennünket nagyoknak és erőseknek a hatalmasok, gyöngéknek a hitványak mellett. Látott hőseknek az igazi hősök, s gyáváknak a leggyávábbak ellenében. Látott az önfeláldozás, az áldozatkészség, a lelki és erkölcsi erőfeszítés krisztusi magaslatán, s az önzés, a kishitűség, a kapzsiság, az egyéni érdek ördögi alacsonyágában. Látott a gőg és elbizakodottság vas álarcában, mikor az önérzet lett volna tartozó kötelességünk. Látott méltatlanoknak minden szerencsére, s érettnnek minden megalázásra...”³⁷³ Azért idéztem ebből az előszóból ilyen hosszasan, mert úgy

³⁷² Milotay publicisztikai tevékenysége ma még jórészt feltáratlan. Gyűjteményes köteteiben ugyanis az általa írt cikkeknek csak töredéke jelent meg.

³⁷³ Milotay István: *Tíz esztendő. Cikkek, kortörténeti jegyzetek, 1914–1924*. Budapest, 1924, Pallas, 5. p.

érzem, ez a textus élesen megvilágítja Milotay sajátos egyéniségét. Ez a szöveg nem egy mindennapi zszurnaliszta, egy szerkesztőségi firkász sietősen lejegyzett gondolatai, sokkal inkább egy kitűnő íráskészséggel megáldott tehetség, aki ugyanakkor képes játszani az érzelmek húrjain, aki egyben arra is figyel, milyen hatást vált ki olvasóiból. Hatásvadász publicista, akit elragad saját szavainak árja. Másfelől arra is rámutat ez a szöveg, hogy Milotayt a szélsőséges nacionalizmus, a magyar birodalmiság eszméi hevítették (erre szocializálódott Rákosi Jenő mellett!), s számára ennek a birodalomnak az összeomlása, romokba döntése mekkora sokkot okozott. Fajvédelmet támogató, társadalmi és politikai újjáépítést sürgető eszméi és gondolatai csak ebből a kiindulópontból érthetők meg.

Az előző fejezetben Lendvai kapcsán arról elmélkedtünk, hogy a publicistát az különbözteti meg az újságírótól, s még inkább az egyszerű sajtómunkástól, hogy a publicistának vannak eszméi, elvei, s nem csak egyszerű kiszolgálója egy pártnak, mozgalomnak, szellemi irányzatnak, vagy éppenséggel tulajdonosi érdekeknek. De akkor hol helyezzük el Milotay Istvánt ebben a koordináta-rendszerben, figyelembe véve a fentebb felsorolt – minek is nevezem? – furcsa fordulatokat, kacskaringókat? Túl az újságírói tehetségen (mert Milotay szó se róla, tudott írni, tudta hogyan kell befolyásolni, az ujja köré csavarni az olvasóit) nem mondható el róla, hogy ne lettek volna eszméi, csupán a pénz vagy az érdek irányította volna a tollát. Ott tudott hagyni lapokat (lásd például a Károlyival történt szakítását, vagy a Banghával való konfliktusát az *Új Nemzedéknél*), fel tudott állni a kényelmes főszerkesztői székből, ha úgy hozta a sors, vagy ha úgy érezte, elvtelen szolgálatra kényszerítik. De ugyanakkor – Lendvaival vagy Bajcsy-Zsilinszkyvel ellentétben – volt benne egyfajta igazodás-vágy, alkalmazkodóképesség, vagy talán pontosabban megfogalmazva a korszellemnek valamiféle kiszimatolása, finom kipuhatolása. Ugyanakkor kétségtelen, hogy publicisztikája – a stíluson túl – nem nélkülözte a gondolatiságot, a szociális érzékenységet és az eredetiséget. Talán nem is kell feloldani ezt a dilemmát: ez a kettősség jellemezte Milotayt. Ez mind ő volt egy személyben, ragyogó tehetség és romlott jellem. Nagy ígéretnek indult publicista (függetlenül attól, hogyan ítéljük meg korai nézeteit), aki folyton az élen akar haladni, aki folyvást hatni akar, akinek – mint a drogosnak – kell az olvasók napi visszajelzése és tapsa, s aki állandóan figyel és igazodik, előbb Rákosi Jenőhöz, majd Károlyihoz, Andrássy Gyulához, Gömböshöz, majd Imrédyhez, így végül egyszerű sajtómunkássá válik a hungaristák oldalán, akiket egyébiránt nem kedvelt és nem is osztotta mindenben nézeteiket. Így került 1945-ben a menekülés során Sopronba az imrédyista kormánypárt oldalán, de együtt Szálasi embereivel, s végleg megfosztva az olvasóktól, akikért egyébként ezt az egészet elkezdte és végigcsinálta. S van még egy fontos üzenete Milotay sorsának és életművének. Arról van szó nevezetesen, hogy a harmincas évekig bízott abban, hogy saját erőinkre támaszkodva, önmagunkban képesek vagyunk megoldani problémáinkat, így felemelni a nemzetet. De ekkortól kezdve rádöbbsent, hogy önmagunkban ez nem fog menni, s mástól – jelen esetben a náci Németországtól – várta a segítséget. Feladott tehát egy fontos elvet

(az ős fajvédők, Bajcsy-Zsilinszky, Lendvai, nem is beszélve Szabó Dezsőről ezt sohasem voltak képesek megtenni), amelyet ha feladunk, nincs megállás a lejtőn. Problémáinkat – nolens-volens – saját magunknak kell megoldani, ha mindezt mástól várjuk, nos, akkor kiszolgáltatottká válunk, az utat már nem mi határozzuk meg, s a végeredményt már nem tudjuk befolyásolni. Pályája kezdetén túlhajtotta ezt az elvet (nemzeti és faji öncélúság), majd a negyvenes években a ló túlsó oldalára esett, s minden önállóságot feláldozott egy kétes eszme és birodalom oldalán. 1915-ben még arról cikkezett, hogy az egyoldalú német befolyásnak óriási veszedelmei lehetnek, de 1944-ben már a németek melletti végsőkig való kitartásra buzdított.

Milotay már a tízes évek közepén megfogalmazta azokat a gondolatokat, amelyeket pályatársai csak a forradalmak után kezdtek hangoztatni és népszerűsíteni, tehát ebből a szempontból jóval megelőzte korát. Ideológiai konstrukciójának – amely nagyon közel állt a fajvédők elképzeléseihez, de teljesen nem volt azonos azzal – kiindulópontja, hogy a magyarság a zsidókkal és a nemzetiségekkel szemben elveszítette a *kezdeményező szerepét* a Kárpát-medencében, azaz kiejtette 'kezeből saját sorsát, s nem ura önmagának'. Ennek következtében már nem a magyarság határozza meg saját politikai jövőjét, hanem olyan erők és hatalmak, amelyek „fölötte, rajta, benne szervezkedtek meg, de amelyek mégse az ő irányítása alatt, nem az ő lelke és nem az ő érdekei szerint működnek”.³⁷⁴ Ebből számára az következett, hogy vissza kell szerezni a kezdeményezést, saját sorsunk irányítását, azaz a magyarság külső és belső nemzeti és faji *öncélúsága* lehet csak a végső cél, s „ezzel kapcsolatban olyan politikai, erkölcsi és szellemi értékek kultuszára van szükség, amelyek nélkül ez az öncélúság elképzelhetetlen.”³⁷⁵

A háború elvesztése, a tradicionális magyar politikai rendszer összeomlása, a forradalmak győzelme Milotay szerint elsősorban a magyarság *belső bajainak*, s nem a külső körülményeknek tulajdonítható. Úgy látta ugyanis, hogy a magyar társadalom egyes rétegei és csoportjai elvesztették önálló arculatukat, s behódoltak idegen eszméknek és hatalmaknak. A baj azzal a társadalmi átalakulással kezdődött szerinte, amely 1849 után vette kezdetét, hiszen addig rendelkezünk egy erős, tradicionális, ugyanakkor a haladás iránt fogékony arisztokráciával, népes és életképes középirtokosi osztállyal, egy művelt, nyugati szellemmel átitatott honorácior réteggel, valamint egy földtulajdonos paraszti osztállyal. S e mögött ott állt egy hatalmas ország, 'szűzi érintetlenségben' mérhetetlen gazdagságú földjével, valamint természeti kincsekkel megrakodva. „Nekünk eddig – írja – csodálatosképpen abban volt a nagyszerű erőnk, hogy a magunk képére tudtuk itt formálni az életet. Ha át is vettünk kultúrában, gondolkodásban, szokásokban idegen hatásokat, életprincípiumként még fenn tudtuk tartani ezekkel szemben a nemzeti lélekhez való alkalmazkodás kényszerűségét. Most az ellenkezőre kezd fordulni a dolog:

³⁷⁴ Milotay István: Egy könyvből. *A Cél*, 1919. 228. p.

³⁷⁵ Milotay: *Tíz esztendő...* I. m. 4. p.

lassanként a magyar lélek számára lesz életprincípiummá az alkalmazkodás, maga magának a megtagadása.”³⁷⁶ Abban a történelmi átalakulásban tehát, amely nálunk 48 után indult, de igazán csak a kiegyezés után bontakozott ki, a magyarság alulmaradt. „Sehol egy születési arisztokrácia – mint írja –, múltjához viszonyítva harminc év alatt így le nem romlott, sehol birtokos középosztály ennyire fel nem morzsolódott, politikai befolyása, anyagi függetlensége ennyire le nem hanyatlott, sehol kereskedő rend annyira ki nem cserélődött, sehol kisiparosság ennyire el nem vérzett, sehol parasztság ilyen tömegei földnélküli proletariátusba nem süllyedtek, sehol az értelmiség s a kultúra hatóeszközei ennyire új kezekbe nem kerültek, sehol a nemzetközi közgondolkodás tegnapi önmagától ennyire el nem távolodott és el nem szakadt. [...] Mindaz, ami Magyarországon ma a politikában, a társadalomban, a gazdasági életben, az irodalomban, a sajtóban uralkodik, nem a nemzeti társadalom régi erőinek továbbfejlődése és felerősödése folytán állott elő, hanem új, merőben idegen test és idegen sejtszövetek közbetolódásának és elhatalmasodásának, a régi megbénulásának és elnyomorodásának az eredménye. [...] Itt nem egy régi világ alakult, fejlődött újjá, hanem egy új ült a régi nyakába, annak erőforrásait saját különcélú gyarapodásának szolgálatába állítva.”³⁷⁷

Milotay politikai-ideológiai koncepciójának tehát az volt a lényege, hogy a magyarság az első világháború előtt *kettős elnyomatásban* élt: külpolitikai szempontból Ausztria gyarmati helyzetbe kényszerítette, belülről pedig a zsidóság hegemonisztikus uralmat gyakorolt felette.³⁷⁸ S Tisza Istvánt is azért bírálta, mert szerinte Tisza a liberalizmus nevében tiltakozott a zsidókérdés bolygatása ellen, holott Milotay szerint ekkor már nem a zsidóság, hanem a magyarság volt abban a helyzetben, hogy állami védelemre szorult.³⁷⁹ Már 1917-ben arról értekezett, hogy a hazai zsidóságnak a kereskedelemből származó közvetítői tiszta nyeresége hozzávetőlegesen három és félmilliárd koronára rúgott, s ebből a pénzből – mint fogalmaz – „tartják fenn színházaikat. Sajtót hizlálnak és terjesztenek ellened, s nyakadra hizlálnak egy olyan tudományt, egy olyan irodalmat és egy olyan kultúrát, amelyek akarva-akaratlanul te is szegény, elcsábított fogyasztója vagy.”³⁸⁰ Mindezek után nem lehet kérdéses, hogy mi is volt Milotay politikai programja a forradalmak alatt és után. Cikkeiben hirdette és védelmezte a fajvédelmet, a keresztény nemzeti politikát, azaz a nemzeti öntudat visszaszerzését, a nemzeti érdekek fokozottabb átérzését és védelmét, a parasztság földhöz juttatását, az egyetemek visszahódítását, végül pedig a zsidóság – az országos arányszámnak megfelelő – visszaszorítását. Ezek a pontok és célkitűzések majdnem teljes egészében azonosak voltak a magyar fajvédők törekvéseivel.

³⁷⁶ Milotay: Magyar elégia. I. uő: *Tíz esztendő...* I. m. 12. p. (Eredeti megjelenés: 1911. október.)

³⁷⁷ Milotay: Új király, új ország. I. uő: *Tíz esztendő...* I. m. 80. p. (Eredeti megjelenés: 1916. november.)

³⁷⁸ Ennek részletes kifejtését lásd: A Hangya. In uő: *Tíz esztendő...* I. m. 86–90. p. (Eredeti megjelenés: 1917. március.)

³⁷⁹ Milotay: Antiszemitizmus. In uő: *Tíz esztendő...* 131–135. p. (Eredeti megjelenés: 1918. augusztus.)

³⁸⁰ Milotay: A Hangya. In uő: *Tíz esztendő...* 87. p.

Alapvető kérdésekben tehát Milotay István egyetértett a fajvédőkkel. A *ki a magyar?* kérdésre azonban ő egy sajátos választ adott. Szerinte ugyanis a magyarság máig megőrizte eredeti faji kétarcúságát, azaz hogy megmaradtak azok a faji különbségek, amelyek a magyarság őstörténetéből eredeztethetők, amikor az Urál hegység déli lejtőin élő ugor törzseket hun–turk törzsi töredékek hódították meg. Ez a törökös elem erősödött azután a magyarság vándorlása során (kazárok, avarok, besenyők, bolgárok, ’hun eredetű székely törzs’).³⁸¹ Ez a származási kettősség alakította ki azután a magyarság kettős szellemi-lelki alkatát. „Ezért található meg bennük egyrésről a romantikus lobbanékonyosság, a színes, bátor képzelőerő, a magát könnyen tékozló kockáztatás, az egy rohamra mindent föltevő hősiesség, a nemzeti önállóság, a nemzeti becsvágy százszázalékos érvényesítése. A másokban viszont az óvatosság, az előrelátás, a hidegebb fontolgatás, a valósággal, a lehetőséggel számoló, a kivitelben lassú, de szívós, következetes eltökéltség, aztán a hosszú lejáratú ellentállásra berendezkedő passzivitás, s a megpróbáltatásokkal szemben a kedélyességig menő kitartás és egykedvűség.”³⁸² Milotay ezt a két lelki beállítódást a magyar parasztságban, illetve a magyar középnemességéből kinövő középosztályban vélte felfedezni. Ebből a tetszetős, de igencsak gyenge lábakon álló elméletből Milotay arra a következtetésre jutott, hogy a magyar történelemben eddig főleg a törökös erények uralkodtak, de ez a modern korban tovább nem folytatható, s ma arra van szükség, hogy a józan, nehézkes, óvatos és szívós ’gyalog-magyarság’ jöjjön a maga megfontoltságával, garasosságával és ’földre tapadó tekintetével’. A magyar egyházaknak, a hadseregnek, a gazdasági életnek, az irodalomnak és a művészetnek ebből a rétegből kell az utánpótlást biztosítaniuk. Nem paraszt-Magyarországra, de nem is csupán a kiváltságosok számára hozzáférhető elit kultúrára van tehát szükség, hanem „a parasztságot kell az állam, a nemzetvezetés, a gazdasági szakszerűség, a szellemi erőfeszítés európai színvonalára felemelni, hogy az új Magyarországot felépíthessük.”³⁸³ Szabó Dezső ugyanezt a gondolatot úgy fogalmazta meg a maga sajátos nyelvén, hogy a „magyar föld egyetemét a magyar parasztság létforrásává kell biztosítani, s a magyar paraszt arra való gyermekeiből kell intézményesen megújítást, egységet vinni a ma még zűrzavaros középosztályba.”³⁸⁴ Milotay tehát Szabóhoz hasonlóan a parasztság felemelésének szükségességét faji érveléssel támogatta meg.

Milotay különös figyelmet szentelt két alapvető osztálynak: az arisztokráciának és magyar középosztálynak. A *magyar arisztokrácia* szerinte – szemben azzal a képpel, amelyet a polgári radikálisok róluk kialakítottak, tudniillik, hogy a magyar politikát a Nemzeti Kaszinóból irányítják – elveszítette minden súlyát: „Ez az arisztokrácia látszatra

³⁸¹ Milotay István: A magyarság két arca. In *Új világ felé. Cikkék, kortörténeti jegyzetek, 1933–1940.* 2. köt. Budapest, 1940, Stádium, 47. p.

³⁸² Uo. 50. p.

³⁸³ Uo. 87. p.

³⁸⁴ Szabó Dezső: *Az egész látóhatár. Tanulmányok.* 1. köt. Budapest, 1939, Magyar Élet, 14. p.

roppant nagy vagyonok birtokában, a valóságban a könnyelműség, a tékozlás, a földtől elszakadt életmód következtében – a hitbizományok nagy része zsidó nagybérletté alakult – vagyoni önállóságát is elveszítve, bérbe adta neveit és címereit a zsidó plutokráciának, a bankuralomnak az országot kifosztó, korrumpáló üzelmeihez. Osztályöntudata legföljebb egy naiv és nevetséges társaságbeli antiszemitizmus formájában élt benne, önérzete és gögje egyébként belenyugodott, a külső látszatok óvatos megőrzése mellett, a hatalmon való osztozás legszánalmasabb szerepébe: elfogadta versenytársától a tantiémeket, amelyekért munkaképpen csak hallgatni és szemet hunynia kellett.”³⁸⁵ Nagy bűne volt ennek az arisztokráciának az is, hogy a politikában elzárta az utakat a feltörekvő rétegek előtt, azaz nem engedte érvényesülni a fiatal keresztény értelmiséget és a parasztságot.

Nem volt sokkal jobb véleménye Milotaynak – bizonyos szempontból meglepő módon – a *dzsentiriről* sem. Következésképpen azon ítéletek és besorolás kísérletek mellé, miszerint Milotay a dzsentri vagy a ’keresztény úri középosztály’ főideológusa volt, nagy-nagy kérdőjelet kell tennünk, mivel ezek aligha egyeztethetők össze a tényekkel. Szerinte ugyanis ez a társadalmi csoport elveszített minden összeköttetést a néptömegekkel, politikája választási korteshadjáratokban, bankettekben és szánalmas pártintrikákban merült ki: „Hivatása lett volna, hogy vezetése alatt és irányítása mellett menjen végbe az a kettős folyamat, mely egyrészt a teljes politikai önállóságot szerzi meg az országnak, másrészt a demokratikus politikai és gazdasági átalakulás útján negyvennyolcas örökségébe kalauzolja a magyar népet, úgyszólván neki, és ne idegen uralkodó osztályoknak jusson az átalakulás minden előnye és áldása.”³⁸⁶ Hibáztatta a dzsentrit továbbá azért, mert megelégedett az állami és kormányzati hatalom kézben tartásával, s a gazdasággal nem törődött, végül pedig mert nem vette észre, hogy a liberalizmus eszményeiből ’mindenütt a plutokrata osztály által gyakorolt elnyomás és kizsákmányolás’ lett. S ez Milotay szerint így történt nálunk is, azzal a nem lényegtelen különbséggel, hogy a plutokrácia Magyarországon határozott zsidó jelleget kapott.³⁸⁷ Milotay azonban azt fájalta leginkább, hogy ez a nagy- és középbirtokosság még egy lapot sem volt képes fenntartani, „miközben a nagytőke és a nagy ipar egész sajtóhadcsereget tartott zsoldjában, és mozgósíthatott, amikor és amiért akart”.³⁸⁸ Valamelyes dicséretet csak a *Néppárt* kapott tőle, igaz, erről a politikai képződményről is megállapította, hogy túlzottan felekezeti jelleget öltött, s csak parlamenti akciókban gondolkodott. Hogy Milotay mire is gondol, amikor nem parlamenti, hanem társadalmi-gazdasági akciókról beszél, az írásaiból nem derül ki teljesen világosan, de utalásaiból

³⁸⁵ Milotay: Egy könyvből... I. m. 219. p.

³⁸⁶ Milotay: Egy könyvből... I. m. 221. p.

³⁸⁷ Milotay liberalizmussal kapcsolatos vélekedéséhez lásd az első zsidótörvény vitáján elhangzott hozzászólását. *Az 1935. évi április hó 27-ére hirdetett országgyűlés képviselőházának naplója*. 22. köt. Budapest, 1939, Athenaeum, 391–398. p.

³⁸⁸ Milotay: Egy könyvből... I. m. 220–221. p. Milotay szerint a függetlenségi pártiak nemhogy komoly tudományos irodalmat nem hoztak létre, még egy népies füzetet sem tudtak kiadni ezekről a kérdésekről.

azért többé-kevésbé pontosan rekonstruálhatók elképzelései. Amikor például az első világháború előtti román politikát elemzi, sohasem felejt el megjegyezni, hogy az erdélyi románok mindenfajta állami segítség nélkül, pusztán a társadalmi önszervezés és a gazdasági-társadalmi szervezkedés segítségével hatalmas eredményeket értek el, továbbá ugyanilyen pozitív társadalmi kezdeményezésnek tartotta a fogyasztási és értékesítő szövetkezetet, a Hangyát is. Ez a gondolat Milotaynál később is felmerül, nevezetesen, hogy nem szabad minden egyes esetben állami és kormányzati segítségre várni, mindennapi gazdasági-kulturális munkával több érhető el.

A fenti fejtegetésekből is világosan kiderülhetett már, hogy Milotay ideológiai rendszerében a zsidóság magyarországi tevékenysége *centrális jelentőséget* kapott. A hazai zsidóságot egységes entitásnak – leggyakrabban –, fajnak tartotta és nevezte, de látta a zsidóságon belüli törésvonalakat is, továbbá úgy vélte, hogy a faj elsősorban nem biológiai fogalom. „Ha mi most egyszerre úgy értelmeznénk a magyarság fogalmát – írja egyik cikkében –, hogy ki akarnánk belőle rekeszteni mindazokat, akik származás és fajiság tekintetében nem állják meg a kamarási öspróbát, akkor olyan lejtőre lépnénk, amelyen nincs többé megállás, s amelyen továbbhaladva előbb-utóbb a komikum vagy az elviselhetetlen ostobaság bélyegével ütnénk agyon legnemesebb törekvésinket”.³⁸⁹ A húszas években olvasta a német fajelméleti munkákat, s azok hatással voltak rá, de ekkor is inkább etnikumként értelmezte a faj fogalmát, s nem beszélt a fajok egyenlőtlenségéről. Talán azt mondhatnánk, hogy – hasonlóan a magyar fajvédőkhoz, vagy példának okáért Szabó Dezsőhöz – Milotay a húszas években a faj-fajta-nép-nemzet szavakat esetlegesen használta, így fajon leginkább azt értette, amit ma etnikumként határozunk meg, de találhatunk néhány megfogalmazást irdatlan terjedelmű publicisztikájában, ahol a faj biológiai kategóriaként használtatik, s különösen azokban a cikkekben, amelyekben a zsidóságról értekeznek.³⁹⁰ Milotay később azért sem támogatta ezt az alapvetően származáson alapuló faji elképzelést a magyarság esetében, mert világosan látta, hogy ez ellentétben áll a területi integritást célzó politikának. A magyarság-zsidóság vonatkozásában azonban nem volt ennyire megengedő. Egyik tanulmányában például, amikor az Ady-Hatvany-levelezést elemzi, arról a nagy falról beszél, amely szerinte elválasztotta a két emberfajt, két társadalmat, két világot: „Mindketten érzik, hogy a kölcsönös erőfeszítések, fogadkozások, analizálások ellenére mindig marad közbül valami. Valami megfejthetetlen, valami, ami láthatatlan vékonyságú dolog, és mégis határtalan, kiegyenlíthetetlen messzeségeket rejt magában. Valami legyőzhetetlen és áthághatatlan. Mert ha úgy tesznek is, mintha egyetértenének, egyet gondolnának, egyet akarnának, a végcél, melyre tudatosan vagy öntudatlanul, akarva vagy elrendeltetve az egyéniségen túlfekvő erők és örökségek által, törnek, ez a végcél ellenkező. A két faj ellentétes útja és kiegyenlíthetetlen célja. A veszendő és a

³⁸⁹ Milotay: Fajvédelem. In uő: *Tíz esztendő...* I. m. Pallas, 276. p. (Eredeti megjelenés: 1923. február.)

³⁹⁰ Lásd Faj vagy felekezet? In uő: *A függetlenség árnyékában. Cikkek, kortörténeti jegyzetek.* Budapest, 1930, Stádium, 244–247. p.

megmaradóé. Ady nem tudja ezt, talán csak iszonyú mélységekben, úgyhogy magának sem meri bevallani, érzi. Hatvány talán tudja, s éppen ezért nem meri bevallani.”³⁹¹ A harmincas évek végén – mint sok kortársánál – Milotaynál is háttérbe szorul ez az inkább történeti-kulturálisnak nevezhető fajelmélet, s határozottan előtérbe kerülnek a fajok harcával, a zsidóság faji különállóságával és a faji egyenlőtlenséggel foglalkozó – leginkább Méhely gondolataira épülő – cikkek és elmélkedések.

Milotay úgy látta, hogy az első zsidó betelepülők még az alkalmazkodást, az *asszimilációs stratégiát* választották, s ambíciójuk nem terjedt túl a vallási egyenlőség és a liberális gazdaságpolitika követelésén. De később a főként Galíciából érkezők már feladták ezt az asszimilációs stratégiát, s azt kívánták, hogy ne ők alkalmazkodjanak a befogadó néphez, hanem a magyarság alkalmazkodjon hozzájuk. Úgy vélte, hogy ha Magyarországon a negyvennyolcas népesedési arányok maradtak volna meg, azaz később nem történt volna nagyobb arányú zsidó betelepülés, akkor nálunk is többé-kevésbé úgy alakult volna a zsidók sorsa, ahogy nyugaton.³⁹² Magyarországon végül is – egyes kivételes esetektől és személyektől eltekintve – nem ez történt, hanem a hazai zsidóság egyre inkább mint öncélú egység jelent meg a magyar politikában, a gazdaságban és főként a kultúrában.³⁹³ Milotay tehát – szokatlan őszinteséggel – mondja el, hogy mi is volt igazán a baja a zsidósággal. Ő ugyanis – szemben sok kortársával – kimondja, hogy leginkább a sikertelen asszimiláció miatt neheztelt a zsidóságra. Az erről szóló vallomást talán érdemes hosszabban is idézni: „Mi azonban idebent a liberalizmus nevében és jelszavaival éppúgy szabaddá tettük az érvényesülés útjait, mint ahogy szabaddá tettük a beözönlés útjait is. Fél száz esztendő a magyarországi összes nemzetiségek életében bebizonyította, hogy a liberalizmus, ha bizonyos töredékeket a magyarsággal való együttélésre vagy összeolvadásra hajlított is, magát a nemzetiségi elvet öntudatában, önmagához való ragaszkodásban annyira kifejllesztette, hogy a nemzetiségi tömegek beolvasztásának reménye teljesen illuzórikussá vált. Mi azt hittük, hogy a törvény alól épp a zsidóság lesz kivétel. Az a nép, amelynek faji zárkózottsága, vallási és kulturális öntudata több ezer év viszontagságai között érlelődött ki, és vált felbonthatatlan keménységűvé. Azt hittük, ha a zsidóság magáévá teszi a gazdasági és társadalmi felemelkedés eszközeit, ezeken át nem magát fogja keresni, hanem hozzánk, a befogadó magyarsághoz fog egyre jobban, végre feltétel nélkül alkalmazkodni.”³⁹⁴ Ez tehát az igazi ok: a feltétel nélküli beolvadás elmaradása. Milotay tehát azért fordult el a zsidóságtól, mert szerinte nem ezt az utat követte, nem olvadt tehát be maradék nélkül a magyarságba. Fel sem merült benne az a gondolat, hogy az ilyen feltétel nélküli beolvadás nem volt egyéb, mint naiv illúzió. Ezek után Milotay is felháborodva vette tudomásul, hogy a

³⁹¹ Milotay: A nagy fal. In uő: *A függetlenség árnyékában...* I. m. 258–259. p.

³⁹² Milotay István: Zsidó szellem az irodalomban. In *A nagy per. Zsidókérdés*. Budapest, 1933, Soli Deo Gloria, 73. p. a későbbi zsidó betelepülésnek ezt a tételét a kutatás már megcáfolta. Lásd például Walter Pietsch: A zsidók bevándorlása Galíciából és a magyarországi zsidóság. *Valóság*, 1988. 11. sz. 46–58. p.

³⁹³ Milotay: Egy könyvből... I. m. 218. p.

³⁹⁴ Uo.

zsidóság egyes csoportjai saját identitásuk fenntartásáért, saját politikai és kulturális céljaikért küzdöttek.

Milotay a hazai zsidóságon belül alapvetően *két jellegadó csoportot* látott: egy zsidókapitalista és egy radikális értelmiségi réteget. E kettőt – többé-kevésbé – azonosította a betelepülők különböző csoportjaival, illetve nemzedékeivel. Míg az első réteg inkább a háttérben maradt, saját meggazdagodásáért dolgozott, s majd minden politikai pártban vagy párt mögött megtalálható volt, a második réteg már nem akart a kulisszák mögött maradni, s önálló politizálásba kezdett (Társadalomtudományi Társaság, szabadkőművespáholyok, Országos Polgári Radikális Párt, Galilei-kör, Vázsonyi-féle Demokrata Párt, szociáldemokraták, makkabeusok, Feministák Egyesülete stb.), s nem 'nagyobb kenyeret, hanem mindent akart'. Ez az új értelmiség „már egy új ország, egy új állam megteremtésére érzi magát elhivatottnak, s úgy érzi, hogy történelmi szerep előtt áll, melyhez egy kiváltságos tehetségű, tanultságú, kiváltságos politikai érzékű faj minden jogcímét tarsolyában hordja”.³⁹⁵ Ezt a célt azonban Milotay szerint csak úgy tudta elérni, ha szétrombolja és a sarkából kiforgatja a történelmi Magyarországot: „Vad fürgeséggel és olthatatlan leleményességgel veti magát a publicisztikában, újságírásban, tudományban, irodalomban a maradiság ostromlásának ürügyével a magyar nacionalista gondolat minden megnyilatkozására. De dühödtségében, kíméletlenségében nem a nemzetköziség, az egyetemes emberiség nemzet fölötti ideáljai hevítik, hanem egy elfojtott, ki nem élt nacionalizmus s a legexkluzívabb fajiság érzelmei és ösztönei. Munkájában, amellyel célját megközelíteni törekszik, minden eszköz jó számára. Szövetkezik a nemzetiségi elnyomás jelszava alatt a radikális demokrácia álorkájában ugyanazokkal, akik később, kommunista-szocialista korában mint bojárakra, cseh feudálisokra és kapitalistákra dühöng. Célja végképpen összerombolni, megsemmisíteni a magyarság politikai öntudatát, történelmi hivatásában való hitét.”³⁹⁶ Milotay tehát Kunfiék és Jásziék tevékenysége mögött egy nagy zsidó összeesküvést sejtett, s azt az ellentmondást, ami a zsidó kapitalisták és a zsidó radikálisok között feszült, úgy oldotta fel, hogy a zsidó radikalizmus kész volt a kapitalista-polgári rendben elhelyezkedett zsidókat is kiszorítani, hogy „az osztályok és egyesek érdeke felett álló közös érdeket, a zsidóságnak mint ilyennek uralmi érdekét megmentsse”.³⁹⁷ A fő problémát Milotay abban látta, hogy az egykori honorácior réteg helyébe, amelyet még 'gondolkodásbeli és érzelmi szálak fűztek' a magyar társadalomhoz, a radikális zsidó értelmiségi réteg lépett, amely idegenül áll az országban, s akik riadót fújnak a klerikalizmus és a nagybirtok ellen, de elfeledkeznek arról, hogy a nagyszámú zsidó nagybirtokról és a zsidó tulajdonban lévő nagybankokról, valamint arról, hogy a dzsentri-gög helyében 'már régen a Wolf Netterék gögje ül'. Az első zsidótörvény országgyűlési vitáján elmondott

---

³⁹⁵ Uo. 225. p.

³⁹⁶ Uo. 226. p. Milotay radikálisokkal kapcsolatos nézeteihez lásd még „A radikálisok” és „A feudalizmus Biharban” című cikkeit. In uő: *Tíz esztendő...* I. m. 23–27. és 102–105. p.

³⁹⁷ Milotay: Egy könyvből... I. m. 230. p.

beszédében azt is kifejtette, hogy mindezért nem tehet szemrehányást a hazai zsidóságnak, hiszen ők csak követték a nemzetiségi öntudat fejlődésének örök törvényét.³⁹⁸

Milotay publicisztikájában nem kis szerepet kapott a hazai zsidóság *irodalmi és újságírói tevékenysége*, pontosabban fogalmazva, annak kritikája. Ő volt az, aki talán a legkorábban megfogalmazta azt a – később sokat szajkózott – tételt, hogy a zsidó írók magyar nevek alatt voltaképpen a saját moralitásukat és saját társadalmi típusaikat csempészik be a magyar irodalomba és publicisztikába.³⁹⁹ S amikor a magyar irodalomban megjelentek a valódi zsidó típusok és alakok Biró Lajos, Erdős Renée, Hatvany Lili, Földi Mihály stb. műveiben, akkor viszont Milotay *ezért* veri el rajtuk a port: „Egy társadalmi réteg egy ilyen attitűdre nyilván csak akkor szánhatja el magát, ha már kockázat nélkül megengedheti magának az önvallomás, az önkritika luxusát, ha már olyan helyzetben van, hogy azt mondhatja a környező és befogadó társadalomnak: íme, ilyen vagyok a magam igazi mivoltában, álmélkodhatsz vagy szörnyűködhatsz rajta, fűtyülök a véleményedre, nem fontos többé, hogy mit mondasz rólam. Nélküled, sőt ellenedre is itt vagyok, megérkeztem, nem árthatsz többé nekem. Túlnöttem hatalmi körödn, alul kerültél, és én kívülről és felülről nézek le rád, mint abszolút idegenre. [...] Ökörszem voltam, aki a sas szárnyai alá bújt, de időközben észrevétlenül kinőttem a szárnyad alól. A magamén akarok repülni.”⁴⁰⁰ Összegezve azt mondhatjuk, hogy Milotay szerint a hazai zsidóság asszimilációja csődöt mondott, s ennek le kell mondani arról a reménységről, hogy a ’zsidóság valaha lelki, szellemi és erkölcsi együvé tartozás tekintetében integráns része lesz a magyarságnak’, továbbá hogy vele szemben a – törvénykezést is igénybe vevő – önvédelem politikáját kell folytatni.

A húszas évek legvégén, a harmincas évek elején Milotay publicisztikájában egy érzékelhető hangsúlyeltolódást figyelhetünk meg. Míg 1918–1919-ben a polgári társadalmat védte a radikális forradalmároktól és a bolsevistáktól, például Károlyihoz nyílt levelet intézett, óvva őt attól, nehogy a forradalom túllendüljön rajta, s a bolsevizmus mindent – köztük Károlyit magát is – maga alá temesse Magyarországon, addig 1920-as évek végéig a polgári társadalomnak egyfajta korrekcióját látta szükségesnek.⁴⁰¹ Mit jelentett ez a korrekció? Jelentette mindenekelőtt a zsidóság korlátozását, a fentiekben elemzett módon. De jelentette a polgári individualizmus kollektív korrekcióját is, azaz szerinte a magyar társadalomnak olyan autonóm, gazdasági, politikai, társadalmi és kulturális egységgé kell válnia, amely a „közhatalom

³⁹⁸ Az 1935. évi április hó 27-ére hirdetett országgyűlés képviselőházának naplója... I. m. 396. p.

³⁹⁹ Milotay: Zsidó szellem... I. m. 75. p. Lásd továbbá korai cikkeket (A magyar osztályharc és a magyar irodalom, Noé bárkája, A fáklya, Válasz Biró Lajosnak stb.) gyűjteményes kötetében. Milotay: *Tíz esztendő*... Passim.

⁴⁰⁰ Milotay: Zsidó szellem... I. m. 76. p.

⁴⁰¹ Lásd például Milotay: Levél gróf Károlyi Mihályhoz. In uő: *Tíz esztendő*... I. m. 138–140. p. (Eredeti megjelenés: 1918. október 25.)

birtoka nélkül is uralkodni tud, de amelynek segítségével vagy ellenállása mellett semmiféle közhatalom a keresztény magyarság nyakába nem ülhet.”⁴⁰² A húszas évek elején-közepén a Bethlen-féle rendszert elsősorban azért bírálta, mert nem segítette elő egy ilyen korrigált polgári társadalmi modell kialakulását. De kritizálta Bethlent azért is, mert nem folytatott intranzigensebb irredenta politikát, szembehelyezkedett az Andrássy-, és az Apponyi-féle legitimista politikával, az 'arany középút' és Tisza Kálmán praktikus, elvfelelő politikáját folytatta, pártpolitikává süllyesztette le az igazi nemzeti politikát, de leginkább azért, mert elsikkasztotta egy nagyobb szabású földreform lehetőségét. Egyik fontos írásában arról elmélkedett, hogy a bethleni politika lényege az asszimiláció, s egyben a kilúgozás. Először ugyanis Bethlen magához vonzotta nagyatádi Szabó István kiscgazdapártját, majd elnyelte, megemésztette a mozgalmat, anélkül, hogy kielégítette volna azt az alapvető igényt, amelyért a párt eredetileg létrejött. Ugyanígy tett a magyar antiszemita fajvédelmi mozgalommal és párttal is. Amíg szüksége volt Bethlennek a mozgalom agitatív erejére, addig felhasználta őket, majd ejtette, s jelentéktelen töredékké morzsolta őket. „Egy darabig – írja Milotay – még jók voltak arra, hogy Bethlen István gróf velük rémítgesse a zsidó és liberális ellenzéket, s velük tartsa sakkban őket – mint valamikor Tisza Kálmán riasztgatta Bécset a negyvennyolcasokkal –, s így biztosítsa a pozícióját és az úgynevezett arany középút sikerét.”⁴⁰³ S szerinte Bethlen ugyanezt a játékot játssza a legitimistákkal is.

A húszas évek végén azonban már érdeklődése a születő fasiszta rendszerek, illetve Magyarországon a népi írók felé fordult, s ő maga is írt egy szociográfiai jellegű útirajzot.⁴⁰⁴ Úgy látta ekkor, hogy a nyugat betöltötte történelmi hivatását, s a liberalizmus, a szabad verseny és a politikai demokrácia kora lejárt: „Ez a liberális kapitalizmus azonban gyakorlati, gazdasági tekintetben is megbukott – írja egyik cikkében –, mert keletkezése pillanatától kezdve s későbbi fejlődése folyamán egyre jobban ellentétbe jött önmagával. A szabad verseny elve, melyet törvénné proklamált, csak addig volt érvényes, míg Anglia ipari fölénye Európával, a gyarmatokkal, a primitív új fogyasztó világrészekkel szemben biztosítva volt.”⁴⁰⁵ A liberális kapitalizmus Milotay szerint föladta eredeti elveit, s olyan példátlan mértékű tökekoncentrációt hozott létre, amely a verseny helyett a piacok elosztását s a nagy trösztök egyeduralmát valósította meg.⁴⁰⁶ Milotay a *liberális kapitalizmus leáldozását* összekapcsolta a zsidóság szerepének háttérbe szorulásával, mert úgy vélte, hogy az előbbi bukásával a zsidóságnak is le kell mondania megszerzett uralmi pozícióiról.⁴⁰⁷ Az új rend – mind szovjet, mind

⁴⁰² Milotay: Úri politika. In uő: *Tíz esztendő...* I. m. 175–177. p.

⁴⁰³ Milotay: Az utolsó tartalék. In uő: *A függetlenség árnyékában...* I. m. 80–84. p.

⁴⁰⁴ Milotay István: *Az ismeretlen Magyarország.* Budapest, 1931, Genius.

⁴⁰⁵ Milotay István: A haldokló liberalizmus. In uő: *Új világ felé. Cikkék, kortörténeti jegyzetek, 1933–1940.* 1. köt. Budapest, 1940, Stádium, 23–24. p.

⁴⁰⁶ Uo. 25. p.

⁴⁰⁷ Ennek a gondolatnak részletes kifejtését lásd Milotay: A zsidóság az új rendben. In uő: *Új világ felé...* 1. köt. 29. p.

pedig fasiszta formájában – a tervezett és szervezett gazdasági, társadalmi szabályozás felé halad, s az állam hatalmának felszabadítását eredményezi. Ezzel szemben Magyarország szerinte a mozdulatlanság szigete, ahol még mindig az elavult liberális elvek uralkodnak, s a hazai zsidóság ennek a legfontosabb haszonélvezője. Úgy látta, hogy egy ilyen – a világtendenciákat követő – magyar átalakulás két pilléren nyugodhat, a föld népén, amely „a magyarság nemzeti hivatásának utolsó tartaléka, valamint az ifjúságon, amely elfoglalhatja az új hatalmi bástyákat”.⁴⁰⁸ Milotay a harmincas években jó szemmel vette észre, hogy egy új mozgalom, a népi írók mozgalma van születőben, s ennek megfelelően Illyést, Erdeit, Veres Pétert, Sinkát, Erdélyit, Kovács Imrét bemutató cikkeket írt, bemutatva, értékelve és bírálva tevékenységüket.⁴⁰⁹ S lapjában, az *Új Magyarságban* rendszeresen helyet biztosított írásaiknak, értékelte ’új hangjukat’, a magyar kultúra megújításának vágyát, a néppel való szellemi azonosulásukat, de élesen bírálta Kovács, Veres és Erdei kollektívizmusát, szocialista elképzeléseit, a középosztályt leváltani akaró indulatát. Úgy gondolta ugyanis, hogy a szerinte is szükségszerű őrsekváltás csak fokozatos felfrissítéssel lehetséges.⁴¹⁰ Hármójukról Milotay úgy vélekedett, hogy parasztforradalmukkal akarva-akaratlan a bolsevizmust készítik elő Magyarországon. Másokat azért bírál, mert – úgymond – hallgatnak a ’zsidóveszélyről’ (például Illyés), míg Sinkát, Erdélyit éppenséggel azért dicséri, mert nem hallgatnak a ’nagy pörről’.

A harmincas években Milotay tehát változást akar, s ennek a politikai változásnak az elemei szerinte a választójog és a törvényhozás reformja, amely érvényesíti az igazi népi, keresztény és nemzeti érdekeket, továbbá az új szociális, földbirtok-, telepítési, hitel- és szövetkezeti, végül közoktatási és kultúrpolitika. Ehhez hozzáfűzi még, hogy „akár hitlerizmus ez, akár nem”, ezt a reformpolitikát kell támogatnia minden változást akaró politikusnak. A negyvenes években a radikális belső reformok óhajta egyfelől, a magyarság ’társtalanságának’ és külpolitikai elszigeteltségének a felismerése másfelől arra vezetik, hogy szembehelyezkedjen Teleki Pál semlegességi politikájával, s egyre inkább elfogadja a német–magyar érdek- és sorsközösség gondolatát. Ezen az úton jutott el oda, hogy 1944. október 17-én a nyilas hatalomátvétel után megírta *Nem leszünk árulók!* című cikkét: „Nem leszünk árulók, mert hiszünk barátainkban. A barátság tapasztalatai erősítenek meg benne, hogy hinni tudjunk és ugyanakkor véres tanulságok tanítottak meg rá, hogy ne higgyünk ellenségeinknek. [...] Se angolszász támogatás mellett, se Moszkva kegyes engedelmével nem leszünk árulók. Ott állunk, ahova a becsület, a hűség, az igazság és a történelmi kötelességteljesítés parancsa állított. Ott állunk s ott maradunk! Nem leszünk árulók!”⁴¹¹ S ez vezet oda, hogy végül már érvei se legyenek, hiszen az *Új Magyarság* utolsó előtti számában Milotay a következőket írja:

⁴⁰⁸ Lásd „A két pillér” című cikkét. Uo. 52–56. p.

⁴⁰⁹ Milotay István: *Népi válság, népi Magyarország*. Budapest, 1944, Stádium, 89–200. p.

⁴¹⁰ Lásd erről Milotay: A szovjet, mint életminta. Uo. 191–193. p.

⁴¹¹ Milotay István: Nem leszünk árulók! *Új Magyarság*, 1944. okt. 17. 1. p.

„Meg kell a szívnek szakadnia. El kell az értelemnek borulnia! Az ember üvölt és öklével a falat veri...”⁴¹² Milotay István csillogó tehetségű publicista az út végére ért.

A magyar fajvédők majd' mindegyike tragikus vagy éppenséggel csúf véget ért. Gömbös Gyulát 1936-ban, míg Bangha Bélát 1940-ben súlyos betegség vitte el, Bajcsy-Zsilinszky és Lendvait a nyilasok pusztították el, Szabó Dezső az ostrom alatt a légópincében halt meg, s egy konyhai kredencben temették el a Rákóczi tér csonttá fagyott földjébe, Prónay Pál valahol egy szovjet munkatáborban pusztult el, Méhely Lajost a népbíróság hosszú börtönbüntetésre ítélte, s végül Héjjas Iván a spanyolországi Vigoban, míg Eckhardt Tibor az Amerikai Egyesült Államokban emigrációban hunytak el. Így nagyon kevés forrásunk van arra vonatkozóan, hogy miként is ítélték meg korábbi fajvédő tevékenységüket a második világháború után. Ezért is fontosak és értékesek azok a visszaemlékezések, recenzióknak álcázott visszatekintések, rövid írások, amelyeket Milotay vetett papírra az emigrációban az ötvenes években. Őszinte szót azonban aligha várhatunk tőlük, Milotay ugyanis ezekben az írásokban szinte kivétel nélkül öngazolásképpen megvédi egykori nézeteit és eszméit. 1952-ben például nyílt levéllel fordult az ismét megválasztott brit miniszterelnökhöz, Winston Churchillhez, akinek arra hívta fel a figyelmét, hogy a szabad világban élő magyar emigránsok mindenkinél korábban észlelték az orosz veszélyt, s küzdöttek a nyugati keresztény civilizáció védelmében a bolsevizmus ellen.⁴¹³ Egy másik cikkében arról értekezik, hogy voltak ugyan Magyarországon fasiszták, akik csak a saját érdekeikkel törődtek, s voltak feudális arisztokraták és nagykapitalisták is, akik ugyanezt tették, de nem kellene megfélemezni azokról, akik önzetlenül szolgálták a hazát. Milotay három ilyen csoportot nevez meg: az Eckhardt Tibor-féle Független Kisgazdapártot, Imrédyék Magyar Megújulás Pártját, valamint a Szálasi vezetése alatt álló Nyilaskeresztes Pártot. De miben is állt ez a szolgálat? Szerinte elsősorban abban, hogy – a muhi csatához, Mohácshoz és a végvári ütközetekhez hasonlóan – 1944–45-ben Budán, a Kárpátokban és a Vértes-Balaton vonalon csapataink Európát védelmezték, s az önfeláldozásban az 'öngyilkosságig mentek', valamint a 'mi háborús bűnösökként kivégzett államférfiaink' sokkal tisztábban látták a jövőt, s bolsevizmus veszedelmeit, mint a 'nagy hatalmak ünnepezt vezetői, akiknek ma abban fő a fejük, hogyan tehetnék meg nem történtté a múltat'. Másrészt követelték a nagybirtokrendszer megszüntetését, a pénz-vagyon, a nagybankok és a nagyipar kezén lévő nemzeti termelési ágak: a szén, a szesz, a vas és acél és a villamos energia szocializálását.⁴¹⁴ Ezeket a politikai csoportokat – védi a mundér becsületét – később azon az alapon, hogy a már akkor felismert szovjet veszély ellen a németeknél kerestek menedéket, fasisztáknak és náciknak bélyegezték. Pedig ők mindent megtettek a szociális igazságosság helyreállítása érdekében. „Kérleltem, korholtam a vezető osztályokat, a feudális nagybirtok és a monopoltöke hatalmas urait – írja –, hogy a népi

⁴¹² Milotay István: Az ember üvölt... *Új Magyarorszag*, 1944. dec. 14. 1. p.

⁴¹³ Milotay István: Winston Churchillhez. *Új Magyarorszag*, 1952. 6. sz. 3–4. p.

⁴¹⁴ Milotay István: Két véglettel szemben. *Új Magyarorszag*, 1952. 5. sz. 3. p.

szolidaritás és az egészséges társadalmi egyensúly érdekében áldozatokat kell hozni, míg nem késő. Újra és újra rámutattam, hogy a kis csonka Magyarország elmaradt, arisztokratikus osztálytagozódásával, a vagyonegyenlőség iszonyú aránytalanságával a nincstelen szegénység milliós tömegeivel, semmi külső megpróbáltatásnak sikeresen ellent nem állhat. [...] Sokszor a kétségbeesés jajkiáltásával dörömböltem a vezetők alvó lelkiismeretén, huszonöt éven át – mindhiába.”⁴¹⁵ Ezek voltak tehát azok a finom átértékelések, áthangolások, amelyeket végrehajtott, s meg kell mondani, ezek nem is mindig nélkülöztek mindenfajta alapot, de Milotay fő témáiban (legitimizmus, zsidókérdés, földbirtok, Horthy–Bethlen–Klebsberg megítélése, az ellenforradalom szellemének meghamisítása) szinte semmit sem változtatott egykori nézetein, sokkal inkább védelmezte, sőt újrafogalmazta azokat. Paradox jelensége a magyar történetírásnak, hogy Milotay és a magyar fajvédők számos érve – például a Bethlen-rendszerre vonatkozó kritikák – megjelent az 1945 utáni marxista történetírásban és publicisztikában.

Horthyról Milotay azt tartotta fontosnak kiemelni, hogy szerencsés csillagzat alatt született, szinte kegyence volt a sorsnak; csak törve beszélt magyarul,⁴¹⁶ s igazán sohasem tanult meg anyanyelvén, s Gömbössel magánbeszélgetéseikben gyakran a bécsi németre tértek át; tudomása volt a fehérterror valóságáról és a Somogyi-Bacsó gyilkosságokról, de ezeket cáfolta és a problémát elhárította magától; szerette a dolgokat ’rövid úton’ elintézni; a király visszatérésekor férfiatlanul és méltatlanul viselkedett; bár a királyi címet felajánlották neki azt elutasította, de a kormányzó helyettesi intézmény bevezetésékor már voltak dinasztikus tervei; nem volt képes Bethlent irányítani és jó irányba orientálni, sokkal inkább Bethlen vezette őt az orránál fogva; semmiféle érzéke nem volt a szociális problémák és reformok iránt; Chorinéktől kért és kapott tanácsokat, de a fajvédőket, s főként őt magát nem hallgatta meg; bár kinevezte, de minden lehetséges módon akadályozta Gömbös és Imrédy reformterveit stb.).⁴¹⁷ Bethlent Tisza Kálmánhoz – és nem mellékesen Martinuzzi Györgyhez – hasonlította, egyrészt mert szerinte Tiszához hasonlóan csupán a pártpolitikához volt érzéke, s csak a napi politikai problémák kezeléséhez és a helyzet kihasználásához volt tehetsége, de hiányzott belőle a ’nagy reformerek nagysága’. A trianoni Magyarországnak összeomlás után – mint írja – egy új Széchenyire lett volna szüksége az országnak, hiszen a „nagyon régen megérett és elodázott szociális kérdések a múlttal való gyökeres szakítást sürgették”, de Bethlen „jobban ragaszkodott a háború előtti magyar múlthoz, s a jelent és a jövőt is annak nyomdokain kereste. Aprólékos, kisszerű, csak a felületen mozgó változtatásokra szorítkozott. S Horthyval teljesen egyetértett abban – Horthy ezért magasztalja őt annyira

---

⁴¹⁵ Uo. 4. p.

⁴¹⁶ Ez nyilvánvaló túlzás, még a húszas évek legelejére sem igaz kijelentés, Horthy érezhető németes akcentussal beszélt magyarul, ami érthetően módon hosszas katonai szolgálatával magyarázható.

⁴¹⁷ Milotay István *Egy élet Magyarorszáért. Ami Horthy emlékirataiból kimaradt*. Budapest, 2001, Gede Testvérek, passim. A cikksorozat eredetileg az *Út és Cél* című hungarista lapban jelent meg.

–, hogy kicsiben a régi Nagy-Magyarországot akarta konzerválni, mely a maga társadalmi hierarchiájával, uralkodó osztályainak gyöngeségeivel, előítéleteivel, már Széchenyi által annyit ostromozott hibáival, a mélyben, a széles néptömegeket csöndben emésztő gondjaival, betegségeivel már önmagának is terhére volt, s ezek által terhelve ment bele már az első világháborúba is. ”⁴¹⁸ Ezen túlmenően – s minden bizonnyal eltúlozva a dolgot – azt tartotta még fontosnak lejegyezni Bethlenről, hogy 1919-ben ’idegenül állott szemben az otthoni viszonyokkal’, s éppen őt kereste meg, segítségét kérve a politikai tájékozódáshoz. Egy másik esetet is leír a Bethlennel való találkozásai közül, amikor is a miniszterelnök arra próbálta őt rávenni, hogy hagyjon fel a politikai panamák és botrányok nyilvános kitergetésével.⁴¹⁹ Bár Klebelsberggről megjegyzi, hogy ’bizonyos értelemben’ megérdemelte Horthy elismerését, mégis élesen bírálja a kultuszminisztert ’bőkezű, szinte fényűzést hajszoló’ kultúrpolitikájáért.

A földkérdésre visszatekintve Milotay azt hangsúlyozta, hogy Horthy és Bethlen nem értették meg ennek a problémának az óriási jelentőségét (s ő hiába hangsúlyozta ezt cikkeiben), csak taktikai szempontból és ’ímmel-ámmal’ foglalkoztak vele, s a húszas években végrehajtott földreform ’intencióiiban megtevesztő, végrehajtásában szégyenletes példaképe volt a nagy feladat megkerülésének, zsákutcába juttatásának’. „Senki se akarta – írja –, a legszélsőségesebb földosztó sem, a nagybirtok tulajdonosait deposszedálni, vagyonuktól megfosztani. Minden józan ember, aki a magyar földvagyon sorsával, lehetőségeivel komolyan foglalkozott, tisztában volt azzal, hogyha két-három holdas parcellákra darabolták volna, és úgy osztották volna szét a feudális nagybirtokokat, akkor is csak az életképtelen kisparaszt birtokokat szaporították volna. Az agrárproletariátus nagy gondját maradék nélkül meg nem oldhattuk. Minden józan terv és szándék ebben az irányban csak arra törekedhetett, hogy a fennálló roppant aránytalanságokat a minimumra csökkentse. A Károlyi Imre-féle megoldás, amely háromezer holdban akarta megszabni a nagybirtok határát, éppúgy ebből a gondolatból indult ki, mint ahogy eredetileg a Nagyatádi Szabó kiscgazdapártja, s ennek utódai: Gaál Gáspár és Eckhardt Tiborék is ugyanezen a vonalon keresték a megoldást. Azt a bizonyos túlsúlyt vagy gazdasági és politikai vezető szerepet, amelyet a konzervatív irányzat a nagybirtokos osztály számára fenn akart tartani, így is megtarthatták volna. Sőt így közvetlenebb érintkezésbe, bensőbb viszonylatokba kerülhetek volna a magyar föld népével.”⁴²⁰ Milotay ebben a kérdésben valóban őszintén nyilatkozott meg, hiszen ő – és a fajvédők döntő többsége – bár a kormányzatnál jelentősebb földreformot akart, s főleg a középbirtokos réteget erősítette volna meg, de nem rúgta volna fel a meglévő politikai-hatalmi struktúrát, azt csak a nemzeti középosztály javára szeretne módosítani. Nem úgy, mint a zsidókérdésben, ott ugyanis alapvetően elhibázottnak tartotta a kormányzati politikát.

---

⁴¹⁸ Uo. 52–53. p.

⁴¹⁹ Az eset részletes leírását lásd uo. 86–87. p.

⁴²⁰ Uo. 63. p.

Milotay ebben a kérdésben ugyanis megvédi egykori nézeteit, hiszen érhetőnek és jogosnak mondja, hogy a két forradalom alatt megalázott és üldözésnek kitett keresztény magyarság megbüntette a forradalmak felelőseit, azaz elsősorban a zsidóságot, s olyan politikai berendezkedést akart létrehozni, amely biztosította volna a saját uralmát politikai és gazdasági téren egyaránt. Ezzel szemben Horthy és az uralkodó körök bár magántársaságban 'zsidóztak', de semmit sem tettek a 'zsidó térfoglalás' megakadályozása érdekében. A felsőoktatási numerus clausus törvényt meghozták ugyan, ezt a – mint fogalmaz – 'csenevész megoldást', de azt sem tartották be, s ezen túl nem terjeszkedtek. S ennek szerinte az lett a következménye, hogy a két világháború közötti Magyarországon a vagyonkülönbségek a zsidóság javára még tovább nőttek. „Túlzás nélkül el lehet mondani – írja –, hogy ha Horthy kormányzata csak tíz évvel is tovább tartott volna, a kilencvenöt százaléknyi keresztény magyar többsége az országnak, a köztisztviselői pályáktól és az ország fegyveres szolgálatától eltekintve, minden említett területen öt százaléknyi kisebbségbe szorult volna.”⁴²¹ (Az említett területek: gyáripar, könnyűipar, bank- és hitelintézetek, értelmiségi pályák, száz holdon felüli birtokok.) Milotay tehát az ötvenes években néhány meglehetősen frivol megjegyzésen kívül (aladárok, öskeresés a családokban, bezárt üzletek egész városrészekben stb.) nem sok szót veszteget a meghozott zsidótörvényekre, a hazai zsidóság pusztulására, a vészkorszakra még ennyit sem. Sopronban Tasnádi Nagy Andrással, a képviselőház elnökével, valamint Hóman Bálinttal történő beszélgetéseken arra a következtetésre jutottak, hogy bármit is szánjon nekik a sors, ők mást nem tehetek, mint amit tettek, valamint, hogy a dunántúli hősi ellenállást a hadtörténelem majd fel fogja jegyezni dicsőséges lapjaira.⁴²²

Meglepő módon Milotay az emigrációban nem ezeket a fenti kérdéseket tekintette a legfontosabbnak, hanem visszatért kedves témájához, a királykérdéshez, s erről könyvet is publikált, mintha ez lett volna a politikai emigráció – s ami még fontosabb: az ország – legfontosabb problémája. Talányos mű ez a könyv, hiszen egyrészt – helyesen egyébiránt – megállapítja, hogy az államforma kérdéséről nem az emigráció hivatott dönteni, hanem a felszabadult és szuverenitását visszanyert nemzet.⁴²³ Másrészt viszont amellet érvel, hogy Magyarország hagyományainak leginkább az alkotmányos királyság felel meg a legjobban. Abban a kérdésben, hogy ezek a Habsburgok legyenek (Ottó nevezetesen) vagy egy nemzeti király nem igazán tud dönteni. A Habsburgokról azt állapítja meg, hogy Ferenc József 1867 utáni uralkodásától eltekintve folyamatosan és súlyosan megsértették a magyar alkotmányt. A könyv tulajdonképpen ennek a folyamatos alkotmányértésnek a leírása, és ebből fakadóan Milotay Habsburgok iránt táplált ellenszenvének az

---

⁴²¹ Uo. 74. p.

⁴²² Uo. 290. és 301. p.

⁴²³ Milotay István (Szepesi András álneven): *Moháctól Budaörsig. Történelmi tanulmány.* Innsbruck, 1954, Hungarista Mozgalom – Kommissionsverlag Eduard Denzel. Hasonmás kiadás: Budapest, 2002, Gede Testvérek.

illusztrációja. Ennek ellenére arról értekezik hosszasan, hogy hogyan is lehetet volna megmenteni a Habsburg-monarchiát (a cseh-kérdés megoldása, a monarchia központjának Budapestre helyezése, az önálló magyar honvédség felállítása, a Klofáč-per⁴²⁴ idején az erős kéz politikájának gyakorlása, Galícia elengedése, Burián István és Tisza István hatalomban tartása, 1918-ban Lukachich Géza altábornagy szigorú leszámolása a Nemzeti Tanáccsal, Károly király Gödöllőn maradása, a budaörsi csatában a király erélyesebb fellépése stb. stb.). A magyar királyság helyreállítását azért tekintette Milotay ilyen lényegbevágó kérdésnek, mert szerinte ez lehetne a Kárpát-Duna medence területi és politikai rendezésének egyetlen megoldási módja (a színmagyar területek automatikus visszatérése Magyarországhoz, a nemzetiségi területeken pedig az 1918 előtt ott lakott népszavazása a hovatartozásról). Milotay tehát egyfelől talányos, illúziókat kergető, a realitásokkal nem számoló, megvalósíthatatlan terveket kovácsol, másfelől ellentmondásokba keveredik, s a végén már maga sem tudja, mit akar. Mert mit kezdünk talányos végkövetkeztetésével: „Az idők távlatából visszanézve Horthy és a legitimisták vitájára ezek körül a kérdések körül a döntő választ megadni éppoly nehéz, mint akkor volt. Lehet, hogy Horthynak volt igaza. Lehet, hogy a legitimistáknak. Ezt csak a bekövetkezett tények dönthették volna el annak idején, végérvényesen...”⁴²⁵ Ennél talán többet, alkalmasint egyértelműbb és határozottabb választ várhatnánk attól, aki egykor a magyar fajvédelmi és keresztény-nemzeti sajtó szinte koronázatlan királya és vezére volt, s akinek publicisztikáján egy egész nemzedék szocializálódott.

---

⁴²⁴ Václav Jaroslav Klofáč (1868–1942) cseh politikus, akit 1914 szeptemberében háborúellenes álláspontja, valamint a szláv népekkel való szorosabb együttműködés szorgalmazása miatt letartóztattak, de 1917-ben amnesztiával szabadon engedtek.

⁴²⁵ Milotay: *Egy élet Magyarorszáért...* I. m. 47. p.

A végrehajtók és mozgalmárok: Héjjas Iván, Prónay Pál és a többiek

A fajvédő ideológusok, írók, publicisták, s az első vonalba felemelkedett politikusok arcélének megrajzolása, céljaik, gondolataik megértése, valamint cselekedeteik bemutatása bár nem könnyű, de nem is megoldhatatlan feladat, hiszen a rekonstrukciót és interpretációt legalább a forráshiány nem gátolja. Könyvek garmadája, tanulmányok, cikkek százai, politikai állásfoglalások, választási beszédek, programtervezetek tucatjai állnak rendelkezésünkre. A magyar fajvédelem történetében ők azonban csak egy képzeletbeli jéghegy csúcsát képezik, ezért nem szabad elfeledkeznünk a végrehajtókról, a mozgalmárokról, a fajvédelmi szervezetek egyszerű tagjairól, a radikális lapok olvasóiról, különböző kalandos akciók résztvevőiről, a gyilkos és rosszindulatú imposztorokról, a nagyhangú zsidózókról, nagygyűlések és összejövetelek hangadóiról, a lelkes plakátragasztókról, valamint a háttérben meghúzódó névtelenekről sem. Ők általában nem olvastak nehezen megfejthető, értelmi színvonalukat messze meghaladó tanulmányokat, nem merültek el Szabó Dezső regényeinek értelmezési lehetőségeiben, alkalmasint nekik még a fajvédőpárt politikai programjának a megértése is nehéz feladatnak bizonyult. Az ő számukra készültek a politikai üzenetek leegyszerűsítésére szolgáló pamfletok, broszúrák, fajvédelmi útmutatók, de mindenekelőtt a három legfontosabb fajvédő lap, *A Nép*, a *Hazánk* és a *Szózat* egyszerű nyelven megírt cikkei, felvilágosító és eligazító iránymutatásai.

A legkézenfekvőbb, ha céljaik megfejtését, gondolkodásuk megértését egy ilyen broszúra elemzésével kezdjük. A húszas évek elején kiadott 'fajvédelmi útmutatónak' már a címe (*Cselekedjünk!*) is beszédes. Pontosan mutatja ugyanis mit várnak el a fajvédelem egyszerű talpasai ideológiai és politikai vezetőiktől: mondják meg nekik, hogyan gondolkodjanak történelmi és időszerű politikai kérdésekről, s főképp, hogy mit tegyenek az 'ország felvirágoztatása' érdekében. „Az ezeréves területén – fogalmazza meg az útmutató a végső fajvédelmi célt – politikailag és gazdaságilag függetlenül élő erős, egészséges, boldog magyar nemzeti állam, melyben a magyar faj fölényes vezetése mellett minden hazafias polgár tehetsége és szorgalma szerint érvényesülhet; melyben nincs nemzetiségi érdekellentét, nincs osztályharc, nincs pártoskodás, nincs nyomor és szenvedés; ellenben van jellegzetesen magyar kultúra, van hatalmas magyar tudományos, művészeti és irodalmi élet, van kifejlett népnevelés, van virágzó ipar és kereskedelem, van többtermelő gazdálkodás, van arányos vagyoneoszlás, és van fegyelmezett, hazafias társadalmi közszellem.”⁴²⁶ A legfontosabb üzenet egyértelmű és félreérthetetlen, létre kell hozni egy *egységes, egybeforrott*, különböző vallási, politikai és társadalmi ellentétek által nem szétszabdalt, harmonikusan működő magyar társadalmat, amely így azután koncentrálhat legfontosabb feladatára, az ezeréves határok visszaszerzésére. Pontosan

⁴²⁶ Cselekedjünk! Magyar Fajvédelmi útmutató. Budapest, 1923, A Cél kiadása, 3. p.

fejezte ki ezt az alapvető gondolatot és egyben elvárást Horthy, amikor a MOVE első országos konferenciáján az összetartás múlhatatlan szükségességéről beszélt, s figyelmeztette a tagságot, hogy aki ebben a sorsdöntő időszakban széthúzást akar, vagy önös érdekeit szolgálja, azt 'verje meg az Isten'.⁴²⁷ S az sem véletlen, hogy a fajvédó szövegek egyik leginkább visszatérő eleme, a turáni átoknak, az örökös belviszálynak és acsarkodásnak, a szüntelen ellenségeskedésnek, a széthúzásnak és torzsalkodásnak a kárhoztatása.

Aligha meglepő ezek után, hogy az útmutató első helyén a *területi integritás* problematikája áll. Nem is lehet ez másképp, hiszen az útmutató névtelen szerzői abból indulnak ki, hogy Csonka-Magyarország nem életképes államképződmény, következésképpen nemzeti fennmaradásunk attól függ, hogy diplomáciai vagy fegyveres úton vissza tudjuk-e szerezni az ezeréves határokat. Ennek érdekében praktikus tanácsokkal látja el az egyszerű tagokat, s felsorolja: a nem fajvédó honfitársak felvilágosítása arról, hogy az elszakított területek lakóival 'faji, vérségi és lelki kapcsolatban vagyunk'; nagy faji-szellemi óriásaink (Petőfi, Jókai, Madách, Bólyai, Körösi-Csoma) kultuszának fokozása; társadalmi szervezetekben az elszakított területekről származók szerephez juttatása; sűrű 'levélbeli érintkezés' az utódállamokba szorult magyarsággal; az ifjúság hazafias nevelése; baráti beszélgetésekben az 'elcsüggesztő és kiábrándító' fejtegetések határozott visszautasítása; a hadsereg tekintélyének növelése; küzdelem a magyar faj létének tagadóival szemben stb. Az igazsághoz tartozik azonban az is, hogy az útmutató óv az 'oktalan és ízetlen irredentáskodástól' (az ellenség erejének lebecsülése, léha társaságban irredenta nóták dalolása, hazafias búbánat örvén hajnalig történő dorbézolás, végül – ezt se hagyjuk ki a sorból – lehetőség szerint tartózkodás a *Nem, nem soha!* lábtörlő elhelyezésétől az ajtó előtt). Ezt a figyelmeztetést és óvást nyilván nem fogalmazták volna meg ilyen hangsúlyosan, ha nem ez lett volna a mindennapi gyakorlat!

Az irredentizmus lángjának őrzése mellett a magyar fajvédók számára a legfontosabb tanács: 'minden áron' meg kell nősulni és egészséges, népes családot kell alapítani, mivel – úgymond – a családalapítás nem magánügye többé az egyénnek. „Amennyire méltányolnunk kell – folytatja a jó tanácsok osztogatását az útmutató – a szegény, kisjövedelmű fiatal embereknek azt a törekvését, hogy vagyonos leányt vegyenek nőül, épp úgy viszont elvárhatjuk a tehetősebb, sokat kereső férfiaktól, hogy a szegény leányok tömegéből keressék ki életük párját.”⁴²⁸ S ha már megtaláltuk életünk párját, akkor minél előbb le kell szoknunk a 'zsidók által divatosá tett' kávéházi életről, mivel ez a legnagyobb ellensége a családi tűzhelynek. S különösen tartózkodni kell a vegyes házasságoktól, mert ezekből csak 'lelkileg korcsosult zsidógyermek' szülehetnek. S

⁴²⁷ Horthy beszédének teljes szövegét lásd *A MOVE első országos tanácsulése*. Budapest, 1920, MOVE kiadása, 7–8. p.

⁴²⁸ *Cselekedjünk!* I. m. 9. p.

ebből a szempontból – állítja az útmutató – nincs különbség kikeresztelkedett, izraelita vallású vagy cionista, kommunista, demokrata, asszimiláns stb. zsidók között, mert ezek valamennyien 'fajunk életére törnek'.

A harmadik követendő tanács, amelyet az útmutató megfogalmaz a fajvédő mozgalmárok számára, az éppen maga a fajvédő mozgalom és sajtó támogatása. Mindez azért is fontos számunkra, mert – más forrás híján – ebből tudhatjuk meg, mit is tartottak ők maguk 'igazi' fajvédelmi szervezeteknek és sajtótermékeknek. Tehát – mondja az útmutató – a kávéházakban töltött időpazarlás helyett egy igazi fajvédő példás szorgalommal dolgozik, s még véletlenül sem marad el a három legfontosabb fajvédő szervezet, úgymint az Egyesült Keresztény Liga (IV. Ferenciek tere 7.), a Magyar Országos Véderő Egyesület (VI. Podmaniczky utca 45.), és végül az Ébredő Magyarok Egyesületének (IV. Sörház utca 4.) üléseiről. A lustálkodás, a kávéházba járás, a kaszinózás és az egészségtelen kártyázás helyett az útmutató a fokozott vallásos életet, de mindenekelőtt a sportolást helyezi előtérbe. Ez utóbbit már csak azért is tartja fontosnak, mert – úgymond – a zsidók előretörése megdöbbentő ezen a téren is.

A negyedik jó tanács a gazdasági érvényesülésre vonatkozik. A fő cél, hogy minél több magyar ember legyen anyagilag független és éljen jólétben, következésképpen ne szoruljon az állam kenyerére. Magyarul, az állami alkalmazottak és tisztviselők minél nagyobb számban helyezkedjenek el a szabad kereseti pályákon. Ezekkel a lehetőségekkel a Baross Szövetség (IV. Deák Ferenc utca 10.) foglalkozik, tehát az útmutató ide irányítja a mindezt maguktól nem tudó, így tanácsra szoruló érdeklődőket. A szabad kereseti pályákra vezényelt fajvédő magyarok célja kell, hogy legyen a becsületes vagyonszerzés, a szerzett vagyon gyarapítása, a fajtestvérek munkaalkalmakhoz juttatása, a többtermelés elősegítése és a nemzeti vagyon gyarapítása, végül, de nem utolsó sorban az ellenségek, különösen a zsidóság gazdasági térfoglalásának megakadályozása, végső soron gazdasági hatalmának megdöntése. Egyszóval a vállalkozói és az üzleti szellem meggyökereztetése, amelyről azonban – paradox módon – azt állapítja meg, hogy azt leginkább 'iskolázottabb, gyakorlottabb és mindenben fejlettebb' ellenségeinktől, a zsidóktól kell megtanulnunk. De ez csak az egyik paradoxon, akad itt más is: az útmutató ugyanis sajátos kettős mentalitást javasol a gazdasági életbe bekapcsolódott fajvédők számára. Egyrészt a becsületes munkát, a másik fél üzleti érdekeinek a tiszteletben tartását, fajbéli embertársaink szolgálatát, másrészt viszont megállapítja, hogy ez az életfelfogás és viselkedés nem vonatkozhat a zsidókra, mivel azokkal szemben nem gazdasági versenyről, hanem élet-halál harcra van szó. Az ellentmondások felsorolása tovább folytatható, hiszen gazdasági szempontból egyfelől az útmutató az állami alkalmazotti pályákról akarja eltéríteni az igaz magyarokat, másfelől viszont a liberalizmus ellen, a *gazdasági nacionalizmus* mellett érvel, jelentős állami beavatkozást sürget, azaz az ipar, a kereskedelem és a fogyasztás 'céltudatos tervszerűséggel' való irányítását, amely – mint azt tudjuk – egyenes arányban növeli az állami alkalmazottak

számát. Igazi újdonsága az útmutatónak, hogy nem áll meg üres általánosságok és lózungok hangoztatásánál (a gyógyszerek kivételével bojkottáljuk a külföldi árukat! ne vásároljunk zsidóknál! stb.), hanem tételesen felsorolja azokat a pénzüintézeteket, ahol a fajvédők tarthatják a pénzüket (Pesti Hazai Első Takarékpénztár, Nemzeti Hitelintézet, GAEA, Dunavölgyi Bank, Nemzeti Kereskedelmi és Közgazdasági Bank, Egyesült Fővárosi Takarékpénztár, Első Magyar Gazdasági Bank, Országos Központi Hitelszövetkezet, Magyar Földhitelintézet, Hangya, Kisbirtokosok Országos Földhitelintézete, Első Keresztény Biztosító Intézet), valamint javasolja, hogy mindenki tartsa kéznél a Baross Szövetség kiadványát (kapható 10 koronáért a Deák Ferenc utcában!), amely a budapesti megbízható kereskedők és iparosok pontos címeit tartalmazza (ezek tételes felsorolásától most talán eltekintenek!). Továbbá konkrét példákat is hoz a teendőkre. Ha példának okáért nem kapunk meg egy könyvet egy keresztény könyvkereskedésben – ami gyakran megesik, teszi hozzá –, nos, akkor ne rohanjunk rögtön a zsidóhoz, hanem keressünk fel egy másik keresztény könyvkereskedőt, és kérjük meg, hogy alkalmasint rendelje meg ő a könyvet. Ne vásároljunk továbbá kész cipőt, hiszen azok jórészt import termékek, hanem csináltassunk magunknak cipőt keresztény iparosnál. Talán ennyi is elég a példák felsorolásából, s nem folytatnám vég nélkül ezeknek az egyébiránt tanulságos eseteknek a felsorolását!

Már a végső célt megfogalmazó bevezető fejtegetésben is feltűnhetett, hogy a magyar fajvédők milyen jelentőséget tulajdonítottak a sajtónak és általában a magyar kultúra ügyének. Mint előre kitalálható, itt is a keresztény sajtó és kultúra elősegítése, illetve a zsidó lapok és könyvek tilalma áll a középpontban. „Ne resteljük – írják – megszólítani utcán, villamoson azt a magyar arcú idegent, kinek kezében zsidó újságot látunk. Ismerőseinket, kik hasonló hibába esnek, állandóan korholjuk, az érintkezés megszakításával fenyegetjük, szükség esetén társaságban bélyegezzük meg.”⁴²⁹ Az útmutató névtelenségbe burkolódzott szerzői azon keseregnek, hogy egyetlen lap sincs, amely tökéletesen megfelelné a magyarság faji és nemzeti érdekeinek, mivel még a fajvédő lapok is ’zsidó hirdetésekkel vannak tele’. Ennek ellenére öt kategóriát állítanak fel a sajtóviszonyok jellemzésére: 1. a pártolando faji és keresztény érdekekért küzdő lapok (*A Nép, Hazánk, A Cél, Szózat*); 2. keresztény lapok, amelyek azonban a keresztény egység megbontására alkalmas irányuk miatt belpolitikai vonatkozásban óvatosan kezelendők (*Nemzeti Újság, Magyarság, Képes Krónika, Új Nemzedék, Új Barázda, Új Lap*); 3. nem vásárolando félzsidó lapok (*Budapesti Hírlap, Új Idők, Érdekes Újság, Társaság*); 4. nem vásárolando és üldözendő lapok (*Pesti Hírlap, Az Újság, Pester Lloyd, Magyar Hírlap, 8 Órai Újság, Tolnai Világlapja, A Hét, Nyugat, Színházi Élet, Borsszem Jankó, Az Ojság*); 5. hazaáruló zsidó szennylapok, amelyek ’nem vásárolandók, üldözendők és kiirtandók’ (*Világ, Pesti Napló, Az Est, Magyarország, Népszava,*

---

⁴²⁹ Uo. 18. p.

Egyenlőség, Múlt és Jövő). De a szerzők egyben óvják a magyar fajvédőket attól, hogy mindent az újságokból akarjanak megtudni, ezért arra biztatják őket, hogy a könnyű olvasmányt jelentő léha újságok helyett olvassanak több könyvet, becsülik meg jobban a magyar irodalom, képző-, zene- és iparművészet nagyjait, s külön is felhívják a figyelmet a modern nemzeti kultúra 'legtehetségesebb fajmagyar úttörőire' (Ady Endre, Szabó Dezső, Móricz Zsigmond, Csók István, Bartók Béla, Szekfű Gyula), akiket a félrevezetett és műveletlen magyar közvélemény 'hajlandó érdektelennek és destruktívnak' minősíteni. Továbbá arra biztatják a magyar fajvédőket, hogy tegyék közvetlen környezetüket, lakásukat magyarabbá (Zsolnay-majolika, gödöllői szőnyeg, kalotaszegi, mezőkövesdi, sárközi hímzések, csetneki csipkék, mázas cserépedények), s száműzzék környezetükből a Zerkovitz-, Sas Náci- és Reinitz Béla-féle idegen szellemű képlé-muzsikát, helyette a Balázs Árpád, Fráter Lóránd és Kacsóh-Pongrácz nevével fémjelzett dalokat részesítsék előnyben. S aligha nevezheti magát igaz magyar embernek, aki one-stepp, fox-trott, shymmy és egyéb más 'néger-zsidó' táncokat lejt.

Vannak azonban a szemérmetlen táncoknál fontosabb kérdések is, amelyekben az útmutató iránymutatásul szolgál az egyszerű fajvédők számára. Ilyen mindenekelőtt az ún. *paraszt- és munkáskérdés*. A parasztságról azt állapítja meg, hogy a társadalmi osztályok között a magyar fajiságot 'mind minőségében, mind pedig mennyiségében' ez a társadalmi réteg képviseli a legerőteljesebben, s ebből az osztályból táplálkozik a középosztály is. Ezért azt javasolja a fajvédőknek, hogy minden eszközzel gyámolítani és támogatni kell a magyar parasztságot, mert paraszt nélkül nincs nemzet és nincs magyar jövő sem. Bár arról a vádról, amely azt fogalmazza meg, hogy a magyar paraszt kapzsi, rideg, szívtelen és hiányzik belőle a nemzeti érzés, továbbá gyűlöli a középosztályt, s ezekben a tulajdonságokban 'még a zsidókon is túltesz', azt állapítja meg, hogy ez az állítás sajnos alapvetően igaz. De a kapzsiságának örülni kell, mert ebből a jövőben vagyonok keletkezhetnek, s a hazafiatlanságáért sem ők a hibásak elsősorban, hanem a rossz falusi iskolák és a lelketlen szolgabírák, tehát maga a középosztály. A munkásságot is hasonló érvekkel mentegeti, mondván, hogy meg kell bocsájtani nekik a forradalmakban játszott szerepüket, mert a rövidlátó liberális politika kergette őket a kommunista zsidóság karjaiba, s nem elvadítani kell őket, hanem felvilágosító népneveléssel, gyakorlati munkásvédelemmel a nemzeti célok és érdekek szolgálatába állítani. A földreform mellett két érvet sorol fel, egyrészt gazdasági-politikait (megerősödik a nemzethű kisbirtokos osztály, csökken a könnyen forradalmasítható agrárproletár réteg, hosszú távon nő a termelés, kiküszöbölhető az arisztokrácia unalomra és semmittevésre alapozott életmódja) és faji érvet (faji tudatosság nem érzékelhető a magyar mágnás osztálynál, az arisztokraták összefonódtak a zsidókapitalizmussal, a faji tisztaságot képviselő paraszti osztály így megerősödik). Ugyancsak gazdasági és faji érveket sorol fel a zsidónak tekintett nagykapitalistákkal, iparosokkal és kereskedőkkel szemben is (az ország hat százalékát képviselő zsidóság kezében van nemzeti vagyon ötven százaléka, a munkásvédelem hiánya stb.). S a zsidókérdés megoldására is javaslatot

tesz: általános, mindenre kiterjedő numerus clausus bevezetése, az állami egyedárusítás monopolizálása (bor, búza, cukor, gyógyszerek), a büntető- és kereskedelmi törvények revíziója, szövetkezetek és takarékpénztárak létesítése, az utolsó 30 évben szerzett vagyonok egyszeri vagyondézmája, a zsidó bevándorlás megakadályozása, új sajtótörvény, a kávéházi és éjjeli élet megrendszabályozása, keresztény ünnepeken mulatási és alkoholtilalom, a zsidó névmagyarosítások és nemesi címek visszavonása. Ezen túlmenően három olyan kérdésben is, amely alkalmas volt a nemzeti egység megbontására (felekezeti villongás, királykérdés, menekültek az utódállamokból) az útmutató higgadságot, türelmet és visszafogottságot javasol, mindaddig legalábbis, amíg 'vissza nem szerezzük a régi országhatárokat'. Az útmutató olvasójában egyre erősödik az az érzés, hogy a szerzők a húszas évek elején csak valami *rövid, átmeneti időszakra* készültek, amikor is minden más problémát félre kell tenni, s majd az ezeréves határok visszaszerzése önmagában is megoldja valamennyi ma még meglévő problémát.

S van még egy olyan pontja az útmutatónak, amely valóban egyedülálló forrás. Arról van szó ugyanis, hogy a szerzők felvilágosítják az egyszerű tagokat, hogyan kell helyesen gondolkodni az erőszak alkalmazásáról, a gyilkosságokról, az úgynevezett 'atrocitásokról', s a magánbeszélgetésekben – ha ez a téma egyáltalán felmerül – milyen álláspontot kell elfoglalni ebben a sarkalatos kérdésben. Talán a legérdekesebb az ügyben, hogy a szerzők maguk is 'bűncselekménynek', a 'jogrend megsértésének' nevezik az elkövetett tetteket. Ezekért azonban egyrészt magukat a zsidókat teszik felelőssé (a zsidó sajtó uszított a háborúra, ők voltak a hadseregszállítók, ők szállítottak papírbakancsokat a frontra, kivonták magukat a frontszolgálat alól, a zsidó sajtó idézte elő az összeomlást, ők szervezték az októberi forradalmat és a kommunizmust, a zsidó népbiztosok felelősek a nemzeti érzésű magyarok legyilkolásáért a diktatúra alatt, ma ők a lánckereskedők és valutaspekulánsok), másrészt viszont a magyar parlamenti képviselőket korholják az elmaradt zsidótörvényekért. „Nem csoda hát – írják –, ha a tömeg elkeseredése fokozódott, s a törvényes jogvédelem hiányát érző néptömeg indulata olykor erőszakoskodásokban csapódott le. [...] A zsidó-kommunizmus fajmagyar áldozatainak száma több ezer. Az utána következő ellenforradalmi mozgalmak során századrész annyi ember sem pusztult el, s akiket a felelőtlen tömeg (mert csak erről lehet szó!) eltett láb alól, túlnyomó részben megérdemelték sorsukat, mert hazaárulók voltak. A zsidó-kommunizmus után történt ún. atrocitások miatt annál kevésbé lehet szót emelni, mert azok nélkül ma is vörös uralom alatt szenvednénk.”⁴³⁰ Most talán tekintsünk el attól a nem lényegtelen különbségtől, amely egyrészt a feldühödött tömeg és a rend helyreállítására kiküldött karhatalmi osztagok (az ún. különítmények) között húzódik. A vörös terror esetében a mai kutatások kissé módosították, de alapjaiban nem cáfolták Dr. Váry Albert koronaügyésznek a húszas évek legelején végzett kutatását, amely szerint a

---

⁴³⁰ Uo. 51. p.

kommün alatt – nem több ezer, hanem – 587 erőszakos halál történt.⁴³¹ A kommün bukása után a bíróságokon meghozott halálos ítéletek száma körülbelül száz (ebből végrehajtott 74), a Prónay Pál, Héjjas Iván, Ostenburg-Moravek Gyula vezette karhatalmi egységek, úgynevezett különítmények mintegy 600 gyilkosságot követhettek el, de sem ezt, sem pedig a román csapatok által elkövetett kivégzések pontos számát nem tudjuk, s ez aligha lesz megállapítható egészen precízen valaha is.⁴³²

De most számunkra nem is a pontos számok a lényegesek, hanem ami a számok mögött van, azaz mi volt a leszámolás indítéka, hogyan gondolkodtak erről maguk a végrehajtottak? Ritka szerencse ugyanis, hogy unalmas, a lényegyet elbagatelizáló cikkek, politikai brosúrák, semmitmondó levelek mellett olyan forrással rendelkezünk, mint amilyen a negyvenes évek elején, tehát még a nagy összeomlás előtt az egyik fővezér, Prónay Pál által írt naplószerű visszaemlékezés, amely mélyen bevilágít az egyszerűbb fajvédők gondolkodásába és erkölcsi világába. Héjjas Ivántól is maradtak fenn olyan dokumentumok, amelyek segíthetik a mozgalom közrendű tagjai észjárásának megértését. Ebben az esetben az a tény is a segítségünkre siet, hogy alkalmasint azt mondhatjuk, hogy 'párhuzamos életrajzokról' van szó, ha a szónak nem is plutarchoszi értelmében, hiszen a két életút meglehetősen hasonlóságokat mutat. Jómódú, nemesi eredetű gazdálkodó család (ebből a szempontból a különbség a kettő között jelentéktelen, a nemesi eredetű, evangélikus tótprónai és blathnicai Prónay Pál szemben a kisnemesi eredetű, református középbirtokos Héjjas családdal, a birtoknagyság is többé-kevésbé azonos kb. hatszáz hold); katonai pálya; világháborús front tapasztalatok és kitüntetések, valamint az ezzel szükségszerűen együtt járó elvadulás; szembenállás a kommünnel és az októberi forradalommal; különítményes múlt; részvétel a nyugat-magyarországi harcokban és a radikális szervezetekben (MOVE, ÉME, Kettőskereszt Vérszövetség, Etelközi Szövetség); kizorításuk a politikából a bethleni konszolidáció során; a felelősségre vonás elmaradása; a rongyos gárdák, különítmények szervezése a harmincas évek végén, negyvenes évek elején stb.). De ezek a párhuzamos életrajzok arra is rávilágítanak, hogy még az ennyire azonos életpályák sem vezetnek ugyanarra az eredményre, még ezek a személyiségek is mennyire különbözőek. Még a vég is tükrözi a

⁴³¹ Dr. Váry Albert: *A vörös uralom áldozatai Magyarországon*. Vác, 1922, Váci Királyi Országos Fegyintézet Nyomdája. Váry előszavában megemlíti, hogy az elcsatolt területeken nem gyűjtött adatokat, továbbá nem vizsgálta a vörös hadsereg kebelében történt megtorló kivégzéseket. Ezek számát 'pár százra' teszi. Uo. III. p. Egy újabb kutatás (Bödök Gergely: *Vörös és fehér. Terror, retorzió és számonkérés Magyarországon 1919–1921. Kommentár*, 2011. 3. sz. 15–31. p.) azt állapítja meg, hogy a közel hatszáz áldozat 'mintegy fele' a 'terrorcsapatok szadista akcióinak esett áldozatul'. A z áldozatok másik fele viszont fegyverrel szállt szembe az új renddel. (Uo. 20. p.), tehát összecsapásokban vesztette el az életét.

⁴³² Lásd Romsics Ignác: *Magyarország története a XX. században*. 3. kiad. Budapest, 2001, 134. p. A 10 kötetes Magyarország történetében (Ránki György szerk.: *Magyarország története. 1918–1919. 1919–1945*. Budapest, 1976, Akadémiai Kiadó, 397. p.) L. Nagy Zsuzsa által megadott és a szakirodalomban folyamatosan idézett szám (5000 halott és 70 000 bebörtönzött) nyilvánvalóan túlzás. A fehérterrorra illetően Fényes László 626 áldozatot nevesített, s még egyszer ennyire tette a lehetséges áldozatok számát. Bödök fentebb említett tanulmányában azt írja, hogy „400 fő esetében dokumentálható, hogy az elkövetők a Nemzeti Hadsereg kötelékébe tartoztak.” (Uo. 28. p.)

személyiségtípusok közötti különbséget, hiszen Héjjas békésen halt meg emigrációjának színhelyén, a spanyolországi Vigoban, míg Prónayt 1944-ben – hetvenéves korában! – fegyverrel a kezében látták Budapest utcáin, s valahol egy szovjet lágerben érte a vég.

Prónay naplójának több helyén arról beszél, hogy 1919-ben úgy özönlöttek Szegedre a 'konjunkturalovagok, szélhámosok, condottierék, mint darazsak a mézre', másutt a kalandoroknak és pecsenyesütögetőknek nevezi őket. Arról is részletesen ír, hogyan vezettek kettős könyvelést, s a rájuk bízott összegeket hogyan sikkasztották el legközvetlenebb munkatársai.⁴³³ S a megélhetési fajvédőknek ezt a népes táborát ki jellemezhetné jobban, mint maga a szabadcsapat vezére? De az igazsághoz tartozik, hogy bár ő is nagyvonalúan bánt a különös utakon (például zsarolással) megszerzett pénzzel, de sem őt, sem pedig Héjjas Ivánt nem elsősorban a pénz mozgatta. Ők is igazi condottierék voltak, s felemelkedésük csak egy totálisan összeomlott országban és teljes mértékben szétzilált közigazgatási viszonyok között történhetett meg, de az ő legfőbb indítékaik – ha szabad ezeket a szavakat az ő esetükben használni – az eszmékből, az ideológiából eredtek, s Prónay esetében ezt egészítette ki egy nagyfokú nagyzási mánia és végletes önteltség. Naplójában leír például egy Horthyval elköltött villás reggelit, egy 'gödöllői déjeunert', amely során Horthy lebeszéli kivándorlási szándékáról. Húsz évvel az események megtörténte után arra a következtetésre jutott, hogy micsoda nagy hibát követett el azzal, hogy felült a kormányzónak, s hitt a biztató szavakban, mert ha akkor kivándorol 'összeroppant volna az egész kezdetleges rendszer, melyre Horthy és környezetének hatalma fel volt építve', s ennek következtében létesült volna egy liberálisokból és legitimistákból álló politikai szervezet, amely az 'egész Horthy–Bethlen–Gömbös érárt elsöpörte volna'. Csak elképzelni lehet, hogy ha két évtizeddel az események után így gondolkodott, milyen központi figurának képzelhette magát a húszas években? Ezzel teljes mértékben egyezően Páter Zadravecz István is megerősíti Prónay központi szerepét, Zadravecz ugyanis naplójában azt írja, hogy ha ez a 'legerősebb oszlopa a megújulásnak', akinek oly sokat köszönhet a magyar nemzet, kidől, akkor bizonyosan „maga alá fogja temetni azokat, s különösen azt, kik Prónay neve és félelmetes ereje pajzsán emelkedtek föl, föl egészen az államfői méltóságba...”⁴³⁴ A Prónay-oszlop kidőlése természetesen semmit sem rendített meg, legkevésbé Horthy és Bethlen helyzetét...

Az örök elégedetlen, a kiszorítását elfogadni képtelen, dúló-fúló Prónayval szemben Héjjas a különítményes múlt után valamennyire megpróbál alkalmazkodni az új viszonyokhoz, polgári életet él, 1923-ban csatlakozik a Gömbös vezette Fajvédő Párthoz,

⁴³³ Szabó Ágnes – Pamlényi Ervin szerk.: *A határban a Halál kaszál... Fejezetek Prónay Pál feljegyzéseiből.* Budapest, 1963, Kossuth Könyvkiadó, 228–231. p.

⁴³⁴ *Páter Zadravecz titkos naplója.* Budapest, 1967, Kossuth, 121. p. Lásd ehhez még Zadravecznek a Prónay-zászló felszentelésekor mondott beszédét. In *Páter István a mi Kapisztránunk a forradalmi évben.* Szeged, 1920, Juhász István Könyvnyomdája, 92–94. p. Zadravecz több beszédét közli Nagymihályi Sándor. In uő szerk.: *P. Zadravecz püspök a szegedi Kapisztrán.* 1–2. köt. Budapest, 1942, Helikon.

országgyűlési képviselő is lesz (bár az ülésekre csak a legritkább esetben jár el, unalmasnak találva a parlamenti képviselők 'üres fecsegését'). Később hivatalt vállal, beleássa magát a légügyi irányítás problematikájába, s erről könyvet is publikál. Hogy ez mennyire sikerült neki, nos, arról pontos képet kaphatunk, ha beleolvasunk a könyvbe: „Megírtam az úttörő munka kezdő és igen nagy nehézségei ellenére is, mert: tudok, látok és következtetek. Tudok, mert fajtámat féltő gonddal, a tudni akarás termő lázával tanulmányoztam a modern légi háború lehetőségeinek nagy problémáját és annak minden (úgy bel-, mint külföldi) elméleti és gyakorlati lehetőségét és eredményét. Látok, mert látom a támadó repülőtechnika óriási fejlődését; látom, hogy áttör az eddigi harcászati elvek és alkalmaztatások foszlánykorlátain; látom tisztán és világosan fejlődésének és alkalmaztatásának minden képzeletet felülmúló következményeit és romboló eredményét. És következtetek, de ennek eredményét szükségszerűen terjedelmesebb volta miatt az Általános részben fejtem ki. Mindenekelőtt kijelentem, hogy a jövő háborújának emberies vagy emberietlen bírálatába itt nem bocsátkozhatom, mert arról méltó kritikát mondani – nézetem szerint – egy, a világirodalom által kitermelendő új Swiftnek lesz a feladata, hivatottsága.”⁴³⁵ Héjjas minden valószínűség szerint mélyenszántó gondolatainak értelmezésétől talán most tekintsünk el!

Ezzel szemben Prónay konzekvensen ragaszkodik különítményes múltjához, sértődötten visszavonul, fröcsög, s epét hány mindenkire, akivel egyszer is összehozta a sors. S ez a kérlelhetetlen gyűlölet, utálat még húsz évvel az események után sem csillapodik, amikor is hozzáfog emlékeinek lejegyzéséhez.⁴³⁶ Ami nem lehetett kellemes a kortársaknak (hiszen Prónay valóban sokat tudott róluk, s véleményét nem is rejtette véka alá), annál kedvezőbb számunkra, hiszen naplójából többé-kevésbé pontosan kirajzolódik egy harcos fajvédő arcéle és sajátos gondolkodásmódja. De mik voltak ezek az 'eszmék', amelyek mozgatták őt, mi volt az a történelmi kép és ismeret, amelyen az egész ideológiai rendszere és politikai gyakorlata nyugodott? Kiindulópontja – talán mondanunk sem kell – a katonai és politikai összeomlás, majd a trianoni tragédia. Az összeomlás legfőbb okát abban látta, hogy sem a király környezetében, sem a hadseregben nem volt egy erőskezű ember, továbbá hogy a királynak nem lett volna szabad elmenekülnie. „Mert ha Magyarországon marad – írja IV. Károlyról – és maga köré csoportosítja és fegyverbe szólítja azt a kb. 4000 tisztet, akik abban az időben a honvédtisztviselői és egyéb hivatalokban teljesítettek szolgálatot – nincsen felfordulás, nincsen baj.”⁴³⁷ Csak egy erőskezű ember, s ez a 4000 ember menthette volna meg Magyarországot, mivel a 'zsidó szabadkőművesség' – amelynek végső célja diadalmaskodni a kereszténység fölött – élt a lehetőséggel, azaz a háború következtében előállt nyomort és szegénységet kihasználva

⁴³⁵ Héjjas Iván: *Légijog. 2. köt. Nemzetközi hadilégijog*. Kecskemét, 1934, Első Kecskeméti Hírlapkiadó és Nyomda, 3. p.

⁴³⁶ Lásd Szabó Ágnes – Pamlényi Ervin szerk.: *A határban...* i. m; valamint Fogarassy László: Prónay Pál emlékezései az 1921. évi nyugat-magyarországi eseményekről. *Soproni Szemle*, 1986. 24–46. 118–138. 208–228. és 304–322. p.

⁴³⁷ Uo. 128. p.

erkölcsi zavart és politikai káoszt idézett elő az országban. Félrevezették a magyar munkásságot és a parasztságot, akikről melleleg megállapítja, hogy lényegében csak bottal és bikacsökkel irányíthatók. Alapvetően tehát ez a gondolkodás mozgatta Prónayt 1919 nyarán, s ettől később sem tágitott: elég a politikusok locsogásaiból, az értelmiség fecsegéseiből, a tisztek 'rotyagásaiból', rendet kell tenni azonnal, statáriális ítéletekkel, a 'zsidósággal való alapos leszámolással', s 'el kell látni a bajukat' azoknak, akiket megfertőzött a kommunizmus, továbbá 'alapos verésben kell részesíteni a gazembereket', 'ki kell kidobni a szeméjét és elsimítani a veszekedéseket' a hadseregben', végül pedig 'el kell gajdeszolni az ellenséget', s mindezekért ő 'Isten és az emberek előtt vállalja a felelősséget'.⁴³⁸

Végső fokon szemet szemért, fogat fogért, s aki ezt nem bírja – figyelmezteti egy alkalommal különítményes csapatának tagjait – nos, az menjen el ministránsnak. Maga a 'megtisztulási folyamat' – véli – jól indult 1919 nyarán, de később bejiedtek a politikusok, s elárulták az eredeti célt, s hamarosan újra a zsidók és szabadkőművesek kezdték irányítani az országot. Ezért felelőssé teszi Horthyt ('enyhe húrokat pengetett', 'kezdett nála a politika előtérbe lépni a diktatórikus irány és rendcsinálás helyett'; 'nem fogta meg kemény, öklös kezével ennek a szerencsétlen országnak az ügyeit'), Teleki Pált ('szabadkőműves békegalamb'), de leginkább Bethlent (a szabadkőművesek által uralt Magyarország kormányfője, a 'zsidókkal paktáló gyáva miniszterelnök'; 'vézna, cinikus pofájú, hitvány ember, akinek ott helyben szerettem volna vékony nyakát és kiálló ádámcsutkáját megropogtatni' stb.). S nem maradhat ki sorból Gömbös Gyula sem, akit Prónay Héjjastól, s a többi fajvédőtől eltérően egy szerencselovagnak, egy minden lében kanálnak tartott, aki „nem állott soha önfeláldozó szívvel, sem elszánt lélekkel a magyar ügyek mellett, mert egész életét egy beteges, törtető szereplési vágy képezte. A feljebb és feljebb való kapaszkodásnál, ha el is ért egy polcot, tehetetlenül, a szükséges érzék nélkül állott azon, és éppen ezért nem teljesített soha országos érdekű dolgot.”, s aki – nem melleleg – perzsaszőnyeget tulajdonított el saját célra a Podmaniczky utcai szabadkőműves páholy lefoglalásakor.⁴³⁹

Végső soron a két sorsban mégis több az azonosság, mint a különbség, hiszen bár egy pillanatra élet-halál urainak bizonyultak, akik mindenféle huzavona, bírósági ítélet nélkül dönthettek arról, kit is küldenek a halálba, kit 'gajdeszolnak el'. Prónay ezen felül még néhány hétig egy 'önálló ország', a Lajtabánság bánjának és egyeduralkodójának is képzelhette magát, de végső soron mindketten csak eszközök voltak a magyar politika akkori irányítóinak kezében, akik bár felhasználták őket, amíg a szükség úgy hozta (leszámolás, jelzés országnak-világnak kinek a kezében a hatalom, nyugat-magyarországi

⁴³⁸ A megfogalmazást lásd Prónay szövegeiben. Szabó Ágnes – Pamlényi Ervin szerk.: *A határban...* I m. passim, valamint Fogarassy László: Legitimista lett-e Prónay Pál a nyugat-magyarországi felkelés folyamán. Prónay alezredes vallomása az Etelközi Szövetség vizsgálóbizottsága előtt az 1921. évi nyugat-magyarországi eseményekről és a második restaurációs kísérletről. *Soproni Szemle*, 1990. 15. p.

⁴³⁹ Szabó Ágnes – Pamlényi Ervin szerk.: *A határban...* I. m. 99. p.

felkelés, a legitimisták háttérbeszorítása, a király visszatérésének megakadályozása, választási küzdelmekben való részvétel stb.), de undorodva fordultak el tőlük, mint nem úriemberektől, s az első adandó alkalomkor menesztették és félreállították őket.⁴⁴⁰ Péter Zadravecz szomorúan írja naplójában, hogy az ő idejük kitelt, s még Horthyt is magával ragadta a bethleni gondolat, nevezetesen, hogy okos, higgadt politikával, s nem pedig 'fájó, lázongó, irredentás politikával' kell az ügyet szolgálni. Meglepő módon élete vége felé Prónay maga is rájött erre, hiszen naplójában azt írja, hogy ők, azaz a 'szókimondó, akaratukat kíméletlen őszinteséggel keresztülvinni akaró, önzetlen, férfias erők, akik a szélsőjobboldali zászlót magasra emelve lobogtatták', a nagyhatalmú Etelközi Szövetség kezében csak eszközök voltak, mivel a szövetségnek a 'liberális háttérű rendszer kormányai diktáltak'. Ez a megállapítás azonban nem teljesen felel meg a valóságnak, hiszen – amint ez szintén a Zadravecz-naplóból derül ki egyértelműen – ők megpróbálták Bethlent és különösen Horthyt jobb belátásra bírni, csak hogy ők ekkor már nem hallgattak rájuk. Prónay esetében természetesen nem hiányzott a végső hősies póz sem, hiszen – mint írja – őt azonban nem tudták megfélemlíteni, „sem a síríg tartó eskü kötelessége, vagy az árulónak halállal való bűnhődése, melyekkel megfenyegetni próbáltak, reám hatással nem voltak.”⁴⁴¹

Prónay életpályájában van azonban egy ennél sokkal fontosabb összefüggés is, nevezetesen az, hogy ha a fajvédő gondolatból kivesszük a parasztság és a munkásság felemelésének szándékát (mivel szerinte ezek csak bikacsökök érdemelnek), továbbá kivesszük az arisztokráciaellenességet (amivel ő már családi okok miatt is szemben állt), s hiányzik a hagyományos magyar középosztályi kultúra, vagy annak legalább a halovány visszfénye, nos, akkor nem marad más, mint az 'üsd a zsidót' jelszava, a vak irredentizmus és a korlátlanul érvényesíthető erőszak kultusza mindenkivel szemben, aki akadályozza ezen célok megvalósulását.

E fejezet elején elemeztünk egy fajvédelmi útmutatót, amely az egyszerű tagokat kívánta eligazítani a politika sűrűjében. Az útmutató három szervezetet, nevezetesen az Egyesült Keresztény Ligát, a Magyar Országos Véderő Egyletet (MOVE) és az Ébredő Magyarok Egyesületét (ÉME) nevezte meg, mint igaz fajvédő szervezeteket, s azt kérte a tagoktól, hogy e három egylet üléseit sűrűn látogassák, s társadalmi-politikai akcióikat támogassák. Az Egyesült Keresztény Liga (protestáns tagok számára: keresztyén liga) a keresztény és a nemzeti akarat érvényesítésére létrejött önvédelmi szervezet volt, amelynek élén a fővárosi Keresztény Községi Párt elnöke Wolff Károly állt. A liga jelvénye egy babérbokroszörűvel övezett, a hármaskörön elhelyezett, s a napsugár dicsfényében úszó apostoli kettős kereszt volt, amelynek előterében „a fajiság megtestesüléseként egy Szent

⁴⁴⁰ Lásd például a két Népszavás újságíró Somogyi Béla és Bacsó Béla meggyilkolásának Prónay által előadott verzióját, amelyből egyrészt kiderül Horthy felelőssége. Uo. 160. p. Másrészt Prónay gúnyolódik az Ostenburg-különítményhez tartozó Kovarcz Emilék amatőrizmusán, hogy még egy gyilkosságot sem tudnak normálisan végrehajtani. Uo. 170–175, p.

⁴⁴¹ Uo. 324. p.

László korabeli Árpád vitéz földig érő bőringben pécélezve, elszánt tekintettel néz a távolba, jobbjaival fegyverét, mely egyúttal a nyugatról átvett keresztény kultúra jelképe, szívéhez szorítva, míg balja az Ugor nemzetség ősi címerével díszített pajzsot szorítja, amelynek közepén ott díszlik az ősz keresztény jelvény, az úszó hal, Ichtyus.”⁴⁴² A szervezet célkitűzési között szerepelt a keresztény magyar testvérek felvilágosítása; a részvétel a demokratikus reformmunkában és a ’józan szociális haladás’ előmozdításában; a keresztény erkölcsi felfogás érvényre juttatása az élet minden területén; a keresztény sajtó támogatása; a keresztény felekezetek közötti összhang megteremtése; a keresztény orvosok, mérnökök és vállalkozók megsegítése; végül pedig a keresztény erkölcs alapján álló magyar ipar és kereskedelem előmozdítása. Ezekért a célokért a szervezet valóban sokat tett, legalábbis szóban. A sok méltóságteljes ünnepi ülés, az indulatok és dühök kieresztése, a vég nélküli tüzes szónoklás után ugyanis az igazi tettekre a ’józan szociális haladás’ érdekében már nem sok idő maradt.

A ligánál jóval fajsúlyosabb szervezetnek bizonyult az Ébredő Magyarok Egyesülete és a Magyar Országos Véderő Egylet. A MOVE 1918. november 30-án a Gólyavárban alakult meg, s 1919. január 19-én választotta meg Gömbös Gyulát elnökké, de a szervezetet hamarosan, 1919. február 22-én betiltották.⁴⁴³ A Szegeden újraalakult egyesület alapszabálya a következőképpen fogalmazta meg a szervezet célját: „A magyar faj szeretetének, megbecsülésének, nagyra hivatottságának, nemzeti önérzetének tudatát felébreszteni, fenntartani és erősíteni; a nemzet erőinek kifejtése érdekében a magyarok lelki és testi képességeit növelni, gyarapítani, e cél érdekében a magyar ifjúságot, férfiakat és nőket fennhatósága alatt álló társadalmi és sportszervezetekbe tömöríteni, e szervezeteket céljaik eléréséhez szükséges eszközökhöz segíteni, őket törekvéseikben támogatni; az országos szervezeten és alakulatain belül s azon kívül a bajtársi szellemet, összetartást, fegyelmet, kölcsönös áldozatkészséget és önségélyt, valamint a keresztény valláserkölcsöt minél tökéletesebben meghonosítani. Mindezek révén a magyar nemzet számára oly egységes, erős és öntudatos országos szervezetet adni, mely minden tekintetben és minden vonalon a nemzeti és keresztény szellem s a nemzeti nagyra hivatottság zászlóvivője, fegyverhordozója és megvalósítója.”⁴⁴⁴ Bár az alapszabály leszögezte, hogy a szervezet pártpolitikával nem foglalkozhat, de egyesület szinte együttmozgott a magyar politikai fejleményekkel, s a MOVE jelentette az egyik legfontosabb bázisát a magyar fajvédő politikusoknak, mindenekelőtt Gömbösnek, aki a húszas évek elején – figyelemre méltó, nagy munkával – országos szervezetté építette ki

⁴⁴² *Az Egyesült Keresztény Nemzeti Liga alapszabályai*. Budapest, 1941, Held János Könyvnyomdája, 3. p.

⁴⁴³ A szervezetről a hetvenes évek elején Dósa Rudolfné írt adat gazdag, de koncepciójában teljes mértékben félrevezető és elhibázott monográfiát (*A MOVE. Egy jellegzetes magyar fasiszta szervezet 1918–1944*. Budapest, 1972, Akadémiai Kiadó). Dósáné tétele, hogy a MOVE fontos szerepet játszott a ’Horthy-fasizmus’ kormányzati rendszerének kialakításában, s ez a szervezet jelentette az ’úri fasizmust’ Magyarországon. Lásd még berethei Marton Béla: *A MOVE történetének és alap gondolatának vázlatja*. Budapest, 1920, Stephaneum.

⁴⁴⁴ A MOVE (Magyar Országos Véderő Egyesület alapszabálya. Budapest, 1938, Stádium, 3–4. p.

azt. S a MOVE esetében is ugyanaz történt, mint az ébredőknél, nevezetesen Bethlen a konszolidáció során az egyesületet pacifikálta és depolitizálta (1922-ben a honvédelmi miniszter egy rendeletben megtiltotta az aktív tiszteknek a részvételt, a MOVE Fogyasztási és Értékesítési Szövetkezetet a valutaválság idején a kormány a sorsára hagyta stb.).⁴⁴⁵ Ennek következtében a húszas évek közepére a MOVE teljes mértékben átalakult, s tevékenysége a sport (labdarúgás, lövészet, torna, atlétika, birkózás, íjászat stb.) és a levente-oktatás területére szorult vissza. A változást jól kifejezi a kiadott új jelszó is: a sport nem öncél, hanem faj- és nemzetvédelem. Emellett a MOVE szónokképző tanfolyamokat tartott, műkedvelő előadásokat és honvédelmi versenyeket rendezett.⁴⁴⁶

Bennünket azonban most elsősorban nem a szervezet története és depolitizálásának lépcsőfokai érdekelnek, hanem sokkal inkább az, hogy hogyan értelmezték a fajvédelmet az egyszerű MOVE tagok a húszas évek elején. Mindenekelőtt azt kell megállapítani, hogy a militáns MOVE tagok a faji kérdést is többnyire katonai szemüvegen keresztül nézték, arra a következtetésre jutva, hogy magyar faji-nemzeti feltámadás nem lehetséges 'minél tökéletesebben felszerelt, tisztjeiben, altisztjeiben és legénységében egyaránt kiválóan képzett és hazafias, minél több hadtestből álló nemzeti hadserereg' nélkül. Ezért a legfontosabb követelmény, hogy 'katonanemzetté kell lennünk a szó nemes, igazi és örök magyar értelmében', s ennek a célnak kell alárendelni mindent (gazdasági fejlesztés, igazságosabb jövedelemeloszlás, népesedéspolitikai, házassági törvény, családvédelem, sport, mint a nemzetvédelem egyik területe, levente-oktatás stb.).⁴⁴⁷ A MOVE első országos tanácsülésén Ghiczey György százados, az egyesület szervezési ügyosztályvezetője egyenesen azt állította a hallgatóság élénk helyeslése és tapsa mellett, hogy 1919 után nem is igaz magyar az, aki nem militarista.⁴⁴⁸ A női szakosztály Farkas Edith, Unger Tiborné és Kozma Miklósné vezetésével praktikus, gyakorlati módon fogták fel a fajvédelmet: országos gyűjtéseket szerveztek a hadiözvegyek és hadiárvak javára, keresztény újságokat osztottak szét a hazaérkező katonák számára (egyben elkobozták tőlük a Népszavát), a menekült gyermekek számára karácsonyfát állítottak és élelmiszert osztottak a pályaudvarokon, önkéntes kórházzsolgálatra jelentkeztek, teadélutánokat szerveztek az angol antant misszió tagjainak, kiadták tízezer példányban Tormay Cecile *Álmok* című elbeszélését ajándék gyanánt a MOVE tagoknak stb. Ha alaposan tanulmányozzuk az 1920. január közepén lezajlott MOVE országos tanácskozásának jegyzőkönyvét, akkor alapvetően két következtetés adódik. Az egyik, amelyikről eddig

⁴⁴⁵ *A MOVE Fogyasztási és Értékesítési Szövetkezet alapszabályai*. Budapest, 1920, Budapesti Hírlap Nyomdája. A valutaválság idején történeteket lásd Bánkúti László szerk.: *MOVE évkönyv. 1939*. Budapest, 1939, MOVE kiadás, 8. p. A harmincas évek végén a szervezetben újra felerősödtek a politikai hangok, de azt a hatást, amelyet a húszas évek elején kivívott magának sohasem tudta visszanyerni. Lásd Dósa: *A MOVE... I. m. passim*.

⁴⁴⁶ Uo. 146–191. p. Rendkívül tanulságos a preferált előadandó darabok listája 175–178. p.

⁴⁴⁷ MOVE nemzetvédelmi káté. In *MOVE 1918–1943*. Budapest, 1944, MOVE Nyomda, 11. p.

⁴⁴⁸ A felszólalást lásd *A MOVE első országos tanácsulése... I. m. 22. p.*

beszéltünk, nevezetesen, hogy a MOVE tagok a magyar faji felemelkedést elsősorban katonai kérdésnek tekintették, s mindent ennek rendeltek alá. A másik nem kevésbé megrázó következtetés, a három napos konferencia ugyanis, amely a MOVE feladatait volt hivatott számba venni, mindennél hitelesebben mutatta az ország szétesésének méreteit. A felszólalók ugyanis – mint előttük álló megoldandó feladatokat – szinte az államélet, közigazgatás és oktatás összes problémáját felsorolták a diverzáns cselekmények elhárításától a lövésztáblák méretének meghatározásáig, a hírszerzés fortélyaitól a napilapok kolportálásának problémájáig, a fogyasztási szövetkezetek megalapításától a kisdédóvók létesítéséig, a bosnyák szilva népszerűségének okaitól a zsidó napilap hirdetési technikák fölényéig. Kis túlzással azt mondhatnánk, hogy ahány hozzászóló volt, annyi értelmezése a magyar fajvédelmi feladatoknak. Igaz magyar fajvédelem legfontosabb feladatának éppen azt tekintették, ami akkor éppen őket foglalkoztatta.

Az Ébredő Magyarok Egyesülete (ÉME) 1918 végén alakult, alapítói frontról hazatért tiszték, az októberi forradalom célkitűzéseivel elégedetlen, s azt elutasító újságírók és hivatalnokok voltak.⁴⁴⁹ A szervezet céljai és szándékai kezdetben alapvetően nem tértek el az októberi forradalom és a kommün alatt létrejött más jobboldali szervezetekétől, nevezetesen, hogy a legfontosabb célkitűzés: 'a keresztény és magyar nemzeti közszellem felébresztése, a keresztény fajiság védelme úgy a közgazdasági, kulturális, mint társadalmi téren'. Az egyesület 1919 januárja és augusztusa között jelentős tagsággal, mintegy tízezer fővel rendelkezett, gyűléseit gyakran betiltották, megzavarták, s tagjaik közül sokakat bebörtönöztek.⁴⁵⁰ A kommün bukása után az ÉME radikalizálódott, az egyik legbefolyásosabb társadalmi szervezetté vált, s irányításában a radikális keresztényszocialisták, a kisgazdapártiak és az egységes pártiak mellett a legjelentősebb szerepet a vezető fajvédők játszották (Zsilinszky, Eckhardt, Lendvai, Ulain, Zsirkay, Héjjas, Prónay stb.). Az egyesület erejét bizonyítja, hogy 1920-ban többszázézes tagsággal rendelkezett, s a Simonyi-Semadam és a Teleki kormányok alatt az elkövetett atrocitások miatt működését két ízben is felfüggesztették, megtörni azonban nem tudták.⁴⁵¹ Később Bethlen és Klebelsberg nem is kísérletezett ezzel, céljuk sokkal inkább a szervezet befolyásolása és pacifikálása volt, de ez a taktika is csak korlátozottan működött, ugyanis 1923 és 1928 között az ÉME az akkor működő fajvédő párt egyik legerősebb támaszává vált. De egy ilyen hatalmas, szétfolyó militáns szervezet

---

⁴⁴⁹ Az ébredők szervezetéről lásd Zinner Tibor adat gazdag kismonográfiáját (*Az ébredők fénykora 1919–1923*. Budapest, 1989, Akadémiai), valamint *Az Ébredő Magyarok Egyesülete alapszabályai és fegyelmi rendtartása* című kiadványt (Budapest, 1932, Held János Könyvnyomdája).

⁴⁵⁰ Zinner: *Az ébredők...* I. m. kül. 12–30. p.

⁴⁵¹ Dobrovits Sándor statisztikus adatai szerint a szervezetnek még a harmincas években, tehát az egyesület háttérbe szorulása idején is mintegy 40 ezer tagja volt. Az adatot lásd *Budapest egyesületei*. Budapest, 1936, Budapest Székesfőváros Házinyomdája. Mádl Géza ügyvezető igazgató szerint 1920-ban az egyesületnek kb. másfél millió tagja volt, ami minden bizonnyal erős túlzás. Az adatot lásd *Az Ébredő Magyarok Egyesülete II. országos elnöki konferenciájának naplója*. Budapest, 1920, ÉME, 40. p.

irányíthatatlannak bizonyult, következésképpen az ÉME történetét olyan bűnügyi historiaként is le lehetne írni, amelyben folyamatosan zsidóverések, megvalósult és megghiúsult merényletek, atrocitások, gyűjtogatások, késelések, terrorfenyegetések, robbantások és bombamerényletek történtek.⁴⁵² Ezek közül a két legnevezetesebb eset a Club kávéház elleni támadás, illetve a erzsébetvárosi Demokrata Kör elleni bombamerénylet volt. Az első esetben a 'borzalmas tagság' egy része 1920. július 27-én azt határozta el, hogy megtámadja a zsidók által kedvelt Club kávéházat. Néhány pohár ital elfogyasztása után kiadták az 'üsd a zsidót' jelszót, s ütlegelni kezdték a kávéházban tartózkodó vendégeket, majd Verebélyi Artúr bankigazgatót a helyszínen bajonettel halálosan megsebesítették, s az utcán lelőtték a hazafelé tartó Varsányi Géza ügyvédet. A másik nevezetes eset 1922 tavaszán történt, amikor is a szervezet IX. kerületi Nemzetvédelmi osztályának tagjai úgy döntöttek, hogy felrobbantják az Erzsébetvárosi Demokrata Kör helyiségét, amely végül is nyolc emberéletet követelt.

Az ÉME tagsága tehát jóval radikálisabban gondolkodott, és főleg cselekedett, mint a maguk a fajvédő vezérek, különösen az ún. zsidókérdés vonatkozásában. Ezt a folyamatot jól mutatja az a tény, hogy míg 1919-ben az ÉME jelszava a 'keresztény Magyarországot akarunk' volt, addig ez a húszas években gyakran 'zsidómentes keresztény-nemzeti Magyarországot akarunkra' változott. Az ÉME által 1919 végén, 1920 elején fenntartott pogrom-hangulat jelentősen hozzájárult ahhoz, hogy a Nemzetgyűlés június 8-án megszavazta a nevezetes numerus clausus törvényt, amely a felsőoktatásban hat százalékban határozta meg a felvehető zsidó hallgatók számát. A numerus clausus törvény körüli nemzetgyűlési vitából egyértelműen kiderül, hogy sok képviselő valóban hitt a 'szélkifogás' taktikájában, s azért is megszavazta a törvényt, mert azt gondolta, hogy így útját lehet állni a még radikálisabb 'utcai megoldásoknak'. 1919-ben és 1920-ban ugyanis olyan elemi erejű volt a felháborodás a hazai zsidóság ellen, nem kis részben a proletárdiktatúrában játszott szerepük miatt, hogy az már a közrendet fenyegette. A nemzeti érzéseiben vérig sértett, felbőszült, csalódott és egzisztenciálisan tönkrement tömeg hangulatának megértése nélkül aligha írható le pontosan a húszas évek Magyarországa, s a fajvédők mozgalmának kezdeti sikerei. A kommün korlátolt vallásellenessége és a nemzeti szimbólumok ostoba elutasítása, amit a tömeg a zsidóság számlájára írt, alaposan visszaütött. Páter Zadravecz István naplója hűen visszaadja azt a lelkiállapotot, amit a himnusz eléneklése jelentett a keresztény polgárok számára a proletárdiktatúra végnapjaiban.⁴⁵³

Ezzel kapcsolatban van még egy összefüggés, ami figyelmet érdemel, nevezetesen arról van szó, hogy míg a fajvédő ideológusok szinte kivétel nélkül valamiféle mindenre kiterjedő numerus claususos megoldásban gondolkodtak, a 'borzalmas tagság' soraiban

---

⁴⁵² Zinner Tibor összegyűjtötte az ébredők büntetőpereit, s ezek történetét a sajtó-anyag felhasználásával részletesen dokumentálta.

⁴⁵³ Páter Zadravecz titkos naplója... I. m. 118. p.

azonban ennél jóval radikálisabb megoldások is megfogalmazódtak, amelyekre azután a harmincas évek nemzeti szocialista ideológusai bátran építhettek. Az ÉME nagy példányszámban nyomtatta ki zsidóellenes broszúrait, köztük az *Intelem a zsidósághoz!* címűt, amelyben egy mese formájában mondja el a hazai zsidóság feltételezett történetét (hogyan fogadta be Magyar Miska könyörületből és szánalomból Héber Salamont a házába, s az hogyan túrta ki végül egykori befogadóját a saját házából), amely pontosan mutatja az ébredők leegyszerűsítő történet szemléletét. „A világháború nyomorúságát – figyelmeztetik a zsidóságot az intelem szerzői – kihasználva, évtizedek óta jól előkészített uralmi törekvéseitek megvalósítására, háborús vagyontok megmentésére és háborús bűneitek büntetésének elkerülésére héber forradalmat csináltatok, szétzüllesztettétek, feloszlattátok hadseregünket, szétdaraboltátok országunkat, általános munkaiszonyt teremtettétek, és koldusbotra juttattátok ezt a tejben-vajban úszó Kánaánt. Majd fegyvert fogtatok vendégszerető gazdátok ellen, hogy a Duna-Tisza mentén megalapítsátok Izrael országát és rabszolgává, pórázon vezetett dolgozó barommmá tegyétek benne a magyart. Vendégszerető nemzetünk vezetőit rabságba hurcoltátok, kínzókamrákban agyon kínoztátok, gépfegyverekkel halomra löttétek és ezrével akasztófára húztátok. Ha egy magyar csak sóhajtani, himnuszt énekelni vagy nemzetiszínről álmodni mert: sötétben bujkáló ellenforradalmár volt és fübe harapott. Lámpával sem lehetett köztetek akkor egyetlen ’belül fehéret’ találni; mindenütt csak azok voltak, akik most a fehér terrort a külföldi lapokban világgá hazudják és az ókor kegyetlenségeit, tömegmészárlásait megszegyenítő vörös terrorról egy hangot nem hallattak, egyetlen betűt nem írtak. [...] Ha ebben az országban maradni és békében élni akartok: tömjétek be a száját az őrjöngő és vabankot játszó Vilmosaitoknak,⁴⁵⁴ kergessétek el őket vagy csukjátok elmeagyógyintézetbe, hogy ne vétkezessenek ellenetek tovább, mert különben egész népeteket fogja felelősségre vonni az ájulásából felébredt magyarság... Elég volt, a pohár betelt.”⁴⁵⁵ Ugyanezt a gondolatot Héjjas Iván egy 1920-as felszólalásában úgy fogalmazta meg, hogy „a zsidó faj internacionális, mint ilyen ellensége a magyar fajnak, és nincs a világon az a hatalom, amelyik imperatívus elöírná egy nemzetnek, hogy ellenséget tűrjön meg az országban. Vegyék tudomásul ezek az ellenségeink – mondja Héjjas –, hogy nem is fogjuk megtűrni, hanem, mint fekélyt, le fogjuk vakarni a nemzet testéről.”⁴⁵⁶ Ez volt tehát az a leegyszerűsítő történetmagyarázat, amely érthetővé – de természetesen nem elfogadhatóvá – teszi az ébredők zsidó szemléletét és radikális megoldási javaslatokat.

Az ÉME 1919. november 30-án tartott évi nagygyűlésén (amelyet a budapesti Vigadóban terveztek, s amelyre több ezer tömeg gyűlt össze, így kényszerűen a szabadban, a Petőfi téren hangzottak el az előadások) egyik szónoka, dr. Zákány Gyula a zsidóság számára

⁴⁵⁴ Ti. Vázsonyi Vilmosaitoknak.

⁴⁵⁵ *Intelem a zsidósághoz!* Budapest, é. n., Attila Könyvnyomdai Műintézet, 5. p.

⁴⁵⁶ *Az Ébredő Magyarok Egyesülete II. országos elnöki konferenciájának naplója.* Budapest, 1920, ÉME, 134. p.

társadalmi, gazdasági és kulturális gettórendszer bevezetését, majd a hosszú távon a zsidóság kitelepítését javasolta. S ha ez nem megvalósítható – tette hozzá Zákány doktor –, akkor minden területre kiterjedő numerus clausus lehet csak a megoldás.⁴⁵⁷ Az Ébredő Magyarok Egyesületének II. országos elnöki konferenciáján Szmrecsányi György országos elnök (és nem melleleg a Nemzetgyűlés alelnöke) azt követelte, hogy az országban egyoldalú keresztény támogatás valósuljon meg, s minden vezető magán és állami pozícióból ’valamennyi szabadkőműves és zsidó küszöböltessék ki’, miközben a hallgatóság soraiból sűrűn felhangzottak a *’Ki velük!, Palesztinába velük!* jelszavak.⁴⁵⁸ De az is az igazsághoz tartozik, hogy mind Szmrecsányi, mind pedig Prohászka Ottokár óvta az ébredőket a ’fütykösök használatától’ és az utcai heccektől. A konferencia előadói és egyszerű hozzászólói ezeken a javaslatokon kívül még felvetették az egyszeri vagyonadó kivetésének, a háborús nyereség egyszeri dézsmájának, a tőke megadóztatásának, a zsidó bankok konfiskálásának, a zsidó földbérletek és ipari jogosultságok tilalmának, a kereskedelmi törvény felülvizsgálatának, a keresztény községi takarékpénztárak felállításának és a sajtó megrendszabályozásának gondolatát.

Önként adódik a kérdés, volt-e az ébredőknek más mondandója is a magyar társadalom számára, mint a zsidókérdés? Talán azt mondhatjuk, hogy volt, de minden más témát, társadalmi-gazdasági problémát ezen a szemüvegen keresztül néztek, azaz a zsidókérdés jelentette számukra azt a kályhát, amelytől elindultak, de amelytől teljesen elszakadni sohasem tudtak. Hiszen a fölbirtokreformban azt tartották fontosnak, hogy a zsidó kézen lévő birtokok keresztény magyar kézbe kerüljenek vissza.⁴⁵⁹ Bár volt olyan hozzászóló is (Dr. Kovács Andor), aki szerint a szövetkezeti boltokban az áru többbe kerül, mint a zsidó kereskedőknél, s ezért azt javasolta, hogy „a zsidókérdés megoldása nem az, hogy megpofozzuk a zsidót, hanem az, hogy tisztességes kereskedelmi politikával legyőzzük.”⁴⁶⁰ A nevelésügy legfontosabb célját abban látták, hogy a ’destruktív, nemzetrontó zsidó szellemi erő kitermelésének gátat kell vetni’ és mindezt törvényben kell rögzíteni, mégpedig úgy, hogy a numerus clausus rendelkezést minden iskola típusra ki kell terjeszteni.⁴⁶¹ Anka János a munkáskérdést is ebből a szempontból értékelte, azt követelve, hogy szűnjön meg a bankokrácia, a zsidó bankok uralma, s helyette – mint mondta – teremtsük meg a munka uralmát, és a jogvédelmet ’töljük át a tőkétől a munkához, a magyar földhöz és a dolgozó keresztény milliókhoz’, s bérharcokban álljunk a munkásság mellé.⁴⁶² Budaváry László pedig a magyar sajtó és irodalom problémáját

⁴⁵⁷ A Vigadóhoz hasonló események másutt is megtörténtek. Az ébredők majd’ minden városban tartottak nagygyűlést (Győr, Cegléd, Újpest, Nagykőrös, Kecskemét stb.), ahol az eredetileg a városházára meghirdetett gyűléseket a hatalmas tömeg miatt többször a város főterein kellett megtartani. Lásd Zinner: i. m. 49–51. p.

⁴⁵⁸ *Az Ébredő Magyarok Egyesülete II. országos elnöki konferenciájának naplója...* I. m. 5. p.

⁴⁵⁹ Lipovniczky Pál hozzászólása. Uo. 58. p.

⁴⁶⁰ Uo. 66. p.

⁴⁶¹ Lásd Dr. Zákány Gyula hozzászólását. Uo. 72–75. p.

⁴⁶² Uo. 87–94. p. Lásd erről még *Fajvédelem és munkáskérdés* című füzetet (Budapest, 1926, Ébredő Magyarok Egyesülete).

viszonylag egyszerű módon oldotta volna meg, nevezetesen '24 óra alatt minden zsidó tartozik elhagyni Magyarországot', de 'amíg ez nem lehetséges', addig is meg kell tiltani, hogy az újságok főszerkesztői, főmunkatársai zsidók lehessenek, továbbá az újságíróknak esküt kellene tenni arra, hogy minden írásukkal a magyar nemzeteszmét szolgálják, végül pedig el kell érni, hogy cenzorok csak kib próbált keresztény magyar emberek lehessenek.⁴⁶³ Az ébredők legnagyobb szívfájdalmát a sajtó területén az okozta, hogy nem sikerült nekik önálló lapot kiadni, pedig a II. országos elnöki konferencia ezt jelölte meg, mint legfontosabb megvalósítandó célt.

Az ébredőknél is ugyanazt az attitűdöt figyelhetjük meg, mint általában a fajvédő ideológusoknál, nevezetesen folyvást hangsúlyozzák, hogy magyar faji szempontból milyen fontos lenne a munkásság és főként a parasztság megerősítése, de szavaik hiteltelenné válnak, nem tudnak ugyanis elszakadni a középosztályi, tisztii és tisztviselői mentalitástól, gondolkodásmódtól és előítéletektől. Egyszerűen képtelenek autentikusan, a problémát mélységében megértve beszélni ezekről a kérdésekről, ezt a hiteles beszédmódot a parasztság vonatkozásban majd a népiek teremtik meg, a munkásság vonatkozásában a szélsőjobboldalon pedig a nyilasok és a hungaristák. Talán éppen ez a magyarázata annak is, hogy a harmincas–negyvenes években – túl a német nemzeti szocialistákhoz való viszonyon – miért a nyilasok, s nem a fajvédő mozgalmak értek el jelentős választási sikereket.

Pedig a harmincas években a régi fajvédők többször és több területen próbálkoztak újra megvetni a lábukat. 1938. április 28-án például, régi törzshelyükön a Gellért szállóban megalapították a Magyar Fajvédők Országos Szövetségét (MAFOSz). A szervezet országos 'vezérelnöke' Héjjas Iván lett, főtitkárnak pedig Aradszky Emil Gézát választották. A szervezet jelvénye (egy Árpádház korabeli zöld pajzs zöld mezőjében fehér kettős kereszt) utalt a kezdetekre, hiszen a kettős keresztben elhelyezett 1919-es évszám a dicső időkre emlékeztetett. De a szervezet kiadott alapszabálya is egyértelműen azt fogalmazta meg, hogy a szövetség célja a keresztény magyarság osztálykülönbségek nélküli egységbe tömörítése, mégpedig az 1919-es ellenforradalom, a szegedi, valamint a nyugat-magyarországi megmozdulások célkitűzéseinek szellemében.⁴⁶⁴ De a megálmodott egység fölött a harmincas években már elrepült az idő. A szövetség rendes tagja bárki lehetett (egy belügyminiszteri rendelet alapján még közalkalmazottak is), de alapító tag csak az, aki részt vett az 1919–1921-es mozgalmakban. A szövetség szakbizottságokat hozott létre (nemzetpolitikai és jogi; nemzetgazdasági és pénzügyi; nemzetvédelmi; jóléti, szociális, népegészségügyi és fajvédelmi; sajtó- és propagandaügyi; végül irodalmi és művészeti), hogy a megfogalmazott alapvető célok megvalósítását, nevezetesen a nemzeti öntudat fokozását, a nemzeti tradíciók ápolását, a haderő teljesítőképességének fokozását, az 'életnívó megjavítását', a telepítést, a

---

⁴⁶³ Uo. 114–122. p.

⁴⁶⁴ Magyar Fajvédők Országos Szövetsége alapszabályai. Budapest, 1938, Stádium, 3. p.

munkabér-szabályozást, a családvédelmet stb. elősegítse. Hogy ezek a szakbizottságok mit végeztek (egyáltalán működtek-e), nem tudjuk. Nagy valószínűséggel a szervezet csak arra szolgált, hogy a régi tisztek informális hálóját újraszöjje, s a régi – egyre fogyatkozó – gárdát újramozgósítsa. Az 1939. évi országgyűlési választásokon Héjjas Iván sebtében létrehozott pártja, a Magyar Fajvédő Párt, bár megkísérelte kifogni a szelet a nyilasok vitorlájából, súlyos kudarcot szenvedett, mivel csak két jelöltet tudott állítani, s azok is csúfosan megbuktak. A Vitézi Rend is harcba szállt a nyilasokkal, kijelentvén, hogy vitézek nem lehetnek nyilas pártoknak tagjai, s aki mégis belép egy ilyen jellegű pártba, az elveszíti vitézi címét.⁴⁶⁵

A legkülönösebb eset mégsem ez, hanem Budaváry Lászlóé, az egykori ébredő vezéré, aki 1920-ban még 24 óra alatt akarta eltávolítani a hazai zsidóságot Magyarországról, s a numerus clausus elvét elfogadni nem akaró zsidóságnak azt üzenté, hogy tudnak ők nem intézményes megoldást is javasolni.⁴⁶⁶ Budaváry 1941-ben könyvet publikált a nyilasok ellen *Zöld bolsevizmus* címen, s a könyv borítójára a következő szöveget nyomtatta: „Ismerje meg minden igaz honfi és forduljon el iszonyattal a nemzetvesztő rémtől, mely a testvériség álarcában romlásba akarja taszítani a magyar nemzet ezeréves, szent országát.”⁴⁶⁷ Budaváry könyvében azt fejtegette, hogy a magyar nyilas mozgalomnak semmi köze a nemzetmegváltáshoz, mivel programja sem nem magyar, sem nem nemzeti, s még kevésbé szociális. A magyar nyilas vezetők pedig közéleti és anyagi sikerekre vágyó, hatalom után sóvárgó és önimádó kalandorok, s a tagság kültelki kocsmatöltelékekből, munkátlan napszámosokból, nagyszájú kocsmái verekedőkből, körözött bűnözőkből és a főváros területéről kitiltott csavargókból áll, akik már – úgymond – ’Kun Béla és Szamuely véres bolsi-diktatúrájának leghívebb támaszai’ is voltak. Budaváry szomorúan állapítja meg, hogy a Bethlen-rezsim alatt széthullott ’hazaszerető, becsületes, önzetlen és puritán fajvédők százazrei’ közül is sokan megtévedtek, s csatlakoztak a nyilasokhoz, de mára – mint mondja – már ezek is csalódtak bennük, s elhagyták a nyilas pártokat. Ezek a propagandisztikus kijelentések azonban inkább tükrözik Budaváry vágyálmait, mintsem a valóságot, bár azt nem tudjuk pontosan (s talán sohasem fogjuk megtudni), hogy hányan is csatlakoztak a fajvédő és ébredő mozgalmak egyszerű tagjai közül a nyilasokhoz. Budaváry továbbá kárhoztatja a nyilasokat, mert a kettős kereszt és a nemzeti címer helyébe a zöld mezőben elhelyezett piros nyilaskeresztet teszik; elvetik a magyarság Kárpát-medencei szupremációjának gondolatát, s helyébe a Kárpát-Duna-Nagyhaza együtt élő és egyenrangú népcsoportjait teszik; a nemzeti egység helyett osztályharcot szítanak; lenézik a szabadságot; nem érték számukra az ország függetlensége; aki nem áll be testvérnek, azt leurazzák; véres

⁴⁶⁵ A nyilatkozatot lásd *Függetlenség*, 1939. jún. 14. 7. p.

⁴⁶⁶ Az eset részletes leírását lásd Gyurgyák János: *Ezzé lett magyar hazátok. A magyar nemzeteszmé és nacionalizmus története*. Budapest, 2007, 243. p.

⁴⁶⁷ Budaváry László: *Zöld bolsevizmus. A nemzetietlen nyilas-mozgalom hűség és döbbenetes képe*. Budapest, 1941, Nemzeti Élet.

terrorcselekményeket hajtanak végre; államfelforgató titkos szövetségeket hoznak létre; nem ünneplik meg március 15-ét; nem jelentek meg Teleki Pál temetésén; kapcsolatban állnak a román Vasgárával stb. Bár Budaváry munkája, amelynek létrejöttében bizonyos kormányzati ösztönzés és támogatás sem kizárható, propaganda célokból íródott, s ez a könyvön az első sortól az utolsóig érződik, mégis pontosan rámutat két dologra. Egyrészt, hogy néhány kárhozottatott tevékenységben (terrorcselekmények, titkos egyesületek) éppen a fajvédők jártak az élen, hiszen a húszas években éppen ők honosítottak meg Magyarországon ezeket. Másrészt azonban rámutat arra a különbségre is, amely egyfelől a magyar fajvédők, másfelől a hazai nyilasok között kétségkívül fennállt. Mindenekelőtt ki kell emelni azt a tényt, hogy a fajvédők számára a nemzeti, sőt a faji öntudat, továbbá a függetlenség gondolata valóban fontos értéket jelentett, másrészt a nemzeti egység megteremtését – igaz, elsősorban a zsidósággal szemben – elengedhetetlennek tartották, szemben az osztályharcos nyilas ideológiával, harmadrészt a fajvédők középosztályi-hivatalnoki-kispolgári értékei élesen szemben álltak a nyilasok valóban antikapitalista és szocialisztikus elképzeléseivel. Budaváry radikális fajvédő ideológiája ismerőinek nem csekély döbbenetet okozhatnak azok a nevek (Zrínyi, Petőfi, Széchenyi, Deák, Tompa, Vörösmarty és Arany), amelyekre ebben a könyvében hivatkozik, s meglehetősen bizarr az egykori ébredő vezér szájából azt hallani, hogy mindenekelőtt Kossuth Lajost kell követni a szabadság, egyenlőség és testvériség útján. „Magyarország – figyelmezteti Budaváry a nyilasokat – csak Magyarország maradhat, részint ősi jogon, részint többségi alapon, részint mert ez a föld nem lehet kísérleti nyúl, sem szabad préda! Ennek az országnak minden porszeme magyar és Magyarországé, illetve a magyarságé.”⁴⁶⁸

---

⁴⁶⁸ Uo. 67. p.

Kitekintés

Az 1919 végi és 1920 eleji sajtót és nemzetgyűlési naplót olvasgatva az embernek az az érzése, hogy ebben az időben majd' mindenki fajvédő volt vagy legalábbis a fajvédők nélkül nem tudta elképzelni a magyar politikát. A két forradalom – és abban a hazai zsidóság jelentős részvétele – szinte sokkolta a hagyományos magyar politikai elitet és a politizáló közvélemény nem kis részét. Jól jellemzi ezt a helyzetet, hogy a konzervatív, úri politikát folytató Bethlen István is, aki egyébiránt nem különösebben szívlelte a fajvédőket, s kiváltképpen Gömbös Gyulát, még ő is időnként rászorult segítségükre, még ő sem tekinthetett el támogatásuk igénybe vételétől. Gömbös maga valószínűleg alaposan elvétette az időzítést azzal, hogy a húszas évek közepén, a bethleni konszolidáció idején döntött az önálló fajvédelmi párt megalakítása mellett, s nem azonnal a kommün bukása után szervezte meg önálló pártját. A kaotikus állapotoknak, az általános kiábrándultságnak, valamint a mindent elborító antiszemitizmusnak köszönhetően egy önálló fajvédő párt és mozgalom alkalmasint nagyobb sikereket érhetett volna el ekkor, mint később. Ezt a történelmi pillanatot minden bizonnyal Gömbös elmulasztotta, s túlságosan későn önállósodott, de a húszas évek végén számára is világossá vált, hogy csak az egységes párton belül van mozgástér számára. Szemere Béla és Méhely Lajos önálló fajvédő pártja (Magyar Nemzeti Függetlenség Revíziós Pártja – 1928) így a magyar politika perifériájára sodródott, ha nem egyenesen láthatatlanná vált. A harmincas évek közepén-végén a fajvédelemmel kapcsolatban három politikai tendenciát és mozgást figyelhetünk meg. Egyrészt a kormányzó párton belül a 'Gömbös-fiókáknak' is köszönhetően maga a kormányzó párt 'fajvédősödik'. Jól mutatja ezt a Darányi kormány ideje alatt meghozott első zsidótörvény, amelynek a mindenre kiterjedő numerus claususos megoldása eredetileg fajvédő követelés volt. Másrészt a németországi változásoknak is köszönhető újabb szélsőjobbaldali hullám során a harmincas évek második felében létrejött nemzeti szocialista jellegű pártok és vállalkozások közül nem egy felvette nevébe a fajvédő jelzöt (Széchenyi Lajos- és Endre László-féle Fajvédő Szocialista Párt, Szörtsey József vezette Fajvédő Nemzeti Szocialista Párt, valamint Benke Tibor *Fajvédő Szocialista Füzetei*), bár ezek a pártok már nem a hagyományos magyar fajvédelmet képviselték, hanem fasiszta jellegű kezdeményezések voltak. Harmadrészt, mozgolódni kezdtek a régi fajvédők is (Héjjas Iván megszervezte a Magyar Fajvédők Országos Szövetségét, Budaváry László kiadta a nyilasok ellen írt *Zöld bolsevizmus* című könyvét, végül Szabó Dezső, Lendvai és Bajcsy-Zsilinszky egyre határozottabban felléptek a német befolyás erősödése és a hazai nyilas mozgalmak ellen). De az ekkor emelkedő politikai hullám már nem a fajvédőket emelte, hanem a német példát követő nemzeti

szocialista, s radikális őrségváltást és gazdasági-társadalmi átalakítást követelő fasiszta jellegű pártokat.⁴⁶⁹ Politikai síkon tehát a hagyományos magyar fajvédelem két tűz közé került, s folyamatosan veszített népszerűségéből. A politikai veszteséget részben pótolták a társadalmi és intellektuális téren jelentkező részsikerek. A harmincas években ugyanis két társadalmi mozgalom is hagyományos fajvédő elvek mentén szerveződött: a *Törzsökös Magyarok Tömörülése*, vagy más néven a *Sárkányos Mozgalom*, valamint a *Magyar Közösség* (teljes nevén a Magyar Testvéri Közösség).

A Sárkányos Mozgalom a harmincas évek végén élte virágkorát. 1938 és 1939 között jelent meg a mozgalom központi lapja, a *Sárkány*, amely *A törzsökös magyar nép és az értelmiség magyar származású kisebbségének önvédő lapja* alcímet viselte. A mozgalom a nevét Zsigmond király által 1408-ban alapított Sárkány-rend után kapta.⁴⁷⁰ A mozgalom vezetője vitéz Makay Miklós volt.⁴⁷¹ A törzsökösök által 1938. november 15-én szervezett, az írókat ünneplő társasvacsoráján több neves író és újságíró is megjelent (Balla Antal, Csécsy Imre, Fábián Dániel, Féja Géza, Fodor József, Füsü Horváth József, Horváth Béla, Katona Jenő, Lovászy Márton, Ortutay Gyula, Szabó Zoltán, Veres Péter), de azt nem tudjuk, hogy tagként, ünnepeltként vagy szimpatizánsként. A találkozóra Bajcsy-Zsilinszky levelet küldött, amelyben üdvözölte a társaságot, valamint azt írta, hogy ő 'csak egyetlen elnyomott kisebbséget ismer az országban: a magyart'.⁴⁷² A mozgalom tagjai a meghozott zsidótörvények – amelyeket ők a magyar értelmiség árja tagjainak bosszújaként könyveltek el – és a hazai németiség megindult disszimilációs folyamatainak láttán arra a következtetésre jutottak, hogy a mintegy háromszázezerre tehető magyar középosztály kétharmad része nem törzsökös magyar (hanem német, szláv vagy zsidó), s ezért a kisebbségbe szorult törzsökös magyarságnak létérdeke a szervezkedés, valamint politikai-intellektuális hatalmának növelése. A mozgalom tehát

---

⁴⁶⁹ Lásd ezekről a pártokról Paksa Rudolf megjelenés előtt álló alapvető munkáját (*A magyar szélsőjobboldali elit az 1930-as évek elejétől 1945-ig*. Budapest, 2011, Kézirat).

⁴⁷⁰ Honnan vette nevét a Sárkányos Mozgalom. *Sárkány*, 1938. dec. 6. p.

⁴⁷¹ Makay Miklós (1900–1978) vegyészmérnök, a Nitrokémia Rt. mérnöke, majd cégvezetője. A harmincas években Törzsökös Magyarok Budapesti Asztaltársasága néven baráti összejövetelket szervezett. 1937-ben részt vett a Márciusi Front makói összejövetelén. 1938-ban aláírta az első zsidótörvény elleni tiltakozó nyilatkozatot. 1939-ben a Vitézi Szék kizárta soraiból. A német megszállás után internálták. Kiszabadulása után az ellenállási csoportokat robbanó anyagokkal látta el, s egy ideig lakásán rejtegette Bajcsy-Zsilinszky Endrét. 1944. november 22-én letartóztatták, majd a Margit körúti fogházban brutálisan megverték. 1944. december 8-án a nyilas hadbíróóság halálra, majd enyhítésképpen 10 év fegyházra ítélte. A sopronkőhidai börtönben együtt raboskodott Bajcsy-Zsilinszky Endrével. A kiszabadulás után a szovjet katonai hatóságok a zalaegerszegi táborba internálták, s onnan csak Kovács Imre közbenjárásával szabadult. 1945-ben előbb a Polgári Demokrata Párt, majd a Nemzeti Parasztpárt tagja lett. 1946. március 28-án emigrált. 1947-ben Brazíliába költözött, ahol egy általa alapított vegyi gyár tulajdonosa volt. 1974-től haláláig a kaliforniai Los Altosban élt. Nevét 1948-ban az ún. Nitrokémia-szabotázzsal kapcsolatban itthon meghurcolták.

⁴⁷² Lásd erről Juhász Gyula: *Uralkodó eszmék Magyarországon 1939–1944*. Budapest, 1983, Kossuth, 14. p.

azt az utat járta, amelyet Szabó Dezső népszerűsített a harmincas évek végén, s amelyet Bajcsy-Zsilinszky is alapjában véve osztott.⁴⁷³

A Törzsökös Magyarok Tömörülése elsősorban középosztályi mozgalomként indult, de követelései egy része a hazai parasztságra és munkásságra vonatkozott, mivel ezeket a rétegeket – ha magyar névvel rendelkeztek – törzsökös magyaroknak tartotta. Programjukat azért nevezhetjük sajátosnak, mert azt nem elsődlegesen antiszemita vagy németellenes értelemben fogalmazták meg (bár implicit módon azok ellen irányult), hanem – ha úgy tetszik – pozitív felhanggal.⁴⁷⁴ Nem agresszív és expanzív – mint követelték –, hanem defenzív fajvédelmi programra van szükség.⁴⁷⁵ A mozgalom tehát az 'igazi fajvédelmet' hirdette meg, megkülönböztetve azt a 'keresztény árja fajvédelemtől'. Politikai céljait leginkább talán a *Magyarország a magyaroké!* jelmondat fejezte ki, s egyként álltak szemben a 'jobboldali árja', valamint a 'baloldali zsidó nemzetbomlasztó törekvésekkel'. Azok lehettek a mozgalom tagjai, akiknek négy nagyszülője közül legalább kettő nem magyarosított névvel született, továbbá azok a nem magyar nevű magyar állampolgárok, akiknek ősei 1686 előtt Magyarországon éltek, valamint minden munkás és paraszt, aki keresztény vallásban született és magyar családnévvel bírt. A törzsökös magyarok tehát a családnevet tekintették olyan objektív kritériumnak, amelynek alapján egyértelműen eldönthető, ki a magyar, s ki nem. A szervezetnek három tagozata volt: a paraszti (zöld igazolvány), a munkás (piros igazolvány) és az értelmiségi (fehér igazolvány).⁴⁷⁶ A sárkányosok védelmi zártszámot (Numerus Hungaricus) követeltek az értelmiség körében a törzsökös magyar kisebbség számára, s 5–10 éven belül el akarták érni, hogy a hivatalnoki réteg 60, a szabad foglalkozásokban 50, végül a gazdasági értelmiségben 40 százalék legyen a törzsökös magyarok aránya. Ezen túlmenően új, a munkajövedelmeket védő adórendszert és radikális, három millió holdra kiterjedő földreformot hirdettek meg, ami régi fajvédő kívánság volt. Sürgették a szabadságjogok visszaállítását, a kivételes törvények megszüntetését, továbbá munkásvédelmi törvények meghozatalát, végül pedig magyar célú Duna-völgyi és megértő kisebbségi politikát követeltek a hazai nemzeti kisebbségek számára. Fontos kívánság volt a 'nemzetellenes és alkotmányellenes lázítás', azaz a szélsőjobboldali, nyilas és hungarista mozgalmak 'kiirtása'.⁴⁷⁷ A sok kuriozitást megélt magyar történelemben is szinte páratlan, hogy olyan szervezetek is alakultak nagy számban (Nemzethű Árja Magyarok Tömörülése, Ankerschmidt Társaság, illetve a zsidókat tömörítő Pálos Szövetség és az Izraelita Vallású Nemzethű Zsidók Szervezete), amelyek ugyan nem lehettek tagjai a Sárkányos Mozgalomnak, de 'szívben már magyarokká

⁴⁷³ A lap külön cikkel köszöntötte Szabó Dezsőt (Féja Géza: A hatvanéves Szabó Dezső. *Sárkány*, 1939. ápr.–máj. 3. p.)

⁴⁷⁴ Tiltakoztak a zsidótörvények, továbbá Imrédy Béla Csodaszarvas Mozgalma ellen. Ezt a megközelítést a *Magyar Nemzet* nagyíró publicistája, Katona Jenő vagy a történész Szekfű Gyula is megértéssel fogadták.

⁴⁷⁵ Lásd például Mit akar a Törzsökös Magyarok Tömörülés. *Sárkány*, 1938. dec. 3–4. p.

⁴⁷⁶ Lásd *Sárkány*, 1938. dec. 4. p.

⁴⁷⁷ Lásd Mit követel a törzsökös magyar nép? *Sárkány*, 1939. dec. 1. p.

váltak', valamint vállalták, hogy kizárják maguk közül a disszimiláltakat, a nem asszimiláltakat, végül az alkotmányellenes forradalmárokat. S túl az intellektuális kuriozitáson – hogy ne mondjam, hóbortosságon – a sárkányosok praktikus állásközvetítéssel is foglalkoztak, kihasználva az első zsidótörvény által előidézett hiányt, ennek megfelelően sokan a lapban hirdették 'igazi, megbízható törzsökös álláskereső magyarként' magukat.

A másik ilyen fajvédelmi jellegű szervezet a Magyar Közösség volt.⁴⁷⁸ A szervezet a húszas évektől kezdve titkos társaságként működött, s hasonlóan a sárkányosokhoz fő céljának a 'magyar faj uralomra juttatását' valamint a 'magyarság' középosztályon belüli megerősítését szorgalmazta. A Magyar Közösség ártatlan önképző alakulat és képződmény volt, kissé romantikus, a szabadkőművességre hajazó szertartásokkal (felvétel, avatás, kiképzés, titkolózás). A felvételhez két tag ajánlása, feddhetetlen előélet, valamint magyar hangzású név szükségeltett. Az avatáskor mondott fogadalom szövege a következő volt: „Én X. Y. a Magyarok Istene előtt és előttetek ünnepélyesen kijelentem, hogy életem céljául Magyarország népi határainak elérését, és azokon belül a magyar nép fiainak uralomra juttatását tűztem ki, és e mindenekfelett legszentebb célnak szolgálatára szabad akarattal, tiszta szándékkal és meggyőződésből a Magyar Testvéri Közösség tagjai sorába lépek. Visszavonhatatlanul fogadom, hogy életem végéig a Magyar Közösségben hűséggel, teljes odaadással és önzetlenül munkálkodom. A Közösség szabályait megtartom, titkait megőrzöm és fegyelmezett leszek. A magyarságomból eredő minden kötelezettségemnek híven eleget teszek. Vallom, hogy a széthúzás szítása, a titok és a hűség megszegése vagy a közösségi munkából való önkényes félreállítás megbélyegzendő és tudom, hogy e vétségért méltó büntetés jár. Ha ezt Testvérem megfogadta magadnak, akkor kérem a magyarok Istenét, adjon neked erőt és egészséget ehhez a munkádhoz.”⁴⁷⁹

A szervezet a következőképpen fogalmazt meg fő céljait: „1. Célunk Nagy-Magyarország és annak hatáskörébe a magyar faj uralmának biztosítása. 2. Célravezető eszközökkel faji-erkölcsi alapon a közösség megépítése, politikai, gazdasági és társadalmi élet irányítása. 3. Öt kötelesség: titoktartás, őszinteség, fegyelmezettség, takarékoság, két tagra javaslat évente. Állandó életparancs: Légy meggondolt és fegyelmezett! Csak akkor szólj, ha célod van vele! Te ismerd meg az idegent, ne ő téged! Te tanulj az idegentől, ne ő tőled! Magyarról idegennek jót mondj vagy semmit! Erőiddel légy takarékos! Fajtád hibáit önmagadból irtsd ki!” A tagok kötelezettségei közé tartozott jövedelmük 20 százalékának a befizetése a Közösség részére, de ennek fejében megkapták a Fitos Vilmos szerkesztette *Magyar Élet*, valamint a Gombos Gyula és Szij Gábor által jegyzett *Magyar Út* című lapokat. Kíváncsi volt még a közösség tagjainak támogatása, valamint a részvétel a szervezet életében. A tagok úgynevezett munkacsapadokba kerültek, s a szakmák szerint csoportosított családok pedig úgynevezett sátrakba. Volt írók sátra

⁴⁷⁸ A szervezet történetére lásd Szekér Nóra részletgazdag monográfiáját (*A Magyar Testvéri Közösség története*. Budapest, 2011, Norma Nyomdász Kft.). A könyv tartalmazza a közösségről szóló addig keletkezett – eléggé szegényes – irodalmat is (uo. 233–238. p.).

⁴⁷⁹ Uo. 78. p.

(Kodolányi Gyula, Szabó Pál, Tatay Sándor, Gombos Gyula), zeneszerzők sátra (Endre Béla, Farkas Ferenc), képzőművészek, sportolók, képviselők, ifjúság stb. sátra.⁴⁸⁰ Ezen kívül fontos szerepet játszott a szószólók családja, akik a különböző szakmai munkacsapadok előtt ismertették a havonta kidolgozott 'Faji Életbölcselet' (ún. Féb) anyagokat, amelyet általában Kodolányi János, Barsi Harcsa Dénes és Fáy Aladár fogalmaztak. A 10-15 fős családok nemzetségbe szerveződtek (10 családból állt egy nemzetséget), hét nemzetség alkotott egy hadat (élén a hadnagy). 1945-ig 3 budapesti és 4 vidéki had alakult, ami mintegy 3000 embert jelenthetett, hiszen nem minden család és nemzetség volt teljes. Végül a közösség élén állt a héttagú Vezértanács, egy 40 tagú Kormányzótanács és egy 14 tagú Végrehajtótanács. S hogy semmi sem maradjon ki egy ilyen fontos szervezetből, az ellenőrzési feladatokat egy 3 tagú Őrtanács látta el.⁴⁸¹ A Magyar Közösség tag, Donáth György kezdeményezésére 1941-ben megalakult az Egyesületközi Együttműködés (EKE) szervezete, amely tucatnál több – függetlenségét továbbra is megőrző szervezetből állt (Baross Szövetség, Bartha Miklós Társaság, Egészségpolitikai Társaság, Erdélyi Férfiak Egyesülete, Magyar Egyetemisták és Főiskolai Hallgatók Országos Szövetsége, Magyar Gyógyszerészek Nemzeti Szövetsége, Magyar Mérnökök Nemzeti Szövetsége, Magyar Mérnökpolitikai Társaság, Magyar Muzsika Bajtársi Egyesület, Magyar Nemzetpolitikai Társaság, Magyar Orvosok Nemzeti Szövetsége, Országos Közgazda Testület, Országos Kuruc Egyesület, Országos Protestáns Diákszövetség, Országos Széchenyi Szövetség, Sol Club, Soli Deo Gloria Szövetség, Turul Szövetség).⁴⁸² A megalakuláson túl az EKE különösebb tevékenységet nem folytatott. 1944. március 19-én, amikor a németek megszállták Magyarországot a Magyar Közösség Vezértanácsa összeült és egy óvatos, németbarát körlevelet adott ki, egyes visszaemlékezők szerint megtévesztésül, fedőcéllal, ezzel szemben tény, hogy a közösség tagjai közül számosan részt vettek különböző németellenes megmozdulásokban, de az is, hogy nem a szervezet maga.⁴⁸³ A Magyar Közösség tagjai 1945 után újra szervezkedni kezdtek, ami lényegében nem jelentett többet, mint az eredeti célok felmelegítését és ártatlan baráti beszélgetéseket, önképző körök létrehozását, de az ÁVÓ 1946 legvégén, 1947 elején lecsapott rájuk, s egy

⁴⁸⁰ A képviselők sátrába tartozott többek között Mester Miklós, Matolcsy Mátyás, Baky László és Incze Antal. A teljes felsorolást lásd uo. 81. p.

⁴⁸¹ Uo. 85. p.

⁴⁸² Donáth György (1904–1947) székely nemesi családból származott. Jogi tanulmányokat folytatott a budapesti egyetemen, majd a Központi Statisztikai Hivatalban dolgozott. 1939-ben csatlakozott az Imrédy vezette Magyar Élet Mozgalomhoz. 1939 és 1944 között a MÉP programjával parlamenti képviselő, s a párt országos alelnöke. 1939-ben belépett a Magyar Közösségbe. 1943 és 1944 között az *Egyedül Vagyunk* című lap felelős szerkesztője. 1946. december 14-én, mint a Magyar Testvéri Közösség egyik tagját letartóztatták, majd halálra ítélték, és 1947. október 23-án kivégezték. 1991. április 15-én rehabilitálták. Donáth harmincas évekbeli nézeteihez lásd kis könyvecskéjét (*A mi világnézetünk*. Budapest, 1938, Országos Kuruc Egyesület). Donáth ebben az olasz fasizmus mellett (és a német nácizmus ellen) érvelt, jórészt magyar fajvédő argumentumokkal (antiliberalizmus, ősi magyar alkotmányosság, antibolsevizmus, az idegen tőke kártékonyasága, a magyar szupremácia fontossága, földreform, telepítés stb), végül pedig a nemzeti öncélúságot középpontba állító tiszta és erőskezű államvezetést, valamint a magyar nemzetnek a faji gondolat jegyében történő talpra állítását követelte. Uo. 30. p.

⁴⁸³ Ennek tényeit lásd uo. 115–153. p.

monstre, a Kisgazdapárt szétverésére irányuló *konceptiós* per kapcsán leszámolt a szervezettel.⁴⁸⁴ A vádpontok döntő többsége (a köztársaság és a demokrácia megdöntése, németbarátság, fasiszta szellemű szervezet, más fajúak elnyomása, a Horthy-rendszer visszaállítása, sovinszta-revizionista szervezet, törekvés a hatalom megszerzésére, ellenkormány stb.) majdnem kivétel nélkül légből kapott volt, a per eltervezett és koncepciós voltához tehát kétség sem férhet. A Magyar Közösség egy Szabó Dezső gondolatain alapuló, azokat praktikusán megvalósítani akaró titkos fajvédő szervezet volt, amelynek tagjai között voltak olyan kiemelkedő személyiségek, mint Donáth György, s voltak lunatikusok, de a többség a politikához nem értő, jó szándékú, áldozatkész egyszerű ember volt. Egy politikai mozgalom megítélésénél kétfajta szempont merül fel. Egyrészt, még ha a legrosszabb verziót vesszük is, akkor is igaz az a megállapítás, hogy – egykori barátom örökbecsű mondását idézve – lunatikusnak lenni alkotmányos jog, következésképpen bármennyire téves, hibbant egy nézet – ha az nem szólít fel mások kiirtására, tehát tényleges cselekvésre – ez nem lehet politikai per tárgya. Másrészt viszont ebből semmiképpen sem következik az, hogy intellektuálisan 'anything goes'. Bibó István – Donáth iránt érzett tisztelete mellett – világossá tette, hogy nem osztja egyrészt eszméit a jogfolytonosságot illetően, másrészt azt állapítja meg, hogy bár a közösség tagjainak fajelmélete nem biológiai, hanem etnikai jellegű volt, annak ellenére az is szükségszerűen diszkriminációhoz vezetett volna, harmadrészt nehezményezte a teljes területi integritásra vonatkozó nézeteiket, végül kétségét fejezte ki az iránt, hogy ez a politikai program eredményre vezetett volna. „Mindez nem változtat azon – írja –, hogy a magyar társadalomfejlődés alapvető disszonáns vonásait nem a német és zsidó asszimiláltak túl nagy száma okozta, hanem magának az asszimiláló magyar társadalomnak az egészségtelen társadalmi viszonyai és közszelleme.”⁴⁸⁵ Bibó érveit hozzátehetünk még egyet, s ez a szervezet titkos jellegére vonatkozik. Titkos társaságot létrehozni politikai-intellektuális gondolatok terjesztésére vagy ébrentartására – talán a totális diktatúrák kivételével – több veszélyt hordoz magában, mint amennyit kérdést megold. S kétségkívül sem az 1938-as Horthy-Magyarországa, sem pedig az 1946-os úgynevezett népi demokrácia nem volt még totális diktatúra. A Magyar Testvéri Közösség szétverésével maga a fajelméleti gondolat hosszú időre kiszorult a nyilvános közbeszédből, a közösség megmaradt, s börtönből kiszabadult tagjai (Arany Bálint, Mistéth Endre, Balogh Lajos, Borbély Ervin stb.) összejártak ugyan, s

---

⁴⁸⁴ A per történetéhez lásd *Fehér könyv. A magyar köztársaság és demokrácia elleni összeesküvés okmányai*. 3. kiad. Budapest, 1947, Szikra; Donáth György: *Az utolsó szó jogán*. 2. kiad. Budapest, 1998, Occidental Press; Csicsery-Rónay István – Cserenyey Géza: *Konceptiós per a Független Kisgazdapárt szétzúzására. 1947. Tanulmány és válogatott dokumentumok*. Budapest, 1998, 1956-os Intézet; Arany Bálint: *Koronatanú. Emlékirat 1945–1957*. Budapest, 2006, Püski; Huszár Tibor: *Bibó estéje. Levelek, dokumentumok a népi mozgalomról és a Magyar Közösség peréről*. Budapest, 2008, Corvina.

⁴⁸⁵ Bibó István levele Arany Bálinthoz a Magyar Közösség ügyéről (1978). In Huszár Tibor szerk.: *Bibó István (1911–1979). Életút dokumentumokban*. Budapest, 1955, 1956-os Intézet – Osiris-Századvég, 691. p. Ehhez lásd még Bibó István: *Összeesküvés és köztársasági évforduló*. In uő: *Válogatott tanulmányok*. 2. köt. 1986, Magvető, 443–459. p.

magánbeszélgetéseikben nyilván megvitatták ezeket a kérdéseket, de erről már csak a titkosrendőrök tájékozódhattak.⁴⁸⁶

A hetvenes-nyolcvanas években úgy tűnhetett, hogy maga a fajvédelmi gondolat egyszer s mindenkorra eltűnt a magyar eszmetörténet süllyesztőjében. Hogy ez nem így történt az – némi túlzással – egy embernek, Csurka Istvánnak köszönhető. A nyolcvanas évek legvégén, de különösen a kilencvenes évek elején írt tanulmányai, cikkei, beszédei sokkolták a magyar értelmiséget, s egyes kritikusai már egyenesen arról cikkeztek, hogy Csurka eszméi 'hibátlanul megfelelnek egy komplett náci ideológiai alapvetésnek'.⁴⁸⁷ Ez alapvető tévedés. Csurka nem a nyilas vagy hungarista közbeszédet hozta vissza a magyar közéletbe, hanem mintegy Szabó Dezső reinkarnációjaként a magyar fajvédelmi gondolkodást.

Donáth György az utolsó szó jogán elmondott beszédében azt fejtegette, hogy Kodály szerint 'akik nem értik meg Bartók melódiáit, azok azért nem értik meg, mert elfelejtették a zenei anyanyelvüket. Aki bennünket nem ért meg, az a magyarság lelkét nem érti meg.' Talán bízhatunk abban, hogy a jövő generációja bár egyre kevésbé beszél majd a fajvédők nyelvét, ettől még nem felejt el magyar zenei anyanyelvét, s a *magyar lelkiség* kifejezés hallatán sem fog görcsbe rándulni a gyomra, ez utóbbi alatt csupán egy nem kellőképpen definiált, pontatlan, kissé ködös, de lényegében veszélytelen metaforát ért majd. Hiszen – tehetjük fel a kérdést – ki fejezte ki a magyar lelkiség lényegét Kossuth vagy Széchenyi, Deák vagy Batthyány, Tisza István vagy Ady, Szabó Dezső vagy Babits, Bethlen István vagy József Attila? Vagy ők mindannyian ellentmondásaikkal együtt? Ma még meglehetősen hosszúnak és kacskaringósúnak tűnik az az út, amelyen eljutunk idáig.

Összegzés

A magyar fajvédelem, mint politikai mozgalom alapvetően az első világháborút követő *nagy nemzeti összeomlás* következményeként jött létre. Legismertebb politikusai, írástudói és egyszerű mozgalmi tagjai (Gömbös Gyula, Eckhardt Tibor, Bajcsy-Zsilinszky Endre, Kozma Miklós, Lendvai István, Milotay István, Héjjas Iván, Prónay Pál, Kádár Lehel) egy *új politikai nemzedéket* alkottak, mivel jórészt *homo novusok* voltak a magyar közéletben. A fajvédelemnek azonban volt egy másik, ettől részben eltérő ideológiai szála is, amely jóval korábban kezdődött, mint a politikai fajvédelem. Ennek előzményei ugyanis egészen a XIX. század végéig és a századfordulóig nyúlnak vissza. 1919 után ez a két szál szorosan egybefonódott, de a kettőből teljesen egységes ideológiai-politikai mozgalom sohasem lett. Elég, ha csak Szabó Dezső életművére utalunk, aki 1919 végén,

⁴⁸⁶ Lásd erről Szekér Nóra fentiekben idézett monográfiáját.

⁴⁸⁷ Lásd például Debreczeni József: Nyílt levél Csurka Istvánnak. *Népszabadság*, 1992. aug. 27.

1920 elején gyakran volt az ébredők és fajvédők különböző rendezvényeinek főszónoka, de aki viszonylag gyorsan kiábrándult belőlük, s magányosan építgette tovább sajátos, egyéni színezetű fajvédő ideológiáját. A fajvédelem, mint politikai ideológia egyes eszméi, ideái és gondolatai tehát nem a világháború utáni nagy összeomlás termékei, hanem legtöbbször a dualizmus korszakában keletkezett. S olyan nevekkkel jellemezhetők, mint Istóczy, Bartha Miklós, Szemere Miklós, Prohászka Ottokár, Bangha Béla, Szabó Dezső, Milotay István. Ezek a keresztény-nemzeti, keresztényszocialista, antiszemita, faji és etnikai nézetek azonban a dualizmus korában még nem álltak össze viszonylag koherens rendszerré, ehhez kellett a világháború veresége, s a trianoni békediktátum sokkja. Teljesen egységes, szerves fajvédő ideológia – mint ahogy ezt az egyéni portrékat felvonultató fejezetekben láttuk – azonban ekkor sem lett belőle. A magyar fajvédelmen belül szociológiai, politikai és ideológiai szempontból halványan, alig kivehetően kirajzolódik egy ébredő (ÉME, MOVE), egy fajvédő (A Fajvédő Párt körül csoportosuló társaság) és egy radikális keresztényszocialista irányzat. De a hangsúlyt az *alig kivehetőenre* kellene talán helyezni, ugyanis nagy az átfedés az egyes csoportok és személyi körök között, ideológiai szempontból pedig még nagyobb a kavarodás, hogy ne mondjam, zűrzavar. Ez a bonyolult, összekuszált ideológiai, politikai és szociológiai képességgel az egyik legfontosabb jellemzője a magyar fajvédelemnek.

A fajvédő politikusok, publicisták, újságírók az ideológiát tehát nagyrészt készen kapták egy náluk valamivel idősebb nemzedéktől (Méhely Lajos, Szabó Dezső, Bangha Béla, Prohászka Ottokár), hiszen ehhez eredeti ötletekkel alig járultak hozzá. De eszmei, sajtó- és politikai *mozgalommá* ők tették a magyar fajvédelmet. Szemben a két világháború közötti időszak konzervatív (Bethlen István, Szekfű Gyula, Teleki Pál) vagy éppen liberális (Berzeviczy Albert, Gratz Gusztáv, Vázsonyi Vilmos) gondolkodóival az ő meghatározó élményeik már nem a Monarchiához, hanem az első világháborúhoz fűződtek, így különösebb nosztalgiát nem tápláltak sem a dualista rendszer, sem pedig a Habsburgok iránt. Ennek következtében a magyar függetlenségi eszmét védelmezték, ebből következően többségükben szabad királyválasztók voltak, de a királyválasztást nem tartották időszerű politikai problémának. Valamennyien Horthy tisztelői és támogatói voltak, akik a nemzeti egységet leginkább benne látták megtestesülni. Harcos nacionalizmusuk, függetlenségi nézeteik miatt a dualizmust sokkal inkább eltakarítandó romnak tartották, semmint követendő példának. A magyar fajvédők legmeghatározóbb és legerősebb életérzéseik tehát nem a békebeli Monarchiához, hanem az első világháborúhoz, az átélt borzalmakhoz, az erdélyi román betöréshez, de mindenekelőtt a történeti Magyarország tragikus bukásához, végül pedig az októberi forradalom és a kommün – mély ellenszenvvel tekintett – valóságához fűződtek, s ez utóbbiakban különösen a magyarországi zsidóság és Károlyi Mihály szerepét ítélték meg és el a leghatározottabban. A romokon új, független, továbbá Habsburgok, arisztokraták és – nagyrészt zsidó – nagytőkések és bankárok nélküli országot kívántak létrehozni, leginkább radikális reformok segítségével. Meghatározó politikusaik ennél fogva

alapvetően a parlament meghódítására, a választások megnyerésére, valamint a magyar nép felvilágosítására, felrázására, ébresztésére törekedtek, forradalommal nem igen kacérkodtak, már csak Horthy személye és nevezetes kijelentése miatt sem. „Ebben az országban rendnek kell lenni – jegyezte fel naplójába Kozma Miklós Horthy szavait –, és én rendet is fogok tartani. A rendetlenkedőkbe belelövetek, s ha a rendetlenség a jobboldalról történik, számomra a különbség csak annyi, hogy ezekbe fájó szívvel fogok belelövetni, míg egy esetleg baloldalról jövő rendetlenkedésbe passzióval.”⁴⁸⁸ Frontharcosaik, egyesületeik tagsága azonban lázas forradalmi hevületben élt, igaz, ezt legtöbbször csak kalandor akciókban, robbantgatásokban, hecckampányokban, zsidóverésekben vagy nyilvános zsidózásban élték ki. Szerettek a radikalizmus és a szociális forradalmiság áruhájában tetszelegni, de alapvetően középosztályi polgárok vagy kispolgárok voltak, akik a fennálló államot inkább megerősíteni, mintsem lerombolni akarták, már csak faj- és nemzetvédelemi, valamint revíziós okokból is. S különösen szembetűnő ez a jellemvonásuk, ha a harmincas–negyvenes években feltűnt szélsőjobboldali, nyilas és hungarista, majd negyvenes évek végi szélsőbaloldali nemzedékekkel vetjük össze őket, akik szociológiai szempontból is eltértek tőlük, s náluknál radikálisabb társadalomátalakítást akartak.

A fajvédők egy új Magyarországról álmodoztak, a politikai, társadalmi és a szellemi életben pedig *örsegyváltásban* gondolkodtak és reménykedtek. Kezdetben hittek abban, hogy Magyarország egyfajta lelki megújulás, nemzeti és faji reneszánsz előtt áll, továbbá a magyar lelkek forradalmát hirdették, s egy 'új magyar ember' megszületésében bizakodtak. Számukra a fajvédelem nemcsak minden 'idegen étvágy hódításának' letörését jelentette (azt is!), de jelentett egyfajta küzdelmet a szociális kizsákmányolás és kulturális elnyomás ellen is. A régebbi szakirodalomban a magyar fajvédőket gyakran a *totális fasizmusra törekvő csoportnak* aposztrofálták (Révai József, Andics Erzsébet, Nemes Dezső és mások), illetve később *úri fasiszták* terminussal illették (Lackó Miklós és mások), ami két okból is félrevezető és hamis. A magyar fajvédő ideológusok többsége – s éppen a legjelentősebbek, mint Bajcsy-Zsilinszky, Eckhardt Tibor, Lendvai István, Szabó Dezső, Donáth György – ugyanis élesen szembefordultak a náci ideológiával, a fasizmussal és a szélsőjobb hazai irányzataival, a zöldingességekkel, a nyilasokkal és a hungaristákkal. A hazai nácizmust igen gyakran éppenséggel magyar fajvédelmi alapról bírálták, s zöld bolsevizmusnak tartották. Mint ahogy azt Lendvai István megfogalmazta: hűek merészelték maradni régi énjükhöz, s ahhoz az ideához, hogy 'Magyarország magyar ország maradjon'. Másfelől nem teljesen fedi a lényegét a másik, az *úri* jelző sem, bár igaz az a megállapítás, hogy a fajvédők programjának egyik kedvezményezettje éppenséggel a magyar középbirtokos és hivatalnoki osztály volt, s maguk is *középosztályi*

⁴⁸⁸ A szöveget lásd Kozma Miklós naplójegyzetei Horthy kormányzónál tett látogatásáról (1923. aug. 23.). In Nemes Dezső – Karsai Elek szerk.: *Iratok az ellenforradalom történetéhez 1919–1945*. 2. köt. Budapest, 1956, Szikra, 325. p.

életmódot folytattak, semmi okunk azonban arra, hogy kétségbe vonjuk szociális követeléseik komolyságát, amelyekben főleg a hazai parasztság, de bizonyos értelemben a munkásság érdekeiért is kiálltak, ha nem is mindenki, s nem is annyira határozottan és egyértelműen mint Szabó Dezső, Bajcsy-Zsilinszky Endre és Eckhardt Tibor. De az egész mozgalmat valóban belengte valamiféle reformista, polgári, középosztályi gondolkodásmód és attitűd, s márcsak ezért sem lehet őket összetéveszteni a harmincas–negyvenes évekbeli *nemzeti szocialista* mozgalmával, amelyeknek a céljai és módszerei ebből a szempontból valóban (ellen)forradalmiak voltak. A fajelmélet követői, úri fasiszták, fasiszta nacionalisták stb. meghatározások helyett velük kapcsolatban számomra az *etnikai nacionalista* jelző használata tűnik a legpontosabbnak. A magyar fajvédő ideológusok gondolatainak középpontjában ugyanis a *magyar* középosztály, a kisközéposztály, szélesebb értelemben vett parasztság, az utódállamokba szorult népi tömegek, végül pedig a – marxizmus mértékétől megszabadított – munkásság, s nem a felső tízezer állt. Faji-etnikai reneszánszról ábrándoztak, s arról, hogy a nemzeti egység megteremtése, a magyarság belső megújulása elvezethet bennünket a történeti Magyarország helyreállításához, valamint nagyhatalmi státuszunk restaurálásához, amelyre egyébiránt – még Bajcsy-Zsilinszky szerint is – hivatottak vagyunk.

A fajvédők a *faj*, a *nemzet* és a *nép* fogalmakat leggyakrabban felváltva használták, tehát különbséget – legalábbis az esetek döntő többségében – nem tettek közöttük, következésképpen az 1920-as évek fajvédelmében a faj leggyakrabban inkább történeti, kulturális, mintsem biológiai kategóriaként jelent meg. A félreértések elkerülése végett: azt mondtam, hogy *inkább*, ami természetesen azt jelenti, hogy idézhetünk olyan szövegeket is, amelyekben nagyon is biológiai értelemben beszélnek a magyar fajról. Ha mégis különbségről beszéltek, akkor azt mondták, hogy a nemzeti gondolat, a nemzeti érzés a faji összetartozás politikai megjelölését és megnyilatkozását jelenti. Ez a megfogalmazás kellőképpen homályos, tehát mindebből következhet egy biológiai fajfogalom, mint ahogy annak az ellenkezője is. Többségük azonban nem fogadta el a német ihletésű, a fajok hierarchiáját hirdető fajelméletet. Talán azt mondhatjuk, hogy ha ismerték volna az *etnikum* fogalmát, minden bizonnyal a faj helyett ezt használták volna. Még az ébredők kiáltványa is azt hangsúlyozta, hogy nincsenek tiszta fajok, így a magyar sem az, hanem a magyarság – úgymond – ’kevert fajta’. „Amikor tehát fajvédelemről, illetve a magyar fajról beszélünk – írják –, ez alatt a magyarságba beolvadt bármilyen idegen vérű testvéreinket is értjük, akik ebbe a közösségbe tartozónak érzik magukat, azonos világnézeti és erkölcsi felfogást vallanak, és a magyarság sorsát, céljait, törekvéseit minden fenntartás nélkül magukévá teszik.”⁴⁸⁹

Ez az ideológia – tehát a vélt vagy valós külső és belső ellenségekkel szembeni rendíthetetlen fajvédelem, a megcsontosodott magyar társadalommal szembeni gyanakvás, a közép- és az alsóbb néposztályok érdekeinek képviselése és a valóban létező

⁴⁸⁹ Az *Ébredő Magyarok Egyesülete II. országos elnöki konferenciájának naplója*. Budapest, 1920, ÉME, 4. p.

szociális érzékenység másfelől – a nagy összeomlás után *meghatározó* szerepet játszott a magyar politikai esztétörténetben. A magyar fajvédőkkel tehát új fejezet kezdődött a magyar nemzetről való gondolkodásban. Talán túlzás nélkül állíthatjuk, hogy a XX. században a tízes évek legvégén, a húszas évek elején, közepén ez a politikai nézetrendszer *jelentős* társadalmi rétegek gondolkodását alakította át, hatása a harmincas-negyvenes években sem szűnt meg, s utórezgéseit máig érezzük. Ugyanakkor a fajvédelem, mint *politikai* mozgalom nem játszott jelentős szerepet az ország életében. A fajvédő párt az 1926. évi választásokon csúfosan megbukott (4 megválasztott képviselő: Gömbös Gyula, Héjjas Iván, Kontra Aladár, Borbély-Maczki Emil), s politikai vezérük, Gömbös Gyula hamarosan visszakullogott az egységes pártba. Bethlen Istvánnak a húszas évek közepén nem okozott különösebb problémát előbb részleges politikai felhasználásuk, majd partvonalra szorításuk és szétmorzsolásuk.

A kommün internacionalizmusa után többek között a fajvédelem helyezte ismét a magyar politikai gondolkodás középpontjába a *nemzeti kérdést*, továbbá a fajvédelemnek is köszönhető, hogy a magyar nemzet veszélyeztetett helyzete tudatosult, s az internacionális ideológiák háttérbe szorultak. A fajvédők résztvettek a nyugat-magyarországi 'felkelésben', aminek következtében a kormány el tudta érni a nemzetközi fórumokon, hogy kiírják a soproni népszavazást, s ők harcoltak az első sorokban IV. Károly szerencsétlen második visszatérésekor. Végül a fajvédő vezetők derékhada szembe helyezkedett a nácizmussal és a magyarországi nyilas és hungarista mozgalmakkal. Ugyancsak a fajvédő ideológia állította a politika tengelyébe a *szociális kérdést*, mégpedig nemzeti színezettel. Ebben persze a baloldali pártok és mozgalmak jelentősen megelőzték őket. S két bátor, hősi jellem: Bajcsy-Zsilinszky és Donáth György. Ez az érem egyik, *viszonylag* pozitív oldala. A másik oldalon azonban ennél jóval több negatívum áll: a polgári társadalom, s általában a polgári szabadságjogok háttérbe szorítása vagy egyenesen semmibevétele; a vezér utáni vágyakozás; a későbbiekben katasztrofális következményekkel járó antiszemitizmus (annak majd minden formája, tehát a szalon-, az érzelmi, a szelektív, az elkülönítő és kitelepítést pártoló antiszemitizmus, bár a fajvédők döntő többsége ezek közül leginkább a mindenre kiterjedő numerus clausust pártolta); a környező vagy a magyarsággal nem feltétlenül szimpatizáló hatalmak, népek lenézése, differenciálatlan megítélése; az utódállamok gyűlölete; az irracionális gondolkozásra és cselekvésre való hajlam; az erőteljes és leegyszerűsítő historizálás; a mindent politikai szempontból elbíráló primitív tudomány-, irodalom- és művészetszemlélet; a magyar nyelv – Szabó Dezső, Bajcsy-Zsilinszky és Lendvai üdítő kivételével – gyakori kerékbe törése, azaz a nyelvi igénytelenség. A magyar fajvédelem politikai gyengesége ellenére tehát – szemben az általános közvélekedéssel – *meghatározó* szerepet játszott a XX. század magyar politikai gondolkodásában, s alapvetően befolyásolta a magyar uralkodó politikai osztály nézeteit, nagy hatással volt a harmincas évek szélsőjobboldali ideológusaira, de azokkal nem volt azonos, továbbá máig hatóan megváltoztatta a magyarországi zsidóság megítélését, s

hatása alól még az olyan alapvetően baloldali ideológiák sem tudták kivonni magukat, mint az 1930-as években induló népi mozgalom. A magyar fajvédelem tragédiája, hogy ami benne előremutató volt (nemzeti önállóság, földosztás, szociális érzékenység), azt mind-mind elmosta az idő, és belefulladt a magyar politika mocsarába, de tarthatatlan nézeteik, a magyar történelemre nézve végzetes gondolataik (antiszemitizmus, vezéri elv, őrsgváltás, a polgári szabadságjogok megkérdőjelezése, a szomszédos népek lekezelése stb.) a Horthy-korszak végére egytől egyig valósággá váltak. A magyar fajvédők különösen nagy hatást gyakoroltak Imrédy Bélára és pártjára. De hogy nem csak ez utóbbi volt a magyar fajvédelem, azt mindennél jobban példázza Bajcsy-Zsilinszky Endre megrendítő, tragikus, de egyben felemelő sorsa is, Lendvai István mártírúma, Szabó Dezső publicisztikai írásainak és pamfletjeinek máig ható ereje és stiláris, nyelvi eredetisége, s végül Donáth György tiszteletet parancsoló erkölcsi tisztasága, barátait menteni igyekvő hősiessége és bátorsága (gondoljunk csak arra a jelenetre, amikor a bitófa árnyékában az utolsó szó jogán elmondott beszédében Rákosit Veres Péterrel hasonlítja össze, s kimondatlanul az előbbi idegen hatalmat kiszolgáló politikáját érzékelteti).

A magyar fajvédelem az *egyik* ága volt a magyar radikális és szélsőjobboldali mozgalmaknak. Politikai szempontból nem nevezhető igazán jelentősnek, de esztörténeti szempontból ennél jóval nagyobb hatást gyakorolt a magyar politizáló közvéleményre. Ebben a könyvben ezt a két állítást kíséreltem meg bizonyítani. Továbbá azt, hogy a magyar fajvédelem nem volt azonos a harmincas évek nyilas és hungarista mozgalmaival, ez utóbbiak nem egyenes ági leszármazottjai az előbbinek, végül a kettő között nincs megszakítatlan kontinuitás. Bár kétségkívül voltak átfedések, hogy csak a mindkettőnél meglévő virulens antiszemitizmusra, antibolsevizmusra, antiliberalizmusra és militarizmusra utaljak, valamint arra a tényre, hogy a harmincas években a tagság egy – pontosan soha meg nem határozott – része valóban átlépett a nemzeti szocialista mozgalmakba, de nem mindenki, s főképp nem a meghatározó ideológusok. Legtöbbjük, s itt talán elég Szabó Dezsőre, Lendvai Istvánra és Bajcsy-Zsilinszky Endrére utalni, éppenséggel határozott náci- és németellenes vonalat vittek a harmincas évektől kezdve, igaz, főleg régi fajvédelmi gondolkodással és érvekkel. De a két gondolkodás és politikai mozgalom közötti különbségek teljesen nyilvánvalóak. Talán azt mondhatnánk, hogy a két mozgalom és ideológia ugyanannak a fának (nevezzük talán az egyszerűség kedvéért szélsőjobboldalnak vagy még pontosabban jobboldali radikalizmusnak) két *különálló* ága! Ha ezt a két ágat egynek vesszük, vagy valamiféle fejlődési sorba állítjuk, mint ahogy azt alkalmasint a marxista történetírás évtizedeken keresztül tette, elvétjük az irányt, semmit sem fogunk megérteni a két világháború közötti magyar jobboldal történetéből. Mert könnyű ilyen vélt vagy valós történelmi szálakat könnyedén összekötni, csak éppen a lényeg fog elveszni. Mert valóban igaz, hogy Böszörmény Zoltán a Prónay-különítmény tagja, s a fajvédő *A Nép* című lap munkatársa volt, aki a harmincas években nemzeti szocialista mozgalmat vezetett, s később pártja tagjainak egy

része csatlakozott a nyilasokhoz vagy a hungaristákhoz (ez két különböző mozgalom!), de ez még nem jelent egyenes vonalú fejlődési sort. Mert ilyen alapon – helytelenül – folytathatnánk is a sort, mondván, hogy a kisnyilasok 45 után csatlakoztak a kommunista párthoz (persze jutott belőlük a többi pártba is), következésképpen Orgoványtól egyenes út vezet az ÁVH-hoz. De folytathatnám a hamis fejlődési sort más példákkal is: Baky László a Prónay-különítmény tagja volt, részt vett a nyugat-magyarországi felkelésben, vagy Endre László harcolt a pinkafői csatában a későbbi nyilas képviselő Taby Árpád szabadcsapatában, s 1944-ben irányítói lettek a zsidódeportálásnak. Mert kétségkívül van egyrészt személyi átfedés – főként a tagság szintjén – a két mozgalom között, bár kisebb, mint gondolnánk, másrészt elvi-ideológiai hasonlóság, sőt bizonyos területen azonosság is. Hogy is ne lenne két jobboldali radikális mozgalom között! Mégis azt kell mondanom, hogy ha meg akarjuk érteni a magyar fajvédelem lényegét, ha érteni akarjuk Szabó Dezső, Bajcsy-Zsilinszky és Donáth gondolkodását, akkor különbséget kell tennünk a húszas évek fajvédelmi mozgalma és a harmincas-negyvenes évek nemzeti szocialista–nyilas–hungarista mozgalmi között. A fajvédő mozgalom, mint politikai irányzat és törekvés a húszas évek végére ugyanis kifulladt, köszönhetően elsősorban Bethlen István nagyvonalú és sikeres konszolidációs kísérletének (amelyet a jó politikai érzékkel megáldott Gömbös Gyula elég gyorsan felfogott), de mint politikai ideológia messze túlélte korát. A nagy válság után, a harmincas évek elejének radikális mozgalmi – bár kétségkívül merítették fajvédő elődeik munkáságából – már kisebb részben olasz korporativista, s nagyobb részben német nemzeti szocialista elveket követték, amelyeket a magyar viszonyokra próbáltak meg kisebb-nagyobb sikerrel alkalmazni. Ebből a szempontból éppen Szálasi Ferenc hungarizmusa jelentette a kivételt, hiszen ez a szerző valóban eredeti – bár magasröptűnek nem nevezném – ideológiájának volt a foglalatja. A húszas évek magyar fajvédői szemben a harmincas évek szélsőjobboldali nyilas és hungarista mozgalmiával bár szimpatizáltak a Mussolini vezette olasz fasizmussal, de nagyrészt szemben álltak a német nemzeti szocializmussal. Taszította őket a német fasizmus keresztényellenessége, ők ugyanis jórészt komolyan vették a nemzeti-keresztény eszmétet, továbbá nem fogadták el a német faj felsőbbrendűségét hirdető ideológiát, nehezen is teheték volna, hiszen akkor le kellett volna számolniuk magyar nacionalista nézeteikkel, végül több, a szocializmusra hajazó egalitárius fasiszta nézetet is túlzásnak tartottak. Nem véletlen tehát, hogy a harmincas évek elején és közepén az etnikai-nemzeti öncélúságot hirdető magyar fajvédelem csillaga leáldozóban volt, ugyanis a hitleri Németország felemelkedésével párhuzamosan Magyarország számára a fő kérdések egyikévé ez a probléma vált: együtt vagy külön utakon a németekkel. S a nemzeti szocialista Németország gazdasági felemelkedése egyfelől, külpolitikai-hatalmi sikerei másfelől egyre inkább azoknak az irányzatoknak kedveztek, amelyek a németekkel való szorosabb együttműködést támogatták.

A magyar fajvédők a húszas években mind ideológiai, mind pedig politikai szempontból élesen elváltak a konzervatív, liberális konzervatív bethleni-klebensbergi eszmei-politikai

irányzattól és az egységes kormánypárttól, elválasztotta őket nyílt antiszemitizmusok, antiliberalizmusuk, militarizmusuk és külpolitikai radikalizmusuk, de elválasztotta őket az általuk csak 'csáklyásoknak' (értsd: akik örökösen megcsáklyázzák a szükséges társadalmi reformokat) nevezett bethlenistáktól nagyobb szociális érzékenységük is. A harmincas évek közepétől a 'Gömbös-fiókák' belépésével a kormányzó párt egy részében megjelent egy határozottan fajvédőnek nevezhető gondolkodás a kormányzópártban, s ez Imrédy Magyar Megújulás Pártjában még erőteljesebben jelentkezett.

A kérdés irodalma

Elméleti keretek

Szinte áttekinthetetlenül hatalmas és szerteágazó az irodalma – főleg angol nyelven – annak a kutatási területnek, amely a szociális, politikai egyenlőtlenségeket, valamint az egyének és közösségek identitását kulturális (culture), etnikai (ethnicity), vallási (religion) és faji (race) alapon magyarázza. Ennek a kiterjedt irodalomnak a tételes felsorolására még csak kísérletet sem teszek, itt csupán ismertetem azokat az alapvető könyveket és folyóiratokat, amelyek a kérdés tudományos megközelítéséhez elengedhetetlenül szükségesek, s amelyekben tovább tájékozódhat az érdeklődő olvasó.

A legfontosabb politikatudományi, antropológiai és szociológiai bevezető tankönyvek, kézikönyvek általában tartalmazzak egy fejezetet erről a problémáról és tudományos kutatási területről a következő terminusokat vagy e terminusok egyikét használva: race, racial (faj, rassz, faji), ethnicity, ethnic (etnicitás, etnikum, etnikai), nation, nationalism (nemzet, nacionalizmus), identity (identitás, öazonosság), migration (migráció). Ezen bevezető tankönyvek és oktatási segédletek közül a legújabbak és legfontosabbak a következők: Giddens, Anthony: *Sociology*. 6th ed. Cambridge, 2009, Polity, 627–671. p. (a fejezet címe: Race, ethnicity and migration). A könyv magyarul is hozzáférhető (2. kiad. Budapest, 2008, Osiris, a fejezet címe magyarul: faj, etnikum és migráció); Haralambos, Michael – Holborn, Martin – Heald, Robin: *Sociology. Themes and Perspectives*. 7th ed. London, 2008, Collins, 142–211. p. (a fejezet címe: 'Race', ethnicity and nationality); Jung, Courtney: Race, ethnicity, religion. In Goodin, Robert E. – Tilly, Charles eds.: *The Oxford Handbook of Contextual Political Analysis*. Oxford, 2006, Oxford University Press, 361–375. p; Anthony D. Smith: The politics of culture: ethnicity and nationalism. In Ingold, Tim ed.: *Companion Encyclopedia of Anthropology*. London – New York, 1994, Routledge, 706–733. p.

E bevezető könyvek mellett majd' minden régi és újabb keletű társadalomtudományi, filozófiai és történeti enciklopédia, referencia-könyv tartalmaz szócikket a fentiekben felsorolt fogalmakról. Ezek tételes felsorolásától most eltekintek, de négy, kifejezetten a területtel foglalkozó referencia munkát azért kiemelnék: Collins, Patricia Hill – Solomos, John eds.: *The SAGE Handbook of Race and Ethnic Studies*. London, 2010, SAGE Publications; Schaefer, Richard T. ed.: *Encyclopedia of Race, Ethnicity, and Society*. 1–3. London, 2008, SAGE Publications; Delanty, Gerard – Kumar, Krishan eds.: *The SAGE Handbook of Nations and Nationalism*. London, 2006, SAGE Publications; valamint

Cashmore, Ellis ed.: *Encyclopedia of Race and Ethnic Studies*. London, 2004, Routledge. Itt kell megemlíteni azt is, hogy több, erre a területre specializálódott folyóirat is megjelenik. Ezek közül a legfontosabbak a következők: *Ethnic and Racial Studies* (1987-től, Routledge), *Ethnicities* (2001-től, SAGE Publications), *Journal of Ethnic and Migration Studies* (1975-től, formerly *New Community*, Routledge), *Studies in Ethnicity and Nationalism* (2000-től, Wiley-Blackwell). Ilyen jellegű folyóirat volt Magyarországon a *Regio*, amelyet a Teleki Intézet adott ki, s amely – sajnálatosan – 2010-ben megszűnt.

Az elmúlt másfél évtizedben – különösen az ún. multikulturalizmus elméletének és gyakorlatának elterjedése miatt – a téma az egyik leginkább kutatott területté vált, s a felsőoktatásba is bekerült. Ennek köszönhetően egy sor olvasókönyv, antológia, szöveggyűjtemény ún. reader született, amelyek tartalmazzák a kérdés legfontosabb írásait: Guibernau, Montserrat – Rex, John eds.: *The Ethnicity Reader. Nationalism, Multiculturalism and Migration*. 2.nd ed. Cambridge, 2010, Polity Press; Romanucci-Ross, Lola – De Vos, George A. – Tsuda, Takeyuki eds.: *Ethnic Identity. Problems and Prospects for the Twenty-first Century*. Lanham, 2006, Altamira Press; Stone, John – Dennis, Rutledge eds.: *Race and Ethnicity. Comparative and Theoretical Approaches*. Oxford, 2003, Blackwell; Goldberg, D. T. – Solomos, John eds.: *A Companion to Racial and Ethnic Studies*. Oxford, 2002, Blackwell; Bernasconi, Robert ed.: *Race*. Oxford, 2001, Blackwell; Guibernau, Montserrat – Hutchinson, John eds.: *Understanding Nationalism*. Cambridge, 2001, Polity Press; Pecora, Vincent P.: ed.: *Nations and Identities. Classic Readings*. Oxford, 2001, Blackwell; Ben-Ami, Shlomo – Peled, Yoav – Spektorowski, Alberto eds.: *Ethnic Challenges to the Modern State*. Basingstoke, 2000, Palgrave Macmillan; Cross, Malcolm ed.: *The Sociology of Race and Ethnicity*. 1–3. Cheltenham – Northampton, 2000, Edward Elgar; Solomos, John – Back, Les eds.: *Theories of Race and Racism. A Reader*. London, 2000, Routledge; Bulmer, Martin – Solomos, John eds.: *Racism. Oxford Readers*. Oxford, 1999, Oxford University Press; Torres, Rodolfo D. – Mirón, Louis F. – Inda, Jonathan Xavier eds.: *Race, Identity and Citizenship. A Reader*. Oxford, 1999, Blackwell; Hughey Michael W. ed.: *New Tribalisms. The Resurgence of Race and Ethnicity*. Basingstoke, 1998, Macmillan; Hutchinson, John – Smith, Anthony D. eds.: *Ethnicity*. Oxford, 1996, Oxford University Press; Woolf, Stuart ed.: *Nationalism in Europe. 1815 to the Present. A Reader*. London – New York, 1996, Routledge; Dahbour, Omar – Ishay, Micheline R. eds.: *The Nationalism Reader*. New York, 1995, Humanity Books; Appiah, Anthony – Gates, Henry Louis eds.: *Identities*. Chicago, 1995, Chicago University Press; Hutchinson, John – Smith, Anthony D. eds.: *Nationalism*. Oxford, 1994, Oxford University Press; Donald, James – Rattansi, Ali eds.: *'Race', Culture and Difference*. London, 1992, SAGE Publications – The Open University; Husband, Charles ed.: *'Race' in Britain. Continuity and Change*. London, 1982, Hutchinson; Stone, John ed.: *Race, Ethnicity, and Social Change. Readings in the Sociology of Race and Ethnic Relations*. North Scituate, Massachusetts, 1977, Duxbury

Press; Kamenka, E. ed.: *Nationalism. The Nature and Evolution of an Idea*. London, 1976, Edward Arnold. Egy régebbi, tudományos felvilágosító célzattal készült szöveggyűjtemény: Kuper, Leo ed.: *Race, Science and Society*. Paris–London, 1975, The Unesco Press – George Allen and Unwin.

Az ún. racial and ethnic studies egyik első úttörője John Rex, a Centre for Research in Ethnic Relations vezetője volt (*Ethnic Identity and Ethnic Mobilisation in Britain*. Coventry, 1991, Centre for Research in Ethnic Relations; *Race and Ethnicity*. Milton Keynes, 1986, Open University Press; *Race Relations in Sociological Theory*. 2nd ed. London, 1983, Routledge and Kegan Paul; *Race, Colonialism and the City*. London, 1973, Routledge and Kegan Paul; *Key Problems of Sociological Theory*. London, 1961, Routledge and Kegan Paul).

Michael Bantonnak, a bristoli egyetem szociológia professzorának a könyvei máig alapvetőek a kérdés tanulmányozása során (*The International Politics of Race*. Cambridge–Oxford, 2002, Polity–Blackwell; *Racial Theories*. 2nd ed. Cambridge, 1998, Cambridge University Press; *International Action Against Racial Discrimination*. Oxford, 1996, Clarendon Press; *Discrimination*. Buckingham–Philadelphia, 1994, Open University Press; *Racial Consciousness*. London, 1988, Longman; *Racial and Ethnic Competition*. Cambridge, 1983, Cambridge University Press; *The Idea of Race*. London, 1977, Tavistock; with Jonathan Harwood: *The Race Concept*. Newton Abbot, 1975, David and Charles; *Race Relations*. London, 1967, Tavistock; *The Coloured Quarter. Negro Immigrants in an English City*. London, 1955, Jonathan Cape).

John Rex és Michael Banton mellett a kérdés egyik mai legnagyobb mai szaktekintélye John Solomos, az *Ethnic and Racial Studies* című nemzetközi folyóirat főszerkesztője (*Race and Racism in Britain*. 4th ed. 2010).

Magyarul is olvashatók Glenn C. Loury munkái, amelyekben az amerikai faji egyenlőtlenségekkel foglalkozik (*Előítélet, megkülönböztetés, színvakság*. Budapest, 2005, Rajk László Szakkollégium – Ráday Könyvesház; *A faji egyenlőtlenségek anatómiája*. Budapest, 2006, Nemzeti Tankönyvkiadó).

Az amerikai etnikai problémákba jó bevezetést nyújt Martin N. Marger könyve (*Race and Ethnic Relations. American and Global Perspectives*. 6th ed. Belmont, 2003, Wadsworth). Az etnikai kisebbségi jogok megértéséhez Will Kymlicka könyvei nyújtanak segítséget (*Politics in the Vernacular. Nationalism, Multiculturalism and Citizenship*. Oxford, 2001, Oxford University Press; *Multicultural Citizenship. A Liberal Theory of Minority Rights*. Oxford, 1995, Clarendon Press; uő ed.: *The Rights of Minority Cultures*. Oxford, 1995, Oxford University Press; with Ian Shapiro eds.: *Ethnicity and Group Rights*. New York, 1997, New York University Press), s amelyekben további irodalom található.

A faj és a rasszizmus fogalmának hosszú és kacsringós történetével sokan foglalkoztak. Ezek közül a legfontosabbak: Brace, Loring C.: „Race” is a Four-Letter Word. *The Genesis of the Concept*. Oxford, 2005, Oxford University Press; Hannaford, Ivan: *Race. The History of an Idea in the West*. Washington–Baltimore, 1996, The Woodrow Wilson Center Press – The Johns Hopkins University Press; Mosse, George L.: *Toward the Final Solution. A History of European Racism*. London, 1978, J. M. Dent and Sons; Montagu, Ashley: *Man’s Most Dangerous Myth. The Fallacy of Race*. 5th ed. Oxford, 1974, Oxford University Press; Baker, John R.: *Race*. Oxford, 1974, Oxford University Press.

A rasszizmusról (s benne az egyik leginkább virulens formájáról, az antiszemitizmusról) szintén könyvtárnyi az irodalom. Itt ismét csak a legfontosabb munkákat idézhetem: Robert Miles: *Racism*. London – New York, 1989, Routledge; Léon Poliakov: *The Aryan Myth. A History of Racist and Nationalist Ideas in Europe*. London, 1971, Chatto–Heinemann.

Az antiszemitizmus összefoglaló történetét ugyancsak Léon Poliakov írta meg (*The History of Anti-Semitism*. 1–3. London, 1974, Routledge and Kegan Paul; 4. köt.: Oxford, 1985, Oxford University Press). Robert S. Wistrich könyve a különböző országok antiszemitizmusa közötti különbségeket (és hasonlóságokat) mutatja be (*Antisemitism. The Longest Hatred*. London, 1991, Thames Methuen). A német és az osztrák antiszemitizmus tanulmányozásához nélkülözhetetlenek Peter G. J. Pulzer könyvei és tanulmányai (*Jews and the German State. The Political History of a Minority, 1848–1933*. Oxford, 1992, Blackwell; *The Rise of Political Anti-Semitism in Germany and Austria*. New York, 1964, John Wiley and Sons), valamint Robert Wistrich (*The Jews of Vienna in the Age of Franz Joseph*. Oxford, 1989, Oxford University Press) és Bruce F. Pauley munkái (*From Prejudice to Persecution. A History of Austrian Anti-Semitism*. Chapel Hill, 1992, The University of North Carolina Press).

Az ethnicitás összetett problematikájába jó bevezetést nyújtanak a következő kötetek: Brubaker, Rogers: *Ethnicity without Groups*. Cambridge, Massachusetts, 2004, Harvard University Press; Malešević, Siniša: *The Sociology of Ethnicity*. London – Thousand Oaks, 2004, SAGE Publications; Fenton, Steve: *Ethnicity*. Cambridge, 2003, Polity; Eriksen, Thomas Hylland: *Ethnicity and Nationalism: Anthropological Perspectives*. 2nd ed. London – Boulder, Colorado, 2002, Pluto Press; Jenkins, Richard: *Rethinking Ethnicity. Arguments and Explorations*. London – Thousand Oaks, 1997, SAGE Publications; Banks, Markus: *Ethnicity: Anthropological Construction*. London – New York, 1996, Routledge. A szovjet etnográfiai iskola is sokat foglalkozott az etnosz problémájával: Julian Vlagyimirovics Bromlej: *Etnosz és néprajz*. Budapest, 1976, Gondolat, valamint Lev Nyikolajevics Gumiljov: *Tanulmányok az etnoszról*. Budapest–Szolnok, 1975, MTA Néprajzi Kutatócsoport – Damjanich János Múzeum. A magyar néprajzi megközelítések közül a következő műveket kell kiemelni: Paládi-Kovács Attila szerk.: *Néprajzi csoportok kutatási módszerei*. Budapest, 1980, MTA Néprajzi

Kutatócsoport; uő: *Tájak, népek, népcsoportok. Válogatott tanulmányok*. Budapest, 2003, Akadémiai Kiadó; Kósa László – Filep Antal: *A magyar nép táji-történeti tagolódása*. 4. kiad. Budapest, 1983, Akadémiai Kiadó.

A nacionalizmus irodalma is könyvtárnyi. Több rövid bevezető könyv is segíti az eligazodást: Özkirimli, Umut: *Theories of Nationalism. A Critical Introduction*. 2nd ed. Basingstoke, 2010, Palgrave Macmillan; Guibernau, Montserrat: *The Identity of Nations*. Cambridge, 2007, Polity; Schöpflin György: *A modern nemzet*. Máriabesnyő–Gödöllő, 2003, Attraktor; Guibernau, Montserrat: *Nations without States. Political Communities in a Global Age*. Cambridge, 1999, Polity; Hastings, Adrian: *The Construction of Nationhood. Ethnicity, Religion and Nationalism*. Cambridge, 1997, Cambridge University Press; Guibernau, Montserrat: *Nationalisms. The Nation-State and Nationalism in the Twentieth Century*. Cambridge, 1996, Polity; Miller, David: *On Nationality*. Oxford, 1995, Clarendon Press; Kedouri, Elie: *Nationalism*. 4th ed. Oxford, 1993, Blackwell; Alter, Peter: *Nationalism*. London, 1989, Alter. A nacionalizmus tanulmányozásához elengedhetetlenek a következő, klasszikusnak tekinthető munkák: Gellner, Ernest: *Nations and Nationalism*. 2nd ed. Oxford, 2006, Blackwell; Kohn, Hans: *The Idea of Nationalism*. New Brunswick, 2005, Transaction Publishers (eredeti kiadás: 1944); Hroch, Miroslav: *Social Preconditions of National Revival in Europe. A Comparative Analysis of the Social Composition of Patriotic Groups among the Smaller European Nations*. New York, 2000, Columbia University Press; Breilly, John: *Nationalism and the State*. 2nd ed. Manchester, 1993, Manchester University Press; Greenfeld, Liah: *Nationalism. Five Roads to Modernity*. Cambridge, Massachusetts, 1992, Harvard University Press; Anderson, Benedict: *Imagined Communities. Reflections on the Origin and Spread of Nationalism*. London, 1991, Verso (magyarul: ; Hobsbawn, E. J. : *Nations and Nationalism since 1780. Programme, Myth, Reality*. 2nd ed. Cambridge, 1990. Cambridge University Press.

Külön fejezetet jelent a nacionalizmus kutatásában Anthony D. Smith (*Nationalism. Theory, Ideology, History*. Cambridge, 2010, Polity; *Ethno-Symbolism and Nationalism. A Cultural Approach*. London – New York, 2009, Routledge; *The Cultural Foundations of Nations. Hierarchy, Covenant, and Republic*. Oxford, 2008, Blackwell; *The Antiquity of Nations*. Cambridge, 2004, Polity; *Myths and Memories of the Nation*. Oxford, 1999, Oxford University Press; *Nationalism and Modernism. A Critical Survey of Recent Theories of Nations and Nationalism*. London – New York, 1998, Routledge; *Nations and Nationalism in a Global Era*. Cambridge, 1995, Polity; *National Identity*. London, 1991, Penguin; *The Ethnic Origins of Nations*. Oxford, 1986, Blackwell; *Theories of Nationalism*. London, 1977, Duckworth.

Magyar nyelven Kántor Zoltán állított össze két kiváló szöveggyűjteményt a nacionalizmus és a nemzeti kisebbségek témaköréből (*Nacionalizmuselméletek*.

Budapest, 2004, Rejtjel; valamint uő – Majtényi Balázs szerk.: *Szöveggyűjtemény a nemzeti kisebbségekről*. Budapest, 2005, Rejtjel).

A számtalan tanulmánykötet közül, amelyek a faj és az etnicitás kérdéskörével foglalkoznak csak a legfontosabbakat (és különös tekintettel a legfrissebbekre) emelném ki: Bloch, Alice – Solomos, John eds., John: *Race and Ethnicity in the 21st Century*. Basingstoke, 2010, Palgrave Macmillan; Breen, Keith – O'Neill, Shane eds.: *After Nation? Critical Reflections on Nationalism and Postnationalism*. Basingstoke, 2010, Palgrave Macmillan; Wade, Peter ed.: *Race, Ethnicity and Nation. Perspectives from Kinship and Genetics*. New York, 2007, Berghahn Books; Dieckhoff, Alain – Jaffrelot, Christophe eds.: *Revisiting Nationalism. Theories and Processes*. London, 2005, Hurst; Bulmer, J. – Solomos, J. eds.: *Researching Race and Racism*. London, 2004, Routledge; Blank, Rebecca M. – Dabady, Marilyn – Citro, Constance F. eds.: *Measuring Racial Discrimination*. Washington, 2004, The National Academies Press; Kovács, Mária M. – Lom, Petr eds.: *Studies on Nationalism from CEU*. Budapest, 2004, CEU; Conversi, Daniele ed.: *Ethnonationalism in the Contemporary World*. London – New York, 2002, Routledge; Fenton, Steve – Bradley, Harriet eds.: *Ethnicity and Economy. 'Race and Class' Revisited*. Basingstoke, 2002, Palgrave Macmillan; Kolko, Beth E. – Nakamura, Lisa – Rodman, Gilbert B. eds.: *Race in Cyberspace*. New York – London, 2000, Routledge; Couture, Jocelyne – Nielsen, Kai – Seymour, Michel eds.: *Rethinking Nationalism*. Calgary, 1998, University of Calgary Press; Hargreaves, Alec G. – Leaman, Jeremy eds.: *Racism, Ethnicity and Politics in Contemporary Europe*. Aldershot, 1995, Edward Elgar; Gregory, Steven – Sanjek, Roger eds.: *Race*. New Brunswick, 1994, Rutgers University Press; Stanfield, John H. – Rutledge, Dennis M. eds.: *Race and Ethnicity in Research Methods*. Newbury Park, 1993, SAGE Publications; Horowitz, Maryanne Cline ed.: *Race, Class and Gender in the Nineteenth-Century Culture*. Rochester, 1991, University of Rochester Press; Rex, John – Mason, David eds.: *Theories of Race and Ethnic Relations*. Cambridge, 1986, Cambridge University Press; Bell, Wendel – Freeman, Walter. E. eds.: *Ethnicity and Nation-Building. Comparative, International, and Historical Perspectives*. Beverly Hills, 1974, SAGE Publications; Baxter, Paul – Sansom, Basil eds.: *Race and Social Difference. Selected Readings*. Harmondsworth, 1972, Penguin; Zubaida, Sami ed.: *Race and Racialism*. London, 1970, Tavistock.

Joseph Arthur de Gobineau gróf (1816–1882) legrészletesebb életrajzát Ludwig Schemann munkája tartalmazza (*Gobineau. Eine Biographie*. 2 Bde. Strassburg, 1913–1916, Trübner). Gobineau társadalmi és politikai filozófiájáról Michael D. Biddiss írt intellektuális biográfiát (*Father of Racist Ideology. The Social and Political Thought of Count Gobineau*. London, 1970, Weidenfeld and Nicolson), s ugyancsak ő rendezte sajtó alá Gobineau írásainak angol nyelvű kötetét (*Gobineau: Selected Political Writings*. London, 1970, Jonathan Cape). Mindkét könyv tartalmaz bibliográfiát, amelyben az

olvasó megtalálja a Gobineau-ra vonatkozó forrásokat, valamint a régebbi angol Gobineau fordításokat. Gobineau-ról (és hatásáról) Poszler György írt egy gondolatébresztő tanulmányt (A hosszú koponyák internacionáléja. *Liget*, 1998. 9. sz. 22–43. p.

A szociáldarwinizmus fogalmának változását R. J. Halliday elemezte egyik alapvető cikkében (Social darwinism: a definition. *Victorian Studies*, 1971.) A mozgalom és tudományos irányzat amerikai történetéről Richard Hofstadter írt történeti monográfiát (*Social Darwinism in American Thought*. Boston, 1975, Beacon Press). Carl N. Degler könyve (*In Search of Human Nature. The Decline and Revival of Darwinism in American Social Thought*. New York – Oxford, 1991, Oxford University Press) az újabb fejleményeket ismerteti és elemzi. Az angol szociáldarwinizmust Greta Jones dolgozta fel (*Social Darwinism and English Thought. The Interaction between Biological and Social Theory*. Sussex New Jersey, 1980, The Harvester Press – Humanities Press.) A kérdést több, a fentiekben felsorolt könyvében is érintette Michael Banton. Az eugenika atyjáról Sir Francis Galtonról Michael Banton írt egy összegző tanulmányt (Galton's conception of race in historical perspective. In Keynes Milo ed.: *Sir Francis Galton FRS. The Legacy of His Ideas*. Basingstoke, 1993, Macmillan). Az eugenika nagy-britanniai történetét pedig G. R. Searle (*Eugenics and Politics in Britain. 1900–1914*. Leyden, 1976, Noorhoff) dolgozta fel. A szociáldarwinizmus elterjedéséről (Ausztrália, Új-Zéland, Dél-Amerika stb.) egy tanulmánykötetből tájékozódhatunk (Numbers, Ronald L. – Stenhouse, John eds.: *Disseminating Darwinism. The Role of Place, Race, Religion, and Gender*. Cambridge, 1999, Cambridge University Press). A közép- és délkelet-európai eugenikáról és faji nacionalizmusról Marius Turda és Paul J. Weindling szerkesztettek egy gyűjteményes kötetet („Blood and Homeland”. *Eugenics and Racial Nationalism in Central and Southeast Europe, 1900–1940*. Budapest – New York, 2007, CEU). A magyar eugenikáról szóló tanulmányt Marius Turda írta (uo. 185–222. p.)

Houston Stewart Chamberlain (1855–1927) főműve, *Die Grundlagen des neunzehnten Jahrhunderts* első kiadása 1899-ben jelent meg (angolul: *The Foundations of the Nineteenth Century*. 1–2. 1968, Howard Fertig). Chamberlainról John R. Baker írt a fentiekben már idézett könyvében, valamint lásd még Jacques Barzun *Race. A Study in Superstition* című könyvét (1937 Harcourt, Brace and Co.) olvashatunk. Chamberlain németországi intellektuális kapcsolatait (többek között a német Gobineau Társasággal) Paul Weidling elemzi egy nagyszerű könyvben (*Health, Race and German Politics between National Unification and Nazism, 1870–1945*. Cambridge, 1989, Cambridge University Press). Chamberlain fő műve nem jelent meg Magyarországon, csak a mű részletei, illetve kisebb tanulmányai olvashatók magyarul (Faj és nemzet. *A Cél*, 1922 41–50. p; A zsidók megjelenése a nyugati történelemben. *A Cél*, 1923. 117–125; 157–159. és 217–223. p.)

A fasizmusról és a fasiszta fajelméletekről szóló szintén könyvtárnyi irodalomból csak a legfontosabbakat emelném ki, mindenekelőtt Roger Griffin (*Modernism and Fascism. The Sense of a Beginning under Mussolini and Hitler*. Basingstoke, 2007, Palgrave Macmillan; with Loh, Werner – Umland, Andreas eds.: *Fascism Past and Present, West and East. An International Debate on Concepts and Cases in the Comparative Study of the Extreme Right*. Stuttgart, 2006, Ibidem Verlag; uő ed.: *Fascism*. Oxford, 1995, Oxford University Press; *The Nature of Fascism*. London, 1991, Pinter), Walter Laqueur (*Fascism. A Reader's Guide. Analyses, Interpretations, Bibliography*. London, 1976, Wildwood House), Roger Eatwell (*Fascism. A History*. London, 1996, Vintage); George L. Mosse (*The Fascist Revolution. Toward a General Theory of Fascism*. New York, 1999, Howard Fertig), Robert O. Paxton (*The Anatomy of Fascism*. London, 2004, Penguin), és Stanley G. Payne könyveit (*A History of Fascism. 1914–1945*. Abingdon, 2005, Routledge). Ezekben a könyvekben további irodalom található, de különösen érdemes az irodalommal való ismerkedést Robert Paxton könyvének nagyszerű bibliográfiai esszéjével (i. m. 221–249. p.) kezdeni.

Magyar fajvédelem

A magyar fajvédelem előzményeivel (Istóczy Győző, Tiszaeszlár, Egan Ede, Bartha Miklós, Szemere Miklós, *A Cél* című folyóirat indulása stb.) előző monográfiám foglalkozik (Gyurgyák János: *A zsidókérdés Magyarországon*. Budapest, 2001, Osiris, 314–376. p.). Ugyancsak itt találja meg az olvasó ennek a kiterjedt és szerteágazó mozgalomnak az irodalmát is (637–640. p.). Ebből az irodalomból messze kiemelkedik Szabó Miklós 1970-es években írt, s csak halála után publikált alapvető munkája (*Az újkonzervativizmus és a jobboldali radikalizmus története. 1867–1918*. Budapest, 2003, Új Mandátum). Szabó 'újkonzervatív' nevezi a radikális jobboldali jelenségeket, ezt a terminológiai összecsúsztatást azonban nem tartom szerencsésnek, mivel a konzervativizmus lényegét tekintve ellentmond a radikális jobboldaliságnak.

A magyar fajvédelemről, a fajvédő ideológiai és politikai mozgalmakról, mindenekelőtt az 1924. november 13-án megalakult Magyar Nemzeti Függetlenségi Párt (röviden: Fajvédő Párt) történetéről nem készült még monográfia. Paksa Rudolf írt egy tanulmányt és egy ismeretterjesztő cikket a párt programjáról (A Magyar Nemzeti Függetlenségi Párt megalakulása és a fajvédők programja. *Sic Itur ad Astra*, 2005. 3–4. sz. 59–88. p.; Jobboldali radikalizmus a Horthy-korszak első éveiben. *Rubicon*, 2010. 4–5. sz. 117–124. p.). E nélkül azonban a későbbi, a fajvédelemtől sok vonatkozásban eltérő magyar jobboldali–szélsőjobboldali mozgalmak és ideológiák is jórészt érthetetlenek. Ez utóbbiról ma már rendelkezünk egy összegző munkával (Paksa Rudolf: *A magyar*

szélsőjobboldali elit az 1930-as évek elejétől 1945-ig. Budapest, 2011, Kézirat. Lásd még Paksa előmunkálatait: Szélsőjobboldali mozgalmak az 1930-as és 1940-es években. In Romsics Ignác szerk.: *A magyar jobboldali hagyomány 1900–1948.* Budapest, 2009, Osiris, 275–304. p.; Fajvédők, nyilasok, hungaristák a nemzetiségi kérdésről. *Limes*, 2010. 2. sz. 31–38. p.). Paksa kéziratának első fejezete összefoglalja, és egyben elemzi, értékeli a mozgalomról szóló korábbi munkákat. A munkához csatolt bibliográfia pedig felsorolja a témában keletkezett fontosabb írásokat, így ezek tételes felsorolásától itt most eltekintek. A húszas évek magyar fajvédelméről nincs bibliográfia, de a hiányzó bibliográfiát valamelyest helyettesíti az Országos Széchényi Könyvtár egykori Zárolt Kiadványok Tárának (később Kortörténeti Gyűjtemény) cédulakatalógusa, amely az OSZK katalógustermében, elkülönített katalógusszekrényben található (a művek bibliográfiai adatai ma már on-line is elérhetőek). Az elmúlt évtizedben több modern szemléletű monográfia is született a legfontosabb két világháború közötti politikusokról (Romsics Ignác: Bethlen István, Ormos Mária; Kozma Miklós, Ablonczy Balázs; Teleki Pál, Gergely Jenő, illetve Vonyó József; Gömbös Gyula, Thomas Sakmyster; Horthy Miklós), amelyekből sokat megtudhatunk a fajvédő ideológiák és politikai mozgalmak háttéréről. A magyar fajvédelem két fontos szervezetéről a Magyar Országos Véderő Egyesületről (Dósa Rudolfné: *A MOVE. Egy jellegzetes magyar fasiszta szervezet 1918–1944.* Budapest, 1972, Akadémiai) és az Ébredő Magyarok Egyesületéről (Zinner Tibor: *Az ébredők fénykora 1919–1923.* Budapest, 1989, Akadémiai) írtak ugyan történeti monográfiát, ezek szemléletén (különösen Dósa Rudolfnén) azonban erőteljesen tükröződik a kor szelleme. Még ennyit sem tudunk a korszak egyik nagyhatalmú szervezetéről, az Etelközi Szövetségről (EX, EKSZ). A szövetségről két titkos napló (*A határban a Halál kaszál... Fejezetek Prónay Pál feljegyzéseiből.* Budapest, 1963, Kossuth; *Páter Zdravec titkos naplója.* Budapest, 1967, Kossuth) is beszámol. Ezek alapvető források a korszakról, még akkor is, ha szöveggondozásuk ma már elfogadhatatlan elvek alapján történt. A MOVE történetének fontos forrása a Bánkúti László szerkesztette évkönyv (*MOVE évkönyv. 1939.* Budapest, 1939, MOVE), továbbá egy jubileumi kiadvány (*MOVE 1918–1943.* Budapest, 1943, MOVE), illetve a MOVE – többször kiadott és módosított – alapszabálya. Az ÉME ideológiájának megértéséhez két könyv nyújt segítséget (*Az Ébredő Magyarok Egyesülete II. országos elnöki konferenciájának naplója.* Budapest, 1920, ÉME; *A magyar nemzeti újjáébredés mozgalmának célkitűzései.* Budapest, 1933, Held János Könyvnyomdája). A budapesti egyesületekről Dobrovits Sándor készített egy statisztikai összeállítást, amely a Statisztikai Közlemények sorozatában jelent meg (*Budapest egyesületei.* Budapest, 1936, Budapest Székesfőváros Házinyomdája). A néhány szélsőjobboldali egyesület megalakulásának körülményeit és alapszabályait Zinner Tibor vizsgálta (*A szélsőjobboldali egyesületek megalakulásáról. Történelmi Szemle*, 1979. 562–576. p.). Ez a tanulmány közli az Etelközi Szövetség 'alkotmányának' szövegét (uo. 574. p.).

A magyar fajvédők külpolitikai elképzeléseiről Pritz Pál írt egy rövid tanulmányt (A fajvédők külpolitikai nézetei 1918–1936. *Századok*, 1990. 617–669. p.), s a Politikátörténeti Alapítvány 1992-ben egy konferenciát szervezett a jobboldali radikalizmusról, ennek anyaga könyv formában is megjelent (Feitl István szerk.: *Jobboldali radikalizmus tegnap és ma. Cikkek, előadások*. Budapest, 1993, Politikátörténeti Alapítvány). Újabban Romsics Ignác szerkesztett egy kötetet a magyar jobboldali hagyományról (*A magyar jobboldali hagyomány 1900–1948*. Budapest, 2009, Osiris). Még 1938-ban Lévai Jenő írt publicisztikai ihletéssel és (pre)koncepciójának bizonyítására egy kis könyvecskét a fajvédők (elsősorban dr. Ulain Ferenc képviselő) és a német nemzetiszocialisták korai kapcsolatáról (*Gömbös Gyula és a magyar fajvédők a hitlerizmus bölcsőjénél. Történelmi riportsorozat a német nemzeti szocializmus őskorából*. Budapest, 1938, A szerző kiadása). Ez a koncepció ezután nagy karriert futott be.

A magyar fajvédelem sajtójáról nem készült még összefoglaló munka. A két világháború közötti sajtóviszonyokról Sipos Balázs könyvei alapvetőek (*A politikai újságírás, mint hivatás. Nyilvánosság, polgári sajtó és a hírlapírók a Horthy-korszak első felében*. Budapest, 2004, Napvilág; *Sajtó és hatalom a Horthy-korszakban. Politika- és társadalomtörténeti vázlat*. Budapest, 2011, Argumentum), illetve a korszak propaganda-mechanizmusairól Márkus László és Vásárhelyi Miklós írtak egy gondolatébresztő tanulmányt (A sajtó szerepe Magyarországon a háborús propaganda terjesztésében. *Történelmi Szemle*, 1979. 505–521. p.). A két világháború közötti sajtótörténet-írás problémáival Márkus László foglalkozott – marxista megközelítéssel (A legújabb kori magyar sajtótörténet-írás módszertanáról, különös tekintettel az 1919–1944 közötti magyar sajtó történetére. *Századok*, 1979. 5. sz. 884–902. p.). Kerepeszki Róbert négy egyetemi bajtársi egyesületi lapot (*Iffak Szava, Új Élet, Bajtárs, Új Vetés*) elemzett (Az egyetemi bajtársi egyesületek sajtója a Horthy-korszakban. *Magyar Könyvszemle*, 2009. 4. sz. 456–474. p.). Sipos Balázs könyveinek bibliográfiája tartalmazza a két világháború sajtótörténetére vonatkozó eddig született – eléggé szegényes – irodalmat. Az egyes lapok történetére lásd Lakatos Éva úttörő bibliográfiáját (*A magyar sajtótörténet válogatott bibliográfiája. 1705–1944*. 1–2. köt. Budapest, 2010–2011, Országos Széchényi Könyvtár).

A különböző, s alább felsorolt lapokról repertóriumok sem állnak a rendelkezésünkre. Ennek híján tehát végig kell lapozni vagy mikrofilmen megtekinteni ezeket. A fajvédő lapok legnagyobb gyűjtemény az Országos Széchényi Könyvtárban található, de hiányok itt is vannak. E radikális jobboldali-fajvédő lapok legfontosabb kiadóinak (Központi Sajtóvállalat, Stádium Sajtóvállalat stb.) története is megíratlan. A legfontosabb ébredő és fajvédő lapok, illetve fajvédő szerzőket gyakran publikáló lapok a következők:

A Cél * A magyar fajvédelem és fajelmélet központi elméleti folyóirata. Az orgánus még az első világháború előtt, 1910-ben indult, mint társadalmi folyóirat (Szemere Csellővő

Társaság), s csak 1926 májusától nevezte magát fajvédelmi lapnak. Első szerkesztője Barbul Jenő volt, majd Kállay Ubul (1913–1914), báró Nyáry Albert (1914–1916), Farkas Zoltán (1916–1923), Méhely Lajos (1923–1924) és Altenburger Gyula (1924–1926) szerkesztették a lapot. Méhely Lajos véglegesen 1926 májusától lett a lap felelősszerkesztője, s tőle Bosnyák Zoltán vette át a feladatot (1940–1944). A folyóiratot kezdetben a Pátria Irodalmi Vállalat és Nyomdai Részvénytársaság nyomta, majd a lap Held János Könyvnyomdájában készült.

Szózat * *A Cél* mellett a fajvédő mozgalomhoz (majd 1924 és 1926 között a Fajvédő Párthoz) legközelebb álló keresztény-fajvédő politikai napilap. Kiadója a Magyar Nemzeti Szövetség volt, a szerkesztőség a Szilárd utca 9. alatt működött. Kezdetben Ulain Ferenc és Süle Antal, majd 1922. szeptember 10-étől 1925. október 17-ig Bajcsy-Zsilinszky Endre, ettől kezdve Farkas Zoltán, majd Kádár Lehel szerkesztették. 1926. július 24-én jelent meg az utolsó száma. 1940-ben újraindult (1940. november 4. – 1942. május 22.), mint a Magyar Párt hivatalos lapja, Ulain Ferenc, Meskó Zoltán, Süle Antal és Regéczy-Kiss Zoltán szerkesztésében.

Magyar Újság * *A Szózat* utódlapja. 1926. szeptember 1. és 1931. május 1. között jelent meg. 1928-ig napilap, majd hetilap. Lázár József, majd 1928-tól Farkas Endre szerkesztette.

A Nép * 1919. november 9-én indult, mint a keresztényszocialista munkásság lapja. Politikai hetilapként indult, majd 1921. május 1-től lett napilap. 1925. október 3-ig működött. A Keresztény Szociális Szövetség, majd a Keresztényszocialista Szakszervezetek Országos Szövetsége adta ki. Később lapkiadó vállalatot szerveztek a kiadására. Kocsán Károly, majd Benárd Ágost és Anka János szerkesztették.

Előörs * Bajcsy-Zsilinszky Nemzeti Radikális Pártjának hetilapja, amely 1928. március 15. és 1932. március 20. között jelent meg Bajcsy-Zsilinszky főszerkesztésével.

Szabadság * Bajcsy-Zsilinszky politikai és társadalmi hetilapja, a megszűnt *Előörs* utódja. 1932. március 27. – 1944. április 13. között jelent meg. Bajcsy-Zsilinszky 1938. október 15-ig jelent meg a lapon, mint főszerkesztő, ezután a szerkesztést Serényi Gusztáv végezte. A 10.600/1944. M.E. rendelet alapján 1944 áprilisában betiltották.

Bécsi Magyar Futár * A bécsi magyar antibolsevista emigráció lapja, amely 1919. március 22. és 1919. április 13. között jelent meg (Wien, VI. Schmalzhofgasse 17.) Gömbös Gyula szerkesztésében. A cikkek álnéven vagy név nélkül jelentek meg. Gömbös itt közölte cikksorozatát Magyarország felbomlásáról.

Honszeretet * A lapot a Honszeretet Egyesület adta ki 1920 és 1922 között dr. Magyarádi Boross Lajos szerkesztésében. Az orgánium 'hőseink és nagyjaink iránti kegyeletet ápoló

társadalmi, katonai, gazdasági s turáni lap' alcímmel jelent meg, s fő célja az egységes nemzeti szellem kialakítása volt.

Hazánk * Az Ébredő Magyarok Egyesületéhez kötődő társadalmi, gazdasági és szépirodalmi hetilap (Budapest, VIII. Mária utca 30, majd József körút 5., majd Sörház utca 3., és végül Irányi utca 21.). 1920 és 1922 között Móricz Pál, Turchányi Egon majd 1929 és 1932 között Zsirkay János szerkesztették.

Ifjak Szava * A Magyar Ifjak (Ifjú Magyarok) rendszertelenül megjelenő társadalmi figyelője (Budapest, VIII. Üllői út 4.). 1919. szeptember 14. és 1922 januárja között jelentek meg a számai. A lapot Huzly Imre és Szabó Andor szerkesztették, és itt publikált Szabó Dezső, Imre Sándor és a fiatal Antal István, Mikecz Ödön, Bornemissza Géza is.

Képes Krónika * A Központi Sajtóvállalt (KSV) szépirodalmi, művészeti és társadalmi képes hetilapja. Az orgánnum 1919. október 3. és 1942. március 26. között jelent meg.

Levente * Magyar fajvédelmi folyóirat, amely 1921 és 1922 között jelent meg (Budapest, IX. Bakáts tér 3. I. em. 3.). A lapot Bodó János százados szerkesztette. Az orgánnum kiadója a Magyar Leventék Országos Egyesülete volt (védnök: József Ferenc királyi herceg, elnök Emódi Egyessy Géza, katonai társelnök Balázs György tábornagy, sportügyek vezetője Mészáros Ervin százados). A lap a „pusztuló magyar faj céltudatos feljavítását, egyetemes érdekeinek megóvását, a faji kultúrának testi, szellemi és erkölcsi javakban való gyarapítását, az általános népjólétet előmozdítását' tűzte ki célul. 'Szépirodalmi alakításokat' is közölt, mint például Lampérth Géza és ifj. Papik Miksa költeményeit (*Szeretném ezt a pártos népet megtanítani egyre: / Kis megértésre... Kis türelemre... / Egy szikra szeretetre...* ifj. Papik Miksa: Rabország dalaiból).

Magyar Falu * Nagyatádi Szabó István alapította kisgazda politikai, társadalmi és mezőgazdasági hetilap (Budapest, VIII. Népszínház utca 16. V. em. 4. ajtó, majd Izabella utca 71; majd Dohány utca 84, majd Síp utca 3; végül Újpest, Rózsa utca 111). 1920. január 15. és 1939. január 1. között jelent meg. Első szerkesztője Biró Imre Boldizsár volt (lapvezér: Mayer János földművelésügyi államtitkár, majd Gömbös Gyula), majd tőle – sorrendben – Meskó Zoltán, Szemere Géza, dr. Visegrády József, Czebe László, Karácsony Gyula, dr. Farkas Endre, Zsirkay János, Drozdy Győző és Báthory Hüttner János vették át a szerkesztést.

Magyarság * 1920 és 1944. december 16. között jelent meg. Virtsologi Rupprecht Olivér napilapja. 1938. május 20-tól a tulajdonos Szálasiék rendelkezésére bocsájtotta, s az addigi főszerkesztőt, Pethő Sándort pedig leváltották.

MOVE * A Magyar Országos Véderő egyesület közlönye. Az első szám 1919. november 1., az utolsó 1944. szept. 22. keltezésű. Első főszerkesztője Gömbös Gyula volt. A lap ekkori

példányszáma: 1500 (ebből előfizető 310). 1921. május 15. és 1929. december 10. között *Honvédelem* címmel jelent meg.

Nem! Nem! Soha! * Rendszeretlenül megjelenő, 'hazánk területi épségéért és a megszállott országrészekben sínylődő testvéreink felszabadításáért' küzdő revíziós fajvédő politikai lap (Budapest, VIII. József utca 3.) Anka János, dr. Szathmáry István és dr. Dessewffy István szerkesztésében. Az orgánium 1920. febr. 23. és 1921. január 9. között jelent meg.

Nemzeti Élet * 1921. február és 1944. október 28. között jelent meg Budaváry László szerkesztésében. 'Keresztény nemzetvédelmi' politikai hetilap, amelyet az ÉME adott ki (Budapest, IV. Sörház utca 3.). A negyvenes években a Szűts Iván-féle Nemzeti Tábor hivatalos lapja lett. (A Nemzeti Tábor politikai irányvonalához lásd Szűts Iván: *A Nemzeti Tábor Magyar Szocialista Mozgalom programja*. Budapest, 1940, Szűts Iván kiadása).

Nemzeti Figyelő * 1927. december 5. és 1944. december 10. között megjelenő politikai, társadalmi és közgazdasági hetilap. A Társadalmi Egyesületek Szövetségének (TESZ) hivatalos lapja. Az orgániumot kezdetben dr. Szontágh Tamás szerkesztette. *A Cél* több szerzője (Altenburger Gyula, Gálócsy Árpád, Kovács-Karap Ernő stb.), valamint fajvédő politikusok sora (Bell Miklós, Kontra Aladár) ebben a lapban publikáltak. A harmincas években Szörtsey József Fajvédő Nemzeti Szocialista Pártjának hetilapja lett.

Nemzeti Újság * A Központi Sajtóvállalt (KSV) reggeli keresztény-nemzeti politikai napilapja (Budapest, VIII. Szentkirályi utca 28). A lap 1919. szeptember 28. és 1944. október 25. között jelent meg. Az első főszerkesztő Túri Béla volt, a lap munkatársai korábban nagyrészt az *Alkotmánynál* dolgoztak. 1944. október 26. és 1944. december 16. között a *Nemzeti Újság* és az *Új Nemzedék* egyesítve jelent meg.

Népakarat * A Magyarországi Radikális Keresztényszocialista Párt lapja (Budapest, V. Ferenc József tér 5. Gresham palota, félemelet), amely 1920. szeptember 21. és 1921. január 17. között rendszeretlenül jelent meg. Az orgániumot Franke János és Wágner Antal szerkesztették erőteljes antiszemita felhanggal.

Új Barázda * Kisgazda politikai napi, majd hetilap (Budapest, IV. Múzeum körút 1.). 1919. október 19. és 1944. május 21. között jelent meg. Kezdetben Meskó Pál, Buday Barna és dr. Schandl Károly, majd a negyvenes években Bárczay Ferenc szerkesztették. 1935-ben átmenetileg gr. Festetics Sándor nemzeti szocialista pártja vette át a lapot.

Új Magyarság * Milotay István Gömböst, majd Imrédyt támogató politikai napilapja (Budapest, VIII. Rökk Szilárd utca 4.), amely 1934. augusztus 30. és 1944. december 15. között jelent meg. Több melléklapja is volt: *Új Magyarság Vasárnapja* (1934–1936), *Új Magyarság Rádió Melléklete* (1934–1936), *Kis Pajtások* (1934–1939), *Új Magyarság Képes Melléklete* (1936–1939), *Vasárnapi Újság* (1936–1939), *Új Magyarság Rádiója*

(1936–1939), *Új Magyarország Vasárnapja* (1934–1936), *Új Magyarország Vasárnapja* (1937–1944).

Új Nemzedék * Az 1913-ban indult lapot 1919 márciusában betiltották. 1919. szeptember 28-án indult újra Milotay István szerkesztésében. A szerkesztőség címe: Budapest, IV. Gerlóczy utca 15. Milotay 1920. december 15-én kivált a szerkesztőségből, s az Andrassy-féle legitimista *Magyarország* szerkesztését vette át. Az *Új Nemzedék* 1944. október 19-ig jelent meg.

Virradat * A lap 1918. január 23-án indult, Szakács Andor szerkesztésében, de 1919 márciusában betiltották. 1919. augusztus 7-én indult újra, s 1922. június 24-ig jelent meg (Budapest, József körút 5.), Szakács Andor, majd Törs Tibor szerkesztésében.

A magyar antiszemita irodalom legteljesebb bibliográfiája még mindig vitéz Kolosváry-Borcsa Mihály 1943-as könyvében található (*A zsidókérdés magyarországi irodalma. A zsidóság szerepe a magyar szellemi életben. A zsidó származású írók névsorával.* Budapest, 1943, Stádium; új kiad.: Budapest, 1999, Gede Testvérek). Terjedelmes bibliográfia olvasható fentebb idézett munkámban is (*A zsidókérdés...* I. m. 603–719. p.). A kutatásban nem nélkülözhetők azok a jegyzékek sem, amelyeket közvetlenül a második világháború után adtak ki (*A fasiszta, szovjetellenes, antidemokratikus sajtótermékek jegyzéke.* 1–4. köt. Budapest, 1945–1946, a Magyar Miniszterelnökség Sajtóosztálya). Ezek a jegyzékek nem tudományos célból készültek, hanem az Ideiglenes Kormány 530/1945. sz. rendeletének értelmében, ezek alapján távolították el a köz- és magánkönyvtárakból a fasiszta és az antiszemita irodalmat. A jegyzékek azonban napi politikai célból is készültek, következésképpen tartalmazzák a teljes magyar antikommunista irodalmat, s olyan címeket is bőségesen felvettek, amelyek aligha nevezhetők szélsőjobboldalinak vagy antiszemitanak. Ez a kivonási és bezúzási akció egyébként olyan sikeresnek bizonyult (a Fővárosi Szabó Ervin Könyvtárból például 2000 könyvet és folyóiratot távolítottak el), hogy rövidesen még hivatalos használatra sem találtak példányokat. A könyvtárosok – mindenekelőtt Köhalmi Béla – erőfeszítéseinek köszönhetően mégis sikerült elérni, hogy 1947-ben az Országos Széchényi Könyvtárban felállítsanak egy ún. Zárolt Kiadványok Tára osztályt. Ennek első vezetője Sági Ferenc belügyi főhadnagy volt, aki azonban önkényesen küldött zúzdába általa fasisztának minősített könyveket. 1951-ben az anyag a Belügyminisztériumba került, hogy ott mi történt vele, arról semmiféle információval nem rendelkezünk. Azt azonban tudjuk, hogy 1953-ban a gyűjtemény visszakerült a nemzeti könyvtárba. 1956-ban is súlyos károk érték az anyagot, például eltűntek a *Magyar Futár* című lap egyes évfolyamai (lásd Markovits Györgyi: *Adalékok a Zárolt Kiadványok Tárának történetéhez.* Budapest, 1969, Kézirat. OSZK). Ama Kortörténeti Gyűjteménynek nevezett anyag nélkülözhetetlen forrása az ilyen irányú kutatásnak, így könyvem erre vonatkozó része is

elsősorban ezen a kutatási anyagon nyugszik. A Kortörténeti Gyűjtemény mint önálló osztály 2000-ben megszűnt, anyagai visszakerültek az OSZK nagy állományába.

A magyar antiszemitizmus történetének eddigi legteljesebb összefoglalása, Rolf Fischer kitűnő munkája csak németül (*Entwicklungsstufen des Antisemitismus in Ungarn 1867–1939. Die Zerstörung der magyarisch-jüdischen Symbiose*. München, 1988, R. Oldenbourg) olvasható. Magyarul fent említett monográfiám az eddigi legteljesebb összefoglalás (*A zsidókérdés... I. m.*). Szintén németül jelent meg két összegzés a magyarországi zsidókérdésről, amelyek a két világháború között íródtak, így magukon viselik a kor szellemét (Stefan Barta: *Die Judenfrage in Ungarn*. Budapest, 1940, Stádium; és Claus Schickert: *Die Judenfrage in Ungarn. Jüdische Assimilation und antisemitische Bewegung im XIX. und XX. Jahrhundert*. Essen, 1937, Essener Verlagsanstalt; 2., bőv. kiad.: Essen, 1943, Essener Verlagsanstalt). Ugyancsak antiszemita szellemben íródott Bosnyák Zoltán munkája (*A magyar fajvédelem úttörői*. Budapest, 1942, Stádium; új kiadás: Budapest, 2000, Gede Testvérek), amelyben a legfontosabb magyar antiszemita gondolkodók, politikusok és publicisták portréit olvashatjuk. A magyar antiszemitizmus holokauszt előtti történetének alapos feltárása Randolph R. Braham nevéhez kötődik (*A népirtás politikája. A Holocaust Magyarországon*. 1–2. köt. Budapest, 1997, Belvárosi). A magyarországi antiszemitizmusra, illetve a zsidóság történetére vonatkozó irodalomból ki kell emelni Nathaniel Katzburg könyveit (*Hungary and Jews. Policy and Legislation 1920–1943*. Ramat-Gan, 1981, Bar-Ilan University Press; *Fejezetek az újkori zsidó történelemből Magyarországon*. Budapest, 1999, MTA Judaisztikai Kutatócsoport – Osiris Kiadó), illetve négy újabb keletű monográfiát (Ungvári Tamás: *Ahasvérus és Shylock. A „zsidókérdés Magyarországon”*. Budapest, 1999, Akadémiai Kiadó; Fejtő Ferenc: *Magyarság, zsidóság*. Budapest, 2000, História – MTA Történettudományi Intézete; Pelle János: *A gyűlölet vetése. A zsidótörvények és a magyarországi közvélemény 1938–1944*. Budapest, 2001, Európa; Frojimovics Kinga: *Szétszakadt történelem. Zsidó vallási irányzatok Magyarországon 1868–1950*. Budapest, 2008, Balassi), illetve két tanulmánykötetet (Hamp Gábor – Horányi Özséb – Rábai László szerk.: *Magyar megfontolások a soáról*. Budapest–Pannonhalma, 1999, Balassi – Magyar Pax Romana – Pannonhalmi Főapátság; Varga László szerk.: *Zsidóság a dualizmus kori Magyarországon. Siker és valóság*. Budapest, 2005, Pannonica Kiadó – Habsburg Történeti Intézet). A numerus clausus történetéről is születtek monográfiák: Ladányi Andor: *Az egyetemi ifjúság az ellenforradalom első éveiben (1919–1921)*. Budapest, 1979, Akadémiai Kiadó; Nagyné Szegvári Katalin: *Numerus clausus rendelkezések az ellenforradalmi Magyarországon. A zsidó nőhallgatók főiskolai felvételéről*. Budapest, 1988, Akadémiai Kiadó; Kovács M. Mária: *Liberalizmus, Radikalizmus, antiszemitizmus. A magyar orvosi, ügyvédi és mérnöki kar politikája 1867 és 1945 között*. Budapest, 2001, Helikon; Molnár Judit szerk.: *Számokba zárt sorsok. A numerus clausus 90 év távlatából*. Budapest, 2011, Holokauszt Emlékközpont. Kovács

M. Mária jelentős könyve ezen túlmenően fontos adalékokkal szolgál a nemzeti szakmai szervezetekre (MONE, MNÉNSZ, MÜNE) nézve is.

A második világháború és az azt közvetlenül megelőző időszak irodalmát elsősorban Randolph L. Braham (*The Hungarian Jewish Catastrophe. A Selected and Annotated Bibliography*. New York, 1962, Yad Vashem; illetve e mű második és jelentősen kiegészített kiadása: New York, 1984, Culumbia UP), illetve összefoglaló monográfiája második kiadásának jegyzetanyaga (*A népirtás politikája... I. m.*) gyűjtötte össze. Braham előbbi művében szerzők szerint is közöl egy bibliográfiai gyűjtést (371–410. p.), ez az anyag azonban rendkívül hiányos.

A vérvádokról rendelkezünk egy régebbi (Bernardin Freimut: *A zsidó vérgyilkosságok története napjainkig. Történelmi tanulmány*. Budapest, 1896, Lepsényi Miklós), s egy újabb (Kende Tamás: *Vérvád. Egy előítélet működése az újkori Közép- és Kelet-Európában*. Budapest, 1995, Osiris) összegzéssel is.

A próféta: Szabó Dezső

Szabó Dezső munkássága – legalábbis bibliográfiai szempontból – a kutatók szerencséjére feltárt, mivel Budai Balogh Sándor és Hartyányi István összeállítottak egy minden szempontból példamutató, kiváló bibliográfiát (*Szabó Dezső bibliográfia*. Budapest, 1995, Szenci Molnár Társaság). Ez a bibliográfia nemcsak a Szabó Dezső által írt könyveket, tanulmányokat és cikkeket tartalmazza, hanem az író – nagyszámú – interjúit, nyilatkozatait, valamint a róla megjelent írásokat is a megjelenés időpontjáig, tehát 1995-ig. Bár életművéről két monográfia is született (Nagy Péter: *Szabó Dezső*. Budapest, 1964, Akadémiai Kiadó; Gombos Gyula: *Szabó Dezső*. München, 1966, Aurora; 4. kiad. Budapest, 1989, Püski), ma már nagy szükség lenne egy modern szemléletű életrajzra és monográfiára. S ezt csak részben pótolja Gróh Gáspár által szerkesztett nagyszerű kötet (*Az elsodort író. In memoriam Szabó Dezső*. Budapest, 2002, Nap Kiadó), illetve egy Szócs Zoltán összeállította emlékkönyv (*Szabó Dezső emlékkönyv*. Budapest, 1993, Szabó Dezső Emléktársaság). Ezt az új monográfiát leginkább talán Gróh Gáspártól vagy egy ma még ismeretlen fiatal kutatótól várhatjuk. A hiányok felsorolása itt még nem ér véget, hiszen leginkább – bár az elmúlt évtizedekben több kiadó is tett erre kísérletet – egy Szabó Dezső kritikai kiadást nélkülözünk. Ma – sajnálatosan – távolabb vagyunk ettől, mint valaha. Ennek híján legtöbbször kénytelenek vagyunk visszamenni az eredeti forráshoz, illetve a Püski-sorozatban megjelent köteteket használni. Ezek filológiai szempontból nem mindig kifogástalanok. Szabó levelezése is

jórészt kiadatlan, ezek a levelek nagyrészt közgyűjteményi kéziratárakban olvashatók (Széchényi Könyvtár, MTA stb.).

Szabó Dezső 1879. június 10-én született Kolozsvárott, Szabó József törvényszéki levéltáros és Mille Mária tízedik gyerekeként. Iskoláit is Kolozsvárott a nevezetes Református Kollégiumban végezte. Egyetemi tanulmányait, mint jogász kezdi, majd átiratkozik a bölcsészkar francia–magyar szakára, s Tisza István ajánlólevele segítségével bekerül az Eötvös-kollégiumba. Kezdetben a magyar nyelvészet érdeklí, publikációi is jelennek meg (*A csikszentdomonkosi nyelvjárás*, *A vogul szóképzés*). Párizsi ösztöndíja (1905–1906) után azonban felhagy a nyelvészkedéssel, nyelvészeti céduláit elégeti, s mint tanár helyezkedik el, de sajátos életmódja és botrányai miatt gyakran kénytelen állomáshelyet változtatni (Budapest, Székesfehérvár, Nagyvárad, Székelyudvarhely, Sümeg, Ungvár, Lőcse). Tisza Istvánnal történt összetűzése után (Válasz nagyméltóságú gróf Tisza István volt miniszterelnök, nagybirtokos úrnak. *Nyugat*, 1911. I. 809–812. p.) tanulmányai, cikkei jórészt a *Nyugatban* és a *Huszedik Században* jelennek meg. Ezekből a tanulmányokból a háború után két tanulmánykötetet is kiad (*Egyenes úton. Tanulmányok*. Budapest, 1920, Táltos; 2. kiad. Budapest, 1927, Genius; *Tanulmányok és jegyzetek*. Budapest, 1920, Táltos; 2. kiad. Budapest, 1927, Genius).

Első regénye 1917-ben jelenik meg *Nincs menekvés* címmel (Ungvár, 1917, Ungmegyei Könyvnyomda; 2. kiad. Budapest, 1921, Táltos; 2. kiad. Budapest, 1927, Genius; 3. kiad. Budapest, 2011, Kráter). Szabó Dezső legnagyobb hatású regényét *Az elsodort falut* lőcsei tanárkodása alatt, tehát 1917 novemberében kezdi írni, s 1918. október 31-én fejezi be. A könyv 1919. május 23-án, tehát még a „proletárdiktatúra” alatt megjelenik (1–2. köt. Budapest, 1919, Táltos; 2. kiad. Budapest, 1920, Táltos; 3. kiad. Budapest, 1926–1927, Genius; kritikai kiadás: Budapest, 1944, Faust Imre; Debrecen, 1989, Csokonai Kiadó; Budapest, 1999, Püski). A két világháború között megjelent regényei: *Csodálatos élet* (Budapest, 1921, Táltos; Budapest, 1926, Genius; Budapest, 1997, Püski); *Segítség!* (Budapest, 1925, Genius; Budapest, 1997, Püski); *Megered az eső* (Budapest, 1931, Bartha Miklós Társaság; Budapest, 1996, Pesti Szalon); *Karácsony Kolozsvárt. Egyszerű kis koldustörténet* (Budapest, 1932, Káldor; Budapest, 2010, Kráter).

Összegyűjtött elbeszélései a húszas évek közepén a Genius-féle összegyűjtött művekben jelentek meg (*Ölj! és egyéb elbeszélések*. Budapest, 1926, Genius; *Jaj! Elbeszélések*. Budapest, 1927, Genius; *Mesék a kacagó emberről*. Budapest, 1927, Genius; *Napló és elbeszélések*. Budapest, 1927, Genius). Elbeszéléseit és naplóit a Püski kiadó publikálta újra két kötetben (*Napló és elbeszélések*. 1–2. Budapest, 2002, Püski).

Szabó Dezső fajvédelmi tanulmányai, cikkei, előadásai együtt még nem jelentek meg. A korszakban egy tanulmánykötet jelent meg (*Panasz. Újabb tanulmányok*. Budapest, 1923, Ferrum; 2. kiad. Budapest, 1927, Genius) csak hiányosan tartalmazza ezeket. A kilencvenes évek közepén-végén Szócs Zoltán adott ki belőlük néhányat (*Két faj harca*.

Budapest, 1996, Szabó Dezső Emléktársaság; *Azért mert én egy-két zsidót utálok?* Budapest, 1997, Szabó Dezső Emléktársaság; *Szabó Dezső vezércikkei a Virradatban.* Budapest, 1996, Szabó Dezső Emléktársaság). 1923-ban Szabó folyóiratot indít (*Aurora*, majd *Élet és Irodalom*). Az 1930-as évek végén kiadott gyűjteményes tanulmánykötet (*Az egész látóhatár.* 1–3. köt. Budapest, 1939, Magyar Élet; 2. bőv. kiad. Budapest, 1991, Püski) nem tartalmazza a fajvédelemről szóló korai írásokat, ahogyan egy későbbi válogatás (*A magyar káosz. Pamfletek.* Budapest, 1990, Szépirodalmi Kiadó) sem. E kötetek Szabó harmincas években írt esszéiből, pamfletjeiből válogatnak, amelyeket a szerző 1932 és 1942 között írt, s amelyeket „Ludas Mátyás füzetekként” szoktunk aposztrofálni, de ténylegesen *Szabó Dezső füzetek* (1–30) és *Szabó Dezső újabb művei* (31–80) sorozatcím alatt jelentek meg. A Szabó Dezső-tanulmányok későbbi kiadásai közül nem maradhat említés nélkül a Püski-kötet (*Egyenes úton. Tanulmányok és jegyzetek.* 1–2. Budapest, 2003, Püski), valamint Gróh Gáspár kitűnő –és jegyzetekkel ellátott – válogatása (*Tanulmányok, esszék.* Budapest, 2007, Kortárs), végül Szij Rezső kritikát sem nélkülöző előszavával megjelent kötet (*Elkergetett istenek. Három tanulmány.* Budapest, 1996, Szenci Molnár Társaság).

Szabó 1934 és 1944 között – a végül csonkán maradt – terjedelmes önéletrajzát írta. Ennek csak első kötete jelent meg életében (*A bölcsőtől Budapestig.* Budapest, 1944, Pantheon). Később a teljes szöveg *Életeim. Születéseim, halálaim, feltámadásaim* címen jelent meg (Budapest, 1965, Szépirodalmi; Bukarest, 1982, Kriterion; Budapest, 1996, Püski). A két első kiadás erősen csonkítva és átírva, így ezek a kutatás számára használhatatlanok.

Szabó Dezső az ostrom alatt, 1945. január 13-án, Budapesten a József körút 31/a számú ház pincéjében hunyt el, s ideiglenesen a Rákóczi téren temették el, majd 1948-ban a Kerepesi úti temetőben kapott a fővárostól végleges sírt, így nem teljesült az a vágya, hogy a Gellérthegyen temessék el. Ma a Gellérthegy oldalában, az íróról elnevezett sétányon áll Szervátiusz Tibor Szabó Dezső-szobra.

A terjedelmes Szabó Dezsőre vonatkozó irodalomból csak a legfontosabbakat sorolom fel (a teljes irodalom megtalálható az fentebb idézett bibliográfiában, továbbá azokat sem említem, amelyek benne vannak a *Szabó Dezső emlékkönyvben*): Kassák Lajos: Szabó Dezső könyve. *Nyugat*, 1919. 214–216. p; Fülep Lajos: Szabó Dezső regénye. *Nyugat*, 1919. 1021–1036. p; Kosztolányi Dezső: Levél egy regényhamisítványról. *Új Nemzedék*, 1920. nov. 3. 2–3. p; Varga Károly: *Szabó Dezső mellett vagy ellene?* Debrecen, 1935, Bertók Lajos kiadása; Samu János: *Szabó Dezső.* Budapest, 1935, Mészáros Lőrinc kiadása; Láng István: *Szabó Dezső líraisága.* Debrecen, 1936, Bertók Lajos kiadása; Erdély Ernő: *Szabó Dezső regényköltészete.* Pécs, 1936, Dunántúl; Gergely Gergely: *Szabó Dezső stílusa.* Szeged, 1939, Hungária Könyvnyomda; Ur György: *Szabó Dezső utolsó napjai.* Budapest, 1947, Váradi Béla Forum Nyomdája; Bohuniczky Szefi: Emlékezés Szabó Dezsőre. *Irodalomtörténet*, 1958. 77–107. p; Bohuniczky Szefi: Az

elfelejtett Centrál kávéház. *Vigilia*, 1959. 8. sz. 471–478. p; Nagy Péter: Szabó Dezső ideológiájának forrásai. *Irodalomtörténeti Közlemények*, 1963. 701–717. p; Féja Géza: *Szabadcsapat. Életregény*. Budapest, 1965, Szépirodalmi Könyvkiadó; Szabó Dezső emlékülés. *Irodalomtörténet*, 1979. 953–989. p; Király István: Az ellentmondások írója: Szabó Dezső. *Alföld*, 9. sz. 56–74., 10. sz. 29–49. és 11. sz. 27–60. p; Szabó Miklós: Szabó Dezső, a politikai gondolkodó. In uő: *Politikai kultúra Magyarországon, 1896–1986. Válogatott tanulmányok*. Budapest, 1989, Atlantis; Gróh Gáspár: A látóhatár egésze. *Hitel*, 1992. 8. sz. 58–63. p; Szabó Miklós: A vátesz. *Világosság*, 1996. 8–9. sz. 120–128. p; Bartók Béla: *A Szabó Dezső-recepció, 1945–1979*. Eger, 2008, Líceum Kiadó.

A sajtóapostol: Bangha Béla

Nagyjókai Bangha Béla 1880. november 16-án, Nyitrán született katolikus kisnemesi családban. Apja Bangha István törvényszéki bíró, anyja Marc Mária Antónia. Középiskoláit Nyitrán, Kalocsán és Nagyszombatban végezte. 1895. augusztus 14-én Nagyszombatban belépett a jezsuita rendbe. Teológiai tanulmányait Nagyszombatban, Sankt Andrä-ben, Pozsonyban és Innsbruckban végezte. 1903 és 1906 között a kalocsai főgimnáziumban helyettes tanár. 1909. október 26-án Franz Egger brixeni püspök Innsbruckban pappá szenteli. 1910-től Bús Jakabbal szerkeszti a *Mária Kongregáció* című lapot. 1911-ben teológiai doktorátust szerzett. 1911. december 27-én megalapította a Katolikus Hölgyek Országos Sajtóegyesületét. 1914 és 1923 között a jezsuita rend budapesti rendházában hitszónok és lelkigyakorlatokat vezet. 1913 januárjában megjelenik az általa alapított és szerkesztett *Magyar Kultúra* című világnézeti folyóirat. 1913–14-ben kilenc hónapot töltött Canterburyben, a francia jezsuiták rendházában. 1918 januárjában Baranyay Lajossal és Buttykay Antallal megalapította a Központi Sajtóvállalatot, amelynek alakuló közgyűlését június 12-én tartották. A vállalatot a proletárdiktatúra alatt államosították. A kommun alatt körözték, ezért Pozsonyba, a város jezsuita rendházába menekült. 1919. augusztus 22-én tért vissza Budapestre, s 1919 szeptemberében újra megszervezte a Központi Sajtóvállalatot, a *Nemzeti Újság*, a *Neue Post*, az *Új Lap*, az *Új Nemzedék* stb. lapok kiadóját. 1921 októberében Hollandiában

pénzt gyűjt a katolikus sajtó részére. 1921. október végétől három hónapot az Egyesült Államokban töltött. 1923-ban Rómába rendelték, s ott a Mária Kongregációk központi lapját (*O. R. I.*) szerkesztette, s 1924-ben megindította az *Acies Ordinata* című latin nyelvű havilapot. 1926. július 3-án visszatért Budapestre, s a budapesti rendház előljárója, majd 1932-től a katolikus főiskola igazgatója lett. 1931 és 1933 között ő szerkesztette a *Katolikus lexikont*. Részt vett az Actio Catholica megalapításában, annak első alelnöke és a sajtóosztály vezetője lett. 1934-ben Dél-Amerikában missziós körutat tett Nyisztor Zoltán barátjával. 1936 és 1940 között Ijjas Antallal együtt szerkesztette *A keresztény egyház története* című, nyolckötetes könyvsorozatot. 1935-ben egy orvosi vizsgálat leukémiát állapít meg, így a következő években többször kerül kórházba és szanatóriumba. 1938 májusában a Budapesten tartott XXIV. Eucharisztikus Kongresszus előkészítésében és lebonyolításán dolgozik. Budapesten halt meg 1940. április 30-án. Cikkei, tanulmányai az általa szerkesztett lapokon kívül többek között a *Bölcseleti Folyóiratban*, a *Katolikus Szemlében*, a *Religióban*, a *Hittudományi Folyóiratban*, az *Egyetemes Kritikai Lapokban*, a *Közművelődésben*, a *MOVE-ban*, a *Nemzeti Újságban*, az *Új Nemzedékben* és az *Egyházi Lapokban* jelentek meg. Összegyűjtött művei harminc kötetben 1942 és 1943 között jelentek meg a Szent István Társulatnál Bíró Bertalan szerkesztésében.

Bangha főbb művei a következők: *Jellemrajzok a katolikus egyház életéből*. Kalocsa, 1909, Hírnök. (2. kiad. Budapest, 1923, Mária Kongregáció); *A zsidó sajtó a kereszténység ellen*. Budapest, 1911, Katolikus Sajtóegyesület Fővárosi Hölgybizottsága; *A kereszténység és a zsidók*. Budapest, 1912, Mária Kongregáció; *Jézus szívének ígérete. Rejtett kincsesbánya*. Budapest, 1914, Jézustársaság. (10. kiad. Budapest, 1942, Mária Kongregáció); *A magyar katolikus sajtó kérdése*. Budapest, 1917, Magyar Kultúra; *Magyarország újjáépítése és a kereszténység*. Budapest, 1920, Szent István Társulat; *Elmélkedések a keresztény hitélet alapigazságairól*. Budapest, 1920, Mária Kongregáció; *Nagy kérdések útján*. Budapest, 1922, Magyar Kultúra; *Istenhit és istentagadás*. Budapest, 1923, Magyar Kultúra; *Jézus istenségének bizonyítékai*. Budapest, 1923, Magyar Kultúra; *A katolikus egyház krisztusi eredete*. Budapest, 1923, Magyar Kultúra; *Az apostolkodás rövid kézikönyve. Gyakorlati bevezetés a világi apostolkodás főbb feladataiba*. Budapest, 1927, ny. n. (2. kiad. Budapest, 1932, Mária Kongregáció); *A jezsuita rend és ellenségei*. Budapest, 1928, Magyar Kultúra; Bangha Béla – Iványi János – Pataky Arnold: *Katolicizmus és zsidóság. Vallástörténeti előadások*. Budapest, 1933, Magyar Kultúra; *Dél keresztje alatt. Feljegyzések egy dél-amerikai missziós körútról*. Budapest, 1934, Pázmány Péter Társaság; *Örök élet igéi. Szentbeszédék és olvasmányok*. 1–4. köt. Budapest, 1934–1939, Magyar Kultúra; *Róma lelke. Utak és élmények*. Budapest, 1936, Pázmány Péter Társaság; Bangha Béla – Borbély István: *Az ősegyház*. Budapest, 1937, Pázmány Péter Irodalmi Társaság; *Világhódító kereszténység. A társadalom visszavezetése Krisztushoz. Módszertani tanulmány*. Budapest, 1940, Pázmány Péter Társaság. (3. kiad. Budapest, 1942.).

Bangha Béla életrajzát egyik legbensőbb barátja, Nyisztor Zoltán írta meg közvetlenül Bangha halála után (*Bangha Béla élete és műve*. Budapest, 1941, Pázmány Péter Irodalmi Társaság). Halála után 1940-ben egy kis füzet is megjelent, amely halála körülményeivel és a sajtóvisszhangokkal foglalkozott (*Bangha Béla a nagy sajtóapostol. 1880–1940*. Budapest, 1940, Katolikus Hölgyek Országos Sajtóegyesülete). A Bangha-naplót és néhány levelet, dokumentumot a hagyatékából Molnár Antal és Szabó Ferenc S. J. közölte az általuk szerkesztett fontos kötetben (*Bangha Béla SJ emlékezete*. Budapest, 2010, Távtalok, 165–332. p.). Ez utóbbi kötet két bevezető tanulmánya közli lábjegyzetekben az újabb Bangha-irodalmat. Ezek közül külön is ki kell emelni azt az érdekes vitát, amely 2005 után kialakult az egyháztörténet-írásban a Bangha-életmű körül (uo. 15–21. p.).

A tudós zoológus: Méhely Lajos

A magyar fajbiológiai kutatásokról és irányzatokról még nem született összefoglaló monográfia. Pedig ez a kutatási terület az elmúlt évtizedekben a nemzetközi érdeklődés középpontjába került, s nemcsak a német nemzetiszocializmus kutatói között. Rendkívül szerteágazó kutatási területről van szó (eugenika, szociális orvoslás, fajhigiéné, nép és családvédelem, anya- és gyermekvédelem stb.). A kérdés Magyarországon sem kizárólag a radikális jobboldalhoz köthető, elég, ha itt a polgári radikális, majd kommunista Madzsar József ez irányú munkásságára, illetve a *Huszdik Század* című folyóirat nagyszámú ilyen jellegű írására utalunk. Ez a probléma és kutatási terület jóval szélesebb tehát a magyar fajvédelem történeténél, s amint ezt a főszövegben bizonyítani igyekeztem, a magyar fajvédelem irányzatán belül nem is ez volt a legfontosabb vonulat. A fajkutatásnak kétségkívül Méhely Lajos volt a magyar atyamestere, de ő a magyar fajvédőkre kisebb hatást gyakorolt, mint például Szabó Dezső vagy Bangha Béla. Méhely mellett nemzetközi tekintélynek számított – különösen a német nyelvterületen – nagysötétági Hoffmann Géza (1885–1921), akinek németül megjelent monográfiájára (*Die Rassenhygiene in den Vereinigten Staaten von Amerika*. München, 1913, J. F. Lehmanns Verlag) sokat hivatkoztak a német fajelmélet kutatói, valamint szerepet játszott a Deutsche Gesellschaft für Rassenhygiene megalapításában. Hoffmann magyarországi munkássága teljesen feltáratlan terület. Ugyanez mondható el Méhely tanítványáról,

Gáspár Jánosról (1899–1989) orvos-antropológusról, aki 1948 után Svédországban telepedett le, s a växjöi kórház pszichiátria osztályának vezetője lett. Fő műve a *Fajismeret* (Budapest, 1930, Novák Rudolf és Társa), amelyben a különböző fajok egymástól eltérő lelki alkatáról, s az asszimiláció élettani lehetetlenségéről értekezett. Marosi Arnold (1873–1939) székesfehérvári ciszterci szerzetes ebbéli munkássága (lásd például *Átöröklés és nemzetvédelem*. Budapest, 1924, Szent István Társulat) is jórészt ismeretlen. Méhely, Hoffmann, Marosi és Gáspár mellett feltétlenül meg kell említeni Keltz Sándor nevét, aki egy háromkötetes fajbiológiai művet írt (*Konzervatív világrénd*. 1–3. köt. Budapest, 1923, Stádium), amelyben – követve a német fajelméleti irányzatot – a zsidóság faji alsóbbrendűségéről és kiirtásának szükségességéről értekezett. A 'konzervatív' jelző természetesen blaszfémia, talán mondani sem kell, hogy ennek a 'műnek' semmi köze a konzervatívizmushoz.

A fajbiológiai-eugenikai irodalomról rendelkezünk egy részletes bibliográfiával (Zsakó István – Jó János szerk.: *Magyar ideg- és elmeorvosi bibliographia az 1831–1935 években*. Budapest, 1993, Országos Pszichiátriai és Neurológiai Intézet Orvosi Könyvtára – Animula Egyesület), de sajnálatosan csak 1935-ig, hiszen az ilyen irányú írások éppenséggel a harmincas évek végén és a negyvenes évek elején szaporodtak meg. A magyar darwinistákról és szociáldarwinistákról Réti Endre írt egy hosszabb, s ma már több vonatkozásban elavultnak mondható tanulmányt (Magyar darwinisták 1945-ig. *Orvostörténeti Közlemények*, 1964. 117–313. p.). Megíratlan továbbá Az Egészségpolitikai Társaság (EPOL) és a Magyar Nemzetbiológiai Intézet története és tevékenysége is. (Lásd erről *Az EPOL ankétja a fajvédelmi törvényjavaslatról*. Budapest, 1941, Antal Lajos kiadása; Gáspár János: *A Magyar Nemzetbiológiai Intézet Öröklési, Fajbiológiai és Eugenikai Osztályának programja*. Budapest, 1941, Királyi Magyar Egyetemi Nyomda.) Ugyancsak feltáratlan terület a fajbiológiával részlegesen érintkező antropológiai kutatás, amelynek volt egy komoly tudományos (Bartucz Lajos, Malán Mihály), s egy ködös, tudománytalan vonulata is. Ennek története is megírásra vár még. A főszövegben csak érintettem, a fajhigiéné, továbbá a nép és családvédelem sikamlós területét. A fajvédő programok általában tartalmaztak erre vonatkozó programpontokat, s ezek egy része reális problémákat vetett fel (falusi higiéné, anyavédelem, orvosi ellátás stb.), más része viszont szintén mocsaras területre vezet. Ez a probléma egyébként is inkább a harmincas-negyvenes években vált központi kérdéssé, s ez az irányzat is megírásra vár még. Ezekhez a kérdésekhez lásd még a következő irodalmat: Tollár István: *Családvédelem a magyar fajvédelem szolgálatában*. Budapest, 1936, k. n; Angyal Pál: *Fajvédelem és büntetőjog*. Budapest, 1938, Attila Nyomda; Orsós Ferenc: *Elnöki székfoglaló a MONE 1936. december 17-én tartott tisztújító közgyűlésén*. Budapest, 1937, Stephaneum; Orsós Ferenc: *Beszámoló kéthavi németországi utamról*. Budapest, 1939, Stephaneum; Paczolay György: *Földkérdés és fajvédelem*. Kecskemét, 1940, Első Kecskeméti Hírlapkiadó és Nyomda; Orsós Ferenc: *A házassági törvény fajvédelmi kiegészítése a Felsőház előtt*. Budapest, 1941, Stephaneum; Berényi Sándor: *A fajvédelem*

és a házasságkötés jogszabályai. Budapest, 1942, Springer Nyomda; vitéz József Ferenc királyi herceg: *Fajvédelmi gondolatok. A társadalmi válságok okai és gyógyítása.* Budapest, 1942, Magyar Családvédelmi Szövetség; Doros Gábor: *A család- és fajvédelem társadalmi feladatai.* Budapest, 1942, Magyar Családvédelmi Szövetség.

Kisapsai dr. Méhely Lajos a magyar zoológia egyik megteremtője, a Magyar Nemzeti Múzeum állattárának őre, s a magyar fajbiológia egyetlen jelentős figurája. Kisfaludszögiben született 1862. augusztus 24-én. Édesapja, Méhely Nándor a gróf Dessewffy család Zemplén és Sáros megyei birtokain volt tisztartó, édesanyja Wallau Lilla. Tanulmányait a kassai és az eperjesi gimnáziumokban, majd a lőcsei állami főreáliskolában (1871–1877) végezte, később a budapesti egyetemen (1877–1880) tanult. 1880-tól 1885-ig a József Műegyetemen tanársegéd Kriesch János mellett. 1885-ben a brassói állami főreáliskolához nevezik ki tanárnak. 1896-ban a Magyar Nemzeti Múzeumba kerül, előbb, mint az állattár igazgatóőre, 1911-től pedig mint osztályigazgató. 1915-ben a budapesti egyetem bölcsészeti kara egyetemi tanárrá nevezi ki. Az egyetemen általános állattant, valamint bonc- és szövettant tanít. 1899. május 5-től a Magyar Tudományos Akadémia levelező, majd 1910-től rendes tagja, ezenkívül tagja több külföldi tudományos társaságnak (a londoni Zoological Society, a majna-frankfurti Senckenbergische Naturforschende Gesellschaft, a magdeburgi Naturwissenschaftliche Verein, valamint a Deutsche Blutgruppenforschung). 1906-ban a kolozsvári egyetem tiszteletbeli doktorrá avatta. Több akadémiai díj birtokosa (Bézsán-jutalom, Marcibányi-díj). Mint zoológus különösen a méhek, a rákok, a kétéltűek, a csúszómászók, a hullók és az emlősök élettanával foglalkozott. 1919 után a Pázmány Péter Tudományegyetem Anthropológiai Intézetének igazgatójává nevezték ki, s egyik kezdeményezője volt a magyarországi fajbiológiai kutatásoknak. 1923 júniusától átveszi *A Cél* című folyóirat szerkesztését (véglegesen csak 1926 májusától szerkeszti). 1927–1928-ban a bölcsészkar dékánja. 1931-ben az antiszemizmusát és fajbiológiai szemléletét ért támadások miatt lemondott akadémiai tagságáról, s kilépett minden tudományos társaságból. 1932. augusztus 31-én nyugdíjba vonult. A harmincas évek elején a Schadl-tanács felekezeti izgatás vádjával két hét fegyházbüntetésre ítélte. 1940 márciusában lemondott *A Cél* című folyóirat szerkesztői posztjáról, s azt Bosnyák Zoltánnak adta át. (A lapot 14 éven keresztül szerkesztette, s a kezdeti 140-ről többezresre bővítette az előfizetők körét.) 1945 után a Népbíróság mint háborús bűnöst fegyházbüntetésre ítélte, így a váci fegyházban raboskodott. Budapesten halt meg 1953. február 4-én.

Szerkesztője volt a *Méhészeti Lapoknak*, a *Mathematikai és Természettudományi Közleményeknek*, továbbá az általa kezdeményezett *Állattani Közleményeknek* és a *Studia Zoologica* névű folyóiratnak, majd 1926-tól 1940-ig *A Cél* című fajvédelmi folyóiratnak. Tanulmányai a *Mathematikai és Természettudományi Közleményekben*, az *Orvos-Természettudományi Értesítőben*, a *Természettudományi Közönyben*, az *Állattani Közleményekben*, a *Természettudományi Füzetekben*, az *Akadémiai Értesítőben*, a *Fogorvosi Szemlében*, a *Studia*

Zoologicában, a *Jahrbuch des Siebenbürgischen Kartpatenvereinban*, az *Annales Musei Nationalis Hungariciben*, a *Budapesti Szemlében*, a *Brassóban*, a *Zoologischer Anzeigerben* jelentek meg. Pedagógiai nézeteit az *Egyetemes Közoktatásügyi Szemlében* valamint a *Magyar Paedagógiában* népszerűsítette. Politikai, fajbiológiai cikkeit *Magyar Kultúra*, *A Nép*, a *Magyarság* és *A Cél* közölte. Ő fordította magyarra Brehm *Az állatok világa* című művének első három kötetét. Csatorday Károly politikus apja.

Méhely Lajos munkásságáról nem született összefoglaló bibliográfia, s életéről és munkásságáról is csak töredékes ismereteink vannak (Méhely Lajos: *Önéletrajzi adataim*. Budapest, 1914, ny. n; Gáspár János: *Méhely Lajos és a tudományos fajvédelem Magyarországon*. Budapest, 1931, Stephaneum; Bosnyák Zoltán: Méhely Lajos. In uő: *A magyar fajvédelem úttörői*. Budapest, 1942, Stádium, 257–287. p; Die wissenschaftliche und literarische Tätigkeiten von Ludwig Méhely auf dem Gebiete der Zoologie. *Vertebrata Hungarica Musei Historico-Naturalis Hungarici*, 1967. 21–64. p; Horváth Csaba – Korsós Zoltán: Méhely Lajos emlékezete. *Karszt és Barlang*, 1988. 43–46. p; Kovács Tamás: Magyar fajvédelem. *Rubicon*, 2006. 10. sz. 52–55. p.). Főbb fajvédelmi műveinek listáját Gáspár János közli (Méhely Lajos főbb fajvédelmi írásai. In uő: *Méhely Lajos és a tudományos fajvédelem Magyarországon*. Budapest, 1931, Stephaneum, 61–63. p.). Méhely Lajos – igen nagyszámú – zoológiai és általános természettudományi, továbbá turisztikai munkáit legteljesebben Szinnyi József bibliográfiája tartalmazza. Fajelméleti, fajvédelmi, politikai és ideológiai könyveinek és különnyomatainak a száma is igen jelentékeny: *A származástan mai állása*. Budapest, 1905, Pesti Lloyd Társulat; *A háború biológiája*. Budapest, 1915, Pallas; Méhely Lajos – Keltz Sándor: *Fajunk védelméről. Két beszéd*. Budapest, 1925, ÉME; *Néhány szó a magyar fajvédelemről*. Budapest, 1926, Held János Könyvnyomdája; *A magyar fajvédelem irányelvei*. Budapest, 1926, Held János Könyvnyomdája; *Sugár Mór*. Budapest, 1926, Held János Könyvnyomdája; *Az okszerű népesedéspolitikai élettudományi alapjai*. Budapest, 1927, Held János Könyvnyomdája; *Állítsunk fel magyar fajbiológiai intézetet!* Budapest, 1927, Held János Könyvnyomdája; *Fajvédelmi gondolatok*. Budapest, 1928, Held János Könyvnyomdája; *A magyarság anthropológiája*. Budapest, 1929, Held János Könyvnyomdája; *Pollák Illés „honfoglaló” zsidai*. Budapest, 1929, Held János Könyvnyomdája; *Ma gyarabb Magyarországot. Gratz Gusztávnak válaszul*. Budapest, 1929, Stephaneum; *A németek Magyarországon. Fajbiológiai tanulmány*. Budapest, 1929, Stephaneum; *Karácsonyi üzenet*. Budapest, 1929, Held János Könyvnyomdája; *A magyarság sorsdöntő órái*. Budapest, 1930, Held János Könyvnyomdája; *Heil Hitler!* Budapest, 1930, Held János Könyvnyomdája; *A vércsoportok faji jelentősége*. Budapest, 1930, Held János Könyvnyomdája; *Az én antiszemizmusom*. Budapest, 1930, Held János Könyvnyomdája; *A turáni lovas*. Budapest, 1931, Held János Könyvnyomdája; *A magyar kenyér*. Budapest, 1931, Held János Könyvnyomdája; *A megmagyarosodott Kőszeg. Kőszeg város négyszáz éves jubileumára*. Budapest, 1932, Held János Könyvnyomdája; *A numerus clausus mérlege*. Budapest, 1932, Held János Könyvnyomdája; *Mi tette Hitlert*

*antiszemita*vá? Budapest, 1932, Held János Könyvnyomdája; *Berzeviczy Albert fajszerlélete*. Budapest, 1933, Held János Könyvnyomdája; *Minden kultúra faji kultúra*. Budapest, 1933, Held János Könyvnyomdája; *A magyar fajvédelem pragmatikája*. Budapest, 1933, Held János Könyvnyomdája; *A magyar faj önvédelmi harca. A múlt bűnei s a jövő feladatai*. Budapest, 1933, Held János Könyvnyomdája; *Vér, faj, nemzet*. Budapest, 1933, Held János Könyvnyomdája; *Suum cuique. Bethlen Istvánnak válaszul*. Budapest, 1933, Held János Könyvnyomdája; *Quo vadis, Domine*. Budapest, 1933, Held János Könyvnyomdája; *Bleyer Jakab*. Budapest, 1933, Held János Könyvnyomdája; *A magyar ifjúság nevelése*. Budapest, 1934, Held János Könyvnyomdája; *Lassan páter a kereszttel! Bangha Bélának útravalóul*. Budapest, 1934, Held János Könyvnyomdája; *Német aknamunka*. Budapest, 1934, Held János Könyvnyomdája; *A legsötétebb babona*. Budapest, 1935, Held János Könyvnyomdája; *Nemzeti lelkiismeretünk válsága*. Budapest, 1935, Held János Könyvnyomdája; *A zsidó rituális gyilkosságokról*. Budapest, 1935, Held János Könyvnyomdája; *A magyar fajvédelem ábrázata*. Budapest, 1936, Held János Könyvnyomdája; *A magyarság múltja, jelene és jövője*. Budapest, 1936, Kis Akadémia; *A magyar fajkép*. Budapest, 1936, Held János Könyvnyomdája; *Faj védelem és fajnemesítés*. Budapest, 1936, Held János Könyvnyomdája; *A fajfenntartás élettudományi kellei*. Budapest, 1937, Held János Könyvnyomdája; *A magyar kisebbségi iskola*. Budapest, 1937, Held János Könyvnyomdája; *Levelek és reflexiók*. Budapest, 1937, Held János Könyvnyomdája; *Magyarország sírásói*. Budapest, 1937, Held János Könyvnyomdája; *Fajiság vagy sorsközösség?* Budapest, 1938, Held János Könyvnyomdája; *A mi legsürgősebb teendőink*. Budapest, 1938, Held János Könyvnyomdája; *A turáni eszmény*. Budapest, 1938, Held János Könyvnyomdája; *Ignotos fallit...* Budapest, 1938, Held János Könyvnyomdája; *A két malomkő*. Budapest, 1938, Held János Könyvnyomdája; *A házasság előtti orvosi vizsgálatról*. Budapest, 1938, Held János Könyvnyomdája; *Ábránd és valóság*. Budapest, 1939, Held János Könyvnyomdája; *Magyarok és svábok*. Budapest, 1939, Held János Könyvnyomdája; *Zireg-zörög... Az öröklés hatalma*. Budapest, 1939, Held János Könyvnyomdája; *A faj lelke*. Budapest, 1939, Held János Könyvnyomdája; *Legbölcsebb fajvédelem*. Budapest, 1939, Held János Könyvnyomdája; *A fajtagadás hóbortja. Somogyi Józsefnek válaszul*. Budapest, 1940, Mérnökök Nyomdája; *Vér és faj*. Budapest, 1940, Bolyai Akadémia; *Őrségváltás*. Budapest, 1940, Mérnökök Nyomdája; *Hűség a vezérhez*. Budapest, 1940, Mérnökök Nyomdája; *Magyartalan magyarság*. Budapest, 1940, Mérnökök Nyomdája; *Vallomások*. Budapest, 1940, Held János Könyvnyomdája.

A politikus: Gömbös Gyula

A Magyar Nemzeti Függetlenségi Párt programja (1924. október 1.) önállóan is megjelent (*Fajvédőkiáltvány. A Magyar Nemzeti Függetlenségi Párt programja. 1924. október.* Budapest, 1924, Stádium), s egy gyűjteményes kötetben is olvasható (Gergely Jenő – Glatz Ferenc – Pölöskei Ferenc szerk.: *Magyarországi pártprogramok. 1919–1944.* Budapest, 1991, Kossuth, 103–110. p.). Ez utóbbi a Szózat 1924. október 1-jei számában jelent meg, s nem teljesen egyezik meg a később kiadott önálló pártprogram szövegével, de a különbségek nem lényegesek, inkább csak a követelések sorrendjét érintik. A korszak parlamentjének története a Balla Antal szerkesztette kötetben (*A magyar országgyűlés története. 1867–1927.* Budapest, 1928, Légrády) tanulmányozható. A párt parlamenti működéséről még nem készült összegzés, a fajvédő politikusok beszédei (Gömbös Gyulát kivéve) kiadatlanok, ezért az eredeti nemzetgyűlési, illetve képviselőházi naplókat vagyunk kénytelenek használni. A korszak parlamenti választásainak történetének legjobb összefoglalása egy tanulmánykötetben (Földes György – Hubai László szerk.: *Parlamenti választások Magyarországon. 1920–1998.* 2., bőv. és átd. kiad. Budapest, 1999, Napvilág). A kialakult politikai rendszer jellemzőiről Püski Levente írt modern szemléletű monográfiát (*A Horthy rendszer. 1919–1945.* Budapest, 2006, Pannonica Kiadó).

A magyar fajvédők politikai vezére kétségkívül vitéz jákfai Gömbös Gyula volt. Gömbös 1886. december 26-án a Tolna megyei Murgán született, ahol apja, a köznemesi származású idősebb Gömbös Gyula a helyi evangélikus elemi népiskolában tanított. Anyja, Weétzel Anna Mária a falu egyik módosabb sváb családjából származott. Gömbös iskoláit a murgai elemiben kezdte, majd Sopronban folytatta (ahová édesapját áthelyezték), később a soproni Evangélikus Líceum és a pécsi honvéd hadapródiskola növendéke lett. Katonai iskoláit befejezve a zágrábi 25. honvéd gyalogezredhez vezényelték. Az első világháborúban századosként a szerbiai, majd a galíciai fronton szolgált, s több kitüntetést is kapott. 1915. augusztus 23-án Bécsben házasságot kötött egy bécsi vagyonos polgárcsaládból származó lánnyal, Greta Reicherttel (akitől 1925-ben elvált, majd miniszterelnökként újra feleségül vette). Gömbös az erdélyi román betörés idején (1916. augusztus) az evakuálást irányító kormánybizottságban katonai szakértő, majd a közös hadsereg ún. Pótlásügyi Főnökségén dolgozott. 1918 őszén rövid ideig a Károlyi-kormány zágrábi katonai megbízottja volt. 1919. január 19-én megválasztották a MOVE (Magyar Országos Véderő Egyesület) elnökévé. 1919 tavaszán Bécsben szerkesztette a *Bécsi Magyar Futár* című lapot. 1919 nyarán részt vett Szegeden a Magyar Nemzeti Hadsereg létrehozásában. 1920 nyarán kigazdapárt jelöltjeként, Törökszentmiklós mandátumával került a parlamentbe (a későbbi választásokon a törökszentmiklói kerület kettéosztásával létrejött abádszalóki kerületben jutott mandátumhoz). 1921 októberében fontos szerepet játszott a királypuccs leverésében. 1922-ben csatlakozott az Egységes Párthoz, s ő lett a párt ügyvezető alelnöke. A pártból 1923 augusztusában hat hívével együtt kilépett, s megalakította a Magyar Nemzeti Függetlenségi Pártot (röviden: Fajvédő Pártot). 1926-ban feleségül vette a MOVE női

szakosztályának elnökét, Szilágyi Erzsébetet (aki 1933. július 17-én szívroham következtében elhunyt). A kormánypártba történő visszalépése (1928. szeptember 4.) után 1928. október 5-től honvédelmi államtitkár, majd 1929. október 10-től honvédelmi miniszter. 1929. június 16-án Horthy vitézzé avatta. 1932. október 1-től haláláig miniszterelnök. 1932. október 26-án meghirdette a 95 pontból álló Nemzeti Munkatervet. 1936. október 6-án egy München melletti szanatóriumban halt meg.

Gömbös Gyula munkásságáról nem rendelkezünk bibliográfiával. Bibliográfia híján a Gergely Jenő és Vonyó József alább felsorolt munkáinak irodalomjegyzékeit, illetve lábjegyzeteit használhatjuk. Gömbös legfontosabb írásait és beszédeit Vonyó József gyűjtötte össze és adta ki (Gömbös Gyula: *Válogatott politikai beszédek és írások*. Budapest, 2004, Osiris). Gömbös 1918-ban keletkezett írásai (*Die ungarische Arme, Was ist zu tun, Die Juden in Ungarn*) nem, vagy csak részlegesen a sajtóban megjelent hivatkozásokban maradtak fenn. Az 1920-ban írt *Egy magyar vezérkari tiszt bíráló feljegyzései a forradalomról és ellenforradalomról* (Budapest, 1920, Budapesti Hírlap Nyomdája) nem teljes terjedelemben szerepel a fenti gyűjteményes kötetben. Gömbös életében csak egyes beszédeit (*Ünnepi harangszó. Dr. Prohászka Ottokár székesfehérvári püspök, Gömbös Gyula a MOVE elnöke és Farkas Edith a Socialis Missió Társulat országos elnöknője beszéde az 1920. december 10-én tartott Horthy-ünnepélyen*. Budapest, 1921, Élet; *Gömbös Gyula, a Keresztény Kisgazda-, Földműves- és Polgári Párt ügyvezető alelnökének beszéde Szegeden, 1922. március hó 27-én a Tisza-szálló nagytermében tartott népgyűlésén*. Budapest, 1922, A Keresztény Kisgazda-, Földműves- és Polgári Párt Országos Központja; *A nemzeti öncélúságért! Gömbös Gyula miniszterelnök tizenkét beszéde*. Budapest, 1932, Stádium) adták ki. A Gömbös-kormány ún. Nemzeti Munkatervét (*A Gömbös kormány Nemzeti Munkaterve*. Budapest, 1932, Magyar Királyi Állami Nyomda) 1932-ben adták ki.

A mai magyar történetírásban Gergely Jenő (*A Gömbös-szindróma. História*, 2000. 3. sz. 15–17. p.; *Gömbös Gyula. Vázlat egy politikai életrajzhoz*. Budapest, 1999, Elektra Kiadóház; *Gömbös Gyula. Politikai pályakép*. Budapest, 2001, Vince) és – Gergelyétől eltérő hangsúlyokkal – Vonyó József (*Gömbös Gyula és a nemzeti gondolat. Gömbös nemzetről vallott nézetei az 1910–1920-as években*. In Lengvári István szerk.: *In memoriam Barta Gábor. Tanulmányok Barta Gábor emlékére*. Pécs, 1996, JPTE Továbbképző Központ Kiadói Irodája, 417–431. p.; *A Gömbös-kormány Nemzeti Munkaterve és a fajvédelem*. In Hanák Péter – Nagy Mariann szerk.: *Híd a századok felett. Tanulmányok Katus László 70. születésnapjára*. Pécs, 1997, University Press Pécs, 409–428. p.; *Gömbös pártja. A Nemzeti Egység Pártja Országos Központjának dokumentumai. 1932–1939*. Pécs, 1998, Dialóg Campus; *Gömbös Gyula és a jobboldali radikalizmus. Tanulmányok*. Pécs, 2001, Pannónia Könyvek; *Akart-e Gömbös diktatúrát?* In Püskei Levente – Valuch Tibor szerk.: *Mérlegen a XX. századi magyar történelem – értelmezések és értékelések*. Debrecen, 2002, 1956-os Intézet – Debreceni Egyetem

Történelmi Intézet Új- és Legújabbkori Magyar Történelmi Tanszéke, 189–202. p.; Gömbös Gyula. Egy politikuspálya néhány vitatott kérdése. In *A magyar történelem vitatott személyiségei*. Budapest, 2003, Kossuth, 31–82. p.; A szélsőjobboldali mozgalmak a kultúráról. 1919–1944. In *Társadalom és kultúra Magyarországon a 19–20. században. Tanulmányok*. Pécs, 2003, Pannónia Könyvek, 105–120. p.; Utószó. In uő szerk.: Gömbös Gyula: *Válogatott politikai beszédek és írások*. Budapest, 2004, Osiris, 701–753. p.; Gömbös Gyula és a zsidókérdés. In Paksy Zoltán szerk.: *Az antiszemitizmus alakváltozatai Tanulmányok*. Zalaegerszeg, 2005, Zala Megyei Levéltár, 18–43. p.; Másolta-e Gömbös Mussolinit vagy/és Hitlert? *Századok Füzetek*, 5. sz. 2009, 19–58. p.) foglalkozik Gömbös személyével és politikájával. Gergely Jenő koncepcióját és Gömbös-ábrázolását – Vonyó mellett – mások is erőteljesen megkérdőjelezték, így Romsics Ignác (Magyar történelmi problémák, 1900–1945. In uő: *Múltról a mának. Tanulmányok és esszék a magyar történelemtől*. Budapest, 2004, Osiris, 315–338. p.) és Pető Iván (A kor embere? *Mozgó Világ*, 2001. 8. sz. 105–108. p.). A régebbi irodalomból csak gróf Révay József Gömbös-életrajza (*Gömbös Gyula élete és politikája*. Budapest, 1934, Franklin) emelkedik ki, aki végigjárta Gömbös Gyula életpályájának fontosabb állomásait, s felkereste rokonait, egykori tanárait, barátait, így munkája – elfogultságai ellenére is – forrásértékű. A többi kortárs és később keletkezett életrajz, emlékbeszéd, elemzés (Beregi Béla: *Gömbös Gyula és a „nemzeti öncélúság” gondolata. „Mindent a nemzetért.” Gazdaságpolitikai tanulmány*. Budapest, 1935, Országos Kereskedelmi Közlöny Könyvosztálya; Szabó Dezső: *Március mérlegén: a Gömbös-kormány és az „Új Korszak”*. Budapest, 1935, Ludas Mátyás kiadás; Kemenes Antal: *Gömbös Gyula és a magyar élet. Történelmi megvilágításban*. Jászberény, 1936, Kovács Nyomda; Méhely Lajos: *Gömbös Gyula emlékére*. Budapest, 1936, Held János Könyvnyomdája; Szabó Dezső: *Gömbös Gyula*. In uő: *Az új kereszteshadjárat*. Budapest, 1936, Ludas Mátyás kiadás, 22–32. p.; *Vitéz Gömbös Gyula arcképének ünnepélyes leleplezése a Nemzeti Egység Pártjában 1937. április 7-én. Hóman Bálint vallás- és közoktatásügyi miniszter emlékbeszéde*. Budapest, 1937, Stádium; Szigethy István: *Út a magyar nemzeti szociálista állam felé. Wolff, Gömbös, Imrédy, Teleki*. Budapest, 1940, Csokonai Könyvterjesztő Vállalat; Marschalkó Lajos: *Gömbös Gyula, a fajvédő vezér*. Budapest, 1942, Stádium, új kiad.: Budapest, 2002, Gede Testvérek; Tasnádi Nagy András: *Gömbös Gyula emlékezete*. Budapest, 1942, Athenaeum; Szász Lajos: *Emlékbeszéd vitéz jákfai Gömbös Gyuláról*. Budapest, 1943, Stádium; Szokoly Endre: *... és Gömbös Gyula a kapitány*. Budapest, 1960, Gondolat) sokkal kevésbé használható. Értékes forrása a kutatásnak az OSZK-ban található sajtókivágat-gyűjtemény (*Vitéz Gömbös Gyula halálakor megjelent bel- és külföldi sajtóhírek*. 1–2. köt. Budapest, 1936).

A Gömbös-kormány tevékenységére vonatkozó irodalomból Pritz Pál (*Magyarország külpolitikája Gömbös Gyula miniszterelnöksége idején. 1932–1936*. Budapest, 1982, Akadémiai Kiadó) és Vonyó fentiekben említett könyve (*Gömbös pártja*) emelkedik ki. Belpolitikai vonatkozásban már korántsem ilyen jó a helyzet, az 1930-as években, illetve

a kommunista korszakban keletkezett munkák ugyanis kritikával kezelendők (Sztranyavszky Sándor: *A Gömbös kormány eredményei*. Budapest, 1933, k. n.; *1932–1935. A Gömbös-kormány három esztendő munkássága*. Budapest, 1935, Stádium; Petőcz Pál: *A Gömbös-kormány irodalompolitikájáról. A „reformnemzedék”*. *Irodalomtörténeti Közlemények*, 1965. 2. sz. 185–196. p.; Csépany Dezső: *A Gömbös-kormány szociálpolitikája. 1935–1936*. Szeged, 1966, Szegedi Nyomda; Kónya Sándor: *Gömbös kísérlete a totális fasiszta diktatúra megteremtésére*. Budapest, 1968, Akadémiai Kiadó). Néhány szaktanulmány, forrásközlés, visszaemlékezés és részmonográfia érdemel még említést az újabb irodalomból (Karsai Elek: *Iratok a Gömbös–Hitler találkozó történetéhez. 1933. június 17–18*. Budapest, 1962, Akadémiai Kiadó; Kerekes Lajos: *Az első osztrák köztársaság alkonya. Mussolini, Gömbös és az osztrák Heimwehr*. Budapest, 1973, Akadémiai Kiadó; Glatz Ferenc: *Sajtópolitika, hivatalos ideológia 1932–1936. A Gömbös-kormány sajtópolitikájáról*. In uő: *Nemzeti kultúra – kulturált nemzet. 1867–1987*. Budapest, 1988, Kossuth, 225–241. p.; Réti György: *Gömbös és a római hármass egyezmény, 1934*. *Történelmi Szemle*, 1994. 1–2. sz. 135–165. p.; Zeidler Miklós: *Gömbös Gyula*. In Romsics Ignác szerk.: *Trianon és a magyar politikai gondolkodás. 1920–1953. Tanulmányok*. Budapest, 1998, Osiris, 70–97. p.; *Gömbös Gyula hatalomra kerülése és kormányzása 1932–1936. Antal István sajtófőnök emlékiratai*. Budapest, 2004, Palatinus; Dévényi Anna: *Bagoly mondja verébnek... Gömbös Gyula megítélése a magyar történelemtankönyvekben 1945–1989*. In Fischer Ferenc – Hegedüs Katalin – Rab Virág szerk.: *A történelem szálai. Tanulmánykötet Vonyó József 65. születésnapjára*. Pécs, 2010, Publikon Kiadó, 87–104. p.; L. Nagy Zsuzsa: *A liberális ellenzék és Gömbös*. Uo. 303–310. p.).

A fajvédő politika kutatásának fontos forrásai vitéz leveldi Kozma Miklós (1884–1941) munkái (*Egy csapattiszt naplója 1914–1918*. Budapest, 1931, Révai; *Ami kimaradt egy csapattiszt naplójából. 1914–1918*. Budapest, 1932, Magyar Távirati Iroda; *Az összeomlás 1918–19*. Budapest, 1933, Athenaeum; *Beszédek, előadások 1919–1938*. 1–2. köt. Budapest, 1938, A szerző kiadása; *Cikkek, nyilatkozatok 1921–1939*. Budapest, 1939, A szerző kiadása; *Beszédek, cikkek, előadások 1935–1940*. Budapest, 1940, A szerző kiadása; *Beszédek, cikkek, előadások, nyilatkozatok 1940–1941*. Budapest, 1942, A szerző kiadása). Kozma munkásságáról Ormos Mária írt egy nagyszerű kétkötetes monográfiát (*Egy magyar médiavezér: Kozma Miklós. Pokoljárás a médiában és a politikában 1919–1941*. 1–2. köt. Budapest, 2000, PolgART).

A másik meghatározó fajvédő politikus, Eckhardt Tiborról (1888–1972) – sajnálatosan – nem készült ilyen jellegű, átfogó modern biográfia. Kádár Lynn Katalin monográfiája (*Eckhardt Tibor amerikai évei 1941–1972*. Budapest, 2006, L’Harmattan) emigrációs korszakára koncentrál, s csak röviden foglalkozik magyarországi tevékenységével. Eckhardt kiterjedt publicisztikai tevékenysége (*Szózat, A Nép, Független Kisgazda, Pesti Napló, Magyar Nemzet, Magyarország, Pester Lloyd* stb.) feltáratlan, s kevés munkája

jelent meg életében (*A nacionalizmus nemzetközi jelentősége*. Budapest, 1924, Ébredő Magyarok Egyesülete; *Az angol külpolitika alapelvei*. Budapest, 1938, Magyar Cobden Szövetség; *Eckhardt Tibor beszámolója az elmúlt évről és programja az új politikai esztendőre*. Budapest, 1938, Független Kisgazda-, Földmunkás- és Polgári Agrárpárt Országos Központja; *Javaslat a földbirtokmegosztás rendezésére*. Budapest, 1939, Független Kisgazdapárt; *Száz év magyar közélet*. New York, 1950, ny. n.; *Report on First Aid for Hungary. 1956–1958*. New York, 1958, First Aid for Hungary; *Regicide at Marseille. Recollections*. New York, 1964, American Hungarian Library and Historical Society; Scanning the Horizon: World Politics and Central Europe. In Francis S. Wagner ed.: *Toward a New Central Europe. A Symposium on the Problems of the Danubian Nations*. Astor Park, 1970, Danubian Press). A *Világosság* az 1990-es években publikált egy fontos Eckhardt-levelet (Levél a Kisgazdapárt vezetőihez. 1943. *Világosság*, 1993. 6. sz. 57–67. p.). A *Ring* című folyóirat két jelentős Eckhardt-dokumentumot (Eckhardt Tibor levele Washingtonból. *Ring*, 1991. 14. sz. 34–35. p.; Eckhardt Tibor feljegyzése a hazai helyzetről 1945-ben. *Ring*, 1991. 15. sz. 34–35. p.), a *Népszabadság* pedig egy nyilatkozatot (Nyilatkozat. *Népszabadság*, 1991. okt. 22. 8. p.) tett közzé. Újabban megjelentek Eckhardt visszaemlékezései magyarul is (*Visszaemlékezések*. Budapest, 2008, L'Harmattan; *Királygyilkosság Marseilles-ben. Eckhardt Tibor visszaemlékezései*. Budapest, 2009, L'Harmattan; mindkettő Kádár Lynn katalin szerkesztésében). Az Eckhardtra vonatkozó irodalom is rendkívül szegényes (*Eckhardt Tibor. Államférfi a száműzetésben*. New York, 1971, American Hungarian Library and Historical Society; Korom Mihály: Magyar rendszermentő kísérletek nyugaton és a szövetséges nagyhatalmak politikája a háború döntő fordulatától 1944 őszéig. *Történelmi Szemle*, 1972. 3–4. sz. 497–525. p.; Hajdu Tibor: Hova tartozott Eckhardt Tibor? *Magyar Nemzet*, 1973. okt. 28. 9. p.; Szinai Miklós: Antiszemita internacionálé. Az „első” nemzetközi antiszemita kongresszus Budapesten. 1925. *Múlt és Jövő*, 1991. 3. sz. 14–23. p.; Tóth Ferenc szerk.: *In memoriam Eckhardt Tibor*. Makó, 1993, Makói Keresztény Értelmiségi Szövetség; Boross Imre: Megemlékezés Eckhardt Tiborról. *História*, 1994. 2. sz. 29–31. p.; Virágh Ferenc szerk.: *Makótól New Yorkig. Eckhardt Tibor, az államférfi*. Budapest, 1998, Független Kisgazda-, Földmunkás- és Polgári Párt Tudománypolitikai Intézete; Kádár Lynn Katalin: Eckhardt Tibor és a Szabad Magyarországért Mozgalom. In Balogh András etc. szerk.: *Tanulmányok a XIX–XX. századi történelemből*. Budapest, 2002, ELTE BTK, 195–210. p.).

A mártír: Bajcsy-Zsilinszky Endre

Bár 1945 után többen foglalkoztak Bajcsy-Zsilinszky életművével, tudományos céllal készült, kiadott bibliográfiával nem rendelkezünk. Jobb híján használhatjuk Baross György cédulakatalógusát, amely az OSZK Kézirattárában található (Quart. Hung. 4216). Borsi József is összeállított egy bibliográfiát (*Bajcsy-Zsilinszky Endre a történeti irodalomban. 1957–1985. Válogatott, annotált bibliográfia*. Békéscsaba, 1986, Békés Megyei Könyvtár), de ez inkább recepciótörténet, mintsem tudományos célra használható bibliográfia. Aki tehát meg akar ismerkedni Bajcsy-Zsilinszky – évtizedeken át meghamisított – életművével, az kénytelen az eredeti forrásokhoz nyúlni. Mindenekelőtt ahhoz a hatalmas mennyiségű publicisztikai anyaghoz, amely különböző lapokban (*Szózat, Magyarország, Előörs, Szabadság, Független Magyarország, Szabad Szó, Békésmegyei Közlöny, Budapesti Hírlap, Szegedi Új Nemzedék, Népünk, Pesti Napló, Pester Lloyd, Magyarország, Népszava* stb.) lappang. Bajcsy-Zsilinszkynek ugyanis csak nagyon kevés műve jelent meg életében: *Militarizmus – pacifizmus*. Budapest, 1920, Stephaneum; *Nemzeti újjászületés és sajtó*. Budapest, 1920, Táltos; *Újévi nyílt levele a derecskei választókerület polgáraihoz*. Budapest, 1924, Stádium; *Nemzeti radikálizmus*. Budapest, 1930, Stádium (2. kiad.: Budapest, 2008, Magyar Ház); *A Nemzeti Radikális Párt gazdasági és szociálpolitikai programja és szervezete. Kivonat a teljes pártprogramból*. Budapest, 1931, Stádium; *Német világ Magyarországon*. Budapest, 1937, Korunk Szava; *Egyetlen út a magyar paraszt*. Budapest, 1938, Kelet Népe; *Mátyás király*. Budapest, 1939, Athenaeum (2. kiad. Budapest, 1983, Magvető); *Helyünk és sorsunk Európában*. Budapest, 1941, Gergely (2. kiad.: Budapest, 2008, Kairosz); *Transsylvania. Past and Future*. Geneva, 1944, Kundig (Magyarul: Budapest, 1990, Tinódi). Nincs tehát modern kiadása Bajcsy-Zsilinszky műveinek, ami persze nem véletlen, hiszen az eredeti művek olvasása azonnal lehetetlen helyzetbe hozná az utóbbi három-négy évtized hamisítóit és legendagyártóit.

Bajcsy-Zsilinszky írásaiból csupán néhány válogatás készült, így Tilkovszky Lóránt szerkesztette két kötet (*Bajcsy-Zsilinszky irataiból*. Békéscsaba, 1986, Békés Megyei Tanács Tudományos-Koordinációs Szakbizottsága; *Bajcsy-Zsilinszky. Írások tőle és róla*. Budapest, 1986, Kossuth). Az előbbi az újvidéki vérengzések kapcsán született leveleket, míg az utóbbi tartalmazza Szekfűhöz írt nevezetes levelét, részleteket naplófeljegyzéseiből, valamint válogatást leveleiből és memorandumaiból. Ugyancsak az évfordulóra állított össze egy kötetet Tidrenczel Sándor (*Bajcsy-Zsilinszky Endre és politikai pátriája*. Nyíregyháza, 1986, Móricz Zsigmond Megyei és Városi Könyvtár), amely elsősorban cikket tartalmaz az *Előörs* és a *Szabadság* című lapból, továbbá interpellációkat, leveleket, mindezeket – sajnálatosan – csak rövidítve. Bajcsy-Zsilinszky Endre hagyatéka az Országos Széchényi Könyvtár Kézirattárában (28. fond) tanulmányozható. Ennek az anyagnak a legértékesebb része Bajcsy-Zsilinszky szerteágazó levelezése (különösen Bárdossy Lászlóhoz, Horthy Miklóshoz és Istvánhoz, Kállay Miklóshoz, Pethő Sándorhoz, Szombathelyi Ferenchez és Tildy Zoltánhoz írt levelei). Ezekből a levelekből Tilkovszky Lóránt publikált néhányat a fent említett

(*Bajcsy-Zsilinszky. Írások tőle és róla*) kötetben, illetve néhányat szakmai folyóiratokban. Az életmű szempontjából rendkívül fontos a Szekfü és Bajcsy-Zsilinszky közötti levelezés, amely az MTA Kézirattárában (Ms 10205) található. Ennek legfontosabb darabját, az 1942. március 15-én kelt Bajcsy-levelet Tilkovszky Lóránt – sajnálatosan csak rövidítve – publikálta (*Századok*, 1971. 965–1001. p.).

Bajcsy-Zsilinszky műveinek publikálása és bemutatása helyett inkább értelmezések – de leginkább hamisítások és legendák – születtek hihetetlen mennyiségben, s csak az utóbbi egy-két évtizedben születtek reális képet felvázoló publikációk. 1957 és 1985 közötti irodalomról lásd Borsi József fent említett bibliográfiáját. A Bajcsy-irodalomnak a legfontosabb darabjai a következők: Kenedi Géza: *Védőbeszéd a Zsilinszky-fiúk pörében*. Budapest, 1911, Zay Lajos; Lévai Jenő: *A hősök hőse...! Bajcsy-Zsilinszky Endre, a demokrácia vértanúja*. Budapest, 1945, Müller Károly; Koczkás Gyula: *Bajcsy-Zsilinszky Endre kultúrpolitikája*. Budapest, 1946, Műegyetemi Nyomda; Koczkás Gyula: *Bajcsy-Zsilinszky Endre*. Budapest, 1947, Partizánbarátok Szövetségének Országos Elnöksége; Tilkovszky Lóránt: *Bajcsy-Zsilinszky Endre történetpolitikai vitája Szekfü Gyulával. Valóság*, 1959. 6. sz. 36–46. p; Féja Géza: *Előörs*. In uő: *Szabadcsapat. Életregény*. Budapest, 1965, Szépirodalmi, 206–275. p; Dernői Kocsis László: *Bajcsy-Zsilinszky*. Budapest, 1966, Kossuth; Vigh Károly szerk.: *Kortársak Bajcsy-Zsilinszky Endréről*. Budapest, 1969, Magvető (2., bőv. kiad. Budapest, 1984, Magvető); Talpassy Tibor: *A holtak visszajárnak*. Budapest, 1971, Magvető; Talpassy Tibor: *Betöltötte hivatását*. Budapest, 1975, Magvető; Domokos József: *Két per egy kötetben*. Budapest, 1978, Magvető; Vigh Károly: *Bajcsy-Zsilinszky Endre külpolitikai nézeteinek alakulása*. Budapest, 1979, Akadémiai Kiadó; Talpassy Tibor: *A reggel még várat magára*. Budapest, 1981, Gondolat; Féja Géza: *Bajcsy-Zsilinszky Endre*. In uő: *Lapszélre*. Budapest, 1982, Szépirodalmi, 72–154. p; Pintér István szerk.: *Bajcsy-Zsilinszky Endre 1886–1986. Tudományos tanácskozás születésének centenáriuma alkalmából*. Budapest, 1986, Hazafias Népfront – Tudományos Ismeretterjesztő Társulat; Sávoly Mária: *Így élt Bajcsy-Zsilinszky Endre*. Budapest, 1986, Móra; Tóth Lajos szerk.: *Bajcsy-Zsilinszky Endre. Emlékfüzet születésének 100. évfordulójára*. Szarvas, 1986, Hazafias Népfront – Szarvasi Városi Tanács; Illés György: *Kivégzés karácsonykor*. Budapest, 1986, Ifjúsági Lap- és Könyvkiadó; Illyés Gyula: *Zsilinszky 1886–1986*. Budapest, 1986, Hazafias Népfront – Bajcsy-Zsilinszky Endre Emlékbizottság; Sebestyén Sándor: *Bajcsy-Zsilinszky Endre Nemzeti Radikális Pártja 1933–1936*. Budapest, 1988, Tankönyvkiadó; Borsi József: *Bajcsy-Zsilinszky Endre politikai pályájának indulása*. I–VI. *Ring*, 1991. 14. sz. 14–15.; 15. sz. 14–15.; 16. sz. 14–15.; 17. sz. 13–14.; 18. sz. 34–36.; 19. sz. 16; 35–36. p.; Vigh Károly: *Bajcsy-Zsilinszky Endre. 1886–1944. A küldetéses ember*. Budapest, 1992, Szépirodalmi; Virágh Ferenc szerk.: *A mi Bajcsy-Zsilinszky Endrénk*. Budapest, 1993, A Független Kisgazda-, Földmunkás- és Polgári Párt Tudománypolitikai Intézete; Papp István: *Bajcsy-Zsilinszky Endre 12 napja Sopronköhidán*. In Környei Attila – G. Szende Katalin szerk.: *Tanulmányok Csatai Endre emlékére*. Sopron, 1996,

Soproni Múzeum Alapítvány – Sopron Megyei Jogú Város, 349–358. p; Vigh Károly: *Bajcsy-Zsilinszky Endre külpolitikája*. Budapest, 2002, Mundus Magyar Egyetemi Kiadó; Vigh Károly: A fajvédelemtől a nemzetvédelemig. Gömbös és Zsilinszky közös politikai útja és szétválásuk története. *Valóság*, 2002. 6. sz. 61–71. p; Farkas Kornél: Bajcsy-Zsilinszky Endre belpolitikai nézetei 1928–1931 között. *Valóság*, 2006. 6. sz. 46–71. p; Vonyó József: Zsilinszky és a zsidókérdés. In Baráth Magdolna – Bánkuti Gábor – Rainer M. János szerk.: *Megértő történelem. Tanulmányok a hatvanéves Gyarmati György tiszteletére*. Budapest, 2011, L'Harmattan, 339–352. p. A Bajcsyra vonatkozó tanulmányok, cikkek – köztük Tilkovszky Loránt, Sebestény Sándor és Vigh Károly munkáinak – teljes felsorolását lásd Borsi fent idézett bibliográfiájában. Az újabban keletkezett nagy mennyiségű irodalomról még nem készült bibliográfia. Mindebből következik, hogy a kutatás legfontosabb feladata ma az lenne, hogy elkészüljön egy – a Szabó Dezső bibliográfiához hasonló – irodalomjegyzék, amely tartalmazná végre hiánytalanul az általa írt cikkeket, valamint a róla szóló hatalmas mennyiségű irodalmat. Csak ezek után lenne megírható a róla szóló s a régen várt tudományos életrajz.

Zsilinszky Endre Szarvason született 1886. június 6-án, Békés vármegyei szlovák eredetű, evangélikus birtokos családban. Apja, Zsilinszky Endre a XVIII. században a Felvidékről idetelepített tót jobbágyok leszármazottja. Anyja Bajcsy Mária, régi magyar köznemesi családból származott. A család 1887-ben költözött Békéscsabára. Zsilinszky a gimnáziumot Békéscsabán, jogi tanulmányait pedig Kolozsvárott, Lipcsében és Heidelbergben végezte. Németországban többek között Karl Bücher és Wilhelm Wundt előadásait is hallgatta. Kolozsvárott jogi és államtudományi doktorátust szerzett. 1909 és 1910 között önkéntes a bécsi 1. huszárezrednél. 1910-ben tartalékos tiszti vizsgát tett. Az egyetem elvégzése után Békéscsabán ügyvédjelölt Linder Károly békéscsabai irodájában. 1911. május 14-én összetűzés támadt a két Zsilinszky fivér és Áchim L. András parasztvezér között, s ennek során Zsilinszky Gábor pisztollyal lelőtte Áchimot. A kúria végül felmentette a Zsilinszky fivéreket a gyilkosság vádja alól. 1912-ben Árva megyében, Alsókubinban főispáni titkári állást vállalt Csaplovits Simon, majd Szinyei-Merse István mellett. Az első világháborúban a szerb, az olasz és az orosz fronton, mint a II. lovashadosztály huszár hadnagya szolgált. 1916-ban a halicsi ütközetben súlyosan megsebesült. 1917-ben saját kérésére ismét kikerült az orosz frontra. Többször kitüntették (III. osztályú érdemkereszt, II. osztályú német Vaskereszt). 1918 novemberében tért haza alakulatával. Még ebben a hónapban belépett a MOVÉ-be. A kommün alatt a báró Perényi–Szörtsey-féle ellenforradalmi csoportosulás tevékeny tagja. A kőszegi ellenforradalmi felkelés leverése után fogságba kerül, de innen sikerült megszöknie, s előbb Bécsbe, majd Németországba menekült. 1919-ben csatlakozott a szegedi ellenforradalmi erőkhöz, belépett Horthy nemzeti hadseregébe, majd a külügyminisztérium Eckhardt Tibor vezette sajtóosztályán kapott beosztást. A kommün után a Magyar Nemzeti Szövetség által kiadott *Szózat* című fajvédő lapnál dolgozik, 1922. szeptember 10-től főszerkesztőként. 1920-ban fél évet Németországban tölt, a

Magyar Távirati Iroda ottani fiókját szervezi. 1920-ban a MOVE dísztagjává választották, majd belépett az egységes pártba. 1922-ben Derecskén egységes párti programmal Mezőfi Vilmostal szemben országgyűlési képviselővé választották. 1923-ban Gömbössel együtt kilépett az Egységes Pártból, és egyik alapítója volt a Magyar Nemzeti Függetlenségi Pártnak (1924. okt. 19.). 1925 januárjában a MOVE ügyvezető elnökévé választották. 1925. június 21-én Horthy vitézzé avatta, s ekkor vette fel anyja nevét is (Bajcsy). 1926-ban az országgyűlési választáson a kormánypárti Pekár Gyulával szemben alulmaradt, s lapja, a *Szózat* is megszűnt. 1927-ben Pethő Sándor hívására vezércikkíróként csatlakozott a *Magyarság* című laphoz. 1928. március 15-én megindította az *Előörs* című fajvédő lapot, a lap 1932-től *Szabadság* címen jelent meg. 1928 szeptemberében – miután Gömbös visszalépett az Egységes Pártba – szakított a pártvezérrel. 1929 júniusában Tarpán a hatósági erőszak következtében vereséget szenvedett az országgyűlési választásokon. 1930. november elején megalakítja a Nemzeti Radikális Pártot, s 1931-ben pártja programjával Tarpán mandátumot szerzett. 1935 márciusában Gömbös mandátumot ajánlott neki, ha felhagy ellenzéki tevékenységével, de az ajánlatot visszautasította. Az 1935-ös választásokon választási szövetséget kötött az októbristákkal. A kormánypárt Tarpán Kenyeres K. Miklóst jelölte vele szemben, aki meg is nyerte a választásokat. Bajcsy-Zsilinszky a választásokon elkövetett erőszak és csalások miatt 1935. április 7-én lemondott vitézi címéről. Később leleplezte Kenyeres zsidó származását (Kaufmann), s bűnvádi eljárást kezdeményezett ellene jogtalan névhasználat és más visszaélések miatt. A képviselőt ennek alapján elítélték, és megfosztották a képviselőségtől. 1936-ban pártja fuzionált a kisgazdapárttal. 1939-ben Tarpán kisgazdapárti programmal országgyűlési képviselővé választották, s 1939 szeptemberétől az általa alapított *Független Magyarország* felelős szerkesztője lett. 1940 februárjában gróf Teleki Pál bízta meg Belgrádban tárgyalni egy jugoszláv–magyar szövetség lehetőségeiről, ennek eredményeképpen jött létre később a jugoszláv–magyar barátsági szerződés. 1940. október 13-tól főszerkesztője lett a *Szabad Szó* című lapnak. 1941 februárjában a parlamentben a háromhatalmi egyezményhez való csatlakozás ellen szavazott, s áprilisban memorandumban tiltakozott a jugoszláv–magyar barátsági szerződés megszegése miatt. 1941 júniusában egy újabb memorandumban tiltakozott Magyarország háborúba lépése ellen. 1942. február 4-én emlékiratot juttatott el Horthyhoz, tiltakozva ezzel a délvidéki mészárlások miatt. 1942 februárjában csatlakozott a Történelmi Emlékbizottsághoz, s március 15-én részt vett a Petőfi szobornál tartott tüntetésen. 1942. szeptember végén tanúként felszólalt a Schönherzperben. 1944. március 19-én fegyverrel fogadta a Gestapo embereit, akik rövid lövöldözés közben megsebesítették, majd letartóztatták. 1944 augusztusában a Fő utcai börtönben feleségül vette élettársát és titkárnőjét, Bende Máriát. Október 11-én a Lakatos-kormány kikérte őt a németektől, és október 15-én szabadon bocsátotta. A nyilas hatalomátvétel után illegalitásba vonult, majd novemberben elnöke lett a Magyar Nemzeti Felkelés Felszabadító Bizottságának. November 23-án Mikulich Tibor páncélos

főhadnagy árulása folytán elfogták, s a Margit körúti fegyházba került, de mentelmi joga miatt ügyét külön tárgyalták. 1944. december 11-én Sopronkőhidára szállították. A nyilas Képviselőház kiadta a Nemzeti Számonkérő Széknek, amely december 23-án kötél általi halálra ítélte, s az ítéletet 24-én, karácsonykor végrehajtották. 1945. május 27-én Budapesten országos gyászünnepélyen búcsúztatták, majd végakarátának megfelelően Tarpán helyezték örök nyugalomba.

A költő és publicista: Lendvai István

Lendvai (eredetileg: Lehner) István Budapesten született 1888. július 5-én német eredetű kiskereskedő-családban. Középiskoláit Székesfehérváron végezte. A kalocsai érseki tanítóképző elvégzése után nevelő egy nógrádi nemesi családnál, majd hírlapíró Szegeden és Budapesten. Első versei a *Nyugatban* jelentek meg. 1913 végétől a Milotay István vezette *Új Nemzedék* munkatársa. A lap *Pardon* című rovatát együtt szerkesztette és írta Bangha Bélával, Kállay Miklóssal és Kosztolányi Dezsővel. 1918-ban az Ébredő Magyarok Egyesületének, majd 1919 márciusában a Területvédő Ligának egyik alapítója. 1919 márciusában egy *Új Nemzedék*ben közölt cikkben (Haza és emberiség) megtámadta Babits Mihályt. 1919. augusztus 14. és 1919. november 24. között a Haller István vezette propagandaminisztériumban dolgozott. 1919-ben csatlakozott a Szabó Dezső alapította Magyar Írók Nemzeti Szövetségéhez. 1922-ben Cegléden fajvédő programmal választották meg országgyűlési képviselővé. A II. világháború előtt és alatt Nomád álnéven előbb a Pethő Sándor szerkesztette *Magyarságba*, majd a *Magyar Nemzet*be írt németellenes, a magyar függetlenséget védő cikkeket. 1939. december 28-án a nyilas Eszmevédelmi Csoport tagjai inzultáltak, és testileg is bántalmazták. 1944. március 19-én neve szerepelt a Gestapo listáján. 1945. január 19-én a nyilasok Balatonszepezden elfogták és Tapolcára, Zalaegerszegre, majd Szombathelyre hurcolták. Valószínűleg itt végezték ki, máig ismeretlen körülmények között 1945 márciusában. A család Orendy ezredestől, a nyilas Számonkérő Szék bírójától levelet kapott, amelyben azt tudatták velük, hogy március 15-én Lendvait szabadon engedték, de ez nyilvánvalóan nem felel meg a valóságnak. Felesége, aki előtte élelmet vitt be neki a börtönbe, március 15. után már nem találta. Versei, írásai az *Életben*, a *Nyugatban*, az *Új Nemzedékben*, a *Magyarságban*, az *Új Magyar Szemlében*, *A Hétkben*, az *Alkotmányban*, a *Pesti Naplóban* és a *Mai Napban* jelentek meg. Jelentős mennyiségű irodalmat fordított magyarra, többek között Henri Barbusse, Shakespeare, Maxim Gorkij, Gabriele d'Annunzio, James Curwood, Guglielmo Ferrero, Jackson Gregory, Edgar Wallace és Zane Grey műveit.

Lendvai műveiről, illetve a róla szóló írásokról nem rendelkezünk önálló bibliográfiával. Ennek hiányában – a szépirodalmi művek esetében – Botka Ferenc és Vargha Kálmán magyar irodalomtörténeti bibliográfiájához (7. köt. Budapest, 1989, Akadémiai Kiadó, 35–36. p.), illetve Gulyás Pál bibliográfiájához (XVIII. köt. Budapest, 1999, Argumentum – MTA Könyvtára, 195–199. h.), továbbá – publicisztikája esetében – a Magyar Nemzet repertóriumához (1–4. köt. Budapest, 1980–1991, Petőfi Irodalmi Múzeum) fordulhatunk.

Lendvai kiterjedt publicisztikai (*Alkotmány, Pesti Napló, Élet, Új Nemzedék, Gondolat, Új Magyar Szemle, Magyar Kultúra, Katolikus Szemle, Korunk Szava, A Nép, Szózat, Magyarság, Mai Nap, Magyar Élet, Független Magyarország, Magyar Nemzet* stb.) munkássága jórészt kiadatlan. Egyedül az 1920-as, illetve az 1940-es évek elején publikált írásaiból készültek válogatások (*A harmadik Magyarország. Jóslatok és tanulmányok*. Budapest, 1921, Pallas; *Nomád leveleiből*. Budapest, 1942, Linea; *Nomád levelei*. Budapest, 1944, Linea). Emellett még néhány kisebb írása (*Róma tornya alatt. Mozaikok az örökvárosból*. Budapest, 1934, Szent István Társulat; Előszó. In Lépes Andor: *Zsidók keresztény álarcban*. Budapest, 1935, Mérnökök Nyomdája; *A kereszténység a horogkereszt árnyékában*. Budapest, 1937, Korunk Szava; *Katolicizmus és zsidókérdés*. Mezőberény, 1937, Baltha János Könyvnyomdája), valamint – egyedi verseskötetein túl – összegyűjtött verseinek válogatása (*Az örök ünnep. Válogatott költemények*. Budapest, 1943, Linea) jelent meg. Az 1945 utáni több mint hatvan év kevés volt arra, hogy egy gyűjteményes kötetet kiadjanak tőle. A rá vonatkozó irodalom még ennél is szegényesebb (Harsányi Kálmán: *A harmadik Magyarország. Új Magyar Szemle*, 1921. 198–206. p.; Szatmári Mór: *Lendvai nem antiszemita. Egyenlőség*, 1923. jún. 16. 3–4. p.; Lendvai Istvánt megölték a nyilasok. *Kis Újság*, 1945. június 27. 3. p.; Bóka László: *Lendvai István*. In uő: *Válogatott tanulmányok*. Budapest, 1966, Magvető, 981. p.; Kunszery Gyula: *Emlékezés Lendvai Istvánra, a hitlerizmus utolsó magyar író-áldozatára*. *Vigilia*, 1970. 243–245. p.; Keresztury Dezső: *Lendvai István*. In Keresztury Dezső – Sík Csaba szerk.: *„S két szó között a hallgatás...” Magyar mártír írók antológiája*. 1. köt. Budapest, 1970, Magvető, 670–673. p.; B. Bernát István: *Katolicizmus és nacionalizmus. Lendvai István a húszas években*. *Világosság*, 1985. 10. sz. 629–634. p.; Antal Gábor: *Lendvai Istvánról. Születése századik évfordulóján*. *Magyar Nemzet*, 1988. júl. 5. 6. p.; uő: *Lendvai István*. In Martin József szerk.: *Magyar Nemzet. 50 év. Emlékkönyv, 1938–1988*. Budapest, 1989, Pallas Lap- és Könyvkiadó Vállalat, 105–107. p.).

Milotay István Nyírbátorban született 1883. május 3-án református dzsentri családban, apja Milotay Gábor, anyja Angyalossy Borbála. Középiskoláit a nyíregyházi evangélikus főgimnáziumban végezte. A debreceni református jogakadémián jogi tanulmányokat folytatott, majd a kolozsvári egyetemen szerzett jogi doktorátust. A jogakadémián az egyik vezetője volt az egyetemi keresztmozgalmaknak. Az egyetem elvégzése után közigazgatási gyakornok, majd szolgabíró Szabolcs vármegyében. 1907-től a Rákosi Jenő vezette *Budapesti Hírlap* – amely ebben az időben koalíciós, majd munkapárti lap – munkatársa. 1913-ban *Neked kedves* címmel novellás kötete jelent meg az Élet Kiadónál. 1913. december 25-én – Jellinek Henrik anyagi támogatásával – megindította az *Új Nemzedék* című hetilapot, amely a függetlenségi párt Károlyi-, és Justh Gyula-féle szárnyát támogatta. 1918-ban a lap szakított Károlyival. A szerkesztőséget 1919 februárjában szétrombolták, majd a kommün alatt a lapot betiltották. 1918. október 29-én ő is aláírja a Nemzetvédelmi Szövetség felhívását a közvéleményhez. 1919 augusztusában Gorka Sándorral együtt a Szabó Dezső elnökletével megalakult Magyar Írók Nemzeti Szövetsége társelnökévé választják. A proletárdiktatúra bukása után az *Új Nemzedéket* napilappá alakította át, de rövidesen – Bangha Bélával történt összetűzése miatt – politikai okokból kivált a szerkesztőségéből. 1920. december 15-től az Andrássy Gyula nevével fémjelzett legitimista *Magyarság* felelős szerkesztője, így a Bethlen-rendszer kritikusa. 1920-ban a debreceni választókerületben országgyűlési képviselővé választják a Keresztény Nemzeti Egységpárt programjával. 1921-ben a Magyar Írók Nemzeti Szövetségének közgyűlése a lemondott Szabó Dezső helyébe őt választja meg elnöknek. 1922 és 1933 között kiterjedt publicisztikai tevékenységet folytatott, s ekkor jelentek meg gyűjteményes publicisztikai kötetei is. 1928-ban a legitimista Magyar Férfiak Szentkorona Szövetsége választmányának a tagja. 1931-ben, mint legitimista jelölt indul Nagykőrösön, de választási csalással megakadályozzák megválasztását. 1932-től újra parlamenti képviselő (Miskolc, majd Nagykőrös), előbb a keresztény nemzeti ellenzéki, majd független programmal. 1934. augusztus 30-án Gömbös Gyulát támogató kormánylapot indított *Új Magyarság* címen. Gömbös halála után Imrédy Béla egyik támogatója. 1939-től kormánypárti programmal a nagykőrösi kerületben választják képviselővé. 1939-ben megkapja Hitlertől a német Sas-rend nagykeresztjét. 1944. október 15. után tagja maradt a Törvényhozók Nemzeti Szövetségének, de nem vált hugaristává, megmaradt imrédystának. 1944-ben előbb Ausztriába, majd Németországba szökött, végül Dél-Amerikában, Brazíliában telepedett le. 1948-ban a brémai brit haditörvényszék megtagadta kiadatását. 1951 és 1954 között publikált – nyilasokkal és hungaristákkal együtt – a Brazíliában, Sao Paoloban megjelenő és Csűrös Zoltán által szerkesztett *Új Magyarságban*, amely az Antibolsevista Szemle alcímet viselte. 1956-ban

visszatért Európába, egy svájci protestáns otthonban lakott. A svájci Stein am Rhein-ban halt meg 1963. február 10-én.

Milotay cikkei a *Nyírvidékben*, az *Egyetemi Lapokban*, a *Pesti Naplóban*, a *Budapesti Hírlapban*, a *Nyugatban*, az *Életben*, a *Szegedi Híradóban*, a *Magyarországban*, valamint az általa szerkesztett lapokban (*Új Nemzedék*, *Magyarság*, *Új Magyarorság*) jelentek meg. Jelentős mennyiségű publicisztikai munkáságáról nem készült bibliográfia.

Szépirodalmi műveinek és az ezekről készült recenziók felsorolását Botka Ferenc és Vargha Kálmán magyar irodalomtörténeti bibliográfiája tartalmazza (7. köt. Budapest, 1989, Akadémiai Kiadó, 121. p.). Milotay publicisztikájából több válogatás is készült: *Tíz esztendő. Cikk, kortörténeti jegyzetek, 1914–1924.* Budapest, 1924, Pallas; *A függetlenség árnyékában. Cikk, kortörténeti jegyzetek.* Budapest, 1930, Stádium; *A szegedi tanyavilágban.* Budapest, 1930, Globus Nyomda; *Az ismeretlen Magyarország.* Budapest, 1931, Genius; *Új világ felé. Cikk, kortörténeti jegyzetek, 1933–1940.* 1–2. köt. Budapest, 1940, Stádium; *Népi válság, népi Magyarország.* Budapest, 1944, Stádium. Az emigrációban szélsőjobboldali lapokban publikált, s történeti tanulmányokat is írt (Szepesi András álneven: *Mohácstól Budaörsig. Történelmi tanulmány.* Innsbruck, 1954, Hungarista Mozgalom – Kommissionsverlag Eduard Denzel; Hasonmás kiadás: Budapest, 2002, Gede Testvérek.). 2001-ben a Gede testvérek könyv alakban is megjelentették Milotay Horthy emlékiratokról írt cikksorozatát (*Egy élet Magyarorszáért. Ami Horthy emlékirataiból kimaradt.* Budapest, 2001, Gede Testvérek), amely eredetileg az *Út és Cél* című hungarista lapban jelent meg. Fontos még *Zsidó szellem az irodalomban* című tanulmánya (In *A nagy per. Zsidókérdés.* Budapest, 1933, Soli Deo Gloria).

A róla szóló irodalom nem túlságosan terjedelmes: Hoványi Béla: A magyarság öncélúságának újságírója. *Magyar Kultúra*, 1925. 271–274. p; Róna Lajos: Milotay István. In uő: *Harminc év az újságíró pályán békében, háborúban, forradalomban.* 3. köt. Budapest, 1930, a szerző kiadása, 902–908. p; Karácsony Sándor: Milotay István: A függetlenség árnyékában. *Protestáns Szemle*, 1930, 251–254. p; Dékány András: Milotay István: Az ismeretlen Magyarország. *Protestáns Szemle*, 1931, 403–404. p; Braun Róbert: Az ismeretlen Magyarország. *Századunk*, 1931. 217–218. p; Braun Róbert: Milotay István és Mocsáry Lajos. *Századunk*, 1933. 134–135. p; Vukov Lázár: *Milotay István, a zsaroló selyemfiú.* Budapest, 1934, Máté Nyomda; Halmi Bódog: Milotay–Pethő. In uő: *Fejek.* Budapest, 1937, A szerző kiadása; K. D.: Milotay. *Haladás*, 1948. 47. sz. nov. 18. 2. p; Sipos Péter: Milotay István pályaképehez. *Századok*, 1971. 709–735. p; Sándor Tibor: a nemzeti radikalizmus útvesztői. Vázlat az „Új Nemzedék”-kör szellemi és politikai fejlődéséről, 1914–1918. *Világosság*, 1979. 7. sz. 425–430. p.; K. Havas Géza: Milotay István, avagy a reakció ál-Szent György lovagja. In uő: *Talpra, halottak! Publicisztikai írások, 1937–1944.* Budapest, 1990, Gondolat – Nyilvánosság Klub – Századvég, 227–230. p; Löffler Tibor: Jobboldali modernizációs ideológia a húszas évek

végén. Reformkonzervativizmus és jobboldali népiség Milotay István politikai szociográfiájában. *Valóság*, 1995. 8. sz. 51–64. p; Lengyel Attila: Milotay István. In Romsics Ignác szerk.: *Trianon és a magyar politikai gondolkodás. Tanulmányok*. Budapest, 1998, Osiris, 97–116. p.; Poszler György: Rögeszmék rabsága. *Liget*, 1998. 2. sz. 72–85. p; Ungvári Tamás: A „zsidókérdés” és a jobboldali radikalizmus. Zsilinszky és Milotay. *Valóság*, 1999. 6. sz. 71–77. p. Ez utóbbi tanulmány Ungvári Tamás már említett monográfiájában is olvasható: *Ahasvérus és Shylock. A „zsidókérdés” Magyarországon*. I. m. 182– 189. p.

A végrehajtók és mozgalmárok: Héjjas Iván, Prónay Pál és a többiek

Vitéz Héjjas Iván 1891. január 19-én Kecskeméten született református, kismemesi 600 holdon gazdálkodó családban. A helyi református középiskolában tanult, majd az iskola befejezése után apja birtokán gazdálkodott. A háborúban több fronton harcolt, mint a 68. gyalogezred tartalékos főhadnagya. Számos kitüntetést szerzett, s mint tartalékos repülő főhadnagy szerelt le. A proletárdiktatúra alatt szervezte a Kecskemét környéki ellenforradalmat, majd Szegedre menekült. A kommün bukása után a Nemzeti Hadsereg karhatalmi osztagparancsnoka lett, s a Duna-Tisza közén teljesített szolgálatot. Az általa vezetett különítmény megtorló akciói miatt büntetőeljárás indult ellene, de kegyelem és pertörlés miatt ezek az ügyek nem kerültek bíróság elé. 1919 novemberében Kecskemét ideiglenes katonai parancsnokának nevezte ki magát. 1920. június 8-án egy újságcikkben megfenyegette a kormányt és a parlamentet, másnap a kormány feloszlatta paramilitáris osztagát. 1921-ben a nyugat-magyarországi ellenállás egyik szervezője és vezetője, a Bruck és Királyhida környékén működő ún. I. hadsereg parancsnoka. Kecskemét környéki szabadcsapatával és önkénteseivel három hónapon keresztül védelmezte a határt. Többek között ennek köszönhetően jött létre a velencei egyezmény (október 13.), és írtak ki népszavazást Sopronban. A budaörsi csatában harcolt a visszatérő Károly király csapataival szemben. A húszas években a Kettőskereszt Vérszövetség helyettes katonai parancsnoka. 1926-ban a kunszentmiklósi kerületben Kelemen Kornél Egységes párti jelölttel szemben fajvédő programmal nyert mandátumot, de a parlament munkájában nem igen vett részt, a kormánypárt túlsúly miatt értelmetlennek nyilvánítva azt. Az 1931. évi választásokon alulmaradt Kelemen Kornéllal szemben. A Ébredő Magyarok Egyesületének egyik alapítója és egy időben társelnöke. 1938-tól a Magyar Fajvédők Országos Szövetségének elnöke. 1937-ben a Kereskedelmi Minisztériumba került, ahol a közforgalmi repülés igazgatásával foglalkozott. 1942-ben nyugdíjazták. 1938–39-ben a Kárpátalján diverzáns akciókat végrehajtó Rongyos Gárda

osztagparancsnoka. 1941 és 1944 között a Magyar Szőlősgazdák Országos Egyesületének társelnöke. 1944-ben előbb Németországba, majd Spanyolországba menekült. 1947. május 13-án a Népbíróság Országos Tanácsa elsőfokon, majd 1948. július 28-án másodfokon in contumaciam halálra ítélte. 1950 decemberében a spanyolországi Vigoban halt meg. A harmincas években a repülésre vonatkozó joggal foglalkozott, könyve is jelent meg a témáról (*Légijog. 1. köt. Magyar polgári légijog. 2. köt. Nemzetközi hadilégijog.* Kecskemét, 1934, Első Kecskeméti Hírlapkiadó és Nyomda).

Tótpárnai és blathnicai Prónay Pál Romhányban született 1874. november 2-án evangélikus nemesi birtokos családban, de nem annak bárói ágában. Középiskolai tanulmányai után a katonai pályát választotta, a soproni Lähne Intézetben nevelkedett. A háború előtt a 11. huszárezredben szolgált Szombathelyen, majd a 13. Jászkun huszárezredben Kecskeméten. Főhadnagyként, majd századosként végigharcolta a világháborút a galíciai és az olasz fronton, megsebesült és több kitüntetést is kapott. Az októberi forradalom után az Országos Lőfelügyelőségen szolgált Budapesten. 1919 májusában Nyugat-Magyarországra utazott, majd Bécsben csatlakozott az Antibolsevista Comitéhoz, de ott komolyabb szerepet nem játszott. 1919 júniusától a Nemzeti Hadsereg fővezérének őrnagyként szolgált. 1919-1920-ban az ún. Prónay-különítményt vezette, s a fehérterror egyik irányítója volt a Duna–Tisza közén és a Dunántúlon (Szatymaz, Dunaföldvár, Cece, Simontornya, Enying, Lepsény, Siófok, Kaposvár, Marcali, Kéthely, Somogycsurgó), a Duna–Tisza közén, majd a román csapatok kivonulása után a Tiszántúlon. 1920-ban alezredessé léptették elő, de 1921. augusztus 28-án Bethlen István nyomására kilépett a hadseregből. 1921 tavaszán házasságot kötött gróf Pálffy Vilmos lányával, Pálffy-Daun Aimée-vel (Emma), Zita királynő egyik udvarhölgyével. 1921-ben a nyugat-magyarországi felkelés egyik vezetője. Október 4-én Felsőőrön kikiáltotta a Lajtabánságot. 1921 után az Ébredő Magyarok Egyesületének, a Kettőskereszt Vérszövetségnek és más titkos társaságoknak az egyik vezetője, Gömbös Fajvédő pártjában nem kapott szerepet, s abban nem vett részt. 1944-ben újra Prónay-különítményt szervezett Budapesten. Az ostrom alatt tűnt el, halálának körülményei nem ismeretesek. Újabb adatok alapján az valószínűsíthető, hogy 1945 márciusában szovjet fogságba került, s egy különleges büntetőkollégium 1946 júniusában húsz év kényszermunkára ítéli. Itt halt meg 1947 vagy 1948-ban (Lásd Barotányi Zoltán. A többi kegyelem. A Prónay-ügy. *Magyar Narancs*, 2005. okt. 13. 28–29. p.)

Dokumentumokkal kiegészített visszaemlékezéseit, amelyeket 1943–1944 vetett papírra – kihagyásokkal – Szabó Ágnes és Pamlényi Ervin adták ki (*A határban a Halál kaszál... Fejezetek Prónay Pál feljegyzéseiből.* Budapest, 1963, Kossuth Könyvkiadó). A napló Szlovákia területén került elő. A szlovák párttörténeti intézet 1956 után átadta a budapesti Párttörténeti Intézetnek (Hajdu Tibor szíves közlése). A napló alapján Máriássy Judit és Máriássy Félix filmet forgattak *Imposztorok* címmel (*Imposztorok. Ötlettől a filmig.* Budapest, 1970, Magvető). Prónay 1919 és 1921 közötti tevékenységéről Bodó Béla írt

egy angol nyelvű kismonográfiát (*Pál Prónay. Paramilitary Violence and Anti-Semitism in Hungary, 1919–1921*. Pittsburgh, 2011, University of Pittsburgh), amelynek koncepciója azonban erősen vitatható. Prónay nyugat-magyarországi szerepével Fogarassy László, pozsonyi történész foglalkozott, s adta ki a Prónay-naplónak a nyugat-magyarországi eseményekre vonatkozó részét (Prónay Pál emlékezései az 1921. évi nyugat-magyarországi eseményekről. *Soproni Szemle*, 1986. 24–46. 118–138. 208–228. és 304–322. p; Az 1921. évi nyugat-magyarországi események Prónay Pál emlékezéseiben. In Szalay László szerk.: *Hungarológiai napok*. Szombathely, 1986, Berzsényi Dániel Tanárképző Főiskola, 97–106. p; Legitimista lett-e Prónay Pál a nyugat-magyarországi felkelés folyamán. Prónay alezredes vallomása az Etelközi Szövetség vizsgálóbizottsága előtt az 1921. évi nyugat-magyarországi eseményekről és a második restaurációs kísérletről. *Soproni Szemle*, 1990. 11–19. p; Háború hadüzenet nélkül. *Soproni Szemle*, 1990. 193–214. és 289–312. p.). A nyugat-magyarországi katonai akciókról Héjjas öccse, Héjjas Jenő írt visszaemlékezést (*A nyugat-magyarországi felkelés. Kecskemétiak az 1921. évi nyugat-magyarországi harcokban*. Kecskemét, 1929, Első Kecskeméti Hírlapkiadó és Nyomda). A harmincas években egy másik kismonográfia is megjelent a témáról (Ádám T. István: *A nyugat-magyarországi felkelés története*. Budapest, 1935. „Külpolitika” kiadása).